

НАРЗУЛЛА ЖЎРАЕВ

ТАФАККУРДАГИ ЭВРИЛИШ

*Истиқлол изтироблари ва қувончлари
ҳақида мулоҳазалар*

«ШАРҚ» НАШРИЁТ-МАТБАА
АКЦИЯДОРЛИК КОМПАНИЯСИ
БОШ ТАҲРИРИЯТИ
ТОШКЕНТ — 2001

Т а қ р и з ч и л а р:

Ўзбекистон Фанлар академияси академиги
Саид Шермухамедов,
социология фанлари доктори, профессор
Мансур Бекмуродов,
сиёсий фанлари доктори, профессор **Сайфиддин Жўраев,**
тарих фанлари доктори, профессор **Карим Норматов,**
ҳуқуқшунослик фанлари номзоди **Ахтам Турсунов.**

Ж 96

Жўраев, Нарзулла.

Тафаккурдаги эврилиш: Истиқлол изтироблари ва қувончлари ҳақида мулоҳазалар.—Т.: «Шарқ», 2001.— 240 б.

ББК 66.3(5У)

© «Шарқ» нашриёт-матбаа акциядорлик
компанияси, Бош таҳририяти, 2001

ИСТИҚЛОЛ МАВЖЛАРИНИНГ ТАЛҚИНИ

Мустақилликнинг ўн йиллик сарҳадида туриб, беихтиёр жуда кўп воқеалар ҳақида ўйлайсан, киши. Дарвоқе, бугун мустақиллик эълон қилинган кунда туғилган бола ўн ёшга тўлди. Ўша пайтдаги етти, саккиз яшар мурғаккина полопон болаларимиз навқирон ўғил-қизлар бўлиб етишди. Мустақил ҳаёт остонасида туришибди. Уларнинг тасавурида бугунги ҳаёт, турмуш тарзимиз азалдан худди шундай давом этаётгандай.

Ҳамма гап шундаки, гарчи улар китоблар орқали, мактабларда мустақиллик, унинг қадрияти, бу йўлдаги курашлар ва изтироблар хусусида маълум бир маълумотга эга бўлган бўлсалар-да, унинг нақадар оғир, машаққатли ва, айниқса, зиддиятли, қарама-қаршиликларга тўла даврни босиб ўтганини англашолмайди.

Масаланинг иккинчи томони ҳам бор. Бу вақт ўтгани сари мустақилликдан олдинги ва унинг дастлабки йилларида маълум лавозимларда ишлаган, мустақиллик ва мустақил тараққиётни бутун моҳияти билан англай олмаган, уни қўллаб-қувватлашга ҳам сиёсий, ҳам маънавий қурби етмаган амалдорлар бугун Ўзбекистон тараққиёт йўлига чиқиб олган, фуқаролар ҳаётида барқарор ривожланиш юз берган бир пайтда ўзларини мустақиллик фидойилари, ташкилотчилари, ташаббускорлари қилиб кўрсатишмоқда. Ва, ҳатто, ўзларини мустақиллик қаҳрамони сифатида кўрсатишдан ҳам тоймаяптилар.

Ўн йиллик давр тарих олдида капалак умридай қисқа. Аммо, мамлакат, миллат, халқ тақдири билан боғлиқ бўлган улкан ҳодисалар кўз олдимизга келтирилса, асрларга тенг, тарих саҳифаларида абадий қоладиган ишлар амалга оширилганлигига гувоҳ бўламиз. Бироқ, бу ўз-ўзидан бўлган эмас. Қизил империянинг тажовузкор сиёсатига қарши туриш, мамлакатни мустамлакачилик зулмидан озод қилиш, халқни таҳқир ва хўрликдан қутқаришга интилиш раҳбар учун қанчалик хавфли, хатарли ва, ҳатто, фожиали эканлигини ўйлаш, ан-

лаш ва тан олиш мавриди келди. Ички ва ташқи ғоявий ғанимларимизнинг хатти-ҳаракатларини ижтимоий ва сиёсий нуқтаи назардан баҳолашимиз керак. Тарих ҳар доим аччиқ ҳақиқат ва буюк мураббийлик мезони бўлиб келган. Келгуси авлодларга худди ана шу фазилати билан ибрат бўлади. Ана шу нуқтаи назардан босиб ўтган йўлимизга тарих ҳақиқати, ҳаёт ҳақиқати, илмий ҳақиқат ва миллат манфаати нуқтаи назардан ёндошмоғимиз керак. Қўлингиздаги ушбу китоб ана шу мақсад илинжида дунёга келди.

Таниқли сиёсатшунос ва публицист-ёзувчи Нарзулла Жўраев «Тафакурдаги эврилиш» номли навбатдаги китобида мустақиллик учун кураш азоблари, укубатлари, изтироблари ва қувончлари хусусида фикр юритади. Муаллиф аниқ тарихий ҳужжатлар, ўша давр матбуоти саҳифаларида ёритилган материаллардан унумли фойдаланади. Уларни илмий-назарий жиҳатдан таҳлил қилиб, чуқур публицистик руҳ билан ифода этади.

Умунан олганда, мустақилликкача бўлган беш-ўн йиллик давр, яъни саксонинчи йиллар шўро тузуми тарихи учун ҳам, собиқ иттифоқ халқлари ҳаёти учун ҳам алоҳида ўрганишни, илмий-назарий, бадиий ва публицистик тадқиқотни тақозо қилади. Бу хусусан Ўзбекистон ва ўзбек халқи учун алоҳида аҳамият касб этади. Чунки, саксонинчи йиллар собиқ иттифоқ таркибида фақат Ўзбекистонда 30—50-йиллар қатағонларининг янги даври, миллатлараро низоларнинг атайлаб уюштирилиши, Марказий Осиёда Ўзбекистон орқали шафқатсиз хунрезликларни вужудга келтиришга интилиш даври бўлди. Аини ана шундай қалтис бир шароитда Ўзбекистонда мустақиллик учун кураш ва бу курашда республика раҳбарининг шахсий жасорати алоҳида тадқиқотни тақозо этади. Нарзулла ана шу масъулиятли, аини пайтда миллат ва мамлакат тарихи учун муҳим бўлган воқеалар жараёнини таҳлил қилишга киришди.

Бундай воқеаларнинг кўпига мен ҳам гувоҳ бўлганман. Ислом Абдуғаниевич Қашқадарё вилоятида раҳбарлик қилган энг оғир пайтларда, гдлянчилар енг шимариб ишга киришган бир шароитда, вилоятда ижтимоий адолатни тиклаш, халқ манфаатини ҳимоя қилиш, бегуноҳ ва беозор, меҳнаткаш вилоят пахтакорларининг бўйнига тушган тавқи-лаънатларни йўқ қилиш қанчалар оғир кечган. Марказ билан олишувлар, Кремлнинг кундан-кунга янгиланиб бораётган зўравонликларига бардош бериб, вилоят манфаатини

ҳимоя қилиш каби тасаввур этиш қийин бўлган ши-жоатларга, жасурликларга гувоҳ бўлганман. Ижодкор сифатида бир одамнинг шунчалик эътиқод учун, ий-мон учун ҳамма манфаатлардан воз кечишга тайёрли-гини кўриш менга қанчалик рағбат, илҳом, куч-қувват бағишласа, шунчалик қийноқ, азоб ва изтироб ҳам берар эди.

СССР халқ депутатлари қурултойларида бўлган во-қеалар эсимдан ҳеч қачон чиқмайди. Қурултой танаф-фусларидан бирида Ислом Абдуғаниевич СССР Ми-нистрлар Совети раиси Н. Рижков ҳузурига борди. Ма-салани кўндаланг қўйди: «Ўзбекистондан ташиб кети-лаётган олтинларнинг ҳисоб-китобини беринг», деди. Ҳукумат бошлиғи назар-писанд қилмай: «Ҳеч қандай ҳисоб-китоб йўқ. Ўзбекистоннинг ҳамма олтинлари СССРники», деди. Шунда Ислом ака «Заводни тўхта-таман», деди. Рижков «Тўхтатганинг билан бу олтин-дан манфаатдор бўлаолмайсан», деди. Каримов «Завод-ни кўчиртириб юбораман, ўзбек олтинини кетмон би-лан қазиб оламан», деганида Рижков «Сенинг кетмон ишлаб чиқаришгаям қурбинг етмайди, ҳеч нарса қила-олмайсан», деб ўшқирди. Каримов эса, «Менга завод-нинг ҳам, кетмоннинг ҳам кераги йўқ. Ўзбек олтинини тирноғим билан ковлаб олиб, халқнинг ўзига бера-ман», деди. Бундай журъат, бундай шижоатни қаердан топиш мумкин? Мен бунга тирик гувоҳман. Ахир биз ўшанда, шу гаплар айтилаётганда Кремл қалъасининг ичида, қурултой залида ўтирган эдик-ку! Уша залдан чиқиб кетиш, омон қолиш, шундай кескин гаплар учун, ҳаётни қайтадан кўриш, эркин ва озод яшаш мумкин эканлигига ҳеч ким кафолат бермас эди. Аниқ-роқ қилиб айтганда, биз ҳаммамиз, жумладан, Ислом ака ҳам қамалдаги одамлар эдик. Журъат, миллий наф-соният, миллий орият у кишида шахсий ҳаётдан устун эканлигига ўшанда гувоҳ бўлган эдим.

Нарзулланинг ушбу китобида бундай мисолларни кўпдан-кўп ва хилма-хил шаклини кўриш мумкин. Ана шундай зиддиятлар, асабий тарангликлар, қалб изти-роблари, инсон ва фуқаро сифатидаги курашчанлик, ҳаётнинг барча неъматларидан, хусусан, яшаш имко-ниятидан устун турадиган фазилатлар, миллат ва халқ манфаати Ислом Каримов учун энг юксак қадрият эканлиги хусусида фикр юритилади. Бу фикрлар аниқ далиллар ва ҳужжатлар асосида исбот қилиб берила-ди.

Албатта, ушбу китобга кирган айрим мавзулар сизга таниш. Улар муаллифнинг олдинги асарларида ўз ифодасини топган. Бироқ ушбу китобнинг ютуғи шундаки, биринчидан, янги материаллар, янги ҳужжатлар асосида мустақилликкача бўлган давр ижтимоий-сиёсий муҳити биринчи марта кенг ва чуқур таҳлил этилмоқда. Зотан, мустамлакачилик даври фожиаларини қанчалик ўргансак, унинг моҳиятини англасак, мустақиллик қадриятини шунчалик тушунамиз. Айниқса, мутелик, тобелик кайфиятларига қарши курашни бошлаб берган, миллатни озодликка олиб чиқишга ҳаракат қилган етакчининг изтироблари, жасорати билан боғлиқ воқеаларга баҳо бериш вақти келди. Иккинчидан, мустақиллик учун кураш ва унинг ютуқлари хусусида бундай яхлит, бир-бирини тўлдирадиган, ўқувчига яхлит маълумот берадиган асар ҳозиргача яратилмаган.

Ушбу китоб Мустақиллик ташаббускори, ташкилотчиси ва раҳнамози сифатида муҳтарам Президентимиз Илом Каримовнинг шахсий ибрати, раҳбар ва инсон сифатидаги изтироблари, сиёсий ирода, сиёсий маданият ва сиёсий ахлоқ сингари ноёб фазилатлари илк бор қаламга олинган яхлит мажмуа сифатида ўқувчиларга тақдим этилмоқда.

Дарҳақиқат, XX аср ва кейинги даврларда ҳам ўзбек халқи учун Илом Каримовчалик буюк хизматлар қилган ва қилаётган иккинчи шахс йўқ!

Ҳеч шубҳасиз, китобни ҳар қандай ўқувчи ҳаяжон ва қизиқиш билан ўқийди. Айни пайтда мустақилликкача ва мустақилликнинг дастлабки давридаги сиёсий бўҳронлар, ижтимоий-иқтисодий тангликлар, маънавий-руҳий парокандаликлар ҳақида етарли маълумотга эга бўлади. Ўзбекистоннинг мустақил тараққиёт йўлидаги ғовлар, қарама-қаршилиқлар ва зиддиятларнинг илдизлари қаерда эканлигидан хабардор бўлади. Ижтимоий-сиёсий ҳаётдаги ўпирилишлар ва уларни бартаграф этишда сиёсий Етакчининг шахсий ибрати, сиёсий қудрати нималарга қодир эканлигига гувоҳ бўлади.

*Абдулла ОРИПОВ,
Ўзбекистон халқ шоири,
Ўзбекистон қахрамони.*

КИРИШ

Мустақилликнинг ўнинчи йилида яшаяпмиз. Ўтган муддат тарихан ниҳоятда қисқа, моҳиятан эса бир неча ўн йилликларга татийдиган, тарих саҳифаларида абадий қоладиган воқеаларга бой бўлди. Онг ва тафаккур билан боғлиқ бўлган, уни тубдан ўзгартириб юборган ҳодисалар юз берди. Фикрлар хилма-хиллиги, қарашлар турличалиги, муносабатлар ранг-баранглигини келтириб чиқарди. Натижада жамият ҳаётида фикрий жўшқинлик, одамлар тафаккурида эврилиш, ижтимоий фаоллик юз берди.

Бироқ бу жўшқинлик собиқ иттифоқ таркибидан ажралиб чиққан турли мамлакатларда турфа шаклларда ва ҳолатларда рўй берди. Уларнинг бир қисмида саросималик ва таҳлика кундан-кунга кучайиб борса, бошқа бир қисмида қонли тўқнашувлар, жангу жадаллар, фуқаролар уруши тутунлари бурқсиган фожиалар тарзида вужудга келди.

Ўзбекистонда эса буларнинг барчасидан фарқли ҳолда истиқлолнинг дастлабки, таҳликали ва зиддиятли кунларидан бошлабоқ ҳар томонлама барқарорликка алоҳида эътибор берилди. Собиқ иттифоқ таркибида шаклланган иқтисодий ҳудуднинг пўлат занжирлари парчаланиб кетиб, ўзаро алоқалар узилиб, иқтисодий вазият чигаллашиб, халқ турмуши бирмунча қийин аҳволга тушиб қолган пайтда ҳам туб ислохотлар йўлидан осойишталик ва қатъий ишонч билан борилди.

Ички ва ташқи ганимларимизнинг жазавалари тутиб, демократия ўйинларини авж олдирган, шу йўл билан мамлакатда парокандаликни келтириб чиқариш ва охир-оқибатда эса шахсий мақсадларига эришиш учун курашганларида ҳам танлаб олинган йўлдан то-йилмади.

Дарҳақиқат, бугун биз муборак истиқлолнинг ўн

биринчи йили сарҳадига кеча туриб, унинг ўша — ҳаяжонли, эҳтиросли, фикрлар хилма-хиллиги ва қарам-қаршилиги кучайган, асаблар таранглашган, юраклар ҳаприққан, турли руҳий ва маънавий бўҳронлар авж олган кунларни ҳам катта севинч, ҳам чуқур изтироб билан эслаймиз. Мамлакатда қонли тўқнашувлар ҳамда миллатлараро низоларни келтириб чиқариш, қонуний ҳукумат ва мустақиллик ташаббускори бўлган давлатни бадном қилиш йўли билан ҳокимият тепасига чиқиб олишга интилишлар хатти-ҳаракати, улар келтириб чиқариши мумкин бўлган фожиалар бугун ўзининг бутун салмоғи ва кўлами билан кўз ўнгимизда яққол гавдаланади.

Мустақилликнинг галдаги йили сарҳадларида туриб, ўтган даврда юз берган барча қийинчиликларни енгиб, ўз истиқлоли ва истиқболига қатъий ишонган, энг оғир кунларда ҳам иймон-эътиқоди билан иш тутган, турли ифвогарликлару сафсатабозликларга учмаган, уларга эргашмаган, ўзининг мислсиз иродаси, яратувчилик куч-қудрати ва бутун тақдирига кафолат берган давлатга ишончи туфайли халқимиз истиқлол йўлидан қатъият билан бормоқда.

Яна шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, биз мустамлакачилик моҳиятини, истибдод тарихини қанчалик чуқур ўргансак, мустақиллик мазмунини шунчалик чуқур тушунамиз. Истиқлол ғояларини умуминсоний қадрият сифатида англашимиз осон бўлади. Биз бугун, қандай жамиятда яшаган эдик? Совет тузуми қандай тузум эди? Октябр инқилоби бизга нима берди? Коммунистик мафкуранинг асл моҳияти қандай эди? деган саволларга тарихий ҳақиқат, илмий холислик ва назарий асослар билан жавоб бермоғимиз лозим. Токи, мустақиллик даврининг бугунги ва келгусидаги авлоди миллий истиқлол тушунчасини, унинг бутун кўлами, миқёси ва қадриятини тушунсин. Оталари қандай тузумда яшаб, қандай жамиятни мерос қолдираётганини, мустақиллик — бу табиий жараён эмас, балки жуда катта йўқотишлар, аёвсиз курашлар, чуқур изтироблар маҳсули эканлигини англасин. Бу муқаддас ғояларни асраб-авайлайдиган, уни давом эттирадиган фидойи ва садоқатли авлод бўлиб етишсин.

Ана шу мақсадда биз ушбу китобда мустақиллик учун курашнинг жасоратли, шонли, миллат шаъни билан боғлиқ бўлган воқеалари, бу кураш йўлидаги мислсиз изтироблар, қувончли ва мангуликка дахлдор, тарих саҳифаларида абадий қоладиган жиҳатлари ҳақида гапирар эканмиз, совет тузуми давридаги ҳукмрон сиёсат, унинг мақсад ва ғоялари асоратларининг айрим жиҳатлари ҳақида ҳам тўхталишни маъқул кўрдик. Зотан, мустақилликнинг беқиёс қадриятини, юқорида айтганимиздек, мустамлакачилик азобини ҳис этмасдан англаш мумкин эмас.

Биринчи боб

ИМПЕРИЯНИНГ ИНҚИРОЗИ

1. ИСТИБДОД ВА ИСТИҚЛОЛ

Қайта қуриш сиёсати ўзининг кўзлаган мақсадига, қутилган натижасига эриша олмади. Ижтимоий-сиёсий жараёнлар қутилмаганда ўз ўзанини ўзгартириб юборди. Демократия тўлқинлари эркин сўз, эркин фикрни заруратга айлантира бошлаган бир пайтда шўро жамиятини тоталитаризмдан эркинлик сари, хуррият сари сифат ўзгаришига олиб келаётган ижтимоий-сиёсий, маънавий-ахлоқий қадрият сифатида намоён бўлди.

Бироқ, Кремль бундан манфаатдор эмас эди. М.Горбачев бошчилигидаги Совет ҳукумати раҳбарияти номигагина эркинликка йўл бериб, инсон ҳуқуқлари хусусида кўпиртириб гапирса-да, моҳиятан тоталитар тузум ва маъмурий-буйруқбозлик режимини сақлаб қолишдан манфаатдор эди. Зотан, улар ҳеч қачон СССРнинг тарқалиб кетишини назарда тутмаган ва буни кутмаган ҳам эди.

Жараёнлар шу даражада тезлашдики, охир-оқибатда нафақат сўзамол М.Горбачевни, балки бутун Сиёсий Бюрони, партия Марказий Кўмитасини, ҳукуматни талвасага солиб қўйди. Натижада маъмурий органлар кучидан фойдаланиш йўли танланди. Турли шаҳарларда, минтақаларда, СССРнинг фаол ва демографик жиҳатдан қулай бўлган, геосиёсий жиҳатдан муҳим нуқталарида беқарорликни вужудга келтириш орқали мамлакат аҳолисини чалғитиш йўлига ўтилди.

Аксига олиб энди уйғонган одамни қайтадан мудроқ бостиришнинг иложи йўқ эди. Чунки эркин фикрлаш, эркин яшаш нашидасини сура бошлаган озод фуқарони қайтадан занжирбанд қилишга қанчалик уринмасин, ҳукуматнинг кучи етмас, фуқаронинг эса хоҳиши йўқ эди. Бошқача қилиб айтганда, мамлакат фуқаролари манфаати билан тоталитар режимдаги дав-

лат қизиқишлари ўртасида «хитой девори» тикланиб бўлинган эди. Ана шундай зиддиятли бир пайтда давлат ўз мавқеи ва ролини йўқотмаслик учун озодликка интилаётган, хуррият учун курашаётган уйғоқ фуқаролар ўртасида турли низоларни уюштириши зарур бўлиб қолган эди. Ана шу мақсадда Болтиқ бўйидаги тўқнашувлар, Арманистон, Озарбайжон, Грузиядаги қонли фожиалар, Ленинград (ҳозирги Санкт-Петербург) ва Россиянинг бошқа айрим минтақаларида бўҳронлар ва пўртаналар авж олиб кетди.

Қизил империянинг тажовузкорона сиёсати ана шу тарзда 73 йил мобайнида аста-секинлик билан чок-чокидан ситила борди. Натижада мамлакат ижтимоий-сиёсий жараёнларини ҳам, одамлар хатти-ҳаракатини ҳам бошқариб бўлмайдиган ҳолат вужудга келди.

* * *

...Аслини олганда, Совет ҳокимияти тузум сифатида жуда ҳам мустаҳкам эмас эди. У октябр инқилобининг урҳо-ур, сурҳо-сурлари оқибатида вужудга келган, бошқача қилиб айтганда, пойдевори кумдан кўтарилган жамият эди. Инсон манфаатлари, ҳақ-ҳуқуқлари буткул инкор этилган, зўравонлик ва тазйиқни асосий иш усулига, сиёсий бошқарув услубига айлантирган ҳокимият сифатида кўзга ташланди.

Ана шундай ғайриинсоний ва ғайрияхлоқий жамият асосчиси сифатида В.Ленин ҳокимиятни қўлга киритган дастлабки кунлариданоқ сиёсий, иқтисодий, ҳуқуқий, маънавий ва жисмоний террорни ҳокимиятни бошқаришнинг муҳим омили даражасига кўтарди ва уни моҳирона амалга оширди. Зеро, октябр инқилобининг қонли «ғалаба»си ҳам худди ана шу тамойил асосида қурилган ва амалга оширилган эди.

Омгани чалғитиш, жамиятдаги барқарорликни барбод этиш, мутелик ва қуллик руҳиятини чуқурлаштириш йўлида турли ҳолатларда ва вазиятларда турли шаклдаги сиёсий-ташкилий тадбирлар амалга оширила бошланди. Стратегик мақсад — дунёга ҳокими мутлоқ бўлиш, жаҳон социализмини амалга ошириш орқали инсоният доҳийсига айланишга ҳаракат қилинди. Ана шундай мақсадларини амалга ошириш учун Ленин турли-туман найрангларни ўйлаб топди ва уларни ўта шафқатсизлик билан амалга оширди.

Ана шундай сиёсий-ташкилий тадбирлардан бири

Совет ҳукуматида «Янги иқтисодий сиёсат»ни амалга ошириш эди. Машҳур олим Д.Волкогиновнинг фикрича, Ленин бу сиёсатга юзаки қараганда хайрихоҳ бўлсада, асл моҳияти билан унга қарши эди. Д.Волкогинов шундай мисол келтиради: 1919 йил 5 декабрда Советларнинг Бутун Россия VII съездида нутқ сўзлар экан, Ленин жуда баланд руҳ билан ўз мақсад-иддаоларини очиқ-ойдин баён этади: «Ким нон савдоси эркинлигини хоҳлар экан, хато қилади. Биз бунга бир томчи қонимиз қолгунча курашамиз. Бу соҳада ҳеч қандай чекинишларга йўл қўймаймиз». Бу инқилоб доҳийсининг мамлакатни хонавайрон қилиш, халқни абгор этиш борасидаги кўпқиррали сиёсатидан биригина, холос. Айни ана шундай очарчилик ва атайлаб уюштирилган камбағаллаштириш сиёсати Ўрта Осиёни ҳам четлаб ўтмади. Фарғона водийсининг ўзида 1921 йили 64 минг 315 киши очликдан вафот этди. Бу Ленин «халқпарвар» сиёсатининг Туркистондаги рўёбидан далолат берар эди.

Лениннинг сафдошларидан бири А.А.Иоффе қуйдагиларни ёзади: «Қачонки, 1921 йили Марказий Қўмита мени Туркистонга ишга юборар экан, сафар олди-дан бўлган суҳбатда ва кейинчалик менга ёзган хатларида В.И.Ленин доимий хавотирда эканлигини алоҳида таъкидларди. «Туркистон — бу бизнинг жаҳон сиёсатимиз. Туркистон — бу Ҳиндистон», дерди».

Туркистоннинг геосиёсий ўрни ва аҳамияти ўша пайтдаёқ инқилоб доҳийси диққатини ўзига тортган эди. Айни Туркистон орқали Осиёни забт этиш сиёсати, Осиёга эгалик қилиш мақсадини амалга ошириш учун Туркистон муҳим стратегик аҳамиятга эга эканлиги Совет ҳукумати турли даврлардаги арбобларининг диққат марказида бўлган. Хусусан, Ленин Туркистонга жуда катта очқўзлик ва иштаҳа билан қараган.

Совет ҳокимияти учун, хусусан, унинг дастлабки йилларида Россия саноатини хомашё билан, даҳшатли очлик исканжасида қолган халқини эса нон ва бошқа озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминлаш учун Туркистон катта стратегик аҳамиятга эга эди. Шунинг учун ҳам Ленин «Ҳаммамизга маълумки, енгил саноат хориждан келтириладиган пахтанинг етишмаслиги боис жуда кучли инқирозни бошдан кечирмоқда... Ягона манба — бу... Туркистондир», деган эди.

Хомашё тақчиллиги муаммосини ҳал этиш учун 1921 йили Лениннинг энг содиқ сафдошларидан бири

М.П.Томский Туркистонга юборилди. Унинг раҳбарлигида ўша йилнинг ўзида олдинги йилга нисбатан деҳқончилик майдони 300 минг десятинага, пахта майдони эса 100 минг десятинага кўпайди.

Повольжедан даҳшатли очарчиликни бошидан кечираётган 300 мингдан ортиқ киши кўчириб келиниб, Туркистонда жойлаштирилди. Лениннинг Россия марказий туманлари аҳолисига ёрдам шиорига жавобан Наркомпродга 250 минг пуд, Москвага 600 минг пуд бугдой юборилди.

Булар ҳали инқилоб олови буткул сўнмаган бир пайтда Совет ҳукумати дастлабки талон-тарожчилик сиёсатининг натижаси эди. Ваҳоланки, бу сиёсат Ўзбекистон СССР таркибидан тўла ва буткул чиқиб кетгунга қадар давом этди. Ўзбекистонда етиштирилган пахта, пилла, қоракўл тери, мева-сабзовот, полиз маҳсулотлари, олтин, газ ва бошқа ер ости бойликлари мунтазам равишда ташиб кетилди. Ана шу тарзда ленинча сиёсий, ҳуқуқий, иқтисодий, маънавий ва ижтимоий террор «ривожланган социализм» шароитида ҳам «қардош» ўзбеклар ва «Шарқ машъали» Ўзбекистоннинг шўрини қуритди.

Лениннинг тажовузкор руҳи чегара билмас эди. У ҳеч қандай миллий, маънавий манфаатлар доираларига сиғмас эди. Ахлоқий-диний тафаккур ва турли халқларнинг миллий-анъанавий турмуш тарзи, асрлар мобайнида шаклланган руҳияти билан боғланмаган, фақат дунёни зўравонлик билан эгаллаш руҳи унда устунлик қилар эди. Шунинг учун ҳам инқилобий ўзгаришлар доираси кенгайиб, бир давлат доирасидан чиқиб кетди. Жаҳон социализм васвасаси минтақа ва бутун сайёрани эгаллаб олишга интилган хаёлпарастлик касаллигининг натижаси эди.

Ленин шу даражада ўзининг ҳавойи хаёлларига қатъий ишонар эдики, унинг кўлами ва салмоғини баҳолаш қийин эди. Дунёни эгаллаш васвасаси унинг онгу шуурини бутунлай қамраб олган ва натижада маънавий-руҳий жиҳатдан бутун вужуди билан унга интиларди. Бу бевосита инсон ва шахс сифатида унинг маънавий-руҳий қиёфаси, сиёсий маданияти ва ахлоқий тарбияси маҳсулидир. Д.Волкогонов таъбири билан айтганда, Ленин ана шу мақсад йўлида ўз қалбигагина эмас, балки бутун инсоният цивилизациясига ҳам ўт кўйишга тайёр эди. Яна шуни айтиш керакки, унга халқнинг, миллатнинг аҳамияти йўқ эди. У ҳатто рус

халқининг жуда катта қисмини қурбон қилишдан ҳам ўзини тиймас эди. Ана шу қурбон бўлганлар кулини қўкка созуриб, хузур қилар ва дунёга ўт кетишини кутиб ётар эди.

Айтиш мумкинки, Ленин фақатгина бешафқат большевик эмас, айна пайтда планетар «ислохотчи» ҳам эди. У ўзининг «ислохотлар назарияси» билан дунёни «янги»ламоқчи, янги «пайғамбар»лик даъвоси билан яшайдиган ҳолатга келиб қолган эди. Шунинг учун ҳам 1917 йилдаёқ, улкан давлатни қўлга киритгани ҳамон, у Германия, Венгрия, Эрон, Ҳиндистон, Хитой, Польша ва бошқа мамлакатларни ҳам забт этишга интилдди. Унинг ана шундай зўравонлик сиёсатини, мақсадларини назарда тутган машҳур рус олими Н.Бердяев ўз вақтида «Ленин антигуманистгина эмас, айна пайтда у антидемократ» ҳам деб ниҳоятда тўғри баҳо берган эди.

Аслини олганда, диктатурага, зўравонликка интилиш инсон руҳияти нуқтаи назаридан аввалбошида сиёсий мақсадларга эришиш учун имкон яратади. Кейинчалик яхлит фаолиятга, хатти-ҳаракатлар тизимига айланади. Натижада, бора-бора бундай руҳий мойиллик кайфияти кучайиб, аста-секинлик билан маънавий имкониятларни чегаралаб қўяди. Ана шундай пайтда инсон шахсий манфаатлари ва интилишлари йўлида ўзини жуда катта сиёсий ирода ва сиёсий маданият билан бошқармаса, ўзини-ўзи енгиб яшамаса, ҳавойи интилишлар қулига айланса, умуминсоний қадриятлардан узоқлашиб боради. Натижада озодликнинг таназулига, ҳурриятнинг инқирозига, инсон ҳақ-ҳуқуқларининг поймол этилишига кенг йўл очилади. Ленин ва ленинчилар худди ана шундай инсоний қадриятлардан ҳам, ҳеч бўлмаганда шахс сифатида инсоний фазилатлардан ҳам анча олисда эдилар. Улар кайфияти ва феъл-атворидаги тажовузкорлик шаклан турланиб, замонга мосланиб турса-да, моҳиятини йўқотмади.

Ленин ҳар доим ўз атрофидаги раҳбарларга ва сафдошларига бир нарсани такрорлаб келган (1921 йил): «Яширин равишда террор тайёрлансин: бу зарурат ва шошилиш». Айтиш мумкинки, бундай ленинча қаттиққўлликнинг манбаси ва моҳиятини англаш унчалик қийин эмас. Ташқи кўринишда «кўнгилчан», «меҳрибон», «одамларга эътиборли» бўлган доҳийнинг бундай қарашлари жиноий, сиёсий ва ёки миллий манфаат йўлидаги қаттиққўллик эмас, аксинча, бутун ле-

нинча дунёқараш қатъийлиги, унинг фалсафасининг, мантигининг, бутун феъл-атвори-ю муносабатларини ўзида мужассам этган тафаккур тарзининг майиб-мажруҳ қиёфаси эди.

Бундай иллатлар фақат Ленингагина хос эмасди. Унинг ишининг давомчилари ҳам айна ана шу мақсад ва ғоя билан яшашарди. Сталин, Хрушчев, Брежнев, Сулов, Андропов, Черненко ва бошқалар ҳам айна ана шу мактаб таълимини олган, ана шу таълимотнинг содиқ давомчилари эди.

Миллий масалага муносабатда ленинча ёндошув бутун совет давлатининг изчил, доимий равишда ривожланиб, такомиллашиб борган сиёсатига айланди. Зотан, «доҳий» совет ҳокимиятининг дастлабки йилларидаёқ «башорат» қилган эди: «...миллатларнинг ўз тақдирини ўзи белгилаши уларнинг ғайри миллатлар жамоаларидан давлат бўлиб ажралиши, ўз мустақил миллий давлатини тузиши демакдир».

Кўриниб турибдики, Ленин миллатларга эркинлик бериш ва миллий равнақни таъминлашдан манфаатдор эмас. У том маънодаги маънавий террор тарафдори. Шунинг учун ҳам ўз сиёсатини изчил ва шафқатсиз равишда давом эттирди: «Бир давлатнинг ичида турли миллатлар бўлиши зарурдир, биз марксчилар, уларни яқинлаштириб, қўшиб юборишга интиламиз», деди.

Ленин таълимоти унинг содиқ издошлари томонидан замонга мослаштирилиб давом эттирилди. Жумладан, Сталин «шаклан миллий, мазмунан социалистик», Брежнев «мазмунан ягона социалистик, миллий шакллари турлича, руҳан байналмилал маданият»ни яратиш учун курашдилар.

Горбачев эса мазкур ғояни бирмунча «демократлаштирган» ҳолатда, «қоғозга ўраб» илгари сурди: «Зиёлилар ўз тарихий илдизларини ўрганмоқдалар. Бу гоҳида тарихни ва у билан боғлиқ бўлган барча нарсаларни, тараққиётга зид тарихий нарсаларни ҳам илоҳийлаштиришга олиб келмоқда». («Правда». 14 январ, 1987.)

Демак, Бош котиб миллий тарих ва у билан боғлиқ бўлган қадриятларни ўрганишга қарши. Уни «тараққиётга зид нарсалар» деб тушунади. Чунки, Горбачевнинг мақсади ягона совет халқининг шаклланишига, улуг давлатчилик ва улуг миллатчилик ғояларини амалга оширишга интилишдир.

Д.Волкогонов шундай маълумотни келтиради: Афғо-

нистонда узоқ давом этган уруш тугагач, Совет раҳбариятининг чуқур ўйламасдан бошқа бир мамлакат ички ишларига аралашганлиги аниқ бўлди. 1990 йилларда ҳам, жаҳон ижтимоий-сиёсий жараёнларида инсонийлашув тенденцияларининг пайдо бўлаётганини, зўравонликларнинг ибтидоийлашаётган ҳодиса сифатида тан олинаётганини совет раҳбарлари пайқашмас эди. Улар ҳатто дунёга эгалик қилиш каби ленинча тафаккурдан холос бўлмаганлигини кўрсатади. СССР Мудофаа Вазирлиги Д.Т.Язов КПСС Марказий Комитети Сиёсий Бюросида қўшни мамлакатда амалга оширилган «интернационал бурч»нинг ўн йиллик якунлари хусусида ҳисобот берди. 1979 йил декабридан 1989 февралигача Афғонистоннинг тоғли йўлларини 546 минг 255 Совет ҳарбийлари босиб ўтди. «Интернационал бурчи»ни бажара туриб 13 минг 826 киши, шундан 1977 офицер қурбон бўлди. Афсуски, уларнинг асосий қисми мусулмон халқларнинг, жумладан, ўзбек халқи вакиллари эди. Айни ана шу уруш келтирган зарар бир неча ўн миллиард сўмни ташкил этади.

Совет ҳукумати 1980 йилларда амалга оширган бу хунрезликлар халқлар отаси Сталин ибораси билан айтганда «вазифани бажаришга интилиш керак, қурбонлар билан ҳисоблашмаслик лозим», деган ғоясининг амалдаги кўриниши эди.

Репрессия ва қон тўкишлар Совет ҳокимиятининг доимий иш усули эди. Турли даврларда, турли номлар ва баҳоналар билан халқни қириш, миллатнинг энг сара вакиллари йўқ қилиш тамойилга айланиб қолган эди. «Эрон жосуси», «Хитой жосуси», «Халқ душмани», «Ёт унсурлар», «Бузғунчилар», «Иродасизлар» сингари турли номлар билан миллионлаб кишилар қатл этилган ва сургун этилган.

«Қабоҳат салтанати» китобида келтирилишича, 1917—1929 йилги фуқаролар урушида 15 миллион киши, 1929—1933 йилги очлик даврида 8 миллион киши, 1933—1939 йилдаги қатағонларда 16 миллион, 1945—1954 йиллардаги сургунлар ва очликдан 4 миллион киши қурбон бўлган. Хулоса қилиб айтганда, Совет тузуми айни ана шу йилларда ўз аҳолисининг учдан бир қисмини — етмиш миллиондан зиёдини атайлаб йўқотган.

«Босмачилик» номи билан «миллий озодлик ҳаракати»га қўшилганлардан 16 йил давомида 1 миллион 200 минг ўзбек қурбон бўлди. Бир ярим миллион мусулмон худосизлар жамияти билан келишолмай хорижга

чиқиб кетди. 1 миллион 700 минг киши «босмачилик ҳаракати»ни қўллаб-қувватлаганликда айбланиб, Сибирга сургун қилинди (Ўша манба. 24—25-бетлар).

Фақат шугина эмас. Совет ҳокимияти йилларида Ўзбекистон чор ҳукумати сиёсати даврида қандай бўлса, ўшандай стратегик аҳамиятта эга бўлган майдонга айлантирилди. Аниқроғи, СССРнинг пахта мустақиллиги сиёсати Ўзбекистон орқали амалга оширилди. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг пахтадан бошқа ҳамма соҳалари қисқартириб юборилди. Ўзбеклар фақат пахта етиштирувчи деҳқонларга айлантирилди. Саноат, транспорт, алоқа тармоқлари энг қуйи кўрсаткичларда амалга оширилди. Ижтимоий соҳа, фан, таълим, маданият ва соғлиқни сақлаш иттифоқ кўрсаткичидан энг паст даражада ташкил этилган. Экологик муаммолар аста-секинлик билан чуқурлашиб бориб, охир-оқибатда бутун инсоният фожиасига айлантирилди.

Бир қарашда Брежнев раҳбарлик қилган даврларда мамлакатда бир мунча сокинлик ва тинч тараққиёт таъминлангандай эди. Бироқ инсоннинг энг катта иқтидори — даҳолик қудрати сўндирилди. У тўғридан-тўғри ишлаб чиқариш воситаси бўлиб қолди. Фикрламай яшаш, инсон тафаккурини чеклаш, муносабат билдириш каби ақлий салоҳият барҳам топди. Мутелик ва тобелик кайфияти чуқур илдиз отди. Бу аста-секинлик билан ўз ўтмишини унутиш, келажакка кўр-кўрона назар ташлаш ва шунчаки кун кечирини кайфиятини чуқурлаштирди.

Коммунистик мафкура одамлар қалбига таҳдид солди. Ҳукмрон ғоя олдида фуқаро ўзини ночор ҳис этадиган, ўз имкониятларини рўёбга чиқаролмайдиган жонзотга айланди. Ана шундай тарзда халқнинг эркин меҳнат қилишга бўлган рағбати сўндирилди.

Мустақил фикрлайдиган, юз бераётган воқеа-ҳодисаларга мустақил баҳо берадиган кишилар ўзбошимча, маҳмадона деб қораланар, тазйиққа олинар эди. Бу тузум шундай носоғлом муҳитни вужудга келтирган эдики, натижада лаёқатсиз, фикрсиз, лаганбардор, бошлиққа таъзим, ходимга зуғум кўрсатадиганлар қадрқиммат топиб яшарди. Негаки, мустамлакачилик сиёсатининг табиати шуни тақозо қилар эди.

Буларнинг барчаси жамиятнинг маънавий таназзулини тезлаштирди. Халқ манфаатини ўйлаган, унинг онгига нур, қалбига зиё бағишлашга интилган, виждон ва ақл билан ишлашга, ҳуррият учун курашга

чорлаганлар эса коммунистик партиянинг лаббайгўй югурдаклари томонидан сўроқ-терговга тугилар, маънавий жиҳатдан бадном қилинар, баъзан эса ҳатто жисмоний маҳв ҳам этилар эди.

Натижада бундай беаёв ва шафқатсиз бедодликлардан огоҳ бўлиб турган халқ бутунлай умидсизликка тушди. Жамиятда на партияга, на сиёсатга, на давлат ва унинг йўлбошчиларига ишонч қолди. Ишончидан айрилган киши эса руҳан ўликдир.

Маълумки, руҳияти шикаста ва озурда, ҳадик ва кўркув гирдобига тушган одамда яратишга, бунёд этишга интилиш бўлмайди. Ва ҳатто ҳаётга, яшашга рағбат ҳам шунчаки «кун кўриш»га айланади.

Ҳаётга бефарқ қараш, лоқайдлик аксарият кўпчиликнинг яшаш тарзига айланди. «Совет кишиси» ўз соясидан чўчиб яшайдиган бўлиб қолди. Чунки юрагининг туб-тубига кўркув билан қозиқ қилиб қоқилган тобелик, мутелик туйғуси уни тирик мурда ҳолига солиб қўйган эди.

Тарихий таъриба ҳар қандай ислоҳот ва янгиланишлар энг аввало инсон онги ва қалби орқали ўтган тақдирдагина самарали натижа беришини кўрсатмоқда. Шунинг учун ҳам Ўзбекистонда озодликнинг илк кунлариданоқ одамлар онги ва тафаккурини ўзгартиришга эътибор бериб келинмоқда. «Иқтисодий ислоҳотларни ҳал этиш мумкин. Халқнинг таъминотини ҳам амаллаб туриш мумкин. Аммо маънавий ислоҳотлар, куллик ва мутелик исканжасидан озод бўлиш, қадди баланд тутиш, ота-боболаримизнинг удумларини тиклаб, уларга муносиб ворис бўлиш — бу дунёда бундан ортиқроқ ва бундан шарафлироқ вазифа йўқ». Ислом Каримов мустақилликнинг дастлабки йилларидаёқ баён этган бу фикр халқни маърифий уйғоқликка чорлаш йўлидаги оташин даъват бўлиш билан бирга, бу соҳадаги ишларимизнинг асосий йўналишларини ҳам белгилаб берган эди.

Дунёда ҳеч ким ер юзидан жаннат яратган эмас. Бироқ, Ўзбекистон Совет ҳокимияти даврида Ленин ва ленинчиларнинг саъйи-ҳаракати билан дўзахга айлан-тирилгани тарихий ҳақиқат. Зотан, бу фожиаларни, бу кўргиликларни тарих, миллат ҳеч қачон унутмайди. Айни ана шундай ғояни амалга оширишнинг янги, цивилизациялашган, замонавий шаклини ўйлаб топган М.Горбачев «қайта қуриш» сиёсати стратегиясини ишлаб чиққани ва амалда қўллагани ҳақиқатдан ҳам

ленинизмга садоқатлилигини кўрсатди. Айни пайтда ўзига хос «новатор» сифатида Ленин ғояларини амалга оширишнинг янги шаклини амалда жорий этди. У 1987 йил, октябрь ойида КПСС Марказий Комитети Сиёсий Бюросида нутқ сўзлаб, ўз мақсадини аниқ-равшан ўртага ташлади ва «Лениндан бизгача кўприк ташлаш лозим. Бугунги кундаги ишларимиз билан ўша даврдаги воқеаларга ленинча муносабат ўртасида алоқа ўрнатиш лозим. Бу — диалектика. Ленин ҳал этган масалалар — бу ҳозирги вазифаларни ҳал этиш учун қалитдир», деди ва айни ўша зўравонлик ва яккаҳокимлик ғояси, халқларни хонавайрон қилиш йўли билан ҳокимиятни мустаҳкамлаш позициясининг мавжудлигини кўрсатди.

Лениннинг шахси, унинг сиёсий позицияси хусусида гапирар экан, машҳур рус олими Н.Бердяев пролетариат «доҳий»сининг қуйидаги гапини келтиради: «Нимаки инқилобга хизмат қилса — барчаси эзгулик, унга ҳалақит берадиган ҳамма нарса — ёвузликдир».

Бундай кескин ва бир ёқлама қараш 70 йил мобайнида яшади. Бироқ, турли даврларда турли шаклга кирди. Дейлик, Горбачев тилида «Нимаки Коммунистик мафкурага хизмат қилса — эзгулик. Унга зид бўлган ҳар қандай фикр — ёвузлик»ка айланди. Охир-оқибатда бутун ленинизм ғояларини ҳам, яхлит жамиятни ҳам инқирозга олиб келди.

1990-йилларнинг охирига келиб вазият бирмунча ўзгарди. Бу айни демократик жараёнларнинг чуқурлашиши ва уйғонаётган халқнинг уйғонаётган, эврилаётган тафаккури билан боғлиқ бўлган ҳодиса эди. Бироқ ҳар бир республиканинг ижтимоий-сиёсий иқлими, тарихий жараённинг бориши бевосита ана шу республика раҳбарининг хатти-ҳаракати, ижтимоий-сиёсий жараёнлар бориши оқимига муносабати билан боғлиқ эди.

Сиёсий жасорат, сиёсий ирода, воқеликни тўғри англаш, тўғри баҳолаш ҳақиқий раҳбар учун ноёб фазилят. Демократия ҳақида кўпиртириб гапириб, зўравонлик режимини кучайтиришга интилган М.Горбачевнинг сиёсий йўли, аниқроғи, позицияси Ўзбекистон учун ва умуман миллий республикалар учун манфаатли эмас эди. Иттифоқдош республикалар раҳбарлари орасида биринчи бўлиб И.А.Каримов М.Горбачевга буни рўй-рост айтди. Республика раҳбари сифатида ўз юртининг барча ютуғию нуқсонларига ўзини

қалқон қилди. Раҳбар сифатидаги қатъий ва мустаҳкам иродасини кўрсатди. И.А.Каримовнинг бундай феъл-атвори ва хатти-ҳаракатига ҳар ким ҳар хил баҳо берди. Жумладан, М.Горбачев уни шартакиликка, бетгачопарликка йўйса, унинг гумашталари бу фикрларини қўллаб-қувватлашди. Ўзбеклар қаторида барча совет халқи эса И.А.Каримов интилишларини қўллаб-қувватлади. Чунки, И.А.Каримов позицияси нафақат қардош республикалар халқлари, балки Россия аҳолиси манфаатларини ҳам ўзида мужассам этган эди. Шунинг учун ҳам Москва нашрларидан бири «Ўзбекистон Президенти И.Каримов иттифоқ миқёсидаги сиёсий арбоб сифатида СССР халқ депутатларининг IV съезди кунларида туғилди. У М.Горбачевни қаттиқ танқид қилиб, «команда»ни ўзгартиришни талаб қилди. Кўпчилик учун бу буткул қутилмаган ҳодиса эди. Узоқ йиллар мобайнида анъанага кўра Ўрта Осиё республикалари олий раҳбарлари Марказ сиёсатига эргашиб юрар эдилар. Қандай ўзгариш юз берди? Каримов ўз кучига бундай қатъиятли ишонч қаердан пайдо бўлди?» деб ёзган эди. Бундай ҳайрат ва ҳаяжонни тушуниш мумкин. Тўғри таъкидланганидек, 130 йилдан бери давом этаётган мутелик кайфияти каттаю кичикни ўз домига тортган эди. Ўзбекистон раҳбари иттифоқдош республикалар раҳбарлари орасида биринчи бўлиб шаклланган сиёсий тафаккур оламида тўнтариш ясади. Янгича фикрлайдиган, жамиятда юз бераётган ижтимоий-сиёсий жараёнларни тўғри баҳолайдиган мард ва жасур кишилардан иборат янги «команда» тўплаши зарурат эканлигини, сиёсий демагогияга барҳам бериш вақти келганлигини очиқ-ойдин айтди. Шундай қилиб, И.А.Каримов айни ана шу қолипни — ленинча бошқарув тамойилларини чиппакка чиқарди. Дарвоқе, у табиатан ҳеч қандай олдиндан тайёрланган ёки русумга айланган «қолип»га сиғмайди! У айни ана шундай ўзига хослиги, ҳақиқат ва адолат йўлидаги ўта қайсарлиги ва ўжарлиги билан бутунлай янги типдаги раҳбар феноменини кашф этди.

Фақат шугина эмас. Аниқроғи, Москва нашрлари баён этганидек, И.А.Каримов СССР халқ депутатлари съезди кунларида «туғилмади». У айни ана шу съезд минбарида Иттифоқ доирасидаги шаклланган ислохотчи, замонавий тафаккур эгаси сифатида СССРга танилди ва тан олинди, холос.

И.А.Каримов республика Давлат режа қўмитаси Ра-

иси ва Молия вазири бўлиб ишлаган пайтлардаёқ СССРдаги мавжуд ҳолатлар, сиёсий таназзул ва иқтисодий-ижтимоий чекинишлар ҳодисасидан хабардор эди. Айниқса, Қашқадарё вилояти раҳбари бўлган пайтларда Кремлнинг Ўзбекистонга муносабати орқали совет ҳокимиятининг зўравонлик сиёсати «қуюшқон»дан чиқиб кетаётганини пайқаган эди. Натижада, республика раҳбарлигига сайланганидан тўрт ой ўтар-ўтмас И.А.Каримов узоқ йиллар мобайнида вужудга келган қатъий хулосаларини Ўзбекистон КП МКнинг XVIII пленумида баён этди ва (1989 йил, 25 ноябр) «**Барча масалаларни ҳал этиш учун сиёсий системани ислоҳ қилиш зарур**», деди.

Ана шу биргина сўз бутун Совет ҳукумати сиёсий тизимини, ленинча таълимотнинг «инқилобий» ҳаракатини ларзага келтирди. Горбачев бошлиқ арбоблар салтанатини талвасага солиб қўйди. Буни нималарда кўриш мумкин?

Биринчидан, мавжуд ва ҳукмрон сиёсий системани ислоҳ қилиш — совет жамиятини тубдан янгилашни тақозо этади.

Иккинчидан, КПСС раҳбар бўлган бошқарув тизими ва унинг бутун фаолиятини ислоҳ қилишга тўғри келади. Бу ўз-ўзидан ленинча бошқарув ва миллий сиёсатда туб бурилиш қилишни тақозо этади.

Учинчидан, иттифоқдош республикалар ва Марказ ўртасидаги муносабатларга аниқлик киритишни, уларнинг конституциявий ваколатларини кенгайтиришни талаб қилади.

Тўртинчидан, гап агар фақат Ўзбекистон ҳақида бо-раётган бўлса, мавжуд сиёсий система яна давом этадиган бўлса, Ўзбекистон СССР таркибидан чиқиб кетиши мумкинлигини кўрсатади.

Бешинчидан, сиёсий етакчининг тафаккур тарзини, ижтимоий-сиёсий жараёнлар боришини олдиндан пайқаш, баҳолаш салоҳиятини ва, энг муҳими, Шахс сифатидаги сиёсий жасорат, сиёсий қатъият, мислсиз ирода ва юксак маданият фазилатларини кўрсатади.

И.А.Каримов воқеликка реал қарайди ва уни реал баҳолайди. Кутилмаганда ўта аниқлик билан иш юри-тади. Шунинг учун ҳам у ўзининг яқин ўтмишдошларидан кескин фарқ қилади. Шунинг учун ҳам И.А.Каримов қисқа фурсатда халқни ўзига торта билди. Унинг мислсиз ишончини қозонди. 1980-йилларнинг таҳлика-лари ва умидсизликларини, тушкун кайфияти ва озур-

да руҳиятини моҳирлик билан енгди. Халқни тўла сарфарбарликка, яқдилликка йўналтира олди. Бу жаҳон бошқарув тарихида камдан-кам юз берадиган ҳодиса.

И.А.Каримов тарихан жуда қисқа вақтда ўзини «тафаккур инқилобчиси» сифатида кўрсатди. Бу унинг учун атайлаб, ислохотлар қилиш узоқ йиллар мобайнида инсон тафаккурини ўраб-чирмаб олган фикрлаш тарзини бузиш, бузғунчи ва шиддаткор оқимга қарши туришга интилиш орқали эмас, аксинча, **табiiй ҳолатда, шахсий фазилатлари, ички имкониятлари, қобилияти туфайли юзага келаётган, вақт ўтгани сайин шаклланиб бораётган воқелик сифатидаги феноменидан келиб чиқади.**

Дарҳақиқат, И.А.Каримов феъл-атвори, тафаккур тарзи жиҳатидан ўзидан олдинги андозаларнинг тор, биқик ўлчовларига сирмайди. Худди ана шу фазилатлари туфайли ҳам бутун сиёсий тизимни синдириб ташлашга журъат этди. Иқтисодий-ижтимоий бўҳронлар, маънавий-руҳий парокандаликлар, сиёсий ва ғоявий таназзулларни ҳаммадан олдин кўра билди. Тоталитар ақидапарастлик ва сиёсий догматизм шароитининг тобора чуқурлашиб бораётганини бошқалардан олдинроқ пайқади ва катта жасорат билан унга қарши чиқди. Ана шу тарзда жамиятни тубдан янгилашга журъат этди.

И.А.Каримов ўзининг радикал фикрлари ва воқеликка кутилмаганда, фавқулодда ёндошувлари билан советлар империясининг инқирозини тезлаштирди. Коммунистик афсонанинг сароблигини исбот этди. Ўзбекистонни, қолаверса, барча иттифоқдош республикаларни ғоявий таназзул гирдобига тортган совет тоталитаризмига қарши тура олди ва уни қатъият билан енгди. Ҳарбий коммунизм ва фуқаролар социализмининг ленинча ғоялари уйдирмаларини фош этиш билан ўзининг ноёб мафкуравий ва сиёсий жиҳатдан бутунлай янги, тасаввуримизга сирмайдиган дунёнинг кашф этувчиси сифатида кўрсата олди.

Бошқача қилиб айтганда, И.А.Каримов феномени ҳақидаги мулоҳазалар шахснинг тарихдаги ўрни тўғрисидаги фикргина эмас. Балки, тарихнинг шахс борасида тақдир ва қадрияти билан боғлиқлиги ҳамдир. Зотан, камдан-кам тарихий шахслар тарихнинг туб бурилиш нуқтасини белгилаб берадилар, жараёнлар ва турмуш тарзининг бир хилдаги оқимини кескин ўзгартириб юборадилар. Бутунлай янги, ҳаётбахш ва ҳузурбахш турмуш кечириш, аниқроғи, Инсон ва Инсонни-

ят тақдиридаги мислсиз маънавий кўтарилишлар даврини бошлаб берадилар.

Ана шу нуқтаи назардан қараганда, И.А.Каримов шахси халқимизнинг тарихий тақдири, унинг кечинмалари, изтироб ва қувончлари сифатида вужудга келди. Бошқача қилиб айтганда, И.А.Каримов феномени ўзбек халқининг миллий қадриятлари ва руҳияти, миллат сифатидаги феномени орқали умуминсоний қадриятлар ва умумжаҳон сиёсати феноменига айланди.

Тарих ғилдирагининг бир текисдаги ҳаракатини, меъёрини бузиш ҳамма вақт ҳам қувончли бўлавермайди. Бу бир жиҳатдан ислоҳотчининг мўлжални қай даражада тўғри олгани билан боғлиқ бўлса, иккинчи томондан, айти шу ҳаракатни ҳалокатларга йўл қўймасдан, синаб кўрилмаган, биров юрмаган хавфли-хатарли доводдаги ишончли ҳаракатни таъминлаш ҳамдир. Ана шу тарзда учинчи энг муҳим масала юзага келади. Бу бевосита шахс ҳаёти, тақдири билан боғлиқ бўлган ҳодиса. Қатъият, журъат, вазиятни ўз вақтида баҳолаёт билиш, бошинг устида гурзи кўтариб турган одам билан тинимсиз курашаётиб ўзингни асраш ҳам керак. Ана шу мўлжал ва муносабатдаги энг кичик бир хато бутун хонумонингни кўйдириб юбориши ҳеч гап эмас.

Хуллас, И.А.Каримовнинг Кремль билан муносабатлари шу даражада кескин эдики, у улкан арбобларнинг демократия ва ошкоралик ғоялари атрофидаги бир-бирига зид, бир-бирини инкор этадиган фикрлари билан мутлақо келишолмас, совет тоталитаризми намояндалари ва коммунистик эртакчиларнинг дунёқараши ночор эканлигини чуқур англаёт эди. Айти пайтда М.Горбачев бошлиқ коммунистлар И.А.Каримовнинг қатъий ислоҳотчи, радикал янгиланишлар тарафдори сифатидаги прагматик сиёсатини мутлақо ёқтирмас эдилар. Чунки, И.А.Каримов қарашлари улар манфаатига бутунлай зид эди.

Бошқача қилиб айтганда, раҳбарлик фаолиятининг дастлабки йилларида И.А.Каримов сандон билан болганинг орасида яшади. Ана шундай ҳолатта тушган кишининг изтироблари, қалб оғриқлари ва руҳий кечинмалари эса, унинг ўзигагина маълум.

Шундай қилиб, 1980-йилларнинг «қайта қуриш» ниқобидаги шафқатсиз тазйиқлари тўлқинлари И.Каримов сиёсий жасорати ва қатъий иродасининг мислсиз қоясига келиб урилади. Бу тўқнашув истибдод ва истиқлол, мустахлақчилик ва мустақиллик ўртасидаги

беаёв курашнинг ёркин ифодаси сифатида тарихда мухр-
ланиб қолди.

2. ТАФАККУРДАГИ ЭВРИЛИШ

Маълумки, Шароф Рашидов вафотидан сўнг Ўзбекистонда парокандалик вужудга келди. Сабаби ўша пайтдаги биринчи раҳбарнинг ўта бўшанглиги, мустақил фикрга эга эмаслиги ва мунофиқлиги туфайли бутун мамлакат ва миллат бадном этилди, ўзбек порахўр, боқиманда, текинхўр ва олибсотар сифатида шармандаю шармисор қилинди. Бу шунчаки тасодифий ҳодиса эмас, балки ўша пайтдаги раҳбариятнинг Марказ билан биргаликдаги сиёсий йўли, пишиқ-пухта ишлаб чиқилган концепцияси, ҳар томонлама ўйлаб, ақл-идрок билан амалга оширилаётган ниятлари эди. Натижада минг-минглаб иқтидорли, раҳбарлик маҳоратини пухта эгаллаган, республикани ҳар қандай шароитда ҳам турғунлик ҳолатидан олиб чиқа биладиган истеъдодли раҳбар кадрлар атайлаб йўқ қилинди. Бу халқ руҳиятига қаттиқ таъсир қилди, қалбини жароҳатлади. Бунинг устига баъзи вилоятлар, туманлар, вазирликлар бирлаштирилиб аҳолини чалғитиш, атайлаб муаммоларни чуқурлаштириш, масалаларни ҳал этиш ўрнига онгли равишда чигаллаштириб юбориш ҳоллари юз берди. Бу ва шунга ўхшаш яна бир қанча омиллар бор.

Айтиш мумкинки, қизил империя ва коммунистик мафкура XX асрнинг 80-йилларига келиб, ўз келажакнинг унчалик ҳам ёруғ эмаслигини, узоққа бормаслигини пайқай бошлади. Энди у чўғ устида ўтирган одамдек ўзини ҳар тарафга ташлашга, бу таҳликали ва охир-оқибати номаълум, туманли ва рутубатли истиқбол қаршисида қандайдир йўл топиш талвасасига тушиб қолди. Бошқача айтганда, совет тузуми ўз ҳаққини, инсоний шаъни ва яшаш ҳуқуқини талаб қила бошлаган одамларнинг қудратли тўлқинига дуч келган, бу тўлқин уни фарқ қилиб юбориши ҳеч гап эмас эди. Шу боис у чўкаётган кимса каби «хасга ҳам, хашакка ҳам ёпиша бошлаган» бир ҳолатда эди.

Хуллас, коммунистик мафкура хоҳлайдими-йўқми, ўз ғояларини қисман ўзгартириши, иш услубининг янги шаклларини излаб топиши, қисқаси, қандайдир ўзгариш қилиши керак эди. Ана шу ҳаракатларнинг маҳсули сифатида Горбачевча «қайта куриш» сиёсати дунёга келди.

Бир қарашда, қайта қуриш сиёсати мамлакатда демократик жараёнларни чуқурлаштириш, фуқароларнинг ҳақ-ҳуқуқлари ва эркинликларини кенгайтириш борасида маълум даражада ижобий силжишларга олиб келди. Бироқ бу асл манзаранинг ташқи кўриниши эди, холос.

Бу сирти ялтироқ, ичи қалтироқ жамиятда ойнанинг тескари, аммо ҳақиқий томони ҳам бор эди. Бунда энг оддий ҳақиқатларни очиқдан-очиқ тан олмаслик, жиззакилик, ашаддий ва эҳтиросли сиёсий ўйинлар, турли кичик халқларни хонавайрон қилгувчи ҳийла-найранглар, иттифоқдош республикаларга «тошни пахтага ўраб отиш» сингари тажовузлар, Бош Котиб қиёфасидаги сиёсий чайқовчилик кўринишлари кучайиб борар эди. Бу — **биринчидан**.

Иккинчидан, қандайдир сиёсий нуфузга эришиш, машҳурлик даъво қилиш, ном чиқаришга интилиш, йирик мансаб курсиларини эгаллаш касаллигига учраган «демократ»лар ўйини авж олди. Айни пайтда бу бутун мамлакат бўйлаб хавф-хатар келтирувчи сурункали касалликка айланди. Натижада иттифоқнинг турли бурчакларида турли кўринишдаги шиорбозликлар, сўзамолликлар, шармандали тарзда бир-бирини рад этувчи, бир-бирини инкор қилувчи, тўғри келиб қолса, мавҳ этувчи ҳар хил ҳаракатлар юзага келди. Буларнинг бари бутун мамлакатда сиёсий-маънавий муҳитни лойқалатиб юборди.

Аслида бунинг ўзига хос сабаблари бор эди. Жумладан, узоқ йиллар мобайнида инсон ҳуқуқларининг чекланганлиги, сўз ва фикр эркинлигининг йўқлиги, иқтисодий тараққиётнинг жар ёқасига бориб қолганлиги, мудҳиш қатағонларнинг ташкил этилиши, аҳолини доимий равишда қўрқув ва ҳадик билан яшашга мажбур қилиш ана шу сабаблардан эди. Қайта қуриш сиёсати, юқорида айтганимиздек, одамларга бирмунча эркинлик берди.

Бироқ бу эркинликнинг маънавий, ҳуқуқий, сиёсий ва иқтисодий асоси бўлмаганлиги боис, у шунчаки, ўткинчи ҳодисага айланди. Ҳокимиятнинг энг баланд курсиларини эгаллаган кишиларда эса аниқ дастурлар, мамлакат истиқболини белгилайдиган, уни таназул ботқоғидан олиб чиқишга қодир бўлган сиёсий ирода, маънавий қудрат, ички маданият ва донишманд давлат арбобларига хос муҳим фазилатлар етишмади. Натижада уларнинг ўзи ҳам шаклан турлича

бўлган, моҳиятан бир-бирини тўлдирадиган, устаси фаранг найрангбозларга айланиб қолишди.

Ўзбекистонда қарор топган сиёсий-маънавий муҳит СССР доирасига кирган бошқа республикаларга нисбатан анча жиддий, таҳликали, бесаранжом ва зиддиятли эди. Буни нималарда кўриш мумкин?

Биринчидан, Кремлнинг қўлида кўғирчоққа айланиб қолган, мустақил фикрга эга бўлмаган, ўз миллатимиздан чиққан мунофиқлар бутун Ўзбекистонни хонавайрон қилишди. Миллат шаънига, унинг асрлар мобайнида тўплаган обрў-эътиборига, миллий қадриятларига доғ туширишди. Бутун ўзбек халқини порахўр, лаганбардор, ўғри ва муттаҳам қилиб кўрсатишди. Натижада юзлаб тажрибали ва етук, мамлакат равнақиға чинакамига таъсир кўрсата оладиган раҳбарлар қасддан йўқ қилинди. Ваҳоланки, «пахта иши»га ўхшаган салбий ҳодисалар Москвада ва бошқа иттифоқдош республикаларда ҳам турли шаклларда бундан ҳам оғирроқ, бундан ҳам даҳшатлироқ тарзда мавжуд эди. «Пахта иши» кейинроқ атайлаб «ўзбек иши»га айлантирилиб, халқимизнинг миллий нафсониятини топташ йўлига ўтилди. Оқибатда бутун республикамизда парокандалик, лоқайдлик, умидсизлик ва ишончсизлик кайфияти чуқурлашди. Одамларнинг кўнгли жамиятдан ҳам, сиёсатдан ҳам совиди, саросималик ва таҳлика билан яшайдиган бўлди.

Иккинчидан, ўзларини миллатпарвар ва ватанпарвар қилиб кўрсатадиган сохта демократлар Ўзбекистонда ҳам пайдо бўлган, улар шундоқ ҳам танг аҳволда яшаётган аҳолининг кундалик ҳаётидаги етишмовчиликлардан унумли фойдаланиб қолишга интилар эдилар. Уларнинг мақсадлари иқтисодий ва ижтимоий муаммолар гирдобидан гангиб қолган халқ ўртасида норозилик келтириб чиқариш ва шу йўл билан уларни ҳукуматга қарши оёққа турғозиш, турли хилдаги исён ва низоларни вужудга келтириш йўли билан ҳокимиятни эгаллаш эди.

Бундай сохта халқпарварларни СССРнинг турли бурчакларида, Москва ва бошқа шаҳарларда ҳомийлари, маслаҳатчилари, йўл-йўриқ кўрсатувчилари бор эди. Улар зарур бўлганда ҳам моддий, ҳам маънавий, керак бўлиб қолганда эса, жисмоний ва ҳарбий жиҳатдан ҳам ёрдам беришга тайёр эдилар. Ҳар икки томон фалоллари мамлакатнинг оловли нуқталарида, муаммолар тўпланиб қолган жойларда, аҳолининг асаблари нис-

батан таранглашиб, иродаси синиб қолган жойларда изғиб юришарди. Йиллар мобайнида тўпланиб қолган масалаларни бирданига ҳал қилишнинг имкони борми-йўқми, янгими-эскими раҳбарият олдига кўндаланг қилиб қўйишарди. Минглаб одамларни ўзларига эргаштириб, кўча-кўйларда, майдонларда норозилик митинглари уюштиришарди. Ваҳоланки, бу оғир, мураккаб, машаққатли масалаларни ҳал этиш энг аввало барқарорликни, тинч-тотувликни, мулоҳазакорлик билан иш юритишни талаб этарди. «Бирлик» халқ ҳаракати, «Эрк» демократик партияси худди ана шундай номақбул ва айни пайтда мамлакат ҳаёти учун ҳам, халқ ҳаёти учун ҳам хатарли бўлган йўлни тутишди.

Умуман олганда, Ислом Каримов республика раҳбарлигига сайланганиданоқ Марказ билан ўзига хос «муносабат»да бўлди. Очiqроқ айтганда, унинг қатъиятлилиги, ҳар томонга оғмасдан ўз фикрига эгаллиги ва ўз йўлига собитлиги «улуғ оға»ларга унчалик ҳам ёқмасди. Иккинчидан, миллат манфаатига кўпроқ ён босгани, республика ички ҳаётидаги вазиятга чуқурроқ кириб боргани сайин КПСС Марказий Комитети Сиёсий Бюросида ҳам, СССР Олий Кенгаши ва Иттифоқ идораларида ҳам унга нисбатан муносабат кескинлаша бошлади. Айниқса, юртимизни абгор қилиб Марказга «қочиб» борган бир гуруҳ «собиқлар» бундай «қулай» фурсатдан фойдаланиб қолиш учун турли-туман ҳийлаю найрангларни ишга солишди. Қатор марказий нашрларда Ўзбекистон ва унинг раҳбариятига нисбатан ифвогарликлар уюштиришди. Бундай оғир, зиддиятли бир шароитда ишлаш давлат раҳбаридан алоҳида асаб, ниҳоятда вазминлик, пўлатдек мустаҳкам ирода талаб этади.

Ислом Каримов ана шундай зиддиятлар авж олган бир пайтда сиёсий майдонга чиқди! У ҳали мавжуд жараёнларни ўрганмай, таҳлил этиб улгурмай туриб айрим сиёсий партиялар, жумладан, «Бирлик» халқ ҳаракати ва «Эрк» демократик партияси вакиллари «Каримов позициясини эълон қилмаяпти. Унинг аниқ дастури йўқ», деган таъна тошларини ҳам отдилар. Турли митинглару йиғилишларда очiqдан-очiq хужумга ўтдилар. Ана шундай пайтда Каримов рақибларга ҳурмат билан қараш, уларнинг фикрини диққат билан эшитиш, зарур бўлса улардан ижобий хулосалар чиқариш, халқ ва мамлакат манфаати учун ҳар қандай ифвогарликлар, тазйиқлару зўравонликлар, қолаверса мақтов-

лару хушомадгўйликларга бир хилда муносабатда бўлиш, фақат ақл-идрокка таяниб иш тутиш намунасини кўрсатди.

Мамлакат мураккаб ижтимоий сиёсий вазиятга тушиб қолган, турлича, бир-бирини инкор қиладиган фикрлар хуружи авж олган бир пайтда гўёки «Бирлик» халқ ҳаракатининг «сиёсий ўйинчилари» демократия учун кураш бошладилар. Аслида эса уларнинг мақсадлари том маънодаги ҳуррият эмас, балки шахсий манфаат йўлида чет эллик гумашталарининг чилдирмасига тушаётган «рақс»лари эди. Аниқроғи, уларнинг ортиқча шовқин-сурону жазавага тушишдан бошқа асосли фикрлари, ҳаётга, тарихий тажрибага таянган ва янги-ча шароитларни ҳисобга олиб конкрет воқелик чуқур таҳлил этилган аниқ концепциялари йўқ эди. Улар воқеа ҳодисаларни юзаки баҳоладилар ва юзаки тушундилар. Ижтимоий-сиёсий жараёнлар боришини тўғри англай олмадилар, фикрлар майда, талаблар жўн, интилишлар эса ибтидоий, юксак сиёсий онглилик ва маданиятдан узоқ эди.

Масалан, улар СССР таркибида турган ҳолда, унинг бутун зўравонлиги ва мустамлакачилик сиёсатидан қутилмаган Ўзбекистонда демократияни йўлга қўйиш мумкин эмаслигини, демократия хусусида гапириш асоссиз ва мантиқсиз эканлигини тушунишмади. Қул кулликдан озод бўлмагунча эркин бўлолмаслиги, озод бўлгач эса қул эмаслиги оддий ҳаётий ҳақиқат. Мамлакат мустамлакачиликдан тўла озод бўлмагунча, мустақил давлат сифатида ўзини намоён этмагунча ҳар қандай эркинлик, ҳуррият ва демократия хусусидаги фикрлар кўчанинг гапи бўлиб қолаверади. Чунки, ўша пайтдаги мавжуд ўта марказлашган ва ғоятда кучли бўлган, такомиллашган истилочилик сиёсий механизмнинг шиддатли ҳаракатини, атоқли файласуф Ҳ.Пўлатов айтганидек, тўхтатиш, уни бошқа изга солиш ҳеч кимнинг қўлидан келмас эди. Бундай қилишга уринган ҳар қандай арбобни, унга қўшиб бутун халқни КПСС деб аталган сиёсий машина мажақлаб ташлар эди.

Ана шундай пайтда Каримовнинг ўзига хос сиёсий йўли, масалага ёндошиш усули, ижтимоий-сиёсий жараёнлар боришини ўта нозик ва чуқур англай олиш салоҳияти кўзга ташланди. У айрим пайтларда ўта ҳужумкор, айрим пайтларда эса, зарурат туғилганда шароит тақозоси билан чекинишга ёки мудрофаа йўлига ўтиб олишда фавқулодда тадбиркорлик кўрсатади. Етти ўлчаб

бир кесади. Ана шундай феъл-атворига мос равишда хуррият ва демократияга муносабатда ҳам ўзига хос тактика ва стратегияси борлигини ёрқин намоён этди.

Учинчидан, Шароф Рашидов вафотидан сўнг ҳаёт пайтида унинг этагини тутиб сиғинган айрим ноқобил ва сотқин шогирдлар бу атоқли раҳбарнинг обрўсини тўкиш орқали мамлакатда норозиликни кучайтириш, одамларни чалғитиш, уларнинг руҳиятини синдириш, миллатни бўлиб ташлаш мақсадида ҳеч нарсадан то-йишмади. Жумладан, баъзи туманлар, вилоятлар ва тур-ли вазирликларни қўшиб юбориш орқали ана шу ни-ятларига етмоқчи бўлишди.

Туман ва вилоятларнинг қўшиб юборилиши мамла-кат иқтисодий тараққиётига кескин зарба бериш би-лан бирга одамлар кайфиятига ҳам жуда қаттиқ салбий таъсир кўрсатди. Нафақахўрлар, ногиронлар, ёш бола-ли оналар оддий бир ҳужжат учун юзлаб километрлаб йўл босиб, сарсон-саргардон кезишарди. Бу уларнинг кўпдан-кўп норозиликларига сабаб бўлган бўлса, ик-кинчи жиҳатдан, республика бошқарув тизимининг ўзи-да ҳам қатор муаммоларни келтириб чиқарди. Чунки юзлаб бошқармалар, бирлашма, трестлар, бошқа идо-ра ҳамда муассасаларни тарқатиб юбориш шу соҳа му-тахассислари орасида ишсизликни келтириб чиқарар, қолаверса, ташкилий-ҳудудий муаммоларни баттар чу-қурлаштирарди. Хулласки, бошқарувдаги бу номақбул «ислоҳот» аҳолининг турли табақаси ўртасида хилма-хил норозиликларга, жамиятда эса парокандаликка сабаб бўлди.

Тўртинчидан, аҳоли тифиз жойлашган, моддий жи-ҳатдан қатор етишмовчиликлар қуршовида қолган мин-тақаларда миллатлараро низоларни келтириб чиқариш ва шу йўл билан аҳолини асосий мақсад ва йўналиш-ларидан чалғитиб, ўз ҳукмдорлигини сақлаб туришга интилган Кремль республикамиз ўша пайтлардаги раҳ-бариятининг ношудлигидан устамонлик билан фойда-ланди. Юртимизда вужудга келган турли хилдаги танг-ликлар, жумладан, меҳсети туркларининг ўз тарихий ватанига қайтишдек адолатли талаблари юзасидан ке-либ чиқаётган норозиликларни чувалаштириб қонли тўқнашувга олиб келди. Бу мунофиқ сиёсат ўзини ҳеч нарса билан оқлолмайди, тарих ҳамиша уни лаънатлаб ўтади. Кўғирчоқ раҳбарлар бутун миллатни, минг-минг-лаб хонадонларни ўзларининг вақтинчалик амал кур-силари учун қурбон қилдилар.

Марказда тайёрланган аниқ режа ва сиёсий кўрсатмалар ўз миллатимиз вакиллари орасидан чиққан мунофиқларнинг саъй-ҳаракати билан амалга оширилди. Ўрта Осиё халқлари ўртасига нифоқ солиш, уларни бир-бирига гиж-гижлашдан манфаатдор бўлган Москва ҳар қандай ифвогарликларга зўр беришга интилди. Тожикистон ва Қирғизистондаги ўзбеклар, Ўзбекистонда яшаётган тожиклар турмушидаги айрим камчиликлар бўрттириб кўрсатилди. Уларнинг олдини олиш ўрнига миллатларни гиж-гижлаш, адоватни кучайтиришга ҳаракат қилинди.

Ана шундай пайтда республикага раҳбар бўлиб турган Р.Нишоновнинг «Ибн Синони тожикларга бердик. Энди бу ҳар икки миллат ўртасидаги муаммолар ҳал бўлади» қабилдаги гаплари унинг фаҳм-фаросати нақадар ночор, сиёсий даражаси нақадар гариб ва нота-вон эканлигини кўрсатади.

Президент Ислон Каримов табиатан жонсарак, беҳаловат ва куйинчак шахс. Айниқса, ўз гоёси учун фидойи, ҳақ ва ҳақиқатни бутун вужуди билан ҳимоя қиладиган сиёсатчи. Унинг ана шундай фазилати айниқса Республика раҳбарлигига сайланганидан сўнг яна ҳам ёрқинроқ кўзга ташлана бошланди. Чунончи, Фарғона воқеалари юз берган бир пайтда депутатлардан уни республика Олий Кенгаши сессиясида кенг муҳокама қилишни сўради. СССР Олий Кенгашидан бу фожиалар асосини чуқур ўрганиш ва ўз вақтида сиёсий баҳо беришни талаб қилди. Унинг бевосита ташаббуси билан фашизмга қарши уруш йилларида ватанидан қувиб чиқарилган қатор халқларга ўз юртига қайтишга ёрдам бериш тўғрисида Декларация қабул қилинди ва СССР Олий Кенгашига тақдим этилди. Айтиш мумкинки, ўз вақтида катта сиёсий ва тарихий аҳамиятга эга бўлган бундай ҳужжат (у қандай ҳал этилганидан қатъи назар) фақат Ўзбекистонда қабул қилинди ва унинг раҳбарияти ҳамда халқи хоҳиш-иродасининг ифодаси сифатида бутун СССРда эълон қилинди.

Ўзбекистон Коммунистик партиясининг биринчи котиби Р.Нишонов ана шу можароларга йўл очиб берганлиги учун боши «силанди»: СССР Олий Советининг Миллатлар Советига раис қилиб қўйилди. Айни миллатлараро низоларни кучайтиргани, одамлар ёстигини қуритгани эвазига! Депутатлар Фарғона воқеаларига сиёсий баҳо беришни талаб қилиб турган бир пайтда Нишонов: «Ҳаммаси яхши, ҳаммаси жойида.

Фарғонада тинчлик. У ерда икки безорининг бир челақ қулупнай устидаги жанжали бўлган, холос», деб бамайлихотир ўтиришининг ўзи унинг шахс ва сиёсатчи сифатидаги маънавий қиёфасини яққол кўрсатади.

Бешинчидан, коммунистик мафкура арбобларининг жазаваси билан қайта қуриш йиллари халқимиз қон-қонига, жон-жонига сингиб кетган, кундалик турмуш тарзига айланган Ислом динига қарши кураш янада кескинлашди. У бидъат ва хурофот сифатида қораланди. «Дин — афъюндир» деган даҳрийлик шиори одамлар қалбини жароҳатлади. Бироқ иймон ва эътиқоди кучли бўлган халқимизнинг асосий қисми юрагида динга муносабат ўзгармади, уни асраб-авайлаб юрди.

Жамиятда юз берган парокандалик пайтида диндан ўз манфаати йўлида фойдаланувчи айрим ақидапараст кимсалар ислом динини ҳимоя қилиш ниқобида қўпурувчилик ишлари билан шуғулланишди. Аллақандай диний партиялар, диний ҳокимият хусусида гаплар тарқатилди. Моддий қийинчиликлар гирдобига тушиб қолган аҳолининг кайфиятидан фойдаланишга, ҳукумат билан халқ ўртасига нифоқ солишга уринишди. Наманган, Андижон, Фарғона ва Тошкентда турли-туман митингбозликлар авж олиб кетди. Охир-оқибатда сохта диндорларнинг ниқоби йиртилди.

Ислом Каримов ана шундай — муаммолар устига муаммолар қалашиб, масалалар чувалашиб кетган, мураккаб ва зиддиятли бир пайтда ҳокимият тепасига келди. У ўзи раҳбар этиб сайланган Ўзбекистон Компартияси Марказий Қўмитаси пленумининг 1989 йил, 23 июндаги йиғилишидаёқ ўз позициясини аниқ-равшан кўрсатиб берди. Жумладан, мамлакатни жар ёқасидан қайтариб олиш, минтақада миллатлараро тотувлик ва барқарорликни бутун чоралар билан таъминлаш, тўпланиб қолган муаммоларни тезроқ бартараф этиш учун бутун куч ва имкониятларни жамлаб, бир ёқадан бош чиқариб ҳаракат қилиш кераклигини уқтирди. Қарашлар ва ғоялардан қатъи назар мамлакат ва халқ манфаати йўлида бирлашиш зарурлигини, мавжуд кескин ва таҳликали вазият шуни талаб этаётганини, бунинг учун ўзининг ҳамма нарсага тайёр эканлигини такрор ва такрор айтди. Тўқнашув юз берган жойларга шахсан ўзи бориб, одамлар билан мулоқотда бўлди, уларни қийнаётган масалаларни ҳар жиҳатдан чуқур ўрганди.

Ана шундай оғир ва зиддиятли бир пайтда Ислом Каримов биринчи навбатда республикада барқарорлик-

ни таъминлаш орқали ҳаётий эҳтиёжларни қондириш йўлини тутди. Партия Марказий Қўмитасининг кейинги олти ойлик фаолиятида тўрт марта пленум йиғилиши ўтказилди. Уларнинг барчасида миллатни миллат сифатида белгилайдиган асосий омиллар — маданий меросни ва тарих ҳақиқатини тиклаш, миллий урф-одатлар ва анъаналарни ривожлантириш, яқин ўтмишдаги руҳий кушандалик мафқурасига зид ҳолда ислом динининг юксак маънавият ва маданият воситаси эканлигини, у одамларни инсофга, диёнатга, ўзаро тотувлик ва ҳамжиҳатликка даъват этувчи ғоят кучли қурол эканлигини Ислоҳ Каримов томонидан очиқ-ойдин айтилди ва тўғри баҳоланди.

Муқаддас туйғулари топталиб, юраги зада бўлиб қолган халқ динга катта йўл очилгани, диний таълимотга катта эътибор берилаётганлигини зўр қониқиш билан кутиб олди. Республикада маънавий жиҳатдан соғлом, назарий жиҳатдан етук, амалий жиҳатдан баркамол сиёсат вужудга келаётганлигини пайқай бошлади ва унга ишонди.

Ислоҳ Каримовнинг сиёсатдаги ютуғи шундаки, у ҳамиша одамлар дилидаги кечинмаларни чуқур англайди, уларнинг энг нозик ҳисларига таъсир ўтказишни яхши билади. Шу сабаб у ҳаётдан кўнгли совиб, қўлини ювиб қўлтиғига урган, можаролар ва қонли тўқнашувлар эзиб юборган, ғайриинсоний сиёсат тегиримон тошлари орасида қолган халққа тўғридан-тўғри мурожаат қилди. Жумладан, Ўзбекистон Компартияси Марказий Қўмитасининг 1989 йил 19 августда бўлиб ўтган XVI пленумида: «Ўзбек халқининг виждони пок. Фарғона воқеалари ўзбек халқининг иродаси билан содир бўлмади. Бу воқеаларга тутуруқсиз ва гаразли мақсадларни кўзлаб, ким қандай бўёқ бермасин, тарих албатта ўзининг адолатли ҳукмини чиқаради. Байналмиллатчилик, меҳмондўстлик, яхшилик, қалб саховати ҳамиша ўзбек халқига хос фазилатлар бўлиб келди. Халқимиз ҳеч қачон бошқа халқларга нисбатан душманлик кайфиятида бўлмаган. Бу қадимий ва ҳозирги тарихимиздан олинган кўпгина мисоллар билан исбот қилинган», деб халқимизнинг дардига дармон бўлди, унга чексиз тасалли берди.

Шу билан бирга сўнгги 8—10 йил мобайнида ўзбеклар ва Ўзбекистон бошига ағдарилиб келинган маломатни ювиб ташлашга қатъий аҳду паймон қилганини кескин билдирди ва амалда исбот қилди.

Айни ўша пленумда Ислом Каримов: «Шунга аминманки, одам биргина яхши сўз туфайли, мажозий қилиб айтганда, тоғни талқон қилиши мумкин. Афсуски, биз кейинги вақтда одамларга бундай муносабатда бўлишни деярли унутиб қўйдик. Чунки, одамга ишонч уни улуғлайди, ўз кучига ишонч бағишлайди. Бошқа томондан ишончсизлик, холисона муносабатда бўлмаслик одамларнинг ҳафсаласини пир қилади ва шу туфайли биз қанчадан-қанча истеъдодли кишиларни бой бермоқдамиз», дея афсус билан таъкидлаган эди. Бу муносабат ижтимоий-сиёсий ҳаётдаги парокандалик ва бесаранжомликни бартараф этишнинг услуб жиҳатдан халқона, шакл жиҳатдан миллий, мазмун жиҳатидан умуминсоний қадриятларни ҳимоя қиладиган сиёсат қарор топётганидан далolat берар эди.

Масаланинг яна бир жиҳатига эътибор беришни истардик. 1983—1988 йиллардаги сиёсий-маънавий муҳитни мумкин қадар чуқурроқ таҳлил этсак, унинг устида мулоҳаза юритсак муаммонинг моҳияти яхшироқ очилади. Демак, юқоридаги фикрлар баён этилган кундан роппа-роса беш йил муқаддам Ўзбекистон Компартияси Марказий Қўмитасининг 1984 йил XVI пленуми айни унинг тескарисини ашаддий тарзда баён қилган эди. Шу билан бирга тобелик ва мутеликнинг миллатфурушлик ва ватанфурушлик мазмунидаги сотқинлик қиёфасини кўрсатди. Марказий Қўмитанинг ўша пайтдаги биринчи котиби Усмонхўжаев узоқни кўра олмаслиги, қалбида Миллат ва Ватан туйғусининг заифлиги ҳамда иймонининг сустлиги туфайли Кремлга кўр-кўрона итоат билан иш юритди. Ўзбек ва ўзбекларнинг рўй-рост бадном бўлишига, шармандан шармисор этилишига йўл қўйиб берди. Унинг раҳбарлигида ўтган ана шу пленум тарихимизда машъум ном олди.

Муқоясадан кўриниб турибдики, демак, сиёсатчининг шахсий етуклиги сиёсатнинг етуклигига, раҳбарнинг маънавий баркамоллиги бошқарув тизимининг маънавий баркамоллигига бевосита боғлиқ.

Юқорида қайта қуриш сиёсатининг талвасага тушган ҳолатлари хусусида гапирган эдик. Ўша йиллари Горбачев мамлакатни таназзулдан олиб чиқиш йўлида бошини урмаган эшик қолмади. Гоҳ жадаллаштириш концепциясини ўйлаб топди, гоҳ фан-техника тараққиёти деб бутун мамлакатни алғов-далғов қилди. Ундан натижа чиқмагач, агросаноат комплексини қай-

та қуриш режаларини ишлаб чиқди. Шундан сўнг кадрлар сиёсати масаласини кўтарди. У ўзини қаёққа урмасин, ҳаракатлари самарасиз бўлаверди. Бора-бора, энг муҳими — инсон омили эканлигини тушунди, бироқ энди кеч бўлиб қолган, гишт қолипдан кўчган эди.

Дарҳақиқат, инсон онги ва тафаккурида ўзгариш ясамагунча, унинг дунёқарашларини янги ижтимоий-сиёсий жараёнларга мослаштирмагунча ҳар қандай ҳаракатлар бесамар ва фойдасиздир. Ислом Каримов эса мамлакат раҳбарлигига сайланганидан бошлабоқ халққа суянди, унинг ташвиш ва изтироблари билан яшадди. Аҳоли руҳиятига таъсир қиладиган, уни маънавий жиҳатдан қўллаб-қувватлайдиган, ўзлигини англашига ёрдам берадиган усулларни ишлаб чиқди ва ҳаётга татбиқ этди.

Шўро тузуми даврида Ўзбекистон иқтисодини издан чиқариш, аҳолини қора меҳнатга маҳкум этиш, унинг бой ўтмиш маданиятидан, миллий қиёфа ва анъаналарни ўзида мужассам этган ёрқин ва рангин хотирасидан айириш мақсадида пахта яккаҳокимлигига зўр берилган эди. Қайта ишлаш саноати атай ривожлантирилмади. Халқнинг миллий урф-одатлари, анъаналари, жаҳон тараққиётига катта ҳисса бўлиб қўшилган қадриятлари топталди.

Ислом Каримов Марказнинг ана шундай пишиқ-пухта стратегиясини ўзгартирмасдан туриб, Ўзбекистонда ижобий силжишлар қилиш мумкин эмаслигини дадил баён этди. Жумладан, пахтанинг харид нархини ошириш, унинг ҳукмронлигини камайтириш борасидаги талабларини Кремль олдига қатъий қилиб қўйди. Марказ олдига қўйилаётган янгидан-янги талаблар, Москва билан Тошкент ўртасидаги кўз илғамас зиддиятли муносабатлар ва кўрилаётган чора-тадбирларини ўз вақтида халққа маълум қилиб турди. Жумладан, Ўзбекистон Компартияси Марказий Қўмитасининг 1989 йил 19 августда бўлиб ўтган XVI пленумида: «Биз 1990 йил плани лойиҳаси билан Иттифоқ органларига икки марта учрашдик. КПСС Марказий Комитети, мамлакат Министрлар Совети ва Госплани раҳбарияти билан учрашдик. Бутун масъулиятни зиммамга олиб, шунини айта оламани, пахта нархи масаласи яқин ойлар ичида кўриб чиқилади. Бу муаммони ҳал қилишимиз учун ҳисоб-китобларга кўра, камида бир ярим миллиард сўм талаб қилинади...

Ҳозир очигини айтиш керак... Москвада ўртага қўйган масалаларни ҳал қилишимиз қийин бўляпти. Биз раҳбарлар бу масалаларни қатъият билан, билимдонлик билан ўртага қўйишимиз, уларнинг ҳал этилишига изчиллик билан эришишимиз, ҳар қандай ҳолатда ҳам айбни бировларга тўнкамай ва бировларнинг орқасига яширинмай, масъулиятни ўз зиммамизга олишимиз керак», деб аниқ-равшан кўрсатиб берди.

Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, бир ярим миллиард сўм пул ўша пайтдаги қиймати бўйича жуда катта маблағ ҳисобланади. Қолаверса, ўта хасис «оға»нинг «қандайдир» Ўзбекистонга шунча пул бериши унинг жонининг чиқиши билан баробар эди. Шунга қарамай, Ислом Каримов республика раҳбари сифатида энг қийин ва зиддиятли бир пайтда қанчалик оғир бўлмасин, ҳақиқат билан юзма-юз туришга ҳаракат қилди. Бу эса осон иш эмас эди. Бунга ҳамма ҳам чидай олмасди. Бунинг сабаби, шунда эдики, республика аҳолиси асосий кўпчилигининг сабр косаси тўлиб, ҳиссиётлар жунбушга келиб, кучли бир пўртана ҳаммаёқни текислаб кетиши мумкин бўлган вазият ҳар қандай раҳбарни ҳам ўйга солиб қўяр эди.

Қолаверса, Москва Ўзбекистондаги худди ана шундай вазиятдан фойдаланиш позициясида турарди. Бу ерда қанча кўп нохушлик юз берса, у ёқда шунчалик хушнудлик кайфияти кучаярди. Ана шундай таҳликали вазиятда Ислом Каримов, таъбир жоиз бўлса, икки ўт орасида ёки сандон билан болғанинг ўртасида қолган эди. Ва улкан давлат арбоби, донишманд сиёсатчига хос фазилатлари туфайли у бу мушкул вазият чангалдан мардоналик билан, ёруғ юз билан чиқа олди.

Ўзбекистон Компартияси Марказий Кўмитасининг 1989 йил 25 ноябрда бўлиб ўтган XVIII пленуми республика ижтимоий-сиёсий ҳаётида кескин бурилиш ясади. Унда Фарғона фожиалари мисолида миллий масаланинг тарихий жиҳатлари, ҳозирги аҳволи, миллий сиёсатнинг ижтимоий-иқтисодий муаммолари, маданий-ахлоқий масалалари чуқур илмий ҳолислик билан таҳлил этилди ва иттифоқ раҳбарияти олдига бу масалаларни ҳал этишни асосий вазифа қилиб қўйди. Жумладан:

Биринчидан, Ўзбекистон ва ўзбеклар бошига ёғилаётган маломат тошларига чек қўйиш, «пахта иши», «ўзбеклар иши» деган уйдирмаларни бас қилиш, Москва матбуотида ўзбекларни шармандаи шармисор қила-

диган, миллий нафсониятига тегадиган чиқишларни тўхтатиш зарур эканлиги уқтириб ўтилди.

Бундай талаблар жавобсиз қолавергач, жиддийроқ йўл тутишга тўғри келди. Шимолдан жанубга қараб чигирткадай ёпирилиб келиб, ҳамма ёқни ғорат қилаётган баъзи бадният ва шум мухбирлар йўли тўсилди. Айрим газеталарнинг тарқатилиши тўхтатилди. Буни ҳар ким ҳар хил тушунди. Москваликлар ўзича, кўйнида пичоғини яшириб, орқамиздан пойлаб юрган «жайдари» миллатпарварлар ўзича. Кимдир дод-фарёд солди, асосан кўпчилик тўғри тушунди. Ҳақиқат ҳақиқатлигича қолди. Вақт ҳаммасига ўз баҳосини берди.

Шу ерда диққатингизга «Век» газетасининг 1995 йил 21—27 июль сонларида босилган бир мақоладан кўчирмани ҳавола этмоқчиман. Жумладан, унда шундай дейилади: «СССР парчаланиб кетганидан сўнг энг даҳшатли воқеа Ўзбекистонда юз бериши лозим эди. Лекин, бундай бўлмади. Каримов бирорга ҳам хатога йўл қўймади...

Каримовнинг митингларни тақиқлаб қўйиши қирғизлар, тожиклар билан ўзаро муносабатлардаги мураккаб вазифаларни ҳал этиш каби жуда тўғри иш эди. Унинг колхоз ва совхозлар раҳбарларини сайлаш эмас, балки тайинлаш тўғрисидаги таклифи ҳам ўринли эди. Агар шундай қилинмаганида охир-оқибат қандай бўлишини билиш қийин эди. Каримов мусулмон мамлакатлари билан муносабатларни ҳам заргарларга хос позиклик билан йўлга қўйди... Буларнинг ҳаммаси Ислом Каримовнинг улуғлигини белгилайдиган сифатлардир.»

Иккинчидан, ўзбеклардай қадимий халқ жуда катта маданиятга, тарихга ва маънавий меросга эгалигини назарда тутишни, унинг миллат сифатидаги ниҳоятда ёрқин ва бетакрор қиёфасини тан олишни бундай халқ билан ўйнашиб бўлмаслигини, у билан муносабатда айни унинг даражасида бўлиш зарурлигини ва шу асосда юқори даражадаги раҳбариятнинг номақбул сиёсати туфайли бутун СССРда илдиз отган нуқсонларни ўзбекларга тўнкаш гайриқонуний иш эканлиги таъкидланди.

Учинчидан, мамлакат халқ таълими тизимида, маданий-маърифий ҳаётида жиддий равишда ислохотлар ўтказиш, халқнинг ўзлигини англаши, миллий қадриятларни қайтадан тиклаши ҳаётий зарурат эканлиги қайд этилиб, бу иш учун масъуллик қайси даражада бўлмасин, барча соҳадаги раҳбарларнинг зиммасига қатъий қилиб қўйилди.

Ислом Каримов мамлакат халқ таълими ва маърифат соҳасида фикр юритар экан, «Она тилида ўқитиладиган мактаблар тармоғи, бошқа миллий-маданий муассасалар асоссиз тарзда камайди. Феодализм сарқитларига қарши кураш шiori остида ўттизинчи-қирқинчи йилларда ва эллагинчи йилларнинг бошларида ўзбек халқининг кўп асрлик маданий мероси, анъана ва урф-одатларини сақлаш ва бойитишга ҳаракат қилган Ўзбекистон фани ва маданиятининг бир қанча таниқли арбоблари, жумладан, Абдулла Қодирий, Усмон Носир, Ойбек, Шайхзода, Шукрулло, Шухрат, Туроб Тўла ва бошқалар миллатчиликда, панисломизм ва пантуркизмда айбланиб репрессия қилиндилар.

Республика адабиёти ва санъати тараққиётига катта ҳисса қўшган Чўлпон ва Фитрат сингари маданиятимизнинг таниқли арбоблари хусусида ҳам тарихий ҳақиқат ва адолат тикланиши керак», деган янгича нуқтаи назарни илгари сурди.

Республикада тил масаласини ҳал этиш муҳим сиёсий ва маънавий ҳодиса сифатида кўтариб чиқилди. Тил — миллатнинг қалб тори. Унга озор еткизмаслик, аксинча, сайқал топиб, жилоланиб боришига эришиш зарур. Кўпмиллатли мамлакатда ўзаро муносабатларнинг таъминланиши, бошқа кичик халқлар тилларини камситмаган ҳолда туб аҳоли тили мавқеини тиклаш муҳим маданий-маърифий ҳодисадир. Пленумда *партия тарихида биринчи марта мавжуд ҳолатдан келиб чиқиб тилларга муносабат бутунлай ўзгариши лозимлиги ва ана шу ўзгариш туфайли республикага номини берган миллат қадр қимматини кўтариш, иззат-икромини жойига қўйиш адолат иши эканлиги алоҳида уқтирилди.* Ижодкор зиёлиларнинг энг иқтидорли ва соғлом кучларини бирлаштириш, шу асосда юртимизда ижтимоий-сиёсий барқарорликни вужудга келтириш, халқимизга маънавий-руҳий жиҳатдан мадад бўлиш республика раҳбариятининг асосий вазифаси қилиб белгиланди. Ана шу хулосалардан келиб чиқиб, кўҳна тарих ва маданият соҳиби бўлган Беруний, Улуғбек, Алишер Навоий, Фурқат, Муқимий ва бошқа улуғ мутафаккирлару халқ маърифатпарварларининг бебаҳо меросига эга бўлган Ўзбекистондай республикада тарих ва маданиятнинг мантиқий ва собитқадам силсиласи узилмаслиги учун барча шарт-шароитларни яратиш керак, деб уқтирди Ислом Каримов.

Яна бир муҳим масала: худди шу пленум бизнинг

70 йил мобайнида шаклланиб қолган атеистик қарашларимизда, ислом ва бошқа динларга бўлган муносабатларимизда кескин бурилиш ясади. Биз биринчи марта коммунистик партиянинг жазаваси тутиб турган, унинг мафкураси эса қилич яланғочлаб майдонга тушган бир пайтда ислом динини маънавият, юксак ахлоқ ва маданиятнинг муҳим бўғини сифатида тан ола бошладик. Бу партия раҳбарлиги курсисиди ўтириб, унинг мафкурасини бутунлай бошқа ўзганга буриб юборишга қодир бўлишдек ниҳоятда кучли ирода, қатъият ва жасурлик талаб этадиган камдан-кам ҳодисадир.

Дарҳақиқат, бутун Иттифоқда демократия ўйинлари, сиёсий шовқин-суронлар, мафкуравий тўқнашувлар жунбушга келган бир пайтда Ўзбекистонда Ислом Каримов «Динга муносабатда ҳам пухта ўйланган, синовдан ўтган ёндошув лозим. Бир томондан виждон эркинлиги, динга ишонувчиларнинг диний туйғуларини ҳурмат қилиш принципини оғишмай ўтказиш лозим. Диний тузилмаларнинг тинчлик ва хайрия фаолиятини қўллаб-қувватлаш керак», дея ўз фикрини ўртага ташлади ҳамда «барча масалаларни ҳал этиш учун сиёсий системани ислоҳ қилиш зарурлиги»ни кўрсатиб берди.

Масалага бундай ёндошув ва шу пайтгача кутилмаган ислоҳчиликка интилиш энг аввало мавжуд ва чуқур илдиз отган ижтимоий-сиёсий муҳит билан муроса қила олмаслик, уни иложи борича тезроқ йўқотиш зарурат эканлигини теран тушунди. Шу билан бирга жамиятни тубдан ислоҳ қилишга ўзини қодир деб билди, ўз кучига, иқтидорига, бўлажак ишининг якунига қатъий ишонди. Натижада бу ниҳоятда қалтис ва таҳликали ишга энг шимариб киришди. Хатти-ҳаракатлар ва интилишлар кўп ўтмай ўз самарасини бериб, республикада қандайдир ҳаётбахш жараён бошланаётганидан далолат бера бошлади. Бу — **биринчидан.**

Иккинчидан, Каримовнинг ўзига хос, мустақил иш юритиши СССР таркибидаги каттаю кичик сиёсий арбоблару арбобчаларни ҳайратга солар эди. Бу эса, ўз навбатида, Ўзбекистон етакчиси билан Кремль ўртасидаги муносабатларни жиддийлаштирар, марказдагилар бундай «бебош ва ўзбошимча раҳбар»нинг таъзини бериб қўйишга ҳаракат қилишарди.

...Воқеалар жараёни шу даражада тезлашдики, Каримовнинг сиёсати бевосита ўзбек халқи хоҳиш-иродаси, саъй-ҳаракати билан қўшилиб кетиб, иттифоқ раҳбариятини хийла талвасага солиб қўйди. Чунончи,

Ўзбекистон ССР Олий Советининг 1990 йил, 24 мартада бўлиб ўтган сессиясида бошқарув тизимини тубдан ислоҳ қилишга ва президентлик лавозимини ташкил этиш юзасидан қарор қабул қилинди. Бу ҳужжатда, жумладан шундай сатрлар бор:

«Демократия жараёнларини янада ривожлантириш, сиёсий ўзгаришларни чуқурлаштириш, конституцион тизимни, граждандарнинг ҳуқуқларини, эркинликлари ва хавфсизлигини мустаҳкамлаш, Ўзбекистон ССР давлат ҳокимияти ва бошқаруви олий органларининг ўзаро алоқасини такомиллаштириш мақсадида Ўзбекистон Совет Социалистик Республикаси Олий Совети

ҚАРОР ҚИЛАДИ:

1. Ўзбекистон Совет Социалистик Республикасининг Президенти лавозими таъсис этилсин».

Қарор матнига жиддийроқ эътибор берайлик. Унда қуйидагиларни кўриш мумкин.

Биринчидан, демократия жараёнларини янада чуқурлаштириш ҳам, сиёсий ўзгаришларни такомиллаштириш ва конституцион тизимни мустаҳкамлаш мантқан том маънодаги мустақилликни талаб этади ва унинг замирида Марказга бўйсунмаслик, ўз тақдирини ўзи белгилаш тамойили ётади. Зотан, қайсидир даражада бўлмасин, энг кичик масалалар бўйича ҳам кимгадир тобе бўлинса, юқорида қўйилган талабларнинг биронтасига ҳам эришиб бўлмайди.

Иккинчидан, Ўзбекистон ССР давлат ҳокимияти ва бошқаруви олий органларининг ўзаро алоқасини такомиллаштириш — бу бевосита партия яккаҳокимлигини бартараф этиш, демократик жараёнларни чуқурлаштириш, халқ ва ҳокимият, фуқаро ва давлат ўртасидаги муносабатларни яқинлаштириш, яъни жамиятда соғлом ижтимоий-сиёсий, маънавий-руҳий муҳитни қарор топтириш, уни аста-секинлик билан турмуш тарзига айлантириш имконияти демакдир. Бу эса охирида республиканинг ўз тараққиёт йўлини ишлаб чиқадиган ва уни амалга оширадиган Президент лавозимини жорий қилишни тақозо этади. Бу табиийки, Горбачев бошлиқ Иттифоқ раҳбариятини қаттиқ ташвишга сола бошлаган эди.

Аслини олганда, Ислон Каримов СССР ҳукумати барча миллий республикаларга кундан-кунга тазйиқ ва зўравонликни ошираётган, кам сонли халқларга зуғум ўтказаятган бир пайтда **бошқарувнинг Президентлик шак-**

лини ташкил этиб, вазминлик ва қатъият билан Ўзбекистон мустақиллигига дастлабки пойдеворни қўйган эди! Чунки Президентлик бошқарувининг энг асосий тамойили мустақиллик истагини ҳаётий зарурат даражасида англаш, ўзгага бош эгмаслик, ўз тақдирини ўзи белгилаш, барча давлатлар билан тенг ҳуқуқли муносабатда бўлиш, дунёга ўзлигини танитишдир. Ана шундай оғир ва қалтис ишни амалга ошириш, бир жиҳатдан, Каримовнинг фавқулодда жасорати ва журъатидан далолат берса, иккинчи томондан, унинг ниҳоятда мутафаккир ва ўткир сиёсатчи эканлигини кўрсатади. Ахир, Марказ — Сиёсий Бюро, СССР Президентлик Кенгаши, унга бўйсунувчи қатор маъмурий ва жазо органлари ҳар қандай йўл билан бундай «бебаш» раҳбарга тазйиқ ўтказиши ҳеч гап эмас эди-да. Бироқ Ислом Каримов СССРнинг ич-ичидан зил кетаётганини, бу мамлакат — «бузуқ арава» узоққа боролмаслигини, барча сессиялару пленумлар, партия ва депутатлар курултойлари халқ туғени қаршисида энди ожиз ва нотавон эканлигини Иттифоқ миқёсидаги бошқа раҳбарлардан олдинроқ англади, олдинроқ тушунди ва бу воқеаларга ўз муносабатини кескин равишда билдирди. Аслини олганда ана шу позициянинг ўзи «Ислом Каримовнинг аниқ дастури йўқ. Позициясини ошкор айтмаяпти» деган таъналарга жавоб эди.

Масаланинг иккинчи асосли ва мантиқий томони ҳам бор. Чунончи, у мамлакат то мустақил бўлмагунча ҳеч қачон миллий равнақ бўлмаслигини, том маънодаги тарих ҳақиқатини тиклаш учун эса аввало мамлакат озод бўлиши зарурлигини сиёсий, назарий ва амалий жиҳатдан кўрсатиб берди.

Шунинг учун Президент Ислом Каримовнинг қарашлари Марказнинг етмиш йил мобайнида шаклланган, обдон пишитилган қарашлари ва манфаатларига сира мос келмас эди. Аниқроғи, унинг Горбачев бошлиқ ҳукумат сиёсий ўйинларига унчалик ҳуши йўқ, табиатан бундай муҳитни ўзига сингдирилмас эди. Чунки, вазият аллақачон ўзгарганлигини, Марказ олиб бораётган калтабин сиёсатнинг охири вой эканини, энди янги руҳдаги, халқнинг ва тарихий жараённинг эҳтиёжига монанд сиёсат зарурлигини у аллақачон пайқаган эди. Марказ Каримов билан ҳисоблашиб ишлаш, унинг ҳар бир хатти-ҳаракатини кузатиб туришга мажбур эди. Шу билан бирга у билан ғоят эҳтиёткорона муносабатда бўлишар эди.

Болтиқбўйи мамлакатлари мустақиллик тўғрисидаги талабларини СССР Олий Кенгаши мажлиси ва халқ депутатлари курултойига кўндаланг қилиб қўйганларидан сўнг Президент М. Горбачев бир гуруҳ депутатлар ва раҳбарлар билан вазиятни ўрганиш, аниқроғи, таъйиқ қилиш, ўз таъсирини ўтказиш мақсадида Болтиқбўйига борди. Гуруҳ таркибида Ўзбекистон Президенти ҳам бор эди. У ерда Ислом Каримов ҳақиқат билан юзма-юз келди ва шунда жуда катта қатъият ва фавқулодда журъат билан ўз муносабатини билдирди: комиссия ишини яқунламасданоқ Горбачевни ҳам, унинг манфаатларини қўллаб-қувватловчи гуруҳни ҳам ташлаб тезда орқага қайтди. Бу билан у Болтиқбўйи халқларининг талаблари қонуний эканлигини, мустақиллик, СССР таркибидан чиқиш — тарих ҳақиқати, инсон ҳақ-ҳуқуқларининг тантанаси эканлигини ошқора намоён этди. Чиндан ҳам, СССР таркибида туриб ҳеч қандай миллий равнақ, маънавий тараққиёт хусусида гапириб бўлмас эди. Чунки ёвузлик ва зўравонлик асосида қурилган бу давлат бундай интилишларга асло йўл бермас эди. Америка адибаси Эйн Рэнд таъбири билан айтганда, «инсонни фикрсиз қулга айлантирган ёки унинг меҳнати самарасини тортиб оладиган, эркин тафаккур қилишдан маҳрум этадиган ёки ақлга зид ҳаракатларга ундайдиган жамият, мавжуд қонунлари билан инсоннинг табиий талаб-эҳтиёжлари ўртасида қарама-қаршилик келтириб чиқарадиган жамият аслида жамият деб аталишига ҳам арзимаيدди. У — жиноятчилар тўдаси ёки оломондир. Барча инсоний қадриятларни нест-нобуд этадиган бундай жамият фаолиятини ҳеч қачон оқлаб бўлмайди. Бундай жамият фаровонлик манбаи эмас, балки инсон ҳаётига хавф солувчи офатдир. Шу сабабдан ҳам, Совет Иттифоқида ёки фашистлар Германиясидек мамлакатда яшагандан кўра кимсасиз оролда истиқомат қилмоқ инсон учун минг карра хавфсизроқдир».

Тарих ҳақиқатини тиклаш, асрлар мобайнида шакланган анъаналар ва урф-одатларимиз, қадриятларимизни жой-жойига қўйиш учун энг аввало сиёсий ва ҳуқуқий жиҳатдан мустақиллик керак эди. Акс ҳолда тоталитар тузум тиш-тирноғи билан иттифоқдош республикалар ва кичик халқларга зуғум қилаётган бир пайтда миллат эҳтиёжлари хусусида гапириш хомхаёлдан бошқа нарса эмас эди. Ана шу нуқтаи назардан Президент Ислом Каримов Ўзбекистонни том маъно-

да мустақил мамлакат сифатида тан олдириш йўлини тутди. Шунинг учун ҳам республикада президентлик бошқаруви тизимини жорий этганидан кейин кўп ўтмай «Мустақиллик Декларацияси»ни қабул қилишни Ўзбекистон Совет Социалистик Республикаси Олий Советидан сўради.

Шундай қилиб, давлат раҳбари ҳаёти учун хатарли, аммо миллат ва юрт истиқболи учун шуқуҳли бўлган дастлабки, залворли қадамлар қўйилди. Энди халқ душмани сифатида қораланган миллатимизнинг асл фарзандларидан тортиб ўрганиш ман этилган улуғ тарихимизни — барча-барчасини тиклаш, унга холис баҳо бериш учун шароит туғилди. Борган сари ўзлигини англашга, ўзлигини тиклашга, тарихий қадриятларини ўз вақтида баҳолашга замин яратилди. Хўш, буларнинг ҳаммасига қандай қилиб эришилди? Бундай имконият ўз-ўзидан юзага келдими? Йўқ, албатта!

Москвада ва Россиянинг бир қатор йирик шаҳарларида воқеалар шу даражада чувалашиб кетдики, унинг ечимини топишга энг юқори даражадаги раҳбарлар ҳам ожиз бўлиб қолишди. Горбачев ва унинг бир ҳовуч гумашталари зўр бериб жон ҳолатда пўкакка осилишарди. Аммо, халқнинг қудратли тўлқини уларни тобора қирғоққа чиқариб ташлаётганидан таҳликага тушиб қолишган эди. Аниқроғи, улар янгилик билан эскилик, истиқбол билан ўтмиш орасида муаллақ қолишган эди. Бу эса мамлакатнинг келажаги таназзул билан тугашидан далолат берарди. Ана шундай оғир, саросимали, таҳдид ва таҳликалар пайтида Ўзбекистонда Ислом Каримов халққа суянди. У билан тиллашди, дардлашди. Натижада халқ билан ҳукумат ўртасида соғлом муносабат вужудга келди.

Президент Ислом Каримовнинг энг катта ютуғи шундаки, у одамлар билан юзма-юз туриб гаплашди, рост гапирди, ёлғон ва баландпарвоз ваъдалардан ҳазар қилди. Халқ эса аччиқ бўлса-да рост гапга муҳтож эди. Чунки у йиллар мобайнида ҳаёт ҳақиқатидан маҳрум этилган, уйдирмалар ва ҳавойи шиорлар гирдобига фарқ этилан эди. Ҳукумат раҳбари сифатида Ислом Каримов халқнинг худди ана шу кемтик жойини тўлдиришга киришди. Халқ даҳосига, унинг яратувчилик қудратига ишонди, унга таянди.

Мамлакат раҳбарининг халқ билан очиқ, юзма-юз туриб гаплашиши жамиятда ижтимоий-сиёсий муҳитнинг бир мунча барқарорлашишига олиб келди. 1989—

90—91-йиллар айтиш мумкинки, бир неча минг йиллик тарихимизда Миллий Тикланиш, Миллий Уйғониш ва Миллий Тараққиёт даврининг муқаддимаси бўлди. Худди ана шу йилларда Наврўз байрами миллий байрам сифатида кенг нишонланди, бу оммавий байрамларда биринчи марта ҳукумат раҳбарлари ва шахсан Ислом Каримов халқ билан бирга иштирок этишди.

Бу воқеаларни бугун — орадан бирмунча вақт ўтгач хотиржам эшлаш осон. Ўша пайтларда эса ҳар бир кишининг қалбида аллақандай ҳадик, ифодалаб бўлмас кўрқув, унга қоришиб кетган севинч ва ҳаяжон бор эди. Бу воқеаларни ҳар ким ўзича тушунди, ўзича талқин этди. Бироқ Ўзбекистон раҳбарияти ўз сўзида собит турди. Турли ҳийлаю найрангларни, иғво ва маломатларни қатъият ва амалий иш билан енгди. Охиروқибатда эса Ўзбекистон яна бир бор ўз куч-қудратини, сиёсий салоҳиятини ёрқин намойиш этди. 1991 йил 31 август кун Иттифоқдош республикалар ичида биринчилардан бўлиб ўз мустақиллигини эълон қилди ва уни қонун билан мустаҳкамлаб қўйди. Бу сана тарих саҳифасида абадий қолади!

Президент Ислом Каримов сессияда мустақиллик моҳияти, унинг тарихий зарурат эканлиги хусусида гапирар экан, мустамлакачилик асорати ва собиқ Иттифоқда қарор топган муҳитни рўй-рост очиб ташлади:

«Мамлакат катта фалокат ёқасига, жар ёқасига келиб қолганини кўриб турибмиз. Халқ ўзининг эртанги кунига ишончини кундан-кунга йўқотаяпти. Одамлар ўзларининг, оиласининг, бола-чақасининг тинчлигига кафолат истайди. Улар тўқис, хотиржам ҳаёт талаб қиляпти. Бу истаклар, бу талаблар сафсатабозлик ва ваъдабозлик остида кўмилиб кетаяпти.

Бизнинг халқимиз сабр-бардош, яхшилик, осойишталик, бошқа халқларга нисбатан хайрихоҳлик руҳида тарбияланган. Бу халқ бугун биздан ҳимоя талаб қиляпти, тинч-тотув ҳаёт, оғир меҳнатига яраша турмуш шароитларини талаб қиляпти. Бу — ҳаққоний талабдир.

Ўзбекистон раҳбарияти ҳеч қачон, қандай иттифоқ бўлмасин, ким билан иттифоқ бўлмасин, қандай шароит бўлмасин иккинчи даражали ролга рози бўлмайди, бунга йўл ҳам қўймайди».

Бу нуқтаи назар Ватан ҳисси, миллий руҳ, миллий туйғу давлат сиёсати даражасига кўтарилганининг яққол ифодасидир.

Президент мустақиллик тўғрисида қонун қабул қилиш, энди СССР таркибида ортиқ қолиб бўлмаслигини, ундан чиқиб чинакам миллий равнақ ва миллий тараққиётга замин яратишимиз зарурлигини уқтириб, «Бу қонунда қадимий ва янгиланаётган диёримизда истиқомат қилаётган барча кишиларнинг хоҳиш-иродаси ўз ифодасини топган. Халқимизнинг бу эзгу хоҳиш-иродаси эса биз учун муқаддасдир», деди.

Ислом Каримов тасавурида том маънодаги маънавият энг аввало Ватан туйғусидир. Ватан туйғуси ҳам миллий мансублик сингари ҳар бир шахснинг мавжудлиги билан боғлиқ бўлган мўътабар ҳодисадир. Зеро, инсон қайси замон ва қайси маконда яшамасин, тугилган юртини ўзгартира олмайди, ундан тонолмайди. Ватан ва миллат туйғусининг мўътабарлиги, улуғлиги, муқаддаслиги ана шунда. Шунинг учун ҳам Президент энг аввало мустақилликни англаш учун миллатни англаш, ўзликни англаш, Ватан ва унинг буюк ўтмиши билан фахрлана олиш ҳиссини уйғотишга ҳаракат қилди. Айни пайтда мустақиллик йўли ҳақиқат йўли, инсон ҳақ-ҳуқуқлари йўли, маънавий етуклик, юксак маданият, бой инсоний фазилатлар мажмуидир. Шунинг учун ҳам давлатимиз раҳбари ўз танлаган йўлининг тўғрилигига қатъий ишонди ва миллионлаб юртдошларимизни ҳам бунга ишонтира олди ва «...Бизни танлаган йўлимиздан ҳеч ким ҳеч қачон қайтара олмайди, зотан, Ватанга бўлган меҳру муҳаббат ҳар қандай муаммони ечишга, ҳар қандай ёвуз кучни енгишга қодирдир. Энди ортга йўл йўқ. Ўзбекистон истиқболини собитқадамлик билан барпо этмоғимиз зарур. Бу йўлда иккиланмоқ, манфаатпарастликнинг майда-чуйда ташвишларига ўралашмоқ — Ватанга, халққа, келажак авлодга хиёнат бўлади. Истиқболдаги Ўзбекистон Ватан озодлиги насиб этмаган боболаримизга улугвор ҳайкал бўлажак! Ўзбекистоннинг шуҳратига шуҳрат қўшувчи фарзандларимизга муқаддас бешик бўлажак», деб ўз мақсадларини ифода этди.

3. «ПАХТА ИШИ» ОПЕРАЦИЯСИ

XX асрнинг 80-йилларида «Пахта иши» билан боғлиқ зўравонликлар, тазйиқлар ва қонунсизликлар Ўзбекистонда жамият ҳаётини бутунлай издан чиқарди. Мамлакатда руҳий тушкунлик, маънавий озурдалиқ, фуқаролар ўртасидаги муносабатларда парокандалиқ юзага

келди. Оддий трактор ҳайдовчиси ёки бригадир ишига сохта айбловлар эълон қилиниб, сиёсий тус берилиб, давлат жиноятчиси даражасига кўтарилди. Юқори партия органлари раҳбарларининг топшириғини бажаришга мажбур бўлган минглаб бегуноҳ одамлар қатағон қилинди. СССР Прокуратурасининг Т.Гдлян бошлиқ тергов гуруҳи бутун мамалакатни хонавайрон қилди, одамлар бойлигини талон-торож қилди.

Албатта, бу гуруҳнинг қурби бунчалик катта фожиаларни, қирғин-баротларни бошлашга етмас эди. Ўзимизнинг миллатдошларимиз бўлган республика раҳбариятининг юқори курсиларини эгаллаган миллатфурӯшлар тиз чўкиб, уларнинг хизматини қилишди. Шу ўринда биргина мисол келтиришнинг ўзи kifоя. «Аргументы и факты» газетасининг 1988 йил сентябрь сонидида Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитетининг биринчи котиби Р.Нишонунинг каттагина интервьюси эълон қилинди. Ўзбек халқи ўз тақдирини, истиқболини ишониб топширган, ўз миллатдошларининг, республиканинг тажрибали, обрўли, ҳар томонлама баркамол раҳбарларини қатағон қилиб, миллат шаънига доғ туширган ушбу «арбоб» ўзининг кемтик маънавий қиёфасини ана шу интервьюда очиб ташлайди: «Республикада жамият ҳаётининг барча жабҳаларини соғломлаштириш учун турғунлик даври меросига қарши қаттиқ, оғир кураш кетмоқда. КПСС Марказий Комитети кейинги тўрт йилда Ўзбекистонга юзлаб тажрибали кадрлар юборди. Аввало Республикага шундай қўламли ёрдам кейинги ўттиз йил мобайнида биринчи марта амалга оширилганлигини таъкидламоқчиман. Янги ходимларнинг келиши бизнинг чинакам бахтимиз бўлди».

Республика раҳбарининг бахтини қаранг-а. Мўр-малахдай ёпирилиб келган «десант»чилар — ўзбек халқининг урф-одатлари, анъаналари, турмуш тарзи, маънавий-руҳий оламидан беҳабар «арбоб»лар катта-катта мансаб курсиларини эгаллаб олишди. Миллий қадриятларни поймол этишди. Одамларнинг миллий ориятига, нафсониятига тегишди. Бу эса Нишонунинг кўнглидагидек иш эканлигини одамлар қаердан билсин?

Дарвоқе, Нишонунинг бир гапида жон бор. Ҳақиқатдан ҳам кейинги ўттиз йилда Москва яна бир бор «оталарча ғамхўрлик» кўрсатди. Минг-минглаб кишиларнинг ёстиғини қуритишда ҳам ташкилий, ҳам

амалий ёрдам берди. Асоссиз ва тўқима айбловлар билан жазоланганларнинг бола-чақалари, бевалари дод-фарёд чекиб қолишди. Ана шу воқеалардан ўттиз йил олдин 1950-йилларда ҳам худди шундай оммавий қиргин эълон қилинган эди ва ўзбек халқининг энг сара, истеъдодли маданият ва жамоат арбоблари халқ душмани сифатида қамоққа олинган, сургун қилган эди. С.Аҳмад, Ҳ.Сулаймон, Шукрулло, Т.Тўла сингари қанчадан-қанча адиб ва олимлар бошига кулфатлар солинган эди. Р.Нишонов эса ана шу қора кунлар яна бир бор, бошқа шаклда миллат бошига тушганидан, бундай бедаволикларга биринчи раҳбар сифатида ҳомийлик қилиб, мадад бериб турганидан хурсандлигини яширмайди. Буни ўзига бахт деб билади.

Гувоҳ бўлган одамлар бир воқеани ҳали-ҳамон ёқа ушлаб гапиришади: Навоий вилояти партия қўмитасининг раҳбари бўлган (ўша «десантчи»лардан бири) Ефимов оддий бир бригадирни беш юз кишилик мажлис пайтида ўрнидан турғизиб, э йўқ, бе йўқ, «нечта боланг бор», деб сўрайди. Бригадир, раҳбарнинг важоҳатидан тиззаси қалтираб саккизта боласи борлигини айтганда Ефимов «Сен ўғрисан. Ўғрилик билан шунча болани боқмасанг, нима билан боқардинг» деб ўша мажлиснинг ўзидаёқ унинг ишини ўрганиш учун прокурорга топшириқ берган. Бу пайтда эса бировнинг ишини ўрганишнинг якуни муқаррар равишда қамоққа олиш амалиёти чуқур илдиз отган эди.

Республика раҳбари Р.Нишонов эса ана шундай тазовузкорларга ҳомийлик қилди. Юқоридаги интервьюнинг давомига эътибор беринг: «Республикада сўнгги тўрт йил ичида эллик саккиз минг масъул ходим вази-фасидан бўшатилды. Мен ўзим шахсан Тельман Хоренович Гдлян группасининг ишини ғоятда ижобий баҳолайман. СССР Прокуратурасининг ходимлари билан қўлни қўлга бериб иш олиб бормоқдамиз. Улар республикада адолат ўрнатиш, Рашидов атрофидаги яқин одамларни жавобгарликка тортишда жон куйдириб ишламоқдалар. Кескин кураш кетмоқда. Шунини рўй-рост айтишим керакки, Гдлян группаси Республика партия органлари томонидан қаттиқ қўллаб-қувватланмаганида ва ҳар томонлама ёрдам кўрсатмаганида эди, улар бу қадар самарали ишлай олмас эдилар». Республика раҳбарининг дунёқарашини қаранг. Миллат манфаати, халқ истиқболи, Ватан келажаги бу одам учун нақадар бегона.

Албатта, партия, хўжалик ва маъмурий органлар раҳбарлигига келган Анишчев, Огарок, Клепиков, Сатин, Нестеренко, Дидоренко, Гайданов, Литвиенко, Галкин каби юзлаб, минглаб шафқатсиз ва лўттивоз раҳбарлар айни И.Усмонхўжаев ва Р.Нишонов каби миллат хоинлари ҳомийлигида ҳақиқатдан ҳам самарали ишладилар.

Муҳтарам китобхон! Мабодо Сизда «ҳамма ёққа ўт кетиб, хону монимиз куйгандан кейин кул титкилашдан нима фойда?» деган савол туғилиши мумкин. Аслида биз ҳам худди шу мазмундаги андишадан бегона эмасмиз. Бизнинг Нишоновга ҳам ва Усмонхўжаевга ҳам адоватимиз йўқ! Биз масалага фақат сиёсий етакчининг жамият тараққиётидаги ўрни ва роли нечоғли эканлигини аниқ тарихий далиллар асосида таҳлил қилиш, ижтимоий-сиёсий жараёнларни баҳолашда ва бошқаришда унинг таъсири қандайлигини ўрганиш нуқтаи назаридан ёндошамиз. Қолаверса, халқимиз бугун — мустақилликнинг ўн йиллиги кунларида 1980-йилларнинг этни жунжиктирадиган руҳий ва маънавий озурдаликларини, юракларни зардобга тўлдирган пайтларини, аччиқ изтироблари, рутубатли ва аёзли кунларини эсламаслиги мумкин эмас.

Иккинчидан 80-йиллар воқеаларининг таҳлили ҳар биримизнинг шаънимиз, ориятимиз, нафсониятимиз ва қадр-қийматимиз билан боғлиқ бўлган, энг олий инсоний қадриятларимизни тиклаган Истиқлолга осонгина эришмаганлигимизни кўрсатади. Халқимиз тоталитар тизим зўравонлиги, шўро қирғинлари ва коммунистик мафкура қонхўрлигига, хусусан, 80-йиллар талвасаю васвасаларига бардош бериб, уни катта ирода билан енгиб чиқди.

Энди, бугунги шукуҳли кунларда — қалбинг ифтихорларга тўлиб турган бир пайтда, ўтмиш изтиробларини эшлаш кишини қайсидир даражада ҳушёрликка давват этади, инсофини, иймонини уйғотади. Зотан, ўтмишга назар солишнинг, тарихнинг аччиқ ҳақиқатидан ибратли хулосалар чиқаришнинг ҳикмати ана шунда!

...КПСС съезди минбарида ўзининг ношудлиги, нотовонлиги ва қатъиятсизлигини рўй-рост ошкор этган И.Усмонхўжаев кўзда ёш билан «Кадр беринг, Ўзбекистонга кадр керак», дейиш билан ўзининг Кремлга садоқатини кўрсатмоқчи бўлди. Айни ана шу таклиф билан келган, юқорида номлари саналган сохта арбоблар мамлакатни хонавайрон қилишди.

Қилмишига яраша жазосини олган И.Усмонхўжаев Сибир ўрмонларида хору-зор бўлиб юрган бир пайтда мамлакатда тўс-тўполон қилиб, одамларни оёққа турғизиб, ҳукуматга қарши ҳужум эълон қилаётган «Эрк» демократик партиясига «Халқим мени кечирсин» деб мактуб ёзганини қандай тушуниш мумкин? Халқдан кечирим сўрайдиган, ўз айбига, қилмишига иқрор бўлган софдил инсон соғлом фикрли, ўз тақдирини ўзи яратишга қодир бўлган, ориятли ва қатъиятли халққа, қонуний ҳукуматга мурожаат қилмайдими? Иймонни суст, иродаси бўш, ақлдан кўра эҳтироси кучли бўлган, охир-оқибатда эса айни ана шу нуқсонлари билан жамиятга фожиалар келтирадиган кишиларга мурожаат қилишдан муддао не?

...Боши тошга теккан, тубсиз кудуққа тушган одам ҳар қандай кўйга тушиши мумкин. Бироқ, республикани бошқарган, бутун миллат тақдирини ҳал қилиш масъулиятини зиммасига олган кишининг бундай фожиалар олдида довдираши мумкин эмас. Қолаверса, айни ана шу фожиаларнинг пайдо бўлишига, чуқурлашишига ҳомийлик қилган, мадад кўрсатган одам тазйиқлару таҳқирлар қанчалик бўлмасин ўзи айбдорлигига иқрор бўлмоғи керак. Зотан, бундай одам учун бошқа йўл ҳам йўқ.

Бироқ И.Усмонхўжаев товба-тазарру билан мадад сўраб, қуйдагиларни баён этади: «Мен, Иномжон Бузрукович, республикада энг мураккаб даврда ишлаб бутун куч ва ғайратимни, ақл ва идрокимни халқимга хизмат қилишим учун сафарбар этдим». («Эрк» газетаси. 1990 йил, 24-сон, ноябрь. «Халқимга мурожаат»). Қаранг, бутун куч-ғайратини, ақл-идрокини ўз халқига хизмат қилиш учун сафарбар этган киши қатағон ишларининг бошланишига ҳомийлик қиладими? Халққа хизмат қилиш халқни бадном қилиш, унинг энг асл фарзандларини йўқ қилиш, миллатни шармандаю шармисор қилиш эмас-ку?

И.Усмонхўжаев ўз айбининг сабабларини изламоқчи бўлади ва «ҳар бир даврнинг ўз мураккабликлари бўлиб, у даврда юқоридан берилган топшириқларни бажаришга мажбур эдим. Вақт шунини тақозо этар эди. Айрим фикр-мулоҳазаларга қарши дилдан исён этар эдим. Иложим қанча». Ана шу ерда унинг маънавий қиёфаси, ички маданияти, сиёсий иродаси қанчалик ночор ва заиф эканлиги кўзга яққол ташланади. И.Усмонхўжаев Кремль буйруқларини сўзсиз бажарадиган,

республика ва миллат манфаатига зид бўлган ҳар қандай топшириқларни садоқат билан удралайдиган кўғирчоққа айланган эди. Сиёсий савия шу даражада паст, сиёсий тафаккур шу даражада тор эдики, миллат ва халқ манфаати, унинг бир неча минг йиллик қадриятлари, тарихи ва келажаги ҳақида ўйлаш ўрнига кўркўрона, ҳар қандай бўлар-бўлмас топшириқни бажарадиган мутелик руҳияти охир-оқибатда унинг ўзини қурбон қилди, умрини хазон этди.

Шу ерда яна бир мантиқий ҳолат хусусида тўхталмоқчимиз. И.Усмонхўжаев Ш.Рашидов тирик пайтида республиканинг иккинчи раҳбари эди. Ўша пайтдаги сиёсий тизим нуқтаи назаридан Олий Совет Президиуми Раиси биринчи котибдан кейинги шахс ҳисобланарди. Демак, Рашидовнинг раҳбарлик фаолиятидаги барча ютуқлари-ю камчиликлари бевосита Усмонхўжаевга ҳам тегишли эди. Рашидовни бадном этиш орқали миллатни бадном этиш, мамлакатда давлат, партия, ишлаб чиқариш ва план интизоми кўпол равишда бузилганлиги, порахўрлик, қариндош-уруғчилик чуқур илдиз отганлиги ҳақиқатдан ҳам рост бўлса, айна ана шу иллатлар Усмонхўжаевнинг ўзига ҳам тегишли эдику! Шундай экан у ўзининг олдинги позициясида (агар позицияси бўлса) туриши лозим эди. Қатъий туриб республикадаги мавжуд иллатларга тегишли раҳбар сифатида қаттиқ қарши курашиши, бу иллатларни бартараф этиш учун бутун имкониятини ишга солиши зарур эди.

Аксинча, Москвада, КПСС XXVII съезди минбаридан туриб ундан ҳам баттар, ундан ҳам аянчли гапни гапириб юборди: «Ёрдам беринг, кадр беринг. Ўзбекистонда кадр йўқ» деб дийдиё қилди.

«Собиқ партия, совет, хўжалик ходимлари ва ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари раҳбарларининг турли жиндий иш қилган катта бир қисми партиявий ва жиндий жавобгарликка тортилди. Бу соҳада, республикада тартиб ўрнатишнинг дастлабки даврида бўлгани каби, биз КПСС Марказий Комитетининг мададини яна бир бор зўр куч билан сездик. Марказий аппаратдан, РСФСР ва бошқа республикаларнинг йирик партия ташкилотларидан Ўзбекистонга доимий ишлаш учун етук партия, совет кадрлари юборилмоқда.

...Ўзбекистонда ишлаш учун юбориладиган халқ хўжалиги мутахассислари сонини кўпайтиришни илтимос қиламиз», деди.

И.Усмонхўжаев жиддийроқ одам бўлганида эди, «камчиликларимиз бор, нуқсонларимиз йўқ эмас, бироқ, уларни бартараф этишга қудратимиз етади, имкониятларимиз бор. Иттифоқнинг турли идоралари ҳа деб бизнинг ишимизга аралашавермасин. Бизга вақт беринг. Халқимиз, республикаимиз катта ақлий салоҳиятга эга. Сизни ишонтирамиз» деб, вазиятни юмшатиб, масъулиятни ўз зиммасига олмоғи керак эди. Ана шунда «пахта иши», «ўзбеклар иши», «рашидовчилик» каби сохта уйдирмалар унчалик ҳам чуқурламасмиди?!

Агар И.Усмонхўжаев Гдлян ва Ивановларнинг хатти-ҳаракатларига ҳамда бетайин десантчиларнинг ёпирилиб келишларига қарши турганида эди, миллат бунчалик бадном, юртимиз бунчалик абгор, истеъдодли ва тажрибали раҳбарларимиз бунчалик қурбон бўлмас эди. Афсуски, бундай мардлик, қатъият ва ирода бу одам учун бегона эди.

Масаланинг яна бир жиҳати бор. Албатта, Кремлнинг тажовузкорлик сиёсатига кўкрак тутиб қарши туриш осон иш эмас эди. Агар И.Усмонхўжаев рўй-рост ва ошкора қарши турганида ҳам барибир пешонасига ёзилган ўша кўргилигини — қамоқ жазосини кўрар эди. Бироқ, минг-минглаб одамлар хонавайрон бўлмас эди, миллат бадном этилмас эди, юртимиз абгор бўлмас эди, халқимиз топталмас эди. Халқ бойликлари талон-торож қилинмас эди. Бу масаланинг бир томони.

Масаланинг иккинчи томони бевосита И.Усмонхўжаев шахси билан боғлиқ бўлган ҳодиса. Агар у мард бўлиб, қатъият ва жасурлик кўрсатиб, миллатни, юртни, халқ фарзандларини асрашга интилганида эди, қамалганда ҳам жуда катта обрў билан қамалган ва обрўсига яраша озод этилган шахс сифатида халқнинг юксак обрў-эътиборига муносиб бўлиб яшар эди. Афсуски, бундай инсоний фазилат, миллат шаъни, Ватан қадри билан боғлиқ бўлган фидойилик унда йўқ эди. Ана шунда у дийдиёлар билан халқидан узр сўраб, халқнинг ваколатли органларига ҳам эмас, аллақандай тўполончи, сиёсий чайқовчилар нашри бўлган «Эрк» газетасига мурожаат қилмас эди.

Кўққисдан, кутилмаганда мураккаб вазиятга тушган одамнинг кечинмаларини тўғри тушуниш, тўғри баҳолаш осон эмас. Ичингдан ўтгани биргина ўзингга ва Худога аён. Бироқ, ҳаёт мантиғи, воқеалар ривожини ва унга муносабат нуқтаи назаридан ҳар ҳолда ҳолисона бир фикрни айтиш мумкин. Хўш, Усмонхўжаев боши

тошга теккач, қилмишларидан пушаймон бўлиб, «вазият шундай эди», деб узр сўраяпти экан, мабодо иши аввал-бошдан қандай бўлса шундай юришиб кетиб, қамалмаганида эди, хато қилаётганини тушунармиди?! Йўқ, албатта. У яна қандай ишлаган бўлса шундай ишларди. Яна бир неча минг кишининг ёстиғи қурир эди. Мамлакат чиндан ҳам хонавайрон бўларди. Бу аччиқ ҳақиқатни тан олмоқ керак.

«Пахта иши» ҳақиқатдан ҳам халқни хонавайрон қилди. Гдлян ва Ивановларнинг ноқонуний хатти-ҳаракатлари 90-йилларга келиб очилиб қолди. Уларнинг терговни қонунчиликка риоя қилмай кўпол равишда олиб борилганлигига нафақат СССР Бош Прокуратураси, балки бутун СССР халқи қатъий ишонч ҳосил қилди. Улар жуда кўп бегуноҳ шахсларни ноқонуний жавобгарликка тортганлиги маълум бўлди. Бир неча минглаб одамлар қамоқхоналарда ноҳақ жазо муддатини ўтаётган эди.

Албатта Гдлян ва Иванов фаолиятига бошқача назар билан қарайдиганлар ҳам бор эди. «Беайб парвардигор» қабилда уларга ўртача муносабатда бўладиганлар мавжуд эди. В.Ильяхин шундайлар хусусида гапирар экан, «улар «ўрмонга ўт кетса ҳўлу қуруқ барабар ёнади-да!» деган нақлни пеш қилиб гдлянчиларнинг хатти-ҳаракатларини хаспўшламоқчи бўлади. Хўш бу ишларнинг ҳўли қайси-ю қуруғи қайси? Келинг, қуйидаги маълумот ва рақамлар хусусида бир бош қотириб кўрайлик: Гдлянчилар деярли 200 кишини ушлаб ҳибсга олишган. Обдон текширилгандан кейин шуларнинг 40 нафаридан сал кўпроғи айбдор деб топилган. Ана энди Гдлян ўт қўйган ўрмонда қанча қуруқ ёғоч ёнган, унга қўшилиб қанчадан-қанча кўм-кўк, яшнаб турган норасида тақдирлар нобуд бўлганини айтиш қийин эмас», дейди.

Яна шуни ҳам айтиш керакки, Гдлян ва Иванов фаолияти турли гуруҳлар томонидан турлича талқин қилинарди. Айримлар юқоридагидек лоқайдлик билан «ўрмонга ўт кетса, ҳўлу қуруқ барабар ёнишини» айтишса, Гдлян ва Ивановнинг манфаатдор гумашталари зўр бериб уларни ҳимоя қилишарди. Уларни замон қаҳрамонларига айлантиришарди. Матбуот органлари, хусусан, «Огонёк» журнали, унинг Бош муҳаррири Коротич енг шимариб, Ўзбекистон ва ўзбеклар бошига мағзава қуйишарди. Гдлян ва Ивановни сал кам авлиёга айлантиришарди.

А.Собчак сингари йирик сиёсат ва жамоат арбоблари ҳам Гдлянчилар гуруҳини халқ депутатлари қурултойи минбаридан туриб қаттиқ ҳимоя қилишарди. Бироқ, буларнинг мақсади бутунлай бошқа — айти Гдлян ва Иванов қўли билан Кремль соҳиблари кирдикорини очиб ташлаш эди. Собчак ва унинг тарафдорларининг ўзбеклар учун ҳеч қандай адовати йўқ. Фақат улар демократик жараёнларга тўсқинлик қилаётган тўрачилик кучларига қарши эдилар, холос. Кескин мунозаралар, тўқнашувлар диктатура ва демократия ўртасидаги беаёв курашга сабаб бўлган эди.

СССР халқ депутатлари қурултойидаги манзара бир жиҳатдан фикрлар хилма-хиллиги, сўз ва фикр эркинлиги минбарига айлангандек туюлса-да, иккинчи томондан шўро ҳукуматининг таназзулини бир неча йилларга яқинлаштирган ижтимоий-сиёсий воқеликка ҳам айланди. Ана шундай сиёсий мунозараларда, миллий ва ижтимоий масалаларга доир баҳсларда кўпдан-кўп масалалар қаторида «Пахта иши» муаммоси ҳам кун тартибидан тушмас эди. Юқорида айтганимиздек, ўзбеклар учун гдлянчилар фаолияти ҳаёт-мамот, миллий орият ва миллий гуруҳ масаласи бўлса, бошқа бировлар учун тоталитаризмга қарши кураш воситасига айланди. Гдлянчиларнинг ўзи эса сувни лойқалатишдан, жамиятда беқарорликни келтириб чиқаришдан манфаатдор эдилар.

Хуллас, бундай қонунсизликлар, зўравонликлар ва тазйиқларни тарих кўрмаган. Фашизм ва садизмнинг жазолаш усуллари гдлянчилар фаолияти олдида ҳолва бўлиб қолди. Бу ҳақда кўп гапириш мумкин. Яхшиси В.Ильяхиннинг китобидан айнан келтирамиз:

«Гдлянчилар гуруҳи Ўзбекистонда «ҳамма пора олади ва ҳамма пора беради», деб ҳисоблар эди. Улар айти шу фикрдан келиб чиқиб, ҳар бир одамга ахборот манбаи деб қарашар ва ҳар қандай йўллар билан бўлса ҳам ундан ўша ахборотни суғуриб олишга ҳаракат қилишар эди. Айбсиз фуқароларни кўплаб ушлаб келтириш ва ҳибсга олиш усули ҳам худди мана шундай назария асосида қурилган эди. Улар: «Кўлингидеги терговчилик шамширини ўнгга ҳам, чапга ҳам сермаб боравер, охири кимгадир тегаети. Бу ерда ҳамма жиноятчи, шунинг учун сенинг хатти-ҳаракатларинг барибир тўғри бўлиб чиқаети ва оқланади», дейишарди.

Худди ана шундай разил назариянинг мутгасил амалга ошириб борилганлигини бугун Гдлянчилар фа-

олиятининг тафтиши исбот қилиб турибди. Бу тафтиш терговчиларнинг хатти-ҳаракатларидан, уларнинг хулқ-атворидан батафсил маълумот бера олади. Ўзбекистон Олий суди томонидан оқланган Ҳикматов бундай тергов усулига шахсан ўзи гувоҳ бўлган. Мана, у қандай кўрсатма беради: «терговчи Иванов менга бундай деди: «Сиз Ельцин билан Жабборовга пора бермаган бўлсангиз ҳам, пора берганман, деб қўл қўйиб беринг. Ўзбекларнинг ҳаммаси порахўр эканлиги бизга яхши маълум».

Рад жавобини олгач, Иванов яна ўз гапини маъқуллаб бундай деди: «Биз судни ҳам мажбур қиламиз. Судлар биз нима десак шуни қилади. Суд Каримов, Қудратов, Музаффаровларни отишга ҳукм қилган эди, лекин улар бизга керак кишилар эди, шунинг учун биз уларни отишдан сақлаб қолдик. Улар олдида сен ким бўлибсан, бор-йўғи битта райкомнинг биринчи котибисан-да, яқин орада биз ҳатто Кремлда ўтирган кишиларни ҳам қамоққа оламиз. Агар сен ҳозир бизнинг айтганимизни қилмасанг, сени қип-яланғоч қилиб ечинтирамиз ва бутун Совет Иттифоқи бўйлаб сазойи қиламиз. Болаларинг билан бирга сени турмада чириштишади. Ёки сенга энг олий жазо беришларига эришаман. Сен ҳали бизнинг совунимизга кир ювмабсан, бизларни билганингда эди, бошқача одам бўлиб қолардинг».

Улар томонидан тўқиб чиқарилган яна бир назария бундан ҳам баттар, бундан ҳам ваҳшийроқ садистлик назарияси эди. Унинг маъноси шундан иборат эдики, бирор лавозимда ўтирган шахсни «юқори»га пора бергани тўғрисида ёлгон гапиришга қийнаб мажбур қилинар эди. Қийноқлар азобидан эзилиб, жонидан тўйиб кетган маҳбус ҳар қандай гувоҳлик беришга рози бўларди. Гдлянчилар тилхат мазмунини айтишар ва ҳатто ўша шахсга неча сўм миқдоридан пора берилганлиги тўғрисидаги ёлгонни ҳам тўқиб ташлашарди. Бундай вақтларда албатта катта миқдордаги сумма айтиларди. Шу тариқа, Гдлян жуда катта пирамида тузишга, битта катта занжирга ҳаммани маҳкам боғлашга уринарди. Бу занжирнинг ҳалқалари колхозлар, совхозлар, участкалар, фермерлардан бошланиб, охири Кремлгача борар эди.

Бу хилдаги беҳисоб далиллашлар тўғрисида Қосим Нуримбетов муфассал гапириб берган эди. Чунончи, у шундай ҳикоя қилади: «Менга Гдлян кимга қанча пора

берганлигим ва кимдан қанча пора олганлигимни ай-тиб турди, мен бу гапларни аризамга ёза бошладим. Бу тахминан шундай содир бўларди. Гдлян мендан рай-онимизга юқори ташкилотларда ишлайдиган раҳбар-лардан кимлар келганини сўраб оларди. Мен уларнинг номларини айтганимдан кейин у мени ўша кишиларга пора берганман, деб ёзишга мажбур қилар эди. Сўнгра барча колхоз раислари номини ёзиб беришни ва у кишиларни пора берувчи кишилар эди, деб кўрсатиш-ни буюрарди. Мен у айтган ҳамма гапларни ёзиб бер-ганман. Рўйхатни ёзиб бўлганимдан кейин яна Гдлян-нинг ўзи айтиб туриб мен номларини айтган ҳар бир кишидан неча сўм олганимни, худди шунингдек, юқори ташкилотларда ишлайдиган раҳбарларга гўё мен етказиб берган пулнинг миқдорини ёздирган. Фақат шун-дан кейингина ҳар бир пора берувчи ва пора олувчи киши тўғрисида бу пуллар нима учун олингани ва бош-қаларга нима сабабдан олиб бориб берилганлигини ўйлаб чиқаришимга тўғри келган, яъни мен аризамни иложи борича ростга ўхшатиб ёзишим керак эди».

Тўрабой Каримов бу ҳақда шундай ҳикоя қилади: «Сўроқ вақтида ҳар хил дўқ-пўписалар билан мени кўрқитишар эди. Турмадан чиқармайман, шу ерда чи-риб кетасан, биз сенинг қоқ пешонангга яшил хол ясаймиз ва шу холни мўлжалга олиб сени отиб таш-лаймиз, дейишарди. Ҳар доим сўроққа икки қўлимга кишан солиб олиб келишарди. Улар менинг хотиним қамоққа олинганини, қизларим институтдан ҳайдал-ганини айтишар, шу каби ёлгон маълумотлар билан мени кўрқитиб бўйсундирмоқчи бўлишар ва уйимга бульдозер солиб, уни ер билан битта қилиб, вайрон этишга қасам ичишарди. Лекин энг даҳшатли ишлар камера ичида содир бўлар эди. Бу ерда атайин мен билан бирга қамаб қўйилган ашаддий жиноятчилар мени мунтазам уриб-сўкиб ҳақорат қилишар эди. Ка-мерага кириб келган заҳоти улар бояги терговчилар тўқиб чиқарган пул тўла дипломатни мендан талаб қилишар ва аёвсиз калтаклай бошлашарди.

Улар бошимга телпак кийгизиб томоқларим ости-дан ипини маҳкам тақиб қўйишар ва батамом кучдан қолиб, йиқилиб тушмагунимча ўтириб туришга маж-бур қилишарди. Шундан кейин жуда кўп миқдорда со-вуқ сув ичишга мажбур қилар эдилар. Агар бўйсунма-сам тутиб олиб ўласи қилиб уришар эди. Ўзлари тўшакда ётган ҳолда, мени изғирин шамол кучлироқ эсадиган

жойда пол устида ухлагга мажбур қилишарди. Ётган жойимдан туришга мутлақо рухсат беришмас эди. Шунга ўхшаш қийноқлар натижасида тез-тез бурним қонайдиган бўлиб қолди».

Ҳомиладор аёл Нуримбетова Аважон ўзида жиноий йўллар билан тўпланган ҳеч қандай бойлик сақланмаётганини айтганида терговчилар унга дўқ қилиб «... у ҳолда сени ҳозир турмага олиб кетадилар, сен болангни ўша ерда туғасан» деб уни қўрқитганлар.

Жуманиёзова Зухрага терговчи бундай деган: «Агар Исмоиловга қарши гувоҳлик беришга рози бўлмасанг, қизларингни зўрлаймиз...» (В.Ильяхин «Қабоҳат ёхуд...», Т., «Ўзбекистон», 1993. 37-бет).

Ана шундай бедаволиклар, миллатни ҳўрлаш, таҳқирлаш Гдлян ва Ивановдан иборат «иккилик»нинг иш усулига, мақсад ва муддаосига айланди. Улар энди Ўзбекистон ва ўзбеклар орқали бутун СССР ҳукумати-га, унинг раҳбариятига тажовуз қилишдан ҳам ўзларини тия олмасдилар.

Балки, бу юқорида айтилганидек, авторитар режимга, тоталитар тизимга қарши исён-дир. Балки бу демократик тамойилларни қарор топтириш учун курашдир. Балки, Горбачев ва унинг гумашталарига очиқдан-очиқ тазйикдир. Балки Кремль «сир»ларини ошкор этиш орқали ном чиқаришга интилишдир. Ҳар ҳолда, қандай бўлмасин, инсоният ҳаётига маданият олиб кирган бутун бир миллатни, буюк тарихга ворислик қилаётган халқни бадном қилиш, уни қириб юбориш ҳисобига бўлмаслиги керак!

Ҳар қандай шахсий обрў, нуфуз, манфаат миллатлар ва халқлар манфаати, уларнинг тарихий шон-шўқрати, қадриятларидан устун турмаслиги лозим!

Риёкорлик, фирибгарлик, қонун остидаги турли найранглар жазаваси тутиб, гдлянчиларни бутунлай ўз домига тортган эди. Бугун орадан анча вақт ўтиб, бундай фожиалар нақадар даҳшатли, изтиробли эканлигини англаб турибмиз. Истиқлол ғояси, халқ иродаси айни ана шу бедаволик ва ғаразғўйликдан миллатни асраб қолмоқда, авайламоқда.

СССР Олий Совети Раиси А.Луқьянов имзоси билан 1990 йил, 18 апрель куни Гдлян ва Иванов ишлари юзасидан Фармон қабул қилди. Унда жумладан шундай дейилади: «СССР халқ депутатлари Т.Х.Гдлян ва Н.В.Ивановларнинг СССР Олий Советини, баъзи халқ депутатлари ва юқори лавозимдаги шахсларни обрўсиз-

лантиришга қаратилган мурожаати қоралансин... СССР Бош Прокурорининг СССР халқ депутатлари Т.Х.Гдян ва Н.В.Ивановларни жиноий жавобгарликка тортишга рухсат бериш тўғрисидаги тақдимномаси рад этилсин».

Бундай бир-бирига зид, бир-бирини инкор этадиган, тугуруқсиз Фармон мамлакатнинг энг олий минбариди туриб қабул қилинганини қандай тушуниш мумкин? Бу ҳуқуқшунос олим-шоир-«арбоб» А.Лукьяновнинг сиёсий савиясими? Кремль соҳибларининг навбатдаги ўйинларими? Халқ депутатлари, уларнинг сайловчиларининг устидан кулишми? Ҳар ҳолда қатъиятсизликдай кўринган ушбу воқеадан шундай хулоса келиб чиқадики, мурожаат қабул қилинса, салтанат соҳиблари шармандаю шармисор бўлишади. Мурожаатни рад этиб, Бош Прокурор тақдимномасини қабул қилишга эса юрак бетламайди. Ахир улар осонгина «жон» берадиган итоатгўйлардан эмас-да! Ана шундай зиддиятлар қуршовида «обрў кетса кетсин, курси кетмасин» илинжида «сих ҳам, кабоб ҳам куймайдиган» йўл танланди.

Виктор Ильохин гдянчилар фаолиятини ўрганар экан: «Биз фақат қонунбузарликларни аниқлаб ҳам қолмай, шу билан бирга ҳуқуққа қарши тергов олиб боришни Берия давридаги садизмни эслатадиган жинояткорона ишларнинг бутун бошли силсиласини очиб ташлашга муваффақ бўлдик. Мен гдянчилар терговини 30—50-йиллардаги терговлар билан яққол солиштириб кўриш имкониятларига эга эдим. Чунки 1989—1991 йилларда бошқармамиз ўша даҳшатли йилларнинг айбсиз қурбонларини оқлаш билан, айниқса, фаол шуғулланаётган эди. Деярли ҳар куни менинг столимга даста-даста НКВД ишларини келтириб қўйишарди. Бу ишларга, ҳукмларга, «учлик комиссияси» қарорларига, алоҳида кенгашлар ва шунга ўхшашлар чиқарган ҳукмларга тайёрланган протест-норозилик ҳужжатлари илова қилинарди. Баъзан менинг хаёлимдан кишини ҳайратга соладиган фикрлар кечар эди. Хаёлимдан Гдян атайлаб ана шундай нотўғри усулларни ўрганиб чиққанми, деган фикрлар кечарди» дейди. (Ўша манба).

*Мавзуга доир материал***ГҒЛЯН**

Алпомиш Чамбилда,
 Гўрўғли гўрда,
 Ҳақиқат бешикда ухлади қотиб.
 Бир жом олтин сўраб,
 Қилич ўйнатиб,
 Кириб келди қашшоқ ўзбек ерига—
 Тельман Хоренович... Берия!..
 Уйинг куйди ўзбек,
 Шўринг қуриди.
 Пойгагинг қуриди,
 Тўринг қуриди.
 Деҳқонинг,
 Чупонинг,
 Пахта чопонинг,
 Ортиндаги ҳамма зўринг қуриди.
 Отангни сотишса, изламадинг ҳам,
 Балангни отишса, йиғламадинг ҳам.
 Йиғласанг ҳам пахта териб йиғладинг,
 Қотилга топганинг бериб йиғладинг...
 Элим, деб ким куйса—
 Бари қамалди,
 Кимки ерин суйса—
 Бари қамалди.
 Жаллоднинг газнаси тўлгунча зарга,
 Сенинг бўз кўйлагинг минг бор ямалди.
 Эй, сен содда халқим,
 Ғамбода халқим,
 Сен бир кун тинган кун олам оч қолар.
 Сен бир кетмон урган далангда дунё
 Юз йил ётиб еса етгай, бож қолар.
 Сенинг поклигингга шубҳа қилмасман,
 Мен сени билмасам гар— ўғилмасман.
 Фақат бошинг чиқмас мудом меҳнатдан,
 Фақат тилинг қачон чиқар, билмасман!..
 Алпомиш эртақда,
 Гўрўғли гўрда,
 Тўмарис бешикда ухларди қотиб,
 Бир қоп олтин сўраб қилич ўйнатиб
 Кириб келди мўмин ўзбек ерига—
 Тельман Хоренович... Берия.

Муҳаммад ЮСУФ

Дарҳақиқат, юқорида айтганимиздек, 30—50-йиллар қатағони «пахта иши» шаклида 80-йилларда атай-

лаб уюштирилди. Кремль ҳомийлигида Гдлян ва Ивановдан иборат бўлган «иккилик» айна 30-йиллардаги қатағонларнинг ташаббускорлари ва ташкилотчилари бўлган «учлик» ишининг давоми эди. Гўёки тарих қай-таланаётгандек.

СССР халқ депутатлари қурултойлари «Пахта иши» билан боғлиқ можароларнинг кескин мунозара минбарига айланди. Гдлян ва Иванов фаолиятини ўрганиш бўйича давлат комиссияси тузилди. Қурултойда «Пахта иши» ва СССР Бош прокуратураси ходимларининг ғайриқонуний ҳаракатлари қанчалик қораланмасин, бу мунозараларнинг тагида миллат қадр-қиммати, ўзбеклар шани билан боғлиқ бўлган изтироб ва оғриқлар одамлар қалбини жунбушга келтирар эди. Таҳқирли, ҳақоратли чиқишлар ва уларга қарши зарбалар гирдобида Ўзбекистон ва ўзбеклар қадр қиммати поймол қилинар эди. Ана шу зиддиятлар хусусида гапирар экан, атоқли адиб ва жамоат арбоби Чингиз Айтматов қуйидагиларни айтади: «Бу сўзларни айтиш мен учун жуда оғир ва қийин. Чунки менинг тақдирим ўзбек халқи тақдири билан чамбарчас боғлиқ. Бундан чорак аср олдин «Правда» газетасининг ёш мухбири сифатида Ўзбекистон ютуқлари ҳақида, кўриқ ерларни ўзлаштириш ҳақида кўплаб ёзганман. «Оқ олтин»нинг оидин йўли» очеркимда эса, мен пахта терувчи энг яхши, меҳнатсевар инсонлар ҳақида ёзиб, шуни фахр билан қайд этган эдимки, агар Ўзбекистоннинг бутун пахта-сини вагонларга жойлаштирадик, унда ердан ойгача узунликдаги эшелон керак бўлади. Ҳақиқатдан ҳам бу ерда ҳеч қандай муболага йўқ. Ўзбек меҳнатқашларининг мамлакат (СССР — Н.Ж.) учун қилган барча ишлари таҳсинга сазовордир. Кўп асрлик ўзбек маданиятининг Ўрта Осиёга кўрсатган таъсирини Византиянинг қадимги русларга кўрсатган таъсирига қиёслаш мумкин». («Зона молчания». Издательство литературы и искусства ва имени Гафура Гуляма. Т., 1989. 4-стр.)

Дарҳақиқат, нафақат Ўрта Осиё, балки инсоният ҳаётига маданият ва маърифат олиб кирган, дунё халқлари тарихида бир неча цивилизациялар даврини бошлаб берган ўзининг даҳолик қудратини буюк маданий ёдгорликлар ва умуминсоний қадриятларни яратиш билан кўрсатган ўзбек халқидай қадимий халқни шунчалик бадном қилиш тарих фожиасидир. Буни инкор қилиб бўлмайди. Ана шуни назарда тутиб Ч.Айтматов «Шўролар давригача ҳамда шўролар даврида ҳам Ўзбе-

кистон бизнинг Шарқдаги сўзимиз ва қиёфамиздир», деган бўлса ажаб эмас. Худди ана шундай буюк эътироф орқали адиб изтироб чекади: «Тошкентнинг қадрдон кўчаларига ҳайрат билан қараб, ўзимга савол берман: Наҳотки, тилларда дoston бўлган Ўзбекистонда айрим мансабдор шахсларнинг содир этган жиноятлари тўғрисидаги матбуотдаги хабарлар рост бўлса? Нима бўлди, қанақа маъмурий фожиа юз берди? Мен буни фақатгина миллий фожиа дея олмайман.

Бу ерда қандай ахлоқий ва маънавий муносабатлар пайдо бўлди? Нима учун айримларнинг жиноятлари бутун халқнинг фожиасига айлантирилди? Билмайман, бу қанчалик ҳақиқат. Аммо айтишларича республикада юзлаб одамлар ҳибсга олинган ёки терговга тортилган. Лекин бу қанчалик оширилган бўлмасин халқнинг гурурига, унга нисбатан айtilган камситишларга чидаб бўлмайди. Ҳақиқатга зид шов-шувларнинг аралаштирилиши уятли холдир». (Ўша манба. 5-бет.)

Қадимий Мовароуннаҳр халқлари азалдан эзгулик ва яхшиликни турмуш тарзига айлантирган, ҳаётдан фақат яхшилик излаб, уни ҳимоя қилишга қодир бўлган халқ бир ҳовуч найрангбозларнинг ўйинчоғига айлантирилди. Ана шу ҳодиса Ч.Айтматовга оғир ботган ва уни изтиробларга солган эди. «Туркистон тоғ ва водийларида яшовчи аҳоли ёшлигидан ўзбек халқининг қадимий тарихи ва маданиятига, жаҳон тан олган, юксак даражада гўзал бўлган миллий хусусият — ҳақиқий меҳнатсеварлик ва ўзининг ажойиб жамоачилик анъаналарига ҳурмат билан тарбияланган бизлар учун бундай ҳодисаларни эшитиш қайғули».

«Пахта иши» операцияси натижалари И.Каримовни ҳар томонлама безовта қиларди. Бундай ноҳақликлар ва бедаволикларга чидолмасди. Унинг оқибатлари хусусида гапирар экан, «лаббайгўйлар»нинг фаолиятига кескин баҳо берди: «Бўш-баёв, сиёсий иродадан маҳрум, ўз халқининг ор-номуси ва кадр-қимматини ҳимоя қилишга қодир бўлмаган кишиларнинг Ўзбекистон Компартияси ва республика раҳбариятига келиб қолиши, аввало шунга ёрдам берди. Уларнинг аксарияти ўзларининг омон қолишларини ўйлаб, ҳуқуқ муҳофазаси органлари, жумладан, Гдлян ва Иванов гуруҳи йўл қўйган қонунсизлик ва қонун бузишларини пайқамасликка обдан уриндилар» (*Ўзбекистон КП XXII съездидаги нутқдан. 1990 йил*).

Энг аввало, киши ким бўлмасин, юрагининг туб-

тубида орийат, нафсоният, журъат ва ирода бўлиши керак. Афсуски, бундай одамлар ҳаётда камдан-кам учрайди. Шахс орийати миллий орийатга, шахс гурури миллий гурурга айланган чоғда киши бебаҳо қадриятга айланади.

Миллат бошига тушган ҳар қандай кулфат бундай одамга ором бермайди. Нафсонияти кўзгайди-ю адолат учун, ҳақиқат учун «бошини кундага қўяди».

Президент И.Каримов КПСС зўравонлик сиёсатини кундан-кунга кучайтираётган, гдлянчиларни зўр бериб ҳимоя қилаётган бир пайтда худди ўша партия минбаридан туриб, унга қарши чиқди. «Пахта иши»ни навбатдаги қатағонга қиёслаб, уни рад этди: «Буларнинг ҳаммасини биз қатъиян рад этамиз ва асоссиз тарзда репрессияларга дучор бўлган кишиларнинг ор-номуси, қадр-қиммати, покиза номини тиклашни, уларга етказилган маънавий ва моддий зиён ўрнини қоплашни ўзимизнинг биринчи галдаги бурчимиз деб ўйлаймиз». (Уша манба).

1990 йилларга келиб, ҳали СССР жазаваси тутиб бутун мамлакатда зўравонлик кўрсатаётган бир пайтда Ўзбекистонда Москва бошлаб берган сиёсий ўйинларга чек қўйишга ҳаракат қилинди. Жумладан, «пахта иши», «ўзбеклар иши», «рашидовчилик» тамгалари босилган маломатларни ювиш, миллат шанини, қадр қимматини тиклаш йўли танланди. Республикада ижтимоий, сиёсий, ҳуқуқий ва тарихий ҳақиқатни тиклаш, шу орқали руҳи эзилган, шаъни топталган, иззат-нафси ерга яксон қилинган ўзбек миллатининг тоза ва беғубор қиёфасини тиклаш учун барча имкониятлар ишга солинди. Ижтимоий адолат ҳар нарсадан устун туриши, у ҳар қандай манфаатлар, сиёсий ўйинлар қурбони бўлмаслиги, аксинча республика равнақи учун муҳим омил эканлиги такрор ва такрор айтилди. Жумладан, республика раҳбари И.Каримов «пахта иши» деб ном олган қисматимизга келсак, оқланганлар сони минг кишига етди. Бунга чуқурроқ назар ташланса, ана шу рақамлар замирида қанчадан-қанча шикастланган қисматлар, қанчадан-қанча азоб чеккан тақдирлар бор. Ноҳақлик, адолатсизлик жабрдийдаларини ҳаммамиз бир тасаввур қилиб кўрайлик. Буни шунинг учун ҳам такрор айтаяпманки, энди ҳеч қачон бундай ноҳақликлар такрорланмасин. Бунинг учун ҳаммамиз курашмоғимиз керак. Ўзбекистон мустақиллик йўлига ўтар экан, авваламбор мана шундай масалаларни ечишда ўзини кўрсатиши керак. Четдан келиб халқимиз тақдирини ҳеч ким ҳал қилмасин. Ўзимизнинг Олий Кенгашимиз бор, ўзимизнинг Олий судимиз бор» («Совет Ўзбекистони», 1991 йил, 27 март).

Юқоридаги иқтибосга эътибор беринг. «Ўзбекистон мустақиллик йўлига ўтар экан, авваламбор, масалаларни ечишда ўзини кўрсатиши керак. Четдан келиб халқимиз тақдирини ҳеч ким ҳал қилмасин». Бу жамиятни аста-секинлик билан миллий истиқлол сари бошлаш, аҳоли тушкун кайфиятини, синиқ руҳиятини кўтариш орқали унинг юрагида мустақиллик туйғусини уйғотишга интилишнинг ўзи эмасми? Бутун мамлакатни (СССРни), халқни мисли кўрилмаган фожиалар ўз гирдобига тортаётган бир пайтда бир одам ўз зиммасига шунчалик оғир юкни олиши мумкинми? Бошқача айтганда, И.Каримов феномени айна ана шундай жиддий тўқнашувлар орқали ўз қудратини кўрсатди.

Ҳаётда баъзан одамлар тасаввур қилиши қийин бўлган ҳодисалар ҳам юз берар экан. Улар кутилмаганда бир одамнинг ҳокимият тепасига келиши билан боғлиқ бўлиб, бир инсоннинг феъл-атвори, хатти-ҳаракати, бошқарув тизимини нечоғлик қўлга олганлиги ва қайси томонга буриб кетаётганлиги билан боғлиқ экан.

Жамиятда шахснинг ўрни ва роли деган тушунча мазмуни балки ана шундай миллат, халқ бошига тушган кулфатли кунларда яққол кўзга ташланади. Қарийб 10 йил мобайнида руҳий озор, ижтимоий адолатсизлик ва қонунбузарлик қурбони бўлган халқ қалбига нур, кўзига зиё бахш этадиган, унинг озурда руҳиятига мадад бўладиган, шикаста ва топталган ориятини тиклайдиган вазиятни яратиш осон иш эмас. Бошқача айтганда, СССРнинг охириги йилларида — алаҳсираш ва узлуксиз жазавалар пайтида унинг бутун сиёсатиغا, стратегик мақсадларига қарши туриб, ўз ҳаётини, оиласи тақдирини хавф остида қолдириб, миллат шаънини тиклаш йўлини танлаш ҳар қандай раҳбарнинг ҳам қўлидан келавермайди. Ислом Каримовнинг айна ана шундай феъл-атвори яқин ўтмишдошлари бўлган И.Усмонхўжаев ва Р.Нишонов сингари нопок, миллат сотқинлари феъл-атворига мутлақо зид ҳолда ўз қиёфасини кўрсатди. Айна ана шу ҳолатнинг ўзи миллат дардига дармон, орзуларига қанот, ишончига таянч бўлиб қолди.

4. ТАҚДИР ЧАРҲПАЛАГИ. ИНСОН, ЖАМИЯТ ВА ЖАРАЁН

Ўзбекистон ўз мустақиллигининг эндигина бир йиллигини нишонлаган, дунё меҳварига ўзини намоян қилишга интилаётган бир пайтда миллий қадри-

ятларни тиклаш, миллат юзидаги доғларни ювиш, унинг тоза ва баркамол қиёфасини яратиш зарур эди. Президент Ислом Каримов айна ана шу йўлни танлади. 1992 йил, ноябрь ойида Шароф Рашидов таваллудининг 75 йиллиги катта тантаналар билан нишонланди. Ш.Рашидов орқали мамлакат ва миллат шанига айтилган барча бўҳтонлар очиб ташланди. Ш.Рашидовнинг шахсий ва тарихий қадриятига муносиб баҳо берилди. Юбилей тантаналарида Президент Ислом Каримов сўзлар экан, куйидагиларни алоҳида таъкидлади: «Ўтмишни бўяш ва бежашнинг ҳожати йўқ. Шароф Рашидов ўз тузумига садоқат билан хизмат қилди. Аммо пайти келиб, у дунёдан кўз юганидан кейин у ҳимоя этган тузум унга хиёнат қилди. Дунёда ҳеч бир бундай беандиша тузум йўқки, инсон қадрини бу қадар беобрў қилса! Бугун кўкларга кўтариб, эртасига ер билан яксон этса! Рашидов вафотидан кейин республиканинг иқтисодий тараққиёти кескин сустлашди, ҳатто кўп ҳолларда бутунлай тўхтаб ҳам қолди. Буни кўққисдан кириб келган қайта қуриш, мамлакатдаги умумий иқтисодий танглик билан ҳам изоҳлаш мумкин. Лекин шуни ҳам тан олишимиз керакки, маълум даражада республикамиз ва унинг жафокаш халқи бошига тушган бу кулфат обрўли, тажрибали йўлбошчини йўқотганининг ҳам натижаси бўлди. Чунки ҳокимиятни узоқни кўролмайдиган, енгилтабиат, иродасиз, фақат ўзини ўйлайдиган, нафсга берилган шахслар эгаллаб олди. Ҳақиқий раҳбарсиз қолган халқ собиқ Марказдаги сиёсий қиморбозликнинг қурбони бўлди. Уларнинг сиёсий ўйинлари, маккорликлари натижаси билан Ўзбекистон тарихда кўрилмаган ёвуз тажриба майдонига айлантирилди».

* * *

Шароф Рашидов шахсига ва раҳбарлик фаолиятига сиёсий баҳо бериш учун у яшаб, меҳнат қилган давр ижтимоий-сиёсий муҳитини ҳар томонлама чуқур таҳлил қилиб ва умуман СССР деб аталган собиқ мамлакатда ҳукмронлик қилган ғоят қудратли сиёсат — коммунистик диктатуранинг бутун фожиаларини ва нуқсонларини элақдан ўтказиш, мамлакатда социалистик тузум қай тарзда барпо этилганлиги, унинг пойдевори қандай қўйилгани ва қандай қад ростилаганини чуқурроқ ўрганиш лозим. Зеро, Шароф Рашидов гарчи дунё миқёси-

даги сиёсатчи, жаҳонга танилган йирик давлат ва жамоат арбоби, ноёб истеъдод, ўзига хос нозик таъб ва юксак маънавий-сиёсий маданият эгаси бўлса-да, айна пайтда тоталитар тузум, социалистик диктатура сиёсати ва коммунистик яккаҳоқимлик мафқурасига тобе эди.

Тарихга бир назар солайлик. Россия, Кавказорти ва Ўрта Осиё халқлари ҳаётига шовқин-сурон, қон тўкишлар, қурбонликлар ва зўравонликлар билан кириб келган Октябрь инқилоби асоссиз равишда амалга оширилган эди. Пойдевори қумдан кўтарилган социализм дастлабки кунлариданоқ ўзининг узоққа боролмаслигини кўрсатди. Жумладан, пролетариат диктатураси ўрнатилди деб, айюҳаннос солинди. Бироқ, меҳнаткаш омма бошида тегирмон тоши айлантирилди. Меҳнат кишиси ғоявий, маънавий ва жисмоний зўравонликлар исканжасида қолди. Айниқса, Россия атрофида бирлашган ва СССР деган улкан мамлакат таркибига кирган миллий республикалар тақдири ғоят ачинарли бўлди. Улар фақат ҳужжатларда мустақил давлат сифатида расмийлаштирилди, холос. Амалда эса тўла мустамлака бўлиб қолаверди.

Умуман олганда, чор Россиясининг мустамлакачилик сиёсати 1917 йилда бошқача қиёфага кириб олди-ю моҳиятини ўзгартирмади. Кичик халқлар ва маҳаллий миллатлар устидан қатъий ҳукмдорлик сиёсати тобора чуқурлашди. Миллий қадриятлар, халқларнинг минг йиллар мобайнида тўплаган маданий мероси, бебаҳо қадриятлари ва анъаналари очиқдан-очиқ поймол этилди. Пухта ишлаб чиқилган сиёсий концепция асосида «Тенглар ичида тенг», «Барча миллатларга равнақ» шиорлари дабдабали тарзда, катта-катта минбарларда такрорланаверди. Бироқ унга амал қилинмади. Миллий камситишлар, қардош республикалар тараққиётига ҳар томонлама тўсқинлик қилиш, унга эркинлик ва ҳуқуқ бермаслик чоралари кўрилди. Миллат тақдири ва миллий тараққиёт хусусида гапирганларнинг ҳаммасига миллатчи, сотқин, халқ душмани деган тавқи лаънатлар тамғаси босилди. Маҳаллий халқларнинг онгли, билимдон кишилари, зиёлилари, олиму шоирлари қатағон қилинди, отиб ташланди.

Бир ўйлаб кўринг. Шароф Рашидовгача Ўзбекистонга раҳбарлик қилган бирон бир арбоб хотиржам ҳаёт кечирмаган. Дастлаб Файзулла Хўжаев, Акмал Икромов ва уларнинг сафдошлари қатағон қилинди. Кейин Усмон Юсупов ҳам катта ҳамду санолар билан

Марказга олиб кетилди. Қарасаки, у юрт манфаати ва халқ тақдири учун курашмаяпти. Демак, бадном қилиш керак. Худди ана шу сабабдан ҳам уни ҳар хил баҳоналар билан лавозимидан бўшатишди. Аниқроқ қилиб айтганда, у Мирзачўлга сургун қилинди. Уни кўриқ ўзлаштиришга юборишди. Шунга ўхшатиб Нуриддин Муҳидиновни КПСС Марказий Кўмитаси котиблиги ва Марказий Кўмита Президиуми (Сиёсий Бюро) аъзолиги лавозимидан хорижга элчи қилиб юбориб кўя қолишди. Ана шундай мустамлакачилик ва зўравонлик сиёсати Шароф Рашидовни ҳам ўз домига тортган эди.

Хўш, Рашидов қандай қилиб узоқ муддат ишлади? Ҳарҳолда айримлар айтганидек лаганбардорлик, Марказга сиғиниш туфайли эмас! Бундай одат унинг табиятига ва феъл-атвorigа мутлақо тўғри келмасди. Рашидов ноёб, ҳар томонлама камолотга етган сиёсатчи, зўр дипломат ва юксак муомала маданиятига эга бўлган баркамол шахс бўлганлиги сир эмас. Бундай одам ортиқча эгилмайди, ҳар қандай шароитда ҳам ўз мавқеини сақлай олади.

Ш.Рашидов сиёсатидаги «байналмилал»чилик, рус халқига керагидан ортиқча баҳо бериш, «улуғ оға»чилик сифати унинг Марказга тобелигидан эмас, ўша давр ижтимоий-сиёсий муҳити қобигидан чиқолмаслик, ўзининг катта-катта мақсадларига мамлакат раҳбарининг кайфиятига мос равишда иш тутиш, муро-сага бориш йўли билан эришиш муддаосидан келиб чиққан. Ҳар қандай мақтову арзон қарсақларга ўч бўлган йўлбошчиларга ана шундай муомалада бўлган Ш.Рашидов Ўзбекистон тараққиёти учун улардан, мамлакат ҳокимиятидан усталик билан фойдаланган. Республика тарихига, миллат фахри ва ифтихorigа дахлдор бўлган қурилишлардан тортиб, умумдавлат аҳамиятига дахлдор дастурлардаги кенг кўламли ишларни бажаришда унинг зўр сиёсий маданияти кўл келди. У фақат шу йўл билангина юрт ва халқ фаровонлигини қисман бўлсада ошириш мумкинлигини яхши билган.

Миллатни ёмонотлиққа чиқариш, обрўли сафдош ва замондошларни бадном қилиш, улардан ўч олиш орқали юртга ва халқига сотқинлик қилишнинг Р.Нишонов учун чегараси йўқ эди. У «Союз» ҳафталик газетаси муҳбири билан суҳбатда «Рашидовнинг миллатчилик туйғусидан келиб чиқиб, Темур каби ўтмиш қонхўр босқинчиларини улуғлаштиргани, айниқса, менга ёқмас эди», деган эди.

Қачонки, мунофиқ ўзингдан чиқса, додингни кимга айтасан, киши. Темур ўзингники бўлса, Рашидов ўзингники бўлса, халқ, улкан тарих, бой маданият ўзингники бўлса, кимга хизмат қилаяпсан? Балки ростдан ҳам Рашидов билан ораларида нимадир бордир? Балки Рашидовнинг биров билмаган нуқсонлари мавжуддир? Бу табиий ҳол. Бироқ тарихга, улуғ аждодларимизга ҳурмат туфайли уни айблаб бўлмайди-да! Агар жуда зарур бўлса, уни айблаш учун асосли мисоллар топиш мумкин эди!

Давлат ва сиёсат арбоблари фаолиятига баҳо беришда энг авалло уларнинг қандай ижтимоий-сиёсий жараёнларни бошдан кечиргани, унга нималар мерос қолгани ва ўз фаолияти давомида мамлакат ва халқ ҳаётида қандай из қолдирганини назарда тутиш лозим.

Кейинги йилларда Рашидов шахсига, унинг раҳбарлик фаолиятига бир ёқлама қараганлар, ғаразғўйлик, шахсий адоват қомига тушганлар қилмишига қараб туриб, баъзан шундай савол туғилади: Хўш, Рашидовнинг ўрнида бошқа одам ишлаганида нима бўларди? Ёки Рашидовни бўшатиб, унинг ўрнига чиқмоқчи бўлганлар, борди-ю, ўз мақсадларига етиб, республика раҳбарлиги лавозимини эгаллаганларида Ўзбекистонда аҳвол ўзгарармиди? Йўқ! Аҳвол ўзгармас эди! Балки... бундан ҳам баттарроқ бўлиши мумкин эди. Чунки, ўша давр ижтимоий-сиёсий муҳитини танқидий назар билан қараб, ҳолис баҳо берган таниқли олим Ҳайдар Пўлатов ибораси билан айтганда: «Ўта марказлашган сиёсий механизмнинг шиддатли ҳаракатини тўхтатиш, уни бошқа изга солиш ҳеч кимнинг қўлидан келмас эди. Бундай қилишга уринган ҳар қандай арбобни мавжуд сиёсий машина мажақлаб ташлар эди. Демак, Рашидов масаласи унинг шахсияти доирасидаги масала эмас. Балки турғунлик даври эҳтиёжи билан вужудга келган сиёсий ҳодисадир».

Келинг, Ш.Рашидовнинг республикага чорак аср мобайнидаги раҳбарлик фаолиятига яна ҳам кенгроқ қарайлик. Баландроққа чиқиб, дунёга назар солайлик. Яна бир бор сизни Октябрнинг аччиқ меваларидан татиб кўришга даъват этаман. Фашизм устидан қозонилган ғалабадан сўнг социализм бир мамлакат доирасидан чиқиб, жаҳон доирасини ташкил этди, деб жар солдик. Аслида ҳам шундай бўлди. Европадаги бир қатор мамлакатлар фашизм зулмидан озод этилди. Бироқ, уларга ўзларига маъқул бўлган ижтимоий-сиёсий ту-

зумни танлаш ҳуқуқи берилмади. Аксинча, социалистик тузум зўрлик билан жорий этилди. Натижада худди собиқ СССР таркибидаги қардош республикалар сингари Болгария, Чехославакия, Руминия, Польша, ГДР ва бошқа мамлакатлар ҳам жаҳон харитасида мустақил давлат сифатида белгиланган бўлса-да Москва сиёсатига қарам бўлиб қолаверди. Худди шу мамлакатнинг сиёсат ва давлат арбоблари Ш.Рашидов, Динмуҳаммад Қўнаев, Ҳайдар Алиев, Шчербицкий, Машеров сингари, Густав Гусаак, Тодор Живков, Войцех Ярузельский, Николае Чаушеску, Эрих Хонеккер ва бошқалар ҳам тоталитар тузум, социалистик яккаҳокимлик, зўравонлик, мустамлакачилик ва коммунистик диктатура сиёсати ўчоғи бўлган Москвага тобе бўлдилар. Улар «Қизил империя»нинг даҳшатли тазйиқи остида қолдилар. Бирлашган Миллатлар Ташкилотига аъзо бўлган бу мустақил давлатларда собиқ Совет Куролли Кучлари, ҳарбий аслаҳахоналари жойлаштирилган эди. Бу ерларда ҳар қандай кичик бир чекинишларга интилишни таг-туғи билан йўқотиш учун барча чоралар кўрилди. Жумладан, Германия Демократик Республикасида турли йилларда юз берган норозиликлар, 1986 йили Чехословакияда, ундан сўнг Польша ва Руминиядаги қонли тўқнашувлар собиқ Совет Куролли Кучлари иштирокида бостирилди. Ана энди ўйлаб кўринг. Тўла мустақил бўлган Европа мамлакатлари шунчалик исканжага тушгач, СССР таркибига кирган республикалар аҳволи қандай бўлсин? Бундай шароитда ишлаш нақадар оғир ва аянчли.

* * *

Мавзуга доир материал

1960 йил май ойида СССРнинг Польша Халқ Республикасидаги элчиси Пономаренко КПСС XX съезидан кейин Польша бирлашган ишчи партияси таркибида норозиликлар кучайгани ҳақида Москвага хабар беради. Хрушчев, Микоян, Булганин, Молотов ва Каганович Польша бирлашган ишчи партияси пленуми арафасида Варшавага боришга қарор қилишди. Охат, Гомулка ва бошқа поляк раҳбарлари норозилик билдирадилар. Шунда Хрушчев ва унинг сафдошлари таклиф қилинмаса ҳам боришди.

Бальведер саройида пленумдан сўнг жиддий суҳбат бўлди. Гомулка (ПБИП МК Бош котиби — Н.Ж.) ва бошқалар бир нарсани талаб қилишди: ПБИПнинг ички

ишларига аралашмаслик, Польшадаги Совет Қуролли Кучлари мақомини аниқлаш, Совет маслаҳатчилари сонини қисқартириш, Варшавада Мудофаа вазири (?) бўлиб ишлаётган Рокоссовскийни чақириб олиш.

Хрущев, Булганин ва Молотов ўзларини жанговар тутдилар, «Сиз фарбга юзингиз билан, бизга эса орқангиз билан турмоқчисиз», «Сиз Германияда жуда катта армиямиз турганини унутдингиз, шекилли» деб дағдаға қилдилар. Қўрқув ва таҳдид кучайди.

Сўхбат пайтида поляклардан бири Гомулкага хат олиб киради. У Хрущевга мурожаат этиб, «Польшанинг фарбий қисмида жойлашган ҳарбийларингиз танклар билан Варшавага йўл олганлигини айтишди»,— дейди. Гомулка уларни жойига қайтаришни илтимос қилиб сўрайди. Хрущев Варшава Шартномаси Қуролли Кучлари Бош қўмондони Коневга танкларни қайтариш тўғрисида буйруқ беради.

(Д.Волкогонев. Ленин. «Новости». М. 1994. 458-бет.)

* * *

Мустақил фикрлаш, мустақил иш юритиш, халқи билан юзма-юз, очиқ-ойдин гаплашиш ҳуқуқи энг кичик раҳбардан энг каттасигача — ҳеч кимга берилмаган эди. Вилоятлар ёки вазирликлар раҳбарлиги у ёқда турсин, кичик бир идора қоровули штатини очиш учун ҳам Бош котиб розилиги керак эди. У пайтларда вазият шундай бўлганки, ҳамма нарсани кўриб турасан, бироқ кўрганингни айтолмайсан. Дардингни ичингга ютасан, юрак бағринг қонга айланади, лекин илжайиб туришга мажбурсан. Фақат битта йўл бор: ўта юмшоқлик ва маданият билан мақтовга ўч арбобни авраб, ҳамду санолар ўқиб иш битирасан. Ана шундай қийин шароитда Ш.Рашидов кўп иш қилган. Ўзбекистон тарихига абадий ёзилган ишларни амалга оширган.

Шу ўринда Асил Рашидовнинг бир ҳикоясини эслаш ўринлидир. «Кунлардан бир куни бир даста рўзнома кўтариб акам ишдан жуда ҳорғин, ғалати кайфиятда кириб келдилар. Дарҳол саломатликларини сўрадик. Ҳаммаси яхши, соғлигим жойида, дедилар. Бироз сукут сақлаб ўтиргач, хўрсиниб «Бугун бир гуруҳ чақнаб турган йигитларни Афғонистонга юбордик. Марказга ялиндим, ёлвордим. Иложини қилолмадим. У йигитларнинг қанчаси ота-онасининг бағрига қайтиб келишини билмайман», дедилар. Бундай ҳодиса Ўзбекис-

тонга раҳбар бўлган ҳар қандай кишининг бошига турли ҳолатларда тушиши мумкин эди.

«Халқ сўзи» рўзномасида Қорақалпоғистон партия қўмитасининг ўша пайтдаги биринчи котиби Қаллибек Камоловнинг Рашидов ҳақидаги хотиралари босилди. Унинг айтишича, Тошкент метрополитени қурилиши учун Шароф Рашидов Брежневнинг қабулига турли пайтларда ва ҳолатларда олти марта кирган экан. Еттинчи марта кирганида «Сен, Рашидов метроинг билан жонимга тегдинг» деб ҳужжат устига қўл қўйиб берган экан. Мамлакат «отаси»нинг хонасидан оғир хўрсиниб, «ниҳоят ҳал бўлди...» деб чиққан Рашидов ҳолатини, дард аралаш севинчини Қ.Камолов алоҳида таъкидлайди. Бундай изтиробли ҳодисалар Рашидов бошидан деярли ҳар куни ўтган.

Ш.Рашидов раҳбарлик қилган чорак аср мобайнида Ўзбекистон харитасида ўнлаб янги шаҳарлар, туманлар, вилоятлар пайдо бўлди. Бир неча юз минг гектар ерлар ўзлаштирилди. Янгидан-янги саноат корхоналари бунёд этилди. Фан, техника, медицина, алоқа, транспорт ва маданият ривожланди. Бунчалик кенг миқёсли иш Марказнинг яккаҳокимлик сиёсати остида не машаққатлар билан амалга оширилганини англаш қийин эмас. Айни Ш.Рашидов раҳбарлик қилган йигирма беш йил ичида Ўзбекистон халқи турмуш тарзи, қишлоқ қиёфаси ва деҳқончилик маданияти анча ошганлиги, аҳоли дунёқараши ва саводхонлигида жиддий ўзгаришлар юз бергани ҳеч кимга сир эмас.

Ш.Рашидовга тош отганлар кўпинча Ўзбекистонда ишлаб чиқарилган маҳсулотлар қарийб текинга ташиб кетилганлигини рўкач қилишди. Албатта, бу гапларда асос бор. Бироқ, қайси республика Марказ билан жаҳон бозори тарозисида олди-берди қилди? Катта-ю кичик республикаларнинг барчаси хом ашё базасига айланиб қолган эди-ку!

Пахта мустақиллиги сиёсати барча пахтакор республикалар қаторида Ўзбекистон бошига қатор қийинчиликларни олиб келди. Пахта табиатан инжиқ ўсимлик бўлгани учун кимёвий моддалар кўп ишлатилди. Марказнинг миллий сиёсат борасидаги ғайриинсоний ғоялари деҳқончилик технологиясини ривожлантиришга, қўл меҳнатини камайтиришга монелик қилди. Айниқса, пахта йиғим-теримини ташкил қилишда бирмунча нуқсонларни келтириб чиқарди. Ана шу ғоя асо-

сида маҳаллий миллат вакиллари оғир ва машаққатли меҳнатга тобе қилинди.

Экология тўғрисида икки оғиз сўз. Албатта, мен бу соҳада ҳам Рашидовни тўла-тўқис оқламоқчи эмасман. Унинг қатор нуқсонлари, ҳеч бўлмаса мавжуд имкониятлардан кенгроқ фойдаланолмаган жиҳатлари бор эди. Бироқ, собиқ СССРнинг қайси бурчагида соғлом табиат бор? Ахир бу ҳақда гапиравериб Озарбайжонда Анор, Қозоғистонда Ўлжас Сулаймонов, Қирғизистонда Чингиз Айтматов, Тожикистонда Мўмин Қанот, Россияда Валентин Распутин, Украинада Борис Олейникнинг жигари қон бўлди-ку! Бу фожиаларнинг ҳаммаси мамлакат Марказий бошқарув аппаратининг нўноқлиги, узоқни кўра билмаганлиги оқибатида юз берди. Ёки миллатларни йўқ қилиш, инсонни оддий ишлаб чиқариш қуролига айлантириш йўлига ўтган, пухта ўйлаб топилган сиёсий концепция. Бошқа нарсас эмас.

1937 йиллар қатағони бошқа бир шаклда 1980 йилларда атайлаб ташкил этилди. Ш.Рашидов вафотидан сўнг унинг халқаро обрўсини тўкиш, миллат рамзига айланиб қолган обрў-эътиборини поймол қилиш йўли билан ўзбек халқини бадном қилиш собиқ КПСС Марказий Комитетининг, унинг Сиёсий Бюросининг, қолаверса, «янгича тафаккур ва янгича фикрлаш» сиёсати асосчиси М.Горбачевнинг ўйлаб топган Концепцияси эди. Бутун мамлакат яхши биларди. Қозоғистонда Қўнаев қозоқ миллатининг рамзига айлангани сингари Ўзбекистон ва ўзбекларнинг халқаро майдондаги нуфузи, обрў-эътибори бевосита Ш.Рашидов номи билан, унинг шахси ва сиёсати билан боғланиб кетган эди. Оммавий равишда етук раҳбар кадрларни йўқ қилиш, қамаш, сургун қилиш, шу йўл билан республикада қарор топган сиёсий-маънавий муҳитни пароканда қилиш, одамларнинг руҳини синдириш ва уларни қора меҳнатга маҳкум қилиш мақсадида «ўзбек мафияси», «ўзбеклар иши», «пахта иши» сингари машғум ва лаънати иборалар ўйлаб топилди. Натижада ҳар томонлама камолотга етган, етарли тажрибага эга бўлган раҳбарларнинг ҳаммаси бадном қилинди. Ўзбеклар порахўр, лаганбардор, деб дунёга жар солинди. Аслини олганда Ўзбекистонда юз берган салбий ҳодисалар бошқа иттифоқдош республикаларда бундан ҳам баттарроқ ва бундан ҳам хавфлироқ тарзда юз бермаганмиди? Россиянинг бир қатор ўлка ва вилоятларида, жумладан, Мос-

ква ва Ленинградда қўшиб ёзишлар, ўғрилиқлар, давлат мулкани талон-торож қилиш, қонунсизлик авжига чиқмаганмиди? Белоруссия, Молдавия, Украинадаги кўзбўямачилиқлар Ўзбекистондагидан кам эмасди. Агар Ўзбекистонда юз берган барча нохуш кўринишларга фақат Рашидов сабаб бўлган бўлса, Москвада Гришин, Ленинградда Романов, Белоруссияда Машеров, Украинада Шчербицкийлар нега тартиб ўрнатишмади? Улар ахир ўзларини социализм маёқлари деб билишарди-ку?! Дунёда инсонпарварлик, адолат, ҳақиқат учун «курашувчи», энг жанговар ва инқилобий руҳдаги коммунистик партиянинг йўлбошчиларидан деб санашарди-ку?! Буларнинг ҳаммаси бутун мамлакатни издан чиқарган, халқни хор қилган, социализмни жамият сафида туб-тубидан таназулга бошлаган КПСС Марказий Комитети Сийсий Бюросининг аъзолари эди-ку?! Салбий ҳодисалар бутун мамлакатда илдиз отиб, жамият эса чок-чокидан ситилиб кетган бир пайтда бутун мағзава Ўзбекистон ва ўзбеклар бошига қуйилганини қандай тушуниш мумкин?

80-йилларнинг энг мудҳиш ва қонли дамларида биз ўзимизни ҳимоя қила олмадик. Миллий гуруримизни, шаънимизни, минг йиллар мобайнида мисқоллаб тўплаган қадриятларимизни, асрлар силсиласидан эсон-омон олиб ўтилган ўзлгимизни топташди. Биз эса уларнинг ёқасидан ушлай олмадик. Аксинча, уларга эгилдик, таъзим қилдик. Натижада Горбачев, Лигачев, Разумовский, Могильниченко, Бессарабов, Смирнов, Понамарев сингари арбобу арбобчалар Гдлян ва Ивановлар қўли билан ўзбеклар қонини сўришди, уни руҳан мажруҳ қилишди, маънавий жиҳатдан топташди. Бутун Ўзбекистонни хонавайрон қилишди!

Ш.Рашидовга таъна тошини отганлар, унинг тириги у ёқда қолсин, ўлигини ҳам маломат ботқоғига кўмганлар фақат марказдагилар эмасди. Улар қаторида ўзимизнинг орамизда ўсиб, вояга етган ўзбеклар ҳам бор эди. Рашидовга тириклигида «пайғамбар» деб сифинган, «пирим» деб қўл берган, кўзининг ёғини ялаган арбобчалар шундай қилишди. Бундай тоифадаги раҳбарлар хоҳлаган пайтда юртини ҳам, ватанини ҳам, қолаверса, ота-онасию оиласини ҳам сотишга тайёр турган лўттивозлардир. Очиғини айттайлик, И.Усмонхўжаевни республика миқёсига олиб чиққан, республиканинг иккинчи раҳбари қилиб кўтарган, ўзига фарзандидек яқин тутган, унинг оиласидаги бошқа ўртоқ-

ларга ҳам мадад бериб турган Ш.Рашидов айнан унинг қўли билан оёқости қилинмадимми?

Бир йилга етар-етмас республика раҳбари бўлган Р.Нишонов икки кишининг олдида сўзласа гапини Рашидовни ёмонлашдан бошлар эди. Гўёки, уни Рашидов чет элга сургун қилган эмиш. Инсоф ва диёнат бўлганида Нишонов бир оғиз сўз билан бўлса-да, рости айтарди. Ахир, у Ўзбекистон Компартияси Марказий Қўмитаси котиби бўла туриб ахлоқий, маиший ва маънавий бузуқлиги туфайли жиноятга қўл урган эди-ку. Ана шу жиноятнинг очилиб кетмаслиги, натижада бутун ўзбеклар шаънига доғ туширмаслик учун уни ҳавоси қишин-ёзин мўътадил бўлган, жаннатмакон бир мамлакатга элчи қилиб юборгани, айбларини яшириб, ифлос кирдикорларини хаспўшлагани учун Рашидов айбдорми?!

Ш.Рашидов ҳамма қатори бир одам эди. Съезд минбаридан айтилганидек, унда сеҳргарлик ҳам, фавкуллода жодугарлик ҳам йўқ эди. Бироқ, камчиликлардан ҳам холи бўлмаганди. У ўзи тарбиялаган, вояга етказган шогирдларига қаттиқ ишонар эди. Бедодликни қарангки, худди ана шу ишонувчанлик унинг бошига ўлимидан кейинги кулфатларни олиб келди. Ноқобил, сотқин шогирдлар устоз гўрига ўт қалашди. Арвоҳини чирқиратишди. У орқали бутун миллатни бадном қилишди.

* * *

Мавзуга доир материал

ХУРСАНОЙ ОПА

*Катта даргоҳларнинг дарди ҳам катта,
Буни енгилганлар англр, албатта.
Шоҳга суюмли ёр бўлиб ҳам ҳатто
Хурсанд яшаш қийин, Хурсаной опа!..*

*Подшонинг кўксига экан бошингиз,
Сизнинг кимингиз кўп — қариндошингиз,
Ким келди оққанда кўздан ёшингиз?..
Хурсанд яшаш қийин, Хурсаной опа.*

*Кеча нодончалар қилишиб ҳузур,
Ҳайкалин тиклашиб, ҳайкалин бузиб,
Бугун бари келса, сўрашиб узр,
Хурсанд яшаш қийин, Хурсаной опа.*

*Ана, фариштангиз турди ҳам гўрдан,
Жойи тўрда эди — беришди тўрдан,
Сизда ҳам бор экан манглайда шўрдан,
Хурсанд яшаш қийин, Хурсаной опа.*

*Бу дард етар Сизга ўла-ўлгунча,
Бардошингиз тоғдек бўлмаса бунча?
Ноланг ҳаққа етиб қайтиб келгунча,
Хурсанд яшаш қийин, Хурсаной опа.*

*Шеърим ўқиб дерсиз, сенга нима ғам?
Уримда бир сизни кўрмаганман ҳам.
Кимда ғам кўп бўлса — у менинг онам!..
Хурсанд яшаш қийин, Хурсаной опа.*

Муҳаммад ЮСУФ

5. ФАРҒОНА — ЎШ — НАМАНГАН. ФОЖИАЛАР ЗАНЖИРИ

1989 йил, май ойининг охирлари, июннинг бошида Фарғонанинг кўпгина туман ва шаҳарларида фавқулодда ҳодиса юз берди. Аниқроғи, бу фожиа 23 май куни бошланган. Икки кундан кейин эса Тошлоқ туманига, ундан сўнг Марғилон ва Қўқон шаҳарларига ўтди. Айтиш мумкинки, бундай фожиалар халқимиз тарихида юз бермаган. Бағрикенг, меҳмондўст, меҳршафқатли ўзбек халқи ҳеч қачон биродарларига қўл кўтармаган. Бироқ, Москва таъсири билан юз берган ушбу фожиада кўплаб кишилар ҳалок бўлди. Мингта яқин киши жароҳатланди. Саккиз юздан ортиқ уйларга ўт қўйилди. Давлат ва жамоат идоралари шикастланди. Оммавий чиқишларга қатнашганларнинг сони ўттиз мингта яқинни ташкил этади. Етказилган зарар бир неча миллион-миллион сўмлардан иборат бўлди.

Айни ўша тартибсизликларга, халқимиз ва давлатимиз манфаатларига зид бўлган ҳаракатларга ўзбек миллий кийимларини кийган, аслида бошқа миллатларга мансуб кишилар ташкилотчилик қилишга иштирок этишган. Месхети турклари ва русларга қарши турли даъватлар ҳамда шиорлар билан майдонга чиқиб, қонли тўқнашувлар юзага келтирилган.

Марказий матбуот ва жаҳон оммавий-ахборот воқеалари Фарғона воқеаларини бир ёқлама ёритишга ҳаракат қилар эдилар. Улар зўр бериб ўзбек миллати шаънини поймол этардилар. Ҳамма айбни маҳаллий миллат вакилларига тўнкашар эди. Барча тартибсиз-

ликларга, қонли тўқнашувларга ўзбекларнинг ўзини айбдор қилиб кўрсатишга интилардилар.

СССР ҳукумати раҳбарлари ва маъмурий органлари эса воқеа содир бўлган жойда бўлиб, шунчаки келиб-кетар эдилар. Фожиалар илдизини аниқлаш, уларни кўриб чиқиб, сабабларини қидириш, ҳақиқий ташаббускор ва ташкилотчиларни ушлаш билан ҳеч ким шугулланмас эди. Бундан мақсад аниқ эди. Урта Осиёда катта мавқега эга бўлган, геосиёсий жиҳатдан Фарб билан Шарқни, хусусан Марказий Осиё республикаларини бир-бирига боғлаб турган Ўзбекистонда беқарор вазиятни вужудга келтириш, охир-оқибатда эса фуқаролар урушини ташкил этиш эди. Агар ана шундай қонли фожиалар Ўзбекистонда оммавий тарзда юз берса, бутун Ўрта Осиё хонавайрон бўлиши муқаррар эди. СССР ҳукуматининг сиёсий стратегияси худди ана шу мақсадни кўзлаган эди.

Эндигина республика раҳбари бўлган Ислом Каримов воқеага сиёсий баҳо бериш, унинг илдизларини қидириш ва бундай ғайриинсоний хатти-ҳаракатларга чек қўйиш учун бутун имкониятини ишга солди. Ўзбекистондаги вазиятни барқарорлаштириш вазифасини КПСС Марказий Комитети, хусусан Бош котиб М.Горбачев олдига кескин қилиб қўйди. КПСС Марказий Комитети Пленумида сўзга чиқар экан, Ислом Каримов Ўзбекистондаги, жумладан Фарғона вилоятидаги сўнгги воқеалар тўғрисида айрим оммавий-ахборот воситалари эълон қилган мақолаларни тушуниш қийинлиги ҳақида гапирди. Конкрет шароитимизни, кўп асрлик тарихимиз, маданиятимиз, анъаналаримиз, урф-одатларимиз ва маросимларимизни билмаган, шунингдек, ўша воқеаларнинг боиси бўлмиш тағ-заминли мураккаб муаммоларни уқиб олмаган қизиққон муаллифлар халқни бадном этиб, унинг юзига лой чапламоқдалар ва ўзларини олий ҳакам деб ҳисобламоқдалар, деб оммавий-ахборот воситаларининг сохта шов-шувлари асосиз эканлигини кўрсатди.

Ислом Каримов воқеа содир бўлган жойларда бўлди. Аҳоли турли табақаси билан суҳбат қилди. Воқеа сабабларини қидирди. Масала моҳиятини очиқ-ойдин кўрсатди. Жумладан, у «ана шу фожианинг айбдорларини ҳимоя қилишга уринишлар ҳам асоссиздир. Ким бўлишидан, қайси миллатта мансублигидан қатъи назар ваҳшийлик ва одам ўлдиришда, ўт қўйиш ва тўс-тўполон чиқаришда айбдор бўлган шахслар жазога тортилиши

зарур ва жазога тортилади ҳам. Ўзбек халқининг яхши номига доғ туширилишига йўл қўйилмасин», деди у. («Совет Ўзбекистони», 1989 йил, 23 август.)

Республика раҳбарининг бундай қатъияти асоссиз таъналар ва бўҳтонлардан эзилган, турли таҳдидлар оқибатида таҳликага тушган халқ руҳини кўтариб юборди. И.Каримов воқеага адолатли ёндашиш орқали миллат шаънига туширилган доғларни ювиб ташлади. Айни пайтда ваҳшийлик қилган, одам ўлдирган, тартибсизликларни келтириб чиқарган, уйларга ўт қўйган, транспортларни ёқиб юборган кимсалар ўзбек миллатига мансуб эмаслигини, у атайлаб ташкил этилганлигини Кремль минбаридан туриб жасурлик билан айтди.

Республикада мавжуд ижтимоий вазиятни назарда тутган Ўзбекистон раҳбари содир бўлган воқеалар юзасидан ўзининг позициясини очиқ-ойдин кўрсатди. Жумладан, у «**батамом бошқача ёндашувлар зарур. Йўлимизга гов бўлаётган барча нарсаларга қарши, биз билан халқ ўртасида раҳна солаётганларга қарши ҳақиқий жанг бошлаш керак**» («Совет Ўзбекистони», 1989 йил, 23 август.) деб қатъий баёнот берди. Ана шу фикрнинг ўзи халқни ҳимоя қилиш, унинг тарихий обрўсини, юксак шанини асраш, юрт тинчлигини таъминлаш йўлида И.Каримов ҳамма нарсага тайёр эканлигини кўрсатди. Иккинчидан, миллий тараққиётга тўғаноқ бўлаётган, миллий равнақ йўлидаги ғояларни енгилш учун кураш бошлади. Бу мамлакатни мустақилликка олиб борадиган бутунлай бошқача йўл, мавжуд сиёсий режимга нисбатан бошқача ёндашув эди. Энди, И.Каримовни бу йўлдан қайтариб бўлмас, Марказнинг ҳар қандай пўписалари у учун ҳеч нарса эмаслигини кўрсатади.

Миллатлараро тўқнашувлар шуни кўрсатдики, қаерда бюрократизмга қарши кураш кучайса, Совет ҳукумати томонидан рус халқига қарши кайфият сифатида баҳоланди. Натижада ўша ерда қон тўкилди. 1986 йилнинг декабрида Олмаота шаҳри бош майдонида бўлиб ўтган ва «миллатлараро тўқнашув» туси берилган воқеа фикримизга далил бўлади. Ушанда республика раҳбари Д.Қўнаев Марказ иродаси билан 18 дақиқали пленумда ишдан олиниб, ўрнига Колбин тайинланди. Бундан норози бўлган беш мингдан ортиқ қозоқ ёшлари намойишга чиқдилар. Майдонда намойишчилар қони тўкилди. Тўрт йилдан кейин Парламент комиссияси ўша жиноят изидан тушганида, қуйидаги ҳужжатга дуч

келди: «За истечением срока действия как утерявший практическое значение план действия в период проведения операции «Метел» (ах № 1095, на 27 листах) уничтожен путём сожжения». (Қаранг: «Комсомольская правда», 1990 йил 2 сентябр.).

Фарғона фожиалари тагида ҳам шовинизмга алоқадор сабаблар бор. Фарғона воқеаларини айтиш мумкинки, айна Олмаотада амалга оширилган «Метел» операциясининг давоми эди. Албатта, сценарийлар шакли, ташкилий услуги жиҳатидан ҳар хил бўлиши мумкин. Бироқ мақсад битта.

Мавжуд сиёсий тизимни, яхлит мамлакатни алғовдалғовлар, тўс-тўполонлар, миллий республикалардаги ижтимоий-сиёсий вазиятни чигаллаштириш орқали сақлаб қолишга ҳаракат қилинди. Натижада «Рашидовчилик», «Ўзбеклар иши», «пахта иши» каби ғавғолардан гангитилган республикамизнинг ўша пайтдаги раҳбарлари «илтимосларига» кўра Россиядан юзлаб чаласавод раҳбарлар «десанти» Ўзбекистонга ташланди. «Десантчилар» сиёсати фош бўла бошлагач, республикани миллатчиликда айблаш керак бўлиб қолди. Ярим йиллик тайёргарликдан сўнг, 45 йил давомида СССР ҳукуматидан Месхетияга қайтаришни талаб қилавериб чарчаган, май ойида нима қилиб бўлса ҳам кетишни режалаштирган туркларнинг фаоллашувидан, худди шу ойда ишсизлик жонларига тегиб намойишларга ҳозирланаётган Фарғона ёшларининг соддалигидан фойдаланилди. Натижада шўрпешона турклар Россиянинг бўм-бўш қишлоқларига кўчирилди. Бошқача қилиб айтганда янги шароитда, янги сургун қилинди. Ўзбеклар эса ижтимоий-сиёсий талаблари учун Кўқонда ўққа тутилди. Бу икки ҳаракатда ҳам русларга қарши кайфият бор деб тахмин қилинди. Бундай тахмин Ўшда 1989 йил 20 майда бўлиб ўтган воқеадан кейин пайдо бўлган эди...

...Ўшда қандай воқеа бўлувди? ДХК Ўш вилоят бошқармасининг ўша пайтдаги бошлиғи Мамеев фикри куйидагича: «Нездоровая тенденция в межнациональных отношениях стали фиксировать сразу же после трагических Ферганских событий. Этому способствовали распространяющиеся панических между представителями русскоязычного и киргизского населения» («Ленинский путь», 1990 йил, 12 июл). Демак, масалага аниқлик киритишнинг ҳожати йўқ. У доимий ва изчил давом этиб келаётган, ўзини тўлдириб, тобора шаклланиб бораётган сиёсатнинг навбатдаги маҳсули.

Бироқ, «ваҳима» Фарғонадан кейин эмас, анча олдин бошланган. Бундан икки йил аввал Ўш шаҳаридаги Ленин ҳайкали бошига солярка пақирни кийгизилиб тагига қизил бўёқда таҳқирли сўзлар ёзилган эди... Буни ким қилгани номаълум. 1988—1989 йилларда қирғизлар хужум қилармиш деган гап кучайганидан байрам кунлари ҳарбийлар, ички ишлар ходимлари кўпайтирилганини айтиб ўтиш керак. Ва ниҳоят, 1989 йилнинг 20 майида Ўшда қирғизлар руслар билан муштлашгани, қонли тўқнашувни милиция кўшини осмонга ўқ отиб тўхтатгани, Жалолободдаям шундай ҳодисалар бўлганини ўшликлар билади-ку. Демак, фожиадан бир йил аввал, бу «кайфият» ўзбекларга қарши қаратилган.

Қирғинбарот уруши ва миллий фожиа сифатида миллатларро тўқнашув оқибатлари ўша пайтнинг ўзидаёқ СССР раҳбариятига маълум қилинди. Ўзбекистон Президенти И.Каримов зудлик билан СССР раҳбарларини, Сиёсий Бюро ва президентлик кенгаши аъзоларини, КПСС Марказий Комитетини вужудга келган ғоятда чигал аҳволдан хабардор қилди.

Ўш вилоятида вазиятнинг мураккаблашуви, низонинг кундан-кунга кенгайиб кетаётганлиги даҳшатли ҳодиса эди. Ўзбеклар яшаётган Қирғизистоннинг Ўш вилоятидаги фожианинг у ердигидан ҳам даҳшатли томони шунда эдики, Андижон вилояти кўшни туманларида 70 мингдан ҳам кўпроқ қирғиз миллатига мансуб аҳоли яшайди. Агар бу фожиа республикалар чегараларидан ўтиб кетса, фожиалар кўламини ва ҳудудини белгилаш қийин бўлар эди. Ва айни пайтда тасаввуримизга сиғмайдиган фалокат юзага келиши мумкин эди.

Худди ана шундай ниҳоятда қалтис ва таҳликали вазиятларда меҳнат фахрийлари, республиканинг таниқли адиблари, сиёсат ва жамоат арбоблари аҳоли ўртасида қизғин иш олиб бордилар. Маҳаллий ҳокимият вакиллари ва маъмурий органлар ходимлари кечакундуз Ўзбекистоннинг Қирғизистон билан чегарадош туманларида қатъий назорат ўрнатдилар.

Хусусан, Жалолқудуқ, Қўрғонтепа, Марҳамат ва бошқа туманлардаги вазият ниҳоятда хавфли эди. Мамлакат Президенти И.Каримов 1990 йил, 8 июндаги Фармони билан Ўш вилоятига чегарадош бўлган туманларда ва Андижон шаҳрида фавқулодда ҳолат жорий этилди. СССР Президенти М.Горбачевга телеграмма юбориб вазиятни барқарорлаштириш учун Иттифоқ даражасида шошилиш чоралар кўриш ва Ўш ви-

лоятидаги воқеалар республикалараро низога айланиб кетишининг олдини олишни илтимос қилди. Бу телеграммага жавоб бўлмагани учун иккинчи телеграммани юбориб Президент И.Каримов масалани қатъий қўйди ва жиддий равишда талаб қилди. Шу билан бирга СССР Олий Совети раиси Лукьяновга, СССР Министрлар Совети раиси Рижковга қатъий чоралар кўриш зарурлигини билдирди.

СССР ҳукумати бундай талабномаларни бажаришни пайсалга солди. Албатта, вазиятдан чиқиш ёки масалага бепарқлик билан қараш орқали бутун Ўрта Осиёда вазиятни чигаллаштириш позициясида турганлигини кўрсатади. (*Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Мажлислари. II сессия. Стенографик ҳисобот. Тошкент, 1992 йил.*)

Хуллас, мисли кўрилмаган фожиа содир бўлди, фитна уюштирилди. Бундай фожиани бир ёки бир неча киши амалга ошириши мумкин эмас эди. Ўш фожиаси — уюштирилган, пухта ўйланган фожиа. Фожиадан кўзланган мақсад — биринчидан, ҳокимият масаласи. Ҳокимият жиловини маъмурий-буйруқбозлик аппарати қўлида сақлаб қолиш.

Иккинчидан, сиёсий ва иқтисодий мустақиллик йўлини танлаган, СССРда биринчи бўлиб бошқарувнинг президентлик шаклини жорий этган, Мустақиллик Декларациясини қабул қилган Ўзбекистон ҳукуматига зарба бериш.

Учинчидан — туркий халқларнинг асрлар мобайнидаги қон-қардошлигини парчалаш, улар ўртасида низо келтириб чиқариш. Охир-оқибатда осиеликлар феномени — орийат ва нафсоният устунлиги феъл-атворидан фойдаланиб, уларнинг энг нозик ҳисларини уйғотиш орқали бутун Ўрта Осиёда узоқ давом этадиган уруш оловини ёқиш эди.

Акс ҳолда нега фожианинг дастлабки кунларидаёқ СССР Олий Кенгашининг фавқулодда ҳодисалар бўйича комиссияси тузилмади?! Нега СССР Олий Совети Миллатлар Совети фавқулодда мажлис чақирмади? Нега Миллатлар Советининг қарори фожиадан 4 ой кейин қабул қилинди? Тергов деярли тўхтаб қолгани, жиноятчилар ушланмагани нега Марказни қизиқтирмапти? Ва, ниҳоят, битта эҳтиётсиз гапи учун генерал Калугиннинг унвонларини Фармон билан бекор қилган мамлакат Президенти М.Горбачев нега болалар, аёллар ўлимига сабабчи бўлган «тўқнашув» матбуотда

фош қилинганидан кейин ҳам лоақал таъзия билдирмади?*

Булар шўро тузумига хос ва унинг ғояларининг амалдаги рўёби сифатидаги фожиалар, «қизил империя» тажовузкор сиёсатининг ёрқин натижасидир. Акс ҳолда, бир неча асрлар ва, ҳатто, минг йилликлар мобайнида қондошу-жондош бўлиб кетган халқлар ўртасида низо чиқармиди? Агар «қизил империя» ўз мақсад ва муддаоларини амалга ошириш учун, аниқроғи, Марказий Осиёда қон тўкишлар, биродаркушликларни уюштириб, авж олдиришдан ўзининг ҳукмронлик ролини кўрсатишга, фуқароларни қуритиш ва тажовуз орқали мутеликда сақлашдан манфаатдор бўлмаса шундай фожиалар юз берармиди?

Ўрта Осиё халқлари тарихида бундай қонли тўқнашув олдинлари ҳеч учрамаган. Албатта, турли даврларда, турли ҳукмдорлар ўртасидаги келишмовчилик, уруғ-аймоқчилик, гуруҳбозлик натижасида бир-бирининг ҳудудини забт этиш ҳолатлари юз берган. Бироқ унга миллатлараро манфаат ёки миллий тус берилмаган. Айни шўро даврида туркий халқлар бир неча бўлақларга бўлиб юборилиб, уларни бир-бирига қарши қўйиш орқали азалий қардошлик ва биродарлик ришталарининг бузилишига замин яратилган.

Уш воқеалари айтиш мумкинки, бевосита Ўзбекистон раҳбари И.А.Каримов қатъияти, сиёсий ҳушёрлиги, Кремль олдида қўйган ҳар томонлама асосли талаблари туфайли бартараф этилди. Андижон ва Ўш вилояти раҳбарлари Ўзбекистон ва Қирғизистон ҳукумати, айни Президент И.А.Каримов кўрсатмалари билан ҳамжиҳатликда иш тутишди. Фожиаларнинг моҳияти, сабаблари очиб ташланди. Унинг кенгайиб кетиши, икки қардош, икки кўшни халқ ўртасидаги қирғинбаротлар олди олинди.

Ўш фожиалари ва миллатлараро муносабатлар келтириб чиқарган оғриқлар хусусида гапирар экан Президент И.А.Каримов қуйидагиларни гапирди: «Биз қандай жарлик олдига келиб қолган эдик? Фарғона фожиаси, Бўкадаги фожиалар, Сирдарёдаги, Ўшдаги фожиалар... Бу тўғрида жуда кўп гапириш мумкин. Кўз ўнгингизга келтиринг: вазият умуман беқарор, эски тузум,

---

* Ўш воқеалари ҳақидаги маълумотлар марҳум шоир ва публицист Шавкат Раҳмоннинг «Махфия» мақоласидан олинди. «Ўзбекистон адабиёти ва санъати». 1991 йил, 8 февраль.

эски тартиблар емирилган, янгиси ҳали шаклланмаган, одамлар ишсиз қолган, далада ҳеч нарса йўқ... Агар мана шу йўлдан кетаверсак, фараз қилинганки, кўпи билан ярим йилга етар эди. Ундан кейин хонавайрон бўлардик. Шунинг учун яна бир бор айтаман: бир вақтлар юртимизда қонли воқеалар рўй берганда, шундай ҳам бўлдики, Андижоннинг йигитлари газаб билан Ўш чегарасига бориб, у томонга ўтамиз, қирғизларни сўямиз, деганлар ҳам бўлган. Шунда биз одам юбориб, «Эй барака топгур, бу йўл нотўғри, эртага бунинг давоми бўлади, қирғин бўлади, бунинг қайтиши бор», деган гапларни айтиб, уларни тўхтатганмиз. Ҳатто уларнинг баъзиларига қаттиқроқ муомала қилишга ҳам тўғри келган. Орадан озгина вақт ўтгандан кейин, мен бориб шу вилоятларда ўша одамлар билан учрашдим. «Қани, айтинглар, ўша пайтда тўғри қилганмизми ёки нотўғри қилганмизми?», деб сўраганимда, ҳаммаси бошини эгиб, юзимга қарай олмади.

Агар ўшанда уларни қўйиб юборсак, майли, битта-иккитасини ўлдирар эди. Лекин бир-бирига яқин бу икки вилоят бир-бирига қарама-қарши бўлиб, эртага икки мамлакат — энди мустақил бўлаётган Қирғизистон — Ўзбекистон тўқнашувига айланиб кетса, кимга маъқул бўларди?.. Бу фитнани ташкил қилган КГБнинг одамларигами?!»

Бугун шуни алоҳида таъкидлаш жоизки айни ана шу фожиалар юз берган, миңглаб бегуноҳ одамлар ёстиғи қуритилган пайтларда Ўзбекистон раҳбарини ортиқча қаттиққўлликка, унинг фаолиятида авторитарлик нуқсонлари мавжудликда айблашди. Айниқса СССРнинг марказий матбуоти, қолаверса, хорижий оммавий-ахборот воситалари Ислом Каримовни демократик тамойилларни тан олмайдиган, коммунистик партократиянинг улкан арбоби сифатида қаттиқ танқид қилишарди. Мамлакат ичкарисида эса жазаваси тутиб, тинч аҳоли эҳтиросларини кўзгашга ва шу йўл билан ҳукуматга қарши норозиликларни авж олдиришга интилаётган «Эрк» демократик партияси, «Бирлик» халқ ҳаракати намояндалари Президент обрўсини тўкишга, унга нисбатан бўлган халқнинг катта ишончини барбод этишга интилардилар.

Аслини олганда эса умумхалқ манфаати, жамиятда барқарорликни сақлаш йўлидаги беқиёс қатъият И.А.Каримов шахсининг ноёб фазилати эди. Айни ана шу қатъият, қаттиққўллик, эзгу мақсад йўлидаги ўжар-

лик орқали қон тўкишлар доираси қисқартирилган. Ўшда ўзбеклар қирғин этилаётган бир пайда Қирғизистонга чегарадош бўлган Андижон вилояти туманларининг минг-минглаб ёшлари қалқиб кетишди. Миллий гурур, миллий орият, миллий нафсоният остидаги ҳис-ҳаяжонлар ақлдан устун кела бошлаган, Ўш вилоятига бостириб киришга чоғланган бир пайтда Президент И.Каримов туйғулари, ғазаб ва нафрат ўтида ёниб турган ана шу ёшлар вакиллари билан юзма-юз туриб гаплашди. «Жаҳл келганда ақлнинг йўқолиши», бир дақиқалик эҳтироснинг келтириши мумкин бўлган фожиалари бир неча ўн йиллар мобайнида ювилиб бўлмаслигини, у халқимиз, миллатимиз шаънига доғ бўлиб қолиши мумкинлигини, эҳтирос устун келган жойда инсон тубанликка қўл уриши муқаррар эканлигини тушунтира бидди. Қатъиятли ота, қаттиққўл ва айни пайтда шафқатли падари бузруквор билан вужудида куч-ғайрат тўлиб-тошган, қалбида орият, нафсоният олови ловуллаб ёнаётган фарзанд ўртасидаги бундай очиқ-ойдин мулоқот минг-минглаб одамлар ҳаётини сақлаб қолди. Тарихда абадий лаънатланиб қолиши муқаррар бўлган фожиаларнинг олди олинди.

Таниқли сиёсатшунос Леонид Левитин айни ана шу қонли тўқнашувларга гувоҳ бўлган. Уни ўз кўзи билан кўрган. У Ўш воқеалари хусусида гапирар экан, агар Ўзбекистон раҳбаридида қатъият, сиёсий хушёрлик ва кучли ирода бўлмаганида эди Ўш Собиқ Иттифоқ ҳудудидаги иккинчи Тоғли Қорабоғга айланиши мумкинлигини айтади. Ва хулосаларни қуйидагича баён этади: «Қирғизистоннинг жанубида 600 миңдан ортиқ ўзбеклар яшайди. Уларнинг ҳар бирининг Ўзбекистоннинг чегарадош туманларида қариндош-уруғлари яшайди. Ўн минглаб қуролсиз ва қуролли одамлар икки республика чегарасида ўз қариндошларини ҳимоя қилиш шиори остида тўпланган эдилар. Вазият соат сайин оғирлашиб борар эди. Ана шундай қалтис вазиятда И.Каримов, мен Президент эканман, бирорта ўзбек ёмон ният билан Қирғизистон чегарасидан ўтмайди ва ҳеч қандай қасд олишга йўл қўймадлигини таъкидлади. И.Каримов қўли остидаги барча имконият, воситаларни ишга солиб, мислсиз ва даҳшатли фожиани бартараф этди. Қандай ахлоқий жасорат! Улар замонавий дунёда қанчалар кам!» (Л.Левитин. «Ўзбекистан на историческом повороте». М. «Вагриус» 2001. 44-бет.)

Дарҳақиқат, эҳтирослар жунбушга келган, миллий

орият ва нафсоният кўпириб кетган пайтда, аламзадалик, ўч олиш жаҳолатга бошлаётган шароитда бир одамнинг беқиёс қудрати, сўзининг қадри, сиёсатининг кучи нималарга қодир эканлигини ана шундай таҳликали пайтлардагина англаш мумкин, холос. Бундай сиёсий-ахлоқий жасорат, маънавий қудрат, ўз кучига ишонч дунёда қанчалар кам ва қадрли.

Карлайл эса Президент И.Каримовнинг Ўш воқеалари пайтидаги жасурлиги хусусида гапирар экан, «Ўшанда И.Каримов ўзбек сепаратчиларига ўз мақсадларини амалга оширишда йўл бермай доно иш қилган эди. Шунини алоҳида таъкидлаш керакки, бошқа бирон бир ўзбек раҳбари бундай ишни қила олмас эди. Афсуслар бўлсинки, Ўшда ва умуман Фарғона водийсида қонли этник қарама-қаршиликларни бартараф этишдаги Каримовнинг йўли Фарбда эътиборга олинмади. Бу эса адолатсизликдир», деган эди.

Албатта, И.А.Каримовнинг Ўш фожиаларини бартараф этиш борасидаги қатъияти бир томондан тан олиниб, юксак баҳолансада, иккинчи томондан унга бефарқлик билан қараш, воқеликни сохталаштириш, ҳаёт ҳақиқати ва ижтимоий-сиёсий адолат тамойиллари нуқтан назаридан қамситишлар ҳам мавжуд эди. Бу табиий ҳол. Чунки, Ўзбекистон давлати ва Президент И.А.Каримовнинг фавқулодда жасурлик ҳамда ноёб сиёсий ирода фазилатлари дунёнинг нуфузли давлатлари манфаатларига унчалик ҳам мос келмас эди. Хусусан, Кремль уни очиқ-ойдин ошкоралик билан тан олмасди.

1991 йил март ойида Президент Ислам Каримов Ўзбекистон ва Қирғизистон ўртасидаги дўстлик ва ҳамкорлик тўғрисида шартномани имзолаш учун Ўшга борди. Мана шу ерда ҳақли савол туғилади: Нима учун икки республика ўртасидаги шартнома уларнинг қайси биринингдир пойтахтида эмас, айтиш мумкин Ўш шаҳрида имзоланиши керак? Бунинг тагида жуда катта сиёсий, ижтимоий, маънавий ва ҳуқуқий қадрият ётади. Айтиш мумкин икки миллат ўртасидаги қарама-қаршиликлар, қонли тўқнашувлар юз берган, ҳали бу фожиаларнинг изтироблари сўнмаган, одамлар қалбида ва руҳида жароҳат маддалаб ётган бир пайтда икки давлат раҳбарининг ана шу ерда учрашиши, дўстлик ва ҳамкорлик тўғрисидаги келишувга аҳд қилишлари худди ана шу қадрият билан ўлчанади. Бу воқеага гувоҳ бўлган Леонид Левитин одамлар кайфияти, фуқароларнинг яқин

ўтмишдаги жароҳатларию истиқболга ишончлари хусусида тўлқинланиб ёзади: «Аэропорт йўллари бўйлаб ва бутун шаҳар кўчаларида минглаб одамлар Каримовни қутлашга чиқдилар. Мен шунгача ва шундан кейин ҳам бирор бир давлат раҳбарининг ташрифи бунчалик қувонч ва шодиёнага айланганини кўрган эмасман. Одамлар гуллар билан, март ойи эди, (эрта баҳор, гуллар камёб бўлган бир пайтда — *Н.Ж.*) кўчанинг қатнов қисмига югуриб чиқиб, иккала давлат раҳбарлари кетаётган машинага гулдасталар ташлар эдилар. Кортёж эса ҳар доим тўхташга мажбур бўлар эди. Шундай тўхташларнинг бирида Каримов билан Акаев машинадан тушдилар. Уларни одамлар ҳалқаси ўраб олди. Миннатдорчилик сўзлари айтилди. И.Каримовнинг қўлини ёш болалар сиқиб миннатдорчилик билдираётган эдилар. Қандайдир қария уни кучоқлаб олиб кўкрагига бошини қўйиб, йиғлаб юборди. Шартнома имзолангач, вилоят театри биносида қирғиз ва ўзбек санъаткорларининг концерти бўлди. И.Каримов Акаев ҳамроҳлигида залга кириб келганида одамлар давомли қарсақлар билан кутиб олдилар. Бундай олқишлар ўн беш минутдан ортиқ давом этди. Қирғизлар, ўзбеклар, руслар ўз миннатдорчилигини, ўлим, зулм, қон, ёнғин даҳшатларидан қутқариб, тинч ҳаётга қайтарганлиги учун ташаккурларини шу тариқа изҳор этишди». (Ўша манба. 45-бет.)

Халқ ҳақ гапни, адолатли сиёсатни ана шундай қўллаб-қувватлайди. Ўз тақдирини у билан боғлайди. Келажакни усиз тасаввур эта олмайди. Президент И.Каримов Ўш фожиаларини бартараф этишдаги ноёб раҳбарлик қобилияти, шахсий жасорати ва инсонпарварлик меҳр-муҳаббати билан икки мамлакат халқларининг ана шундай юксак меҳрига сазовор бўлди.

Бугун, орадан бир мунча вақт ўтиб, ўша фожиалар хусусида ўйлар эканмиз, миллатлараро муносабатларнинг, қондошлик ва қардошликнинг нақадар азиз ва муқаддас туйғу эканлигига, уни асраб-авайлаш олий мақсад ва улкан мажбуриятлигига ишонч ҳосил қиламиз. Миллатлараро муносабатларнинг маънавий-маърифий ва миллий қадрияти хусусида ўйлашга эҳтиёж сезамиз. Айни ана шу буюк инсоний фазилат орқали вужудга келган эҳтиёжни эса яна Президент И.А.Каримов ғоялари орқалигина англашимиз, тушунишимиз мумкин бўлади.

Жамият янгиланаётган, умуминсоний қадриятлар

қайта тикланаётган бир пайтда турли миллатлар ўрта-сидаги муносабатлар, миллатлараро тотувлик алоҳида аҳамият касб этади. Хусусан, тоталитаризм иллатлари, мафкуравий яккаҳокимлик, миллатларни йўқ қилиш, сунъий «урчитилган» ягона совет халқини вужудга келтириш сиёсати исканжасида узоқ йиллар яшаган халқларнинг тафаккурида ўзгариш ясаш анча мураккаб ҳодиса. 130 дан ортиқ миллат ва элат яшаётган Ўзбекистонда ана шундай миллий ва миллатлараро муносабатларни ривожлантириш жараёни давом этмоқда.

Миллатлараро муносабатларни барқарорлаштириш ўтиш даври учун хос хусусият. Бундай пайтда давлат фақат адолатга таянсагина, унинг сиёсатида миллий, ирқий, диний мансублигидан қатъи назар яхлит мамлакат фуқароси тақдири қамраб олинсагина қадриятга айланади. Буни Ўзбекистон мисолида яққол кўриш мумкин. Айни Ўзбекистондагина миллий ва миллатлараро муносабатларга ана шундай ёндашилди. Натижада, мустақилликнинг дастлабки йилларида оғир, сиёсий бўҳронлар, иқтисодий тангликлар, маънавий-руҳий парокандаликлар олди олинди. Ана шу иллатлар натижасида вужудга келиши мумкин бўлган фожиаларга тўғаноқ солинди.

Миллатлараро муносабат энг аввало одамлар дунёқараши, фикрлаш тарзи билан боғлиқ бўлган мураккаб ҳодиса. Ўтиш даврида ижтимоий-сиёсий жараёнлар моҳиятини тўғри англаш, уни ўз вақтида тўғри баҳолаш имкониятлари билан боғлиқ бўлган жараён. Агар халқлар умумий мақсад йўлидаги ғояларни бевосита ўз тақдири билан боғлиқ ҳолда англаса, ҳар бир фуқаронинг ўз тақдирини жамият тақдири, ўзи яшаётган мамлакат тақдири билан боғлиқ ҳолда тушунса, турли миллатлар ўртасидаги ижтимоий бирлик вужудга келади. Ана шундай манъавий-руҳий ҳолатни вужудга келтириш жамиятда барқарорликни таъминлашнинг асоси бўлиб хизмат қилади.

Миллатлараро тотувлик бу шунчаки баландпарвоз, яқин ўтмишимиздаги жарангдор, ҳаётдан узилган дўстлик ва қардошлик туйғусигина эмас. Айни пайтда у конкрет ҳаёт муаммолари, тирикчилик эҳтиёжлари, ҳар бир фуқаро кундалик турмуш талаблари билан боғлиқ бўлган ва ана шу талаблар, эҳтиёжлар қай даражада қондирилаётгани билан узвий боғланган серқирра ҳаётнинг барча жабҳаларини ўзига мужассам этган ижтимоий-маънавий ҳодиса.

Миллатлараро тотувлик — бу сиёсий воқелик. Ўтиш даврида айна шу даврнинг барча зиддиятларини, қийинчиликларини, ички ирода ва ички маданият билан енга олишга қодир бўлган фуқароларни вужудга келтириш, шакллантириш, уларни ғоявий-мафкуравий жиҳатидан бирлигини таъминлашга эришишни тақозо этади. Айна ўтиш даврида давлат бош ислохотчилик вазифасини бажараётган бир пайтда унинг сиёсий иродаси, халқ манфаатларини ўзига мужассам этган сиёсий стратегияси ана шу муаммоларини нечоғли қамраб олганлиги билан баҳоланади. Ўзбекистонда миллатлараро муносабатлар шунинг учун ҳам давлат сиёсатининг муҳим бўғинига айлантирилди.

Миллатлараро тотувлик — бу иқтисодий ҳодиса. Чунки сиёсий бўҳронлар ва иқтисодий тангликлар мавжуд бўлган бир пайтда турли қарашдаги одамларнинг диний муносабатлардан, ақидаларидан, миллий хусусиятларидан қатъи назар мамлакат фуқароси сифатида уларнинг яхлитлигини, кундалик турмуш эҳтиёжларини ижтимоий адолат юзасидан тенг равишда қондириб туриш муҳим аҳамиятга эга. Бу мамлакатда амалга оширилаётган иқтисодий ислохотларнинг бутун моҳиятини, мазмунини, самарасини ва миқёсини белгилайди. Айна ана шу унсурлар ҳисобга олинган тақдирда у ўз самарасини беради. Миллатларнинг миллий хусусиятларидан қатъи назар умумий тақдир ва умумий истиқбол тушунчаси яқинлаштиради, бирлаштиради.

Миллатлараро муносабатлар — бу ижтимоий ҳодиса. Чунки, тирик жон ҳаётга интилади, яшаш учун курашади. Бу табиий ҳол. У ижтимоий барқарорликдан, ижтимоий таъминотдан ҳақли равишда манфаатдор бўлишга доимий интилади. У миллатидан қатъи назар мамлакат фуқароси сифатида шу мамлакатнинг барча имкониятларидан, неъматларидан фойдаланишга ҳақли. Ижтимоий муносабатлар жамият янгиланаётган бир пайтда эскича қарашлар исканжасидан халос бўлиши лозим. Оламни янгича идрок қилиш орқали унинг моҳиятини англаш жараёнида дунёқарашлар яқинлигига, аниқроғи дунёқарашлар уйғунлигига эришиш улкан ижтимоий моҳиятга эга бўлган ҳодиса.

Миллатлараро муносабатлар — бу маънавий-ахлоқий ҳодиса. Чунки миллат ўзини англаш, ўзини тиклаш жараёнида миллий худбинликка йўл қўймаслиги керак. Миллат уйғониш жараёнини бошдан кечираётган бир пайтда миллий қадриятларини умуминсоний

қадриятлар билан боғлиқ ҳолда ҳис қилиши лозим. Айни ана шу қадриятлар миллатнинг миллат сифатида англашидан олдин инсоннинг инсон сифатида ўзини англашни устун қўйишига олиб келади. Зотан, ҳар қандай миллий туйғу, миллий ифтихор, миллий гурур, комил инсон қадриятидан устун турмайди. Инсон қачонки ўзини инсон сифатида ўз қадр-қимматини англаса, инсонлик моҳиятини тушунса, у миллий манфаатлар, миллий қадриятлар, миллий ифтихор доирасидан чиқиб кетади. Олам ва одам ўртасидаги муносабатлар, инсон ва инсоният ўртасидаги боғлиқликлар ҳақида ўйлашга қодир бўлади. Ана шу имконият ўзи инсонни ҳар қандай тор доиралардан кенг дунёга олиб чиқади.

Дарҳақиқат, тор фикрлар, тор тушунчалар билан яшайдиган одам бу кенг, чексиз-чегарасиз дунёни ўзини хонадонидан иборат деб билади ва шундай англайди. Шунинг учун ҳам феъли тор, бағри ярим, ўзига бино қўйган, худбин фуқаро кўз олдида ҳамиша олам тор, дунё чекланган бўлиб кўринади. Бағри кенг инсоннинг кичкинагина юрагига эса бу чексиз олам, бу ранг-баранг дунё бемалол сиғади. Агар кишида ана шундай маънавий-руҳий фазилат қанчалик кўп бўлса, у миллатлараро муносабатларнинг, турли халқлар ўртасидаги алоқаларнинг моҳиятини шунчалик чуқур тушунади, чуқур англайди.

Ўзбекистонда миллатлараро муносабатлар энг қийин шароитларда ҳам умумий хонадон — бутун мамлакат тақдири, ҳар бир фуқаро тақдири билан боғлиқ ҳолда тушунилди ва масалага ана шу нуқтаи назаридан ёндошилди.

Миллатларнинг ўз миллий қадриятларини тиклаши, миллий маданиятларни ривожлантиришга интилиши табиий ҳол. Эркин жамиятда, демократик тамойиллар қарор топаётган бир пайтда шундай бўлиши муқаррар. Ўзбекистонда фаолият кўрсатаётган 80 дан ортиқ миллий-маданий марказларнинг пайдо бўлиши, уларнинг фаолият кўрсатиши ана шундан далолат беради. Бироқ, миллий маданият ривожлангани сари ўша миллатга мансуб бўлган инсон маданиятининг ривожланиши унинг ахлоқий-маънавий баркамоллашиши жамиятнинг баркамоллашишига олиб келади.

Президент Ислом Каримов мамлакат фуқаролари бирлигини таъминлаш ва турли миллатлар ўртасидаги муносабатларни барқарорлаштиришнинг сиёсий, ижтимоий ҳамда маънавий жиҳатлари хусусида гапирар

экан: «Турли қараш ва фикрга эга бўлган ижтимоий қатламлар, сиёсий куч ва ҳаракатларнинг ўзига хос мақсадларини уйғунлаштирувчи ғоя — юрт тинчлиги, Ватан равнақи, халқ манфаати — барчамиз учун бирдек муқаддас бўлиши шарт», деган эди.

Демак, юрт тинчлиги, ватан равнақи, халқ манфаати миллати, элати ва диний мансублигидан қатъи назар барча учун бирдай тегишли. Ўзбекистонда яшайдиган ҳар бир фуқаро, ўзини ана шу юрт фуқароси деб билиши ва фуқаролик мажбуриятини зиммасига олиб яшаши, мамлакат ва халқ тақдири учун жавобгарлик ҳиссини чуқур англаши лозим. Айтиш мумкинки, ана шу мажбурият Ўзбекистон фуқароларини бири-бирига яқинлаштирди, бир-бирига тақдирдош қилиб қўйди. У ўз миллий тақдирини авайлайди, асрайди. Қадимий анъаналарини келгуси авлодларига етказишга ҳаракат қилади. Айни пайтда унга ҳамнафас бўлган, елкадош ва сафдош бўлган бошқа миллат вакилини ҳеч қачон камситмайди. Бу унинг биринчи фазилати.

Иккинчи фазилати шу юртда яшайдими, шу мамлакатни ватаним деб билладими, демак, унинг тақдирига тақдирдош, унинг истиқболига жавобгар.

Бу — жуда катта маънавий-ахлоқий ҳодиса.

Бу — жуда катта сиёсий маданият.

Бу — жуда катта бағрикенглик асосида вужудга келган, «Ўзбекистонлик» тушунчасига таянган ўзига хос феномен. Буни бошқача баҳолаш мумкин эмас.

Демократик тамойиллар чуқурлашиб бораётган, эркин шахс ва эркин фуқаро вужудга келаётган бир пайтда юқоридаги фазилатлар алоҳида аҳамиятга эга. Чунки ана шу фазилатлар мавжуд бўлган ҳолдагина ҳақиқий демократия вужудга келади. Эркинлик ва озодлик тушунчалари, имкониятлари сунистеъмол қилинмайди. Миллий гурур ва миллий ифтихорнинг юксак маданият ва юксак ахлоқ категориялари билан қоришган, синтезлашган шакли вужудга келади. Худбинлик, ёввойилашган миллий гурур, бошқаларни камситиш орқали ўзини устун қўйиш қабилидаги ғайриинсоний қусрлар барҳам топади.

Халқларнинг ўзлигини англаш жараёни, қадимий анъаналари, афсона ва ривоятлари орқали миллий хусусиятларини такомиллаштириши ўша миллатта мансуб бўлган шахснинг ички миллий-маданий даражасининг ривожланишига олиб келади. Айни пайтда ўзининг миллий-маданий даражаси ошгани сари яхлит

оламга дахлдорлик ҳиссини кучайтиради. Яхлит оламдан ажралиб қолиш уни таназзулга олиб келиши муқаррар эканлигини англайди. Ана шу ички маданий янгиланиш жараёни уни оламни англаш орқали глобаллашув жараёнига олиб киради. Демак, хусусий фикрлар ва тор тушунчалар қобигидан чиқиб дунёвий фикрлар, умуминсоний қадриятлар даражасига кўтарилади.

Миллий маданиятлар тараққиёти бевосита бутун мамлакат маданиятининг тараққиётига ўз таъсирини кўрсатади. Ҳар бир этнос ўзининг этник хусусиятларини сақлаш орқали бутун сайёра тараққиётига боғлиқ бўлган маданиятни сақлашга муваффақ бўлади. Ҳар қандай миллий маданият ўз даврининг тарихий тараққиёти билан боғлиқ бўлган жаҳон маданиятини англамасдан, уни қабул қилмасдан, унга эргашмасдан тараққий топмайди. Аксинча, ўзининг тор миллий қобигида қолиб кетаверади. Ҳар қандай миллатнинг бошқа бир миллат маданиятини ўрганишга қодирлик даражаси унинг ҳаётийлигини, яшовчанлигини, айти пайтда таъсирчанлигини кўрсатади. Шу билан бирга ана шу миллат маданияти умумжаҳон маданиятининг бир бўлаги сифатида ўз қиёфасини кўрсатишга қодир бўлади. Ана шундай ҳолатнинг ўзи бир миллатнинг бошқа миллат қадриятларини англашга, асрашга, ўзаро муносабатларини барқарорлаштиришга хизмат қилади.

Миллатчилик, ирқчилик, шовинизм — булар тоталитар тузум иллатлари. Тоталитаризм моҳиятини белгилаб берадиган маънавий-ижтимоий иллат миллий маданиятнинг тараққиётига зомин бўладиган ғайриинсоний ҳодиса. Этнокрatik кайфият миллатни таназзулга олиб келади. Миллий худбинлик кайфиятларининг чуқурлашишига, бошқа миллатларнинг камситилишига, улар имкониятларининг чекланишига сабаб бўлади. Натижада айти ана шу кайфиятга тушган миллатнинг ўзи соғлом тараққиёт йўлидан оғиб қолади ва хоҳлайдимийўқми тараққиёт омилларини йўқотади, ўзини ўзи чеклаб қўяди.

Шовинизм, нацизм, тоталитаризм сиёсати натижа-сида вужудга келган миллий маданиятларни қамалга олиш тизими барбод бўлди. «Қизил империя»нинг зўравонлик ғоялари ўзининг бошини еди. XX аср сўнгида вужудга келган жуда катта қадрият, умуммиллий ва умуминсоний неъмат ана шу билан белгиланади. XX аср миллий тараққиётни барбод этиш, миллатларни

қамалда сақлаш, улар устидан ҳукмронлик қилиш қудратини ҳам кўрсатди. Аини пайтда бу қудрат, бу имконият соғлом инсоний тафаккурдан ва соғлом ғоялардан узоқдалиги сабабли ўзини ўзи барбод этди. Натижада XX асрнинг сўнгги ўн йиллигида миллий равнақ, миллий ўзлигини англаш, миллий тараққиёт даврининг янги босқичи вужудга келди. Бу миллий ва умуминсоний, дунёвий маданиятнинг ривожланишига замин яратди.

Бугун Ўзбекистонда шаклланаётган янгича тафаккур турли миллатларнинг ўзаро муносабатларини чуқурлашишига хизмат қилмоқда. Ҳар қандай миллат ўз миллий қадриятларини тиклаши, ўзининг турмуш анъаналари ва урф-одатлари такомиллашиши, маданиятлар ранг-баранглиги, турфа хиллиги асосида яхлит Ўзбекистон маданияти вужудга келмоқда.

Украина Президенти Леонид Кучма Ўзбекистондаги Украина миллий маданият маркази вакиллари билан учрашган пайтида Ўзбекистондаги миллий равнақ, миллатлараро муносабатлар, ҳар хил миллатларнинг ўз миллий маданияти равнақини таъминлашга интилаётгани билан танишиб, аини Ўзбекистондаги маданий сиёсатга катта баҳо берган эди. Миллатлараро муносабатларни чуқурлаштириш орқали ҳар бир миллат маданиятининг ривожланишини таъминлаш давлат сиёсати даражасига кўтарилганлиги олий даражадаги меҳмоннинг диққатини ўзига тортиган эди.

Ҳозирги ижтимоий-сиёсий жараёнлар, миллатлараро муносабатларнинг шаклланиш босқичлари Ўзбекистонда яхлит миллий-маънавий муҳит шаклланаётганлигидан, миллати ва элатидан қатъи назар ҳар бир фуқаро ана шу муҳитдан манфаатдор бўлаётганидан далолат беради. Манфаатдорлик туйғуси эса ўзаро ҳурмат, юксак маданият, етуклик ва комилликка интилиш орқали мазмунан бойиб бормоқда.

***

Бу мудҳиш воқеа 1991 йил декабрь ойининг биринчи ўн кунлигида содир бўлган эди. Албатта, ҳеч бир нарса ўздан-ўзи вужудга келмайди, кўнгилсиз воқеаларнинг юзага келишининг ҳам ўзига хос сабаблари бор.

«Қизил империя» даврида ижтимоий адолатсизлик авж олди. Одамларнинг у ёки бу масаладаги муаммолари сансоларлик, бюрократизм оқибатлари билан чи-

галлашиб бораверди. Совет фуқаролари миллати, келиб чиқиши, диний эътиқоди, дунёқараши ва қаерда яшашидан қатъи назар тенг ҳуқуқли деган дабдабали тамойиллар мавжуд бўлса-да, аслида жамият аллақачон табақалашиб бўлган эди.

Тенгсизлик, адолатсизлик оддий халқни умидсизликка олиб келди. Чунки улар на компартиядан, на совет тузумидан яраларига малҳам топди. Бу ўз навбатида айрим кимсаларнинг «янги худо» ясовчилар домига тушиб қолишларига сабаб бўлди. Айни шу дамларда «қизил империя» таназзулга юз тута бошлади. Унинг қонунлари, кўрсатмалари ўз кучини йўқотди, янги жамият қонунлари эса ҳали ишлаб чиқилмаган эди. Тараққиёт жараёнидаги бу бўшлик ислом фундаменталистларига қўл келди. Улар Марказий Осиёда йирик Ислом давлатини бунёд этишга ҳаракат қила бошлашди. Эътиқоди бўш, мансаб, бойлик учун киндик қони тўкилган жойни — ўз Ватанини оёқости қилишга, виждонини сотишга ҳам тайёр бўлган манқуртларни излаб топиб, улар орқали ҳокимиятни қўлга киритишни режалаштиришди. Ана шундай кимсалардан Наманганда Тоҳир Йўлдошев, Ҳақимбойвачча Сатимов, Абдувоҳид Паттаев ва бошқалар бўлишди.

90-йилларнинг бошларида диний ақидапарастларнинг оммавий ҳаракати Наманганда кенг тус олди. Кейинги йилларда сиёсий жазаваси тутиб, тартибсизликларни авж олдираётган, ҳокимият учун интилаётган «Бирлик»чилар, «Эрк»чилар, «Озод деҳқон» демократик фирқаси вилоят ташаббус гуруҳи (норасмий бўлса-да ўша вақтда ўзларини шундай номлашган) ва «Адолат» уюшмаси аъзолари яқиндан уларга кўмакдош бўлишди. Афғонистон ва Тожикистонда фаолият кўрсатётган ислом ақидапарастлари қўлида қўғирчоққа айланган бу ватанфурушлар улардан мунтазам равишда кўрсатмалар олиб, моддий ва ҳарбий жиҳатдан таъминланиб турдилар.

Улар миллий адоватни кучайтириб, мамлакатни ичидан емиришни, давлат тизимини сусайтиришни, шу йўл билан ўзларининг қабиҳ ниятларига эришишни мақсад қилиб қўйганлар. Бу йўлда улар курашнинг ҳар хил усулларида фойдалана бошладилар. Аҳоли ўртасида турли мазмундаги варақаларни тарқатдилар. Динга даъват этиш билан ўз сафларини кенгайтиришга интилдилар.

Тошкентда чоп этилган «Ислом уйғониш ҳизби»-

нинг «Даъват» нашрида (1991 йил октябрь, 6-сон) соддадил ватандошларимизнинг кўйинини пуч ёнғоққа тўлғазиб эълон қилинган мақолалар орасида ҳизбининг ҳаракат дастурига ҳам ўрин берилганди. Унда Ўзбекистонда ҳокимиятни кўлга олиб, исломий жамият барпо этиш мўлжалланган. Ҳизби гуруҳи маҳаллий сиёсий кучлар, диний уюшмалар билан яқиндан мулоқотда бўлиб, улар билан ҳамкорлик қилишни кўзлади. «Эрк»-чилар, «Бирлик»чилар, норасмий «Адолат» гуруҳи, «Озод деҳқон» фирқаси, қолаверса, вилоят уламолар кенгашининг айрим «жонкуяр»лари, давлатдан аламзада бўлган жиноятчилар, лавозимларидан кетган амалдорлар, иши юришмаган фуқаролар уларга елкадош бўлдилар. Конституцион давлат тизимига, бошқарув органларига, раҳбариятга нисбатан асоссиз турли бўҳтонларни ёғдирдилар. Бу ишда улар «Худонинг уйи» — масжидларни тарғибот-ташвиқот марказларига айлантирдилар. Дунёвий, ҳуқуқий демократик давлат қуриш ўрнини эса исломий давлат қуриш даъвати эгаллади.

Жойларда ўтказилган ваъзхонликларда аҳолини муслмон ва кофирга ажратилди. Ҳолбуки, мамлакатда 1991 йилнинг 14 июнида қабул қилинган «Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида»ги қонун амалда бўлишига қарамай, уни бу ақидапарастлар тан олмадилар. Қонунга зид ҳаракатлар содир этишди. Кимки намоз ўқимаса, масжидга чиқмаса уни маҳалладан ажратиб кўйишни, у билан қўшничиликни йиғиштиришни, ҳар хил маросимларда қатнашмаслик, қуда тутинмаслик, яккалаб кўйиш, иложи бўлса маҳалладан кўчириб юбориш уқтирилди.

Хотин-қизларни ижтимоий фойдали меҳнатдан четлатишга ҳаракат қилинди. Аёлларни эркаклар билан тенг ҳуқуқли бўлишларига қарши чиқишди. Уларни паранжи-чимматга ўранишга даъват этилди. Замонавий хотин-қизларни таъқиб остига олиб, юзларини жароҳатладилар, таҳқирладилар.

Ислом ниқобидаги разил тарғиботлар Маркази — Наманган шаҳридаги Отавалихон тўра масжиди бўлди. 1989 йили мазкур эътиқод масканига Хусайн Миркамоллов имом-хатиб этиб тайинланди. У фаолиятининг дастлабки кунларидан бошлаб, исломни ислоҳ қилишга, дин уламолари, кекса муслмонларнинг нафсониятларига тегиб, уларни камситди. Ваҳҳобийлик ғояларини тарғиб қилиб масжидга келаётган ёшлар онгига

сингдиришга уринди. Ҳатто, Отавалихон тўра масжиди намозхон ёшлари билан шаҳарнинг энг йирик Жомеъ масжидида мусулмончилик рукнларини адо этаётган кекса ибодатчилар ўртасида ўзаро зиддиятларни келтириб чиқарди. Халқ орасида Отавалихон тўра масжиди ваҳобийлар масжиди деб атала бошлади.

90-йилларнинг бошларида Отавалихон тўра масжидига Абдуҳад деган киши имом-хатиблик қилди. «Опоқдада» деб ном чиқарган бу кимса масжидга келаётган ёшлардан ўзига маслакдошлар қидирди. 1991 йили Покистон, Ҳиндистон, Бангладешдан келган нотаниш одамларни масжидга етаклаб келди. «Опоқдада» раҳбарлигида бу ерда тўққиз кишидан иборат диний экстремистик кайфиятдаги «Тавба» гуруҳи тузилди. Унинг аъзолари муқаддас Қуръонни ушлаб, ислом динига садоқат билан хизмат қилишга, Ўзбекистонда ислом давлатини барпо этишга онт ичдилар. Динни ўқитиш баҳонаси билан жойларда норасмий диний мактаблар очилди. Уларда замонавий кураш турлари, қаратэни ўргата бошлашди. Совуқ ва ўқотар қуроллардан фойдаланиш ўргатилди.

Мустақиллик арафасида талончилик, босқинчилик, гаровга олиш, таъмағирлик, ўғирлик, товламачилик, одам ўлдириш авж олди. 1990 йилнинг ўн ойида Наманган вилоятида 3189 та жиноий иш юз берган бўлса, 1991 йилнинг май ойига (беш ой ичида) келиб бу кўрсаткич 3213 тани ташкил этди («Наманган ҳақиқати» газетаси, 1991 йил 4 декабрь). Ўзига тўқ оилаларнинг болаларини ўғирлаб кетиб, эвазига катта пул сўраш авж олди. Масалан, Ҳакимжон Сатимовнинг қизи йўқолди. Уни Наманган туманидаги Қумқўрғон қишлоғида рэкетчилардан катта маблағ тўлаб қутқариб олди. Бундай бедодликлар Наманган шаҳри ва унинг атрофидаги ҳудудларда тез-тез кўзга ташланди. Жамиятда вужудга келган иллат ва қусурларга қарши, уни олдини олиш мақсадида Ҳакимжон Сатимов бошчилигида «Адолат» гуруҳи тузилди. У Наманган туманидаги «Партия XXII съезди» (ҳозирги «Олти қаҳрамон») жамоа хўжалигининг боғида макон қурди. Бу гуруҳ фаолиятини дастлаб маҳаллий ҳукумат қўллади. Гуруҳ аввал бошда уюшган жиноятчиликка қарши курашда, унинг олдини олишда ҳуқуқни ҳимоя қилиш органларига кўмакдош бўлди. Лекин улар тез орада манманликка берилдилар. Билдирилган ишонччи амалда оқламадилар. Давлат тизимига қарши, қонунчиликка зид

хатти-ҳаракатларга қўл ура бошлади. Ҳокимиятни эгаллашга интилдилар. Экин майдонларини ўзбошимчалик билан тақсимлаб бериш, давлат корхоналари, савдо муассасаларини рухсатсиз тафтиш этиш, бошқарув тизими ва унинг раҳбари фаолиятини назорат қилиш, гуноҳи тасдиқланмаган фуқароларни қонунга хилоф равишда жазолаш каби ваколат берилмаган ишларни бажара бошладилар.

Ҳ.Сатимов ва унинг гумашталари «Ислом лашкарлари» деб номланган гуруҳ билан тил топишди. «Адолат-ислом» лашкарлари вужудга келди. Тоҳир Йўлдошев ўзини Наманганнинг амири деб эълон қилди. Бу гуруҳга норасмий ваҳҳобийлар, Ислом уйғониш ҳизбиси, «Бирлик»чилар, «Эрк»чилар мадад бериб туришди. Ислом софлиги шиори остида жунбушга кирган «Адолат-ислом» лашкарлари бегуноҳ наманганликларнинг шаънига ўчмас доғ туширдилар. Қулоқ эшитиб, кўз кўрмаган хунрезликлар қилдилар. Бу ҳаракат айниқса Республикада Президентлик сайлови арафасида, номзодлар билан учрашувлар бўлаётган пайтларда янада авж олдирилди.

1991 йилнинг 8 декабрида республика Президенти И.А.Каримов президентликка номзод сифатида Наманган вилояти меҳнатқашлари сайловчилари билан учрашувга келди. Учрашув Наманган шаҳрининг Нуробод массивида янги қуриб фойдаланишга топширилган Имоми Аъзам масжидидан бошланди.

* * *

Мавзуга доир материал

Тергов ва судда сўроқ қилиниб, баённома ва видео-тасмага туширилган кўрсатувлари судда муҳокама қилинган жиноий уюшма раҳбарларидан ҳисобланган Б.Абдуллаев, З.Асқаров, К.Зокиров, О.Болтаевларнинг кўрсатувларидан маълум бўлишича, 1997—1998 йиллардан Истанбул, Боку, Қобул ва Техронда бўлиб ўтган Т.Юлдашев, С.Мадаминов ва бошқалар иштирокида уюштирилган учрашувларда иштирок этишган. Бу учрашувларда Ўзбекистонда «жиҳод»га даъват қилиш ва унинг тарафдорларини кўпайтириш, жиноий уюшма аъзоларини чет эл ҳарбий лагерларида ҳарбий тайёргарликдан ўтказиш, жиҳодий ҳаракатлардаги тарқоқликларни бартараф қилиш, ҳарбий тайёргарликка юборилаётган йигитларнинг сонини ошириш, 1999 йил баҳор ойларида Ўзбекистондаги

мавжуд тузумни «қуролли жиҳод» йўли билан ағдариб, Ислоҳ давлати қуриш, бунинг учун Тошкент шаҳри ва Фарғона водийсида террористик ва қўпоровчилик ҳаракатлари содир қилингандан кейин Т.Юлдашев ва Ж.Ходжиев жангарилари билан Ўзбекистонга бостириб кириши режалаштирилган. С.Мадаминов бу жиҳодий ҳаракатлар учун 1.600.000 АҚШ доллари ажратишга ваъда берган. Бўлажак давлатда С.Мадаминов раҳбар, Т.Юлдашев мафкура ишлари бўйича, Ж.Ходжиев ҳарбий ишлар бўйича масъул бўлиши ҳақида келишилган.

(Ўзбекистон Республикаси Олий Судининг ҳукмидан. Тошкент шаҳри. 2000 йил, 17 ноябр. «Халқ сўзи», 2000 йил. 22 ноябр.)

* * *

Шундан кейин Ўзбекистон Президенти И.А.Каримов Наманган туманидаги Свердлов номли (ҳозирги Боқи Маллабаев номли) жамоа хўжалигида, Тўрақўрғондаги «Ширинлик» комбинатида меҳнаткашлар билан учрашди. Уша кун тушдан кейин вилоятнинг барча шаҳар ва туманлари вакиллари билан Наманган шаҳар марказида учрашув ўтказди. Наманган шаҳар Советининг раиси Фазлиддин Қутбиддинов йиғилганларни республика президентлигига номзод И.А.Каримовнинг таржимаи ҳоли билан таништирди. Номзодни қўллаб-қувватлашга бўлган музокараларда «Мингчинор» маҳалла қўмитасининг раиси Турсунбой Абдуллаев сўзга чиқди. Ўзбекистон Президенти И.А.Каримов амалга ошираётган ибратли ишларини, инсоний фазилатларини зикр этиб, муносиб номзодга талаблар билдирди. Жумладан, Наманган шаҳар халқини тоза ичимлик суви билан таъминлашни яхшилаш, Учқўрғон-Наманган сув қузури қурилишини тезлаштиришга кўмак берилишини сўради. Учрашув сўнгида Республика Президентлигига номзод И.А.Каримов нутқ сўзлади. Йиғилишда сайловчиларга қарата мурожаат ва тегишли қарор қабул қилинди. Учрашув йиғилиши тугади. Ўзбекистон Президенти И.А.Каримов шу куниеъ Тошкентга жўнаб кетди.

1990 йилнинг 2 декабрида мудҳиш воқеа рўй берди. Наманган шаҳрида миллатлараро низо чиқариш мақсадида, рус миллатига мансуб бўлган бегуноҳ беш аскарга тажовуз бўлди. Бу жиноий ишда қатнашган, ўқотар қуроллардан фойдаланган бир гуруҳ жиноятчилар ҳибсга олинди. Бу жосусларнинг хатти-ҳаракатини маъқуллаб ўз паноҳларига олишга интилган «Бирлик»чилар, «Адо-

лат»чилар, дин ниқобидаги фундаменталистлар, бошқача айтганда, Ислом лашкарлари Конституцион давлат ва ҳуқуқни ҳимоя қилиш органларига асоссиз айблар қўйдилар, жиноятчиларнинг озод этилишини талаб қилиб вилоят прокуратурасига бостириб бордилар. Жиноятчиларнинг содир этган хунрезликлари юзасидан тўпланган ҳужжатларни беришларини, вилоят прокурори Чори Жўраевнинг Наманганни зудлик билан тарк этишини, акс ҳолда унинг жонига қасд қилинажagini айтиб қўрқитдилар. Натижа чиқмагач, Наманган шаҳри марказида, Чорсу бозори автобус бекати яқинида жиноятчиларнинг яқинларидан иборат кимсалар томонидан очлик эълон қилинди. Маҳаллий ва Республика ҳукумат вакиллари мазкур кимсалар билан бир неча бор учрашиб, қонун барча учун баробарлигини, агар улар бу ишда бегуноҳ бўлсалар озод этилишини тушунтирдилар.

Кўр кўрни қоронғида топади деганларидек, ҳокимиятга орзуманд бўлган Намангандаги сиёсий кучлар, «Адолатчи-ислом» лашкарлари ўзаро ҳамкорликда иш юритишди. Задарё, Наманган, Учқўрғон, Уйчи туманларида мавжуд ижтимоий-иқтисодий муаммолар ниқобида қонуний ҳукуматга қарши норозилик митингларини уюштирдилар. Президент И.А.Каримовнинг мустақилликни мустаҳкамлаш сиёсатига, давлат ва бошқарув тизимида ўтказаетган ислохотларига қарши турдилар. Ўзларининг гаразли ниятларини амалга оширишга имконият қидирдилар.

Республика Президенти И.А.Каримовнинг сайловчилар билан учрашиш мақсадида Наманганга ташрифи баҳона очиқчасига курашга чиқишди. Шаҳар маркази, вилоят партия қўмитаси биноси олдига одамларни тўпладилар. Йиғилганлар кўчада ибодат ҳам қилиб олдилар. Кеч соат ўн тўққизларда тўпланганлар сони 5—6 мингдан ошгач улар вилоят партия қўмитаси биносига бостириб кирдилар. Бино пештоқига ислом яшил байроғи осилди. Туни билан давлат тизимига қарши, унинг раҳбарларини бадном этадиган даъватлар махсус кучайтиргич мосламали радиокарнайлар орқали тинмай янгради.

Шу куни ярим тунда республика Вазирлар Маҳкамаси Раисининг ўша пайтдаги биринчи ўринбосари И.Х.Жўрабеков бошчилигида давлат комиссияси Наманганга келди. Вужудга келган вазиятни тинч йўл билан бартараф этиш чора-тадбирлари кўрилди.

Тонг ота бошлади. Вилоят партия кўмитаси биноси узра азон таралди. Бомдод номози бино ичида ва ташқи саҳнида, йўлакларда ўқилди. Эрталаб номозхонларга иссиқ тандир нонлари улашилди. Мол сўйилди. Дошқозонлар ўрнатилди. Иссиқ овқат тарқатилди. Шаҳар марказидаги майдон (ҳозирги Мустақиллик майдони)да қад кўтаражак масжиднинг лойиҳаси кўрсатилди, қурилиш учун пул йиғилди.

Майдондан бетўхтов олиб борилаётган кўчма радио станцияси орқали Наманган шаҳар ва тумани аҳолисига сим орқали эшиттирилди. Одамлар оқими марказга томон келарди. Ваҳҳобийлар ғояси билан онги заҳарланган ақидапарастлар йўл-йўлакай кўчадаги ҳайкал ва маданий ёдгорликларни уриб йиқитиб, синдиришди.

Соат ўнларда аксарияти ёшлардан иборат ўн минг кишилик оломон марказга тўпланди. Маҳаллий давлат раҳбарлари жойлашган вилоят ижроия кўмитаси биноси (ҳозирги шаҳар ҳокимлиги жойлашган бино)га қараб «Аллоҳу акбар» садолари остида талаблар янгради. Жумладан, «Бирлик» ташкилотининг «Истиқлол» ҳафталик газетасини давлат рўйхатидан ўтказиш учун ҳужжатларни қабул қилишни, Халқ Демократик партияси аъзоларидан иборат давлат аппаратини тарқатиб, «Адолат-ислом» лашкарлари ва сиёсий кучлар — «Бирлик»чилар, «Эрк» демократик партияси, «Озод деҳқонлар» уюшмаси вакиллари таркибида бўлган янги бошқарув тизимини шакллантиришни айтдилар.

Оломон билан учрашувга Тошкентдан Республика Президенти И.А.Каримов келди. Ўзини Наманганнинг амири деб эълон қилган Тоҳир Йўлдошев билан тўпланганлар ҳузурида мулоқотда бўлди. Учрашувда И.А.Каримов давлат арбобига хос ноёб фазилатларини, юксак маданиятини, халққа нисбатан меҳр-оқибатини, инсонпарварлигини, сиёсий етуклигини намойиш этди. Ўшанда Президент И.А.Каримовнинг фавқулодда жасурлиги, қатъиятлилиги кўзга яққол ташланди. У машинадан тушибоқ ҳеч қандай емчиларсиз, бир ўзи оломонни ёриб, бино томон юрди. Митингни бошқараётган, алаҳсираб, жон-жаҳди билан қонуний ҳукуматга қарши одамларни жиҳодга чақираётган бир пайтда унинг ўнига борди. Майдонда тўпланганлар ўзлигини унутган, сохта эҳтирослар ва ҳавойи ваъдаларга буткул ишонган ақидапарастлардан иборат эди. Президент вазиятнинг нақадар хавфли, хатарли эканлигини яхши

биларди. Бироқ, журъат ва шижоат, одамлар билан юзма-юз туриб, рўй-рост гапирди.

Т.Йўлдошев ўз гумашталари номидан гапириб, мақсадни аён қилди. Жумладан, Республика Президенти олдига ислом динини давлат дини деб тан олиш, Ўзбекистонни Ислом жумҳурияти деб эълон қилиш, динни давлатдан ва мактабдан ажратиш ҳақидаги қонунни бекор қилиш, 1990 йилнинг 2 декабрида бўлиб ўтган воқеаларга муносабатни ўзгартириб, ҳибсга олинганларни озод қилиш, кўча митинглари ва намойишлари ўтказиш тўғрисидаги қонунни бекор қилиш, ислом уйғониш партиясини тан олиб, уни рўйхатдан ўтказиш, жума кунини дам олиш кунига айлантириш тўғрисида Фармон чиқариш, қизлар билан ўғил болалар мактабини алоҳида қилиб бериш, ҳар бир ишлаб чиқариш корхонасида, ташкилот, муассаса ва ўқув юртларида диний ташкилот бўлимига рухсат бериш, вилоят партия кўмитаси биносини Ислом марказига бериш ва шунга ўхшаш дунёвий давлат тизими ва сиёсатига зид қатор талаблар қўйди. Президент қўйилган талабларга сиёсий жиҳатдан баҳо бериб, ўз муносабатини билдирди.

* * *

Мавзуга доир материал

Аҳоли ўртасида маҳаллий ҳокимият ва бошқарув идораларига нисбатан ишончсизлик уйғотиш ва уларни кучсиз қилиб кўрсатиш мақсадида жиноий уюшма аъзолари 1991 йил 8 декабр куни Халқ депутатлари Наманган вилоят совети ижроия комитети биноси олдида норасмий митинг уюштиришиб, ИИБ ходимларининг қонуний талабларига бўйсунмай, бинони «Ислом уйига айлантирамиз», деб эгаллаб олишган. Кечаси шаҳар кўчаларида норасмий юришлар қилишиб, фуқароларни ўзларига қўшилишларига даъват қилганлар. Эртасига эрталаб вилоят ижроия комитети биноси ёнидаги майдонга фуқароларни тўплаб, Т.Юлдашев сўзга чиқиб, митинг иштирокчиларини давлат бошқаруви идораларига бўйсунмасликка, «Ислом маркази» уюшмаси аъзоларига эргashiшга ҳамда Наманганни «Исломобод»га айлантиришга даъват қилган.

Республика ҳуқуқни муҳофаза қилувчи идоралари томонидан жиноятчиликка, жумладан, диний экстремистик характердаги жиноий уюшмаларга қарши кураш кучайтирилганлиги натижасида 1992 йил март ойида жиноий уюшма раҳбарлари Т.Юлдашев ва Ж.Ходжиевлар

чет элга чиқиб кетишнинг белгиланган тартибини бузиб, Тожикистон Республикаси ҳудудига ўтиб яширишганлар.

Т.Юлдашев ва Ж.Ходжиевлар Тожикистон Республикасининг қонуний ҳукуматига қарши жангларда иштирок этаётган муҳолифат кучларига ёлланиб, Ўзбекистонда конституциявий тузумни ағдариб, Ислом давлати қуриш учун жангарилар тайёрлаш ҳақида улар билан ўзаро жиноий тил бириктирган. Шу мақсадда Фарғона водийси ва бошқа вилоятларда қолган тарафдорларини «жиҳод»га тайёргарлик кўриш учун Тожикистонга олиб ўтишиб, «Наманган батальони» тузишган. Т.Юлдашев ўзини Ўзбекистондаги жиҳодий ҳаракатларнинг «амири» деб эълон қилиб, Ж.Ходжиевни эса муҳолифатнинг дала қўмондони этиб тайинлаган.

1992 йил 22 август куни Т.Юлдашев ўзининг тарафдорлари билан фуқаролар уруши давом этаётган ва қурол-аслаҳаларни қўлга киритиш учун қулай бўлган Афғонистон давлатига Тожикистон Республикаси Қўрғонтепа вилояти, Қумсангир туманидаги «Айкуль» чегара заставасининг 122-белгисидан қонунсиз равишда ўтиб кетиб, Ўзбекистонда мавжуд бўлган конституциявий тузумга қарши кураш олиб бориш мақсадида толибонлар эгаллаб турган ҳудудларда Ўзбекистонлик жиноий унсурлардан иборат ҳарбий дала лагерларини ташкил этади.

Суд мажлисида сўроқ қилинган жабрланувчи Ў.Эргашев, Ҳ.Исмоилова, М.Рахимов, Т.Турсунбоев, Н.Абдуллаев, З.Бўрибоев, Т.Қодиров, А.Жакпаров, М.Саидов, С.Фозилова, А.Жўраевларнинг кўрсатмаларидан маълум бўлишича, 1991—1992 йиллар давомида Т.Юлдашев бошчилигидаги жиноий гуруҳ аъзолари уларни уриб-қийнаб, ўзларининг қароргоҳларида қонунсиз ушлаб турганлар, аслида содир қилмаган жиноятлари учун асоссиз равишда тўхмат қилиб, улардан таъмагирлик йўли билан пуллар олишиб, фуқароларни қадр-қимматини асоссиз равишда камситганлар ҳамда Наманган шахрининг турли жойларида қонунсиз митинглар ўтказиб, Ислом давлати қуришга даъват қилганлар.

Гувоҳ Х.Сатимов судда 1991 йил 2 августда Наманганда у томонидан «Адолат» уюшмаси ташкил қилиниб, уни низоми ишлаб чиқилгани, аммо низом Адлия вазирлигидан рўйхатдан ўтмагани, Т.Юлдашев «вахҳобий» оқимининг аъзоси бўлиб, унинг мақсади Ўзбекистонда исломий давлат қуришдан иборат бўлгани, Намангандаги митинг ва ўзбошимчаликлар Тохир Юлдашев томонидан уюшти-

рилгани, унинг томонидан ташкил қилинган «Ислом лашкарлари» ҳақиқатан ҳам қонунга хилоф ишларни қилиб, кишиларни сабабсиз жабрлаб келганини кўрсатди.

Суд мажлисида сўроқ қилинган гувоҳ В.Эгамбердиев 1990 йилда «Уйчи» кўчасида жойлашган «Гумбаз» масжидига қатнаб, у ердагилар топшириғи бўйича Тошкент шаҳрига кўп марта бориб келганлиги сабабли, уни Т.Юлдашев «Ислом уйғониш хизби»га раис қилиб тайинлагани, «Ислом уйғониш хизби»нинг асосий мақсади Ўзбекистонда Ислом давлати ўрнатиш бўлгани ва шу мақсадга қонуний йўл билан бориш кераклиги ҳақида кўрсатув берди.

Гувоҳлар Р.Э.Ходжиев, А.Д.Ҳайдаров, К.Н.Солихонов, М.Х.Солиевнинг тергов давридаги кўрсатмаларига кўра, улар 1990 йилдан бошлаб Т.Юлдашев бошчилигида тузилган гуруҳга аъзо бўлиб, Қашқадарё вилоятининг Касби туманида 3 кун Т.Юлдашев билан биргаликда «Ислом давлати қуриш» ҳақида даъват қилиб келганлар. Шундан сўнг «Товба», «Ислом лашкарлари» гуруҳлари тузилиб, шу гуруҳ аъзолари Покистонда 4 ой мобайнида «Давлат-Таблицх амаллари»ни ўрганиб келишган. Уларнинг мақсадлари Ўзбекистонда қолаверса, ер юзида Ислом давлати қуриш, Қуръон ҳукмларини жорий қилиш бўлиб, гуруҳ аъзолари «Бойтулмол» жамғармасига пул ажратганлар. Т.Юлдашев Намангандаги даъватчилар гуруҳини бошқариб, уни «амир» деб аташган.

(Ўзбекистон Республикаси Олий Судидаги ҳукмидан. Тошкент шаҳри. 2000 йил, 17 ноябр. «Халқ сўзи», 2000 йил, 22 ноябр.)

* * *

Бўлиб ўтган Наманган воқеалари мустақилликни қўлга киритиб, уни сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий жиҳатдан мустаҳкамлаш, мамлакатда ҳуқуқий демократик жамият қуриш учун бор имкониятларни ишга солаётган ўзбек халқи, жумладан, соғлом фикрли, динатли ҳар бир Наманганлик қалбини ларзага солди. Уларни асрлар мобайнида инсон қадр-қиммати топталган, қадриятлари унитилаётган, эътиқод ва маънавияти камситилган заҳматқаш халқни эндигина рўшнликка чиққан айни бир замонда ҳаётига раҳна солиниши, обрўсига путур етказилиши дарғазаб этди.*

---

* Наманган воқеалари фалсафа фанлари номзоди, доцент Акмал Ҳусайинов билан ҳамкорликда ёзилди.

Наманган воқсалари фақат наманганликларнигина эмас, бошқа бутун халқимизнинг қанчалик нафратига учраган бўлса, уни шунчалик ҳушёрликка ҳам чақирди. Воқсалар оқими, ижтимоий-сиёсий жараёнлар мантиғи диний экстремизм ва ақидапарастликнинг туб моҳиятини англаш, уни илмий-назарий жиҳатдан таҳлил қилиш, унга сиёсий баҳо беришни тақозо этди. Айниқса, Ўзбекистондай 130 дан ортиқ миллат ва элатга мансуб турли дунёқараш ва турмуш тарзига эга бўлган аҳоли яшайдиган, 10 дан ортиқ диний конфессиялар фаолият кўрсатаётган мамлакатда ижтимоий мураса муҳитини яратиш фавқулодда муҳим аҳамият касб этади. Мазкур муаммо мустақилликнинг дастлабки кунлариданоқ ҳал этилиши долзарб масала сифатида давлат сиёсати даражасига кўтарилди. Президент И. А. Каримов мамлакатда юрт тинчлигини таъминлаш ва барқарор муҳитни яратиш, миллатлараро ва динлараро муносабатларни мувофиқлаштириш эҳтиёжларидан келиб чиқиб, унинг назарий асосларини ишлаб чиқди ва амалиётда фаоллик билан жорий эта бошлади. **Натижада мамлакатимизда ижтимоий мураса — мувозанат концепцияси дунёга келди.**

Дарҳақиқат, жамиятда муайян ижтимоий меъёрларга эга бўлиш, турли диний ва ғоявий қарашдаги аҳоли табақалари интилишларини уйғунлаштириш, уларни мамлакат тараққиётини белгилайдиган ғоя атрофида бирлаштириб йўналтириш фавқулодда катта аҳамият касб этади. Айни чоғда умумий фикрларга келиш ҳар бир инсон эркинлиги, шахсий талаблари ва рағбатини бўғиш ҳисобидан бўлмаслиги ҳам зарур. Зеро, **инсон илоҳий ва табиий қисматига кўра мутлақ бетакрор ҳодисадир.** Абу Мансур ал-Мотурудий мазкур масалага алоҳида урғу бериб, **инсонга берилган муқаддас ҳуқуқлардан бири ихтиёрий танлов, меъёрий мувозанатга интилиш ва ҳақни ўз рағбатига кўра топа билиш салоҳияти** эканлигини таъкидлайди ва «...барча амалларни, хусусан, меъёрлар, эътиқодлар, қоидалар, фаолиятларни Аллоҳ яратади, аммо уларнинг барчасини инсон танлайди ва ўз ихтиёри билан амалга оширади. Танлаш ва ихтиёр қилиш жараёнларида **инсоннинг масъулияти, эътиқодий жавобгарлиги** (таъкид бизники — *Н.Ж.*) **намоён бўлади**», — дейди.

Албатта, ихтиёрий танлов бевосита умумхалқ манфаати ва миллий тараққиётга хизмат қилмоғи керак. Зотан, ҳар қандай шароитда инсоннинг ихтиёрий тан-

лови, хатти-ҳаракати жамият ва жамоа манфаатидан устун бўлмаслиги лозим. Бу юксак маданият ва камолот белгисидир. Ана шу нуқтаи назардан қараганда халқимизнинг Наманган фожиалари ва сохта диндорлар келтириб чиқарган можароларга муносабати мамлакатда барқарорликни сақлаш, мустақилликни ҳимоя қилиш, уни асраб-авайлаш мақсади натижасидир.

Президент Ислам Каримовнинг «Аллоҳ қалбимизда, юрагимизда», деб турли диний эътиқодлар ва маслакларни фуқароларнинг Ватан ягоналиги, макон ягоналиги тўғрисидаги қарашларини, илоҳий ва дунёвий қарашларнинг муштараклиги хусусидаги илмий фикрларни илгари сурди. Зеро, инсон ва маънавият, одам ва олам, макон ва замон ўртасидаги муносабатларни уйғунлаштириш замирида бутун жамиятни барқарорлаштириш имкониятлари мужассамдир. Шу тариқа, турли эътиқодлар, хилма-хил қарашлар ва муносабатларни барқарорлаштириш ва уйғунлаштириш концепциясини асослашга йўл очилди. Бунда жамиятни маънавий-руҳий жиҳатдан барқарорлаштириш масаласи инсон етуқлиги ва комиллиги билан боғлиқ ҳолда тушунилди. Диний маърифий савия жамият тараққиётининг муҳим омили даражасига кўтарилди.

Ҳозирги кунга келиб республикамызда 1800 дан ортиқ диний ташкилот мавжуд. Ўзбекистон Муслмонлари идораси, Рус Православ черкови, Тошкент ва Ўрта Осиё Епархияси, Евангелъ, Христиан Баптистлари черковлари Иттифоқи, Рим-католик черкови, Тўлиқ Инжил христианлар Маркази, Ўзбекистон Библия жамияти шулар жумласидандир. Мамлакатимизда «Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида»ги Қонуннинг янги таҳририни ҳаётга тадбиқ этиш натижасида:

- диний ташкилотларнинг ноқонуний равишда фаолият юритишларига чек қўйилди;
- диний ташкилотлар фуқароларнинг реал эҳтиёжларига бевосита хизмат қила бошлади;
- диний ташкилотларга хорижий фуқароларнинг раҳбарлик қилишларига барҳам берилди;
- мамлакатда аҳолининг маънавий ҳаёти учун ёт ва зарарли бўлган диний секталарнинг ёйилиб кетиши олди олинди;
- диний таълим тизими қонуний асосда қайта кўриб чиқилди;
- мамлакатда диний адабиётларни чоп этиш ва тарқатиш ишлари тартибга солиниб, бу фаолият мамла-

катимиздаги диний муассасалар томонидан амалга оширилиши белгилаб берилди;

● диний фундаментализм ва экстремизмга қарши кураш олиб бориш учун ҳуқуқий пойдевор яратилди.

Президент Ислом Каримов мамлакат фуқаролари бирлигини таъминлаш ва динлараро муносабатларни барқарорлаштириш, диний экстремизм ва ақидапарастликка қарши курашишнинг сиёсий, ҳуқуқий, маърифий ва маданий йўналишларини жорий этишнинг ўзига хос концепциясини яратди. Мамлакатда барқарорликни таъминлашнинг маърифий аҳамияти хусусида гапирар экан: «Ўзбек халқи руҳининг тикланганлиги, миллат маънавий-ахлоқий идеалларининг шаклланиши чуқур миллийлик билан умуминсонийлик чамбарчас боғлиқ бўлган ҳодисадир. Ўзбекистонда яшаётган халқлар, ўзига хослигини йўқотмаган ҳолда, умуминсоний руҳиятга, хулқ-атвор фалсафасига эга бўлмоқдалар», деган эди.

Демак, юрт тинчлиги, Ватан равнақи, халқ манфаати миллати, элати ва диний мансублигидан қатъи назар барча учун бирдай тегишлидир. Ўзбекистонда яшайдиган ҳар бир фуқаро, ана шу Ватан тақдирига дахлдорлик ҳиссини кучайтирганлиги, юрт тақдири билан ўзининг тақдирини уйғун англаши, мамлакат ва халқ камолоти, истиқболи учун юксак масъулият ҳиссини туйиши муҳим фазилатга айланди. Айтиш мумкинки, ана шу туйғу Ўзбекистон фуқароларини бири-бирига яқинлаштирди, маънавий яқдиллигини таъминлади.

6. ЖАСОРАТНИНГ ДАВОМИ

XX асрнинг 90-йилларига келиб социалистик мамлакатларда инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ва озодликка интилишнинг янги босқичи бошланди. Шарқий Европа мамлакатларида қарийб ярим аср ҳукм сурган тоталитар давлат тузуми инқирозга юз тутиб, демократик тартиботлар қарор топа бошлади. Югославия Социалистик Федератив Республикаси парчаланиб, унинг ўрнида бир неча мустақил республика, Чехословакия Социалистик Республикаси иккига бўлиниб, Чехия ва Словакия суверен давлатлари вужудга келди. Айтиш мумкинки, айни чоғда собиқ СССР парчаланиб унинг ўрнида мустақил тараққиёт йўлини танлаган 15 мамлакат ташкил топди.

Бошқача айтганда, бу даврга келиб кўпгина мамлакатларда мустақилликка эришиш масаласи дунёни кенг қамраб олган жараёнга айланди. Ўзбекистоннинг мустақилликка эришиши ана шу оламшумул жараён таркибида юз берди.

«Халқларнинг озодлик, мустақиллик, бахт-саодатга азалий интилиши, ўз тақдирини ўзи белгилашга азму қарори ҳаётдаги чуқур ўзгаришларни ҳаракатга келтирувчи кучдир», деган эди Ислом Каримов.

1990-йилларнинг бошларига келиб Ўзбекистонда халқнинг шу азалий орзусини амалга ошириш кун тартибидаги бош масала бўлиб қолди.

Мамлакатда шундай вазият вужудга келдики, бир томондан: «Зўравонликка асосланган, маъмурий буйруқбозликка хос бўлган марказлашган давлат сақланиб қоладими ёки демократик жараёнлар чуқурлашиши эвазига иттифоқдош республикалар суверенитети таъминланадими?» деган масала долзарб бўлиб қолди. Иккинчи томондан, ўша даврдаги давлат раҳбарияти мамлакат ичкарасидаги вазиятни тўғри баҳолай олмади, миллий республикаларда мустақилликка эришишга интилишнинг тобора кучайиб бораётганининг олдини ололмай қолди.

СССР Олий Совети ҳам, СССР Президенти ва Хукумати ҳам инқирозий ҳолатдан чиқишнинг йўлини топа олмай қолди. Хуллас, 90-йилларнинг бошларига келганда Марказ ва иттифоқдош жумҳуриятлар ўртасидаги муносабатлар кескинлашиб, марказий ҳокимиятнинг обрўи пасайиб кетди. Сиёсий, иқтисодий ва ҳўжалик ҳаёти бошқарилмай қолди. Оқибатда турмушнинг барча соҳаларидаги салбий аҳволдан халқнинг кун сайин норозилиги ортиб, турмуш даражаси ёмонлаша бошлади. Ишлаб чиқариш ва меҳнат интизоми издан чиқди. Бу ҳол табиий равишда халқнинг кўзини очди, энди у эскича буйруқбозлик усулини қабул қила олмай қолди.

Қисқа қилиб айтганда, шу вақтга келиб республикалар суверенитетини ва инсон ҳуқуқларини поймол қилган тоталитар буйруқбозлик бошқарувининг истиқболсиз эканлигини ҳаётнинг ўзи кўрсата бошлади.

Буни биргина собиқ СССРда халқ ҳўжалигини бозор иқтисодиётига ўтказиш ҳамда Янги Иттифоқ Шартномаси тайёрлаш борасидаги натижасиз қадамларда ҳам кўrsa бўлади.

Шуни айтиш керакки, собиқ Иттифоқда халқ ҳўжа-

лигини бозор иқтисодига ўтказиш масаласи 1987 йили халқ депутатлари II съезди қарори ва иқтисодиётни соғломлаштиришга қаратилган Ҳукумат Дастурида тилга олинган, у 1990 йил май ойида Олий Кенгаш III сессиясида муҳокама қилинган эди.

Халқ депутатлари Ҳукумат Дастурини муҳокама қилар эканлар, бозор иқтисодига ўтиш объектив зарурият, бундан бошқа йўл йўқ, деган хулосага келдилар. СССР Олий Совети III сессиясининг «Бошқариладиган бозор иқтисодига ўтиш ҳақида»ги қарорида бозор иқтисодиётига ўтиш иқтисодий ислохотларнинг асосий мазмунини ташкил қилади, деб қайд этилди. Шу боис бу борадаги Ҳукумат Концепциясини депутатлар фикр-мулоҳазалари асосида қайта ишлаш ва 1990 йил 1 сентябрига тайёрлаш топширилди.

Мамлакатда шу йўналишдаги амалий ишлар қизғин тус олди. 1990 йил 25 июлда СССР Президентлик Кенгашида Бош Министрнинг Мамлакатни бозор иқтисодиётига ўтказиш юзасидан қўшимча чоралар ҳақидаги ахбороти тингланди. 1990 йил 27 июли ва 30 августида мамлакат Президентининг олимлар, мутахассислар, оммавий ахборот воситалари вакиллари билан иқтисодий ислохотлар мавзусидаги учрашуви бўлди.

6 августда эса мамлакат Президенти М.Горбачёвнинг «Янги Иттифоқ Шартномасининг асоси сифатида бозор иқтисодиётига ўтишнинг Иттифоқ Дастури Концепциясини тайёрлаш ҳақида» Фармони эълон қилинди. Бу вазифани бажариш учун СССР ва РСФСР раҳбарлари томонидан С.Шаталин, Н.Пардаков, Л.Абалкин, Г.Явлинский, С.Алексеев, В.Вавилов, А.Григорьев, М.Задорный, В.Мартынов, В.Машиц, А.Михайлов, Б.Фидеров, Т.Яригина ва Е.Ясинлардан иборат комиссия тузилди. Комиссияга 1990 йил сентябридан кечикмасдан Ҳукумат Дастурини ишлаб чиқиш топширилди.

1990 йил сентябри бошларида СССР Олий Кенгаши IV сессиясида Н.Рижков «Бошқариладиган бозор иқтисодига ўтишга тайёргарлик ва мамлакат халқ хўжалигида барқарорликни вужудга келтириш ҳақида» маъруза қилди. Унда депутатларнинг аввалги фикрлари инобатга олинган вариант ишлаб чиқилгани айтилса-да, сессия Ҳукумат Дастурини қабул қилмади. Бунинг муҳим сабаби депутатларда Ҳукуматга нисбатан ишонч йўқола борган эди. Айни чоқда Ҳукумат Дастури собиқ Иттифоқни сақлаб қолишни, шунингдек, иқтисодиёт-

ни социалистик йўлдан ривожлантиришни кўзда тутар эди.

11 сентябрда РСФСР Олий Совети II сессияси С.Шаталиннинг «500 кун» Программасини қабул қилди. С.Шаталин томонидан ишлаб чиқилган «500 кун» Дастури эса:

— «Фуқароларни мулкка эгалик ҳуқуқини, иқтисодий мустақилликни, эркин истеъмол бозори ва унда эркин нарх;

— корхонанинг мустақил иқтисодий фаолият ҳуқуқи;

— иттифоқдош республикаларнинг мутлақ суверенитети;

— аҳоли турмуш даражасини пасайтирмаслик»ни кўзда тутар эди.

Шунга қарамасдан СССР Олий Совети 21 сентябрдаги IV сессиясида бу икки Дастурни ҳам қабул қилмади. 1990 йил 24 сентябрда сессия «Халқ хўжалигини барқарорлаштиришнинг кечиктириб бўлмайдиган вазифалари»ни муҳокама қилиб, Ҳукумат Дастури ва С.Шаталин Дастуридан иборат Ягона Дастур ишлаб чиқишни топширди. 1990 йил 18 октябрида сессия: «Бозор иқтисодиётига ўтиш жаҳон амалиётидан келиб чиққан зарурат, аммо у иқтисодиётнинг социалистик йўналишига зиён етказмайди», деб хулоса берди.

Демак, 1980-йиллар охирига келиб, собиқ мамлакатда халқ хўжалигини бозор иқтисодиётига ўтказишни ҳаётнинг ўзи кун тартибига қўя бошлади ва унинг ҳуқуқий асосларини яратишни заруратга айлантирди. Шундай бўлса-да, 1990—1991 йилларда иқтисодиёт орқага қараб кета бошлади ва халқнинг турмуш тарзи, шароити ёмонлаша борди. Мамлакат ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан таназзулга юз тута бошлади.

Бунинг боиси мамлакат ижтимоий-сиёсий ҳаётига учта йўналишдаги кучлар манфаатлари тўқнашгани эди.

Биринчи кучлар — Н.Рижков ва В.Павлов Дастури тарафдорлари. Улар собиқ СССРни сақлаб қолиш, халқ хўжалигини Марказдан бошқариш, ҳуқуқни кўпроқ Марказда тўплаш ниятида эдилар. Улар иқтисодиётни ривожлантиришда социалистик йўлдан воз кечмасликни талаб қилар эдилар.

Иккинчи кучлар — С.Шаталин гуруҳи аъзолари тарафдорлари. Улар СССРни тарқатиб юбориш, иттифоқдош республикалар ўрнида суверен, мустақил Давлатлар тузиш, чексиз хусусий тадбиркорликни ривож-

лантириш, мулкни давлат тасарруфидан чиқариш, хусусийлаштириш, колхоз ва совхозларни тугатиб, фермер хўжаликлари тузишни кўзда тутдилар. Бу моҳиятан иқтисодий ривожланишнинг социалистик йўлидан воз кечишни билдирар эди.

Учинчи кучлар — М.Горбачев Дастурини қувватловчилар. Улар муроса йўлини қидириб, юқорида тилга олинган ҳар икки дастур йўналишларини уйғунлаштириш ва СССРни сақлаб қолиш, марказлашган маъмурий буйруқбозлик ҳокимиятини йўқотмаслик, «шоковая терапия» усулидан фойдаланиш ғоясини илгари сурар эди. Янги Иттифоқ Шартномасини тайёрлаш ҳам шу мақсадчаларга йўналтирилган эди. Жумладан, янги Иттифоқ Шартномасида мамлакат номини ҳам «Социалистик Республикалар Иттифоқи» деб эмас, «Мустақил Совет Республикалари», «Мустақил Давлатлар Иттифоқи» деб аташ тўғрисидаги таклифлар ҳам ўртага ташлана бошлади.

Шундай қилиб, собиқ СССР ижтимоий тараққиётида учта йўналиш — тоталитаризмга қайтиш, буржуача трансформация ва социалистик йўналишдаги демократик кучлар тўқнашиб қолган эди. Табиийки, бу мамлакат ижтимоий-сиёсий ҳаётида таназзулни вужудга келтирган эди.

Ана шундай зиддиятли бир шароитда Ўзбекистон раҳбарияти бу йўналишларнинг номақбул эканлигини аниқ-равшан кўрди ва республика халқ хўжалигини бозор иқтисодиётига ўтказишнинг ўзига хос йўлини мустақил тарзда ўзи белгилай бошлади. Аввало, «Ўзбекистоннинг иқтисодий мустақиллигини шакллантириш концепцияси»ни тайёрлашга киришилди. Концепция республика Режа Давлат кўмитаси, Молия вазирлиги, бошқа вазирликлар, идоралар, илмий-тадқиқот институтлари, вилоятлар ва Тошкент шаҳар ижроия кўмиталари билан ҳамкорликда тайёрланди. Унга кўра, «Ўзбекистон халқ хўжалигини соғломлаштириш ва бозор иқтисодиётига ўтишнинг асосий принциплари» ишлаб чиқилди ва у 1990 йил 17 октябрида умумхалқ муҳокамаси учун эълон қилинди.

1990 йил октябри охирида Ўзбекистон ССР Олий Кенгаши IV сессиясида бу масала юзасидан Ҳукуматнинг ҳисоботи эшитилди.

Олий Кенгаш сессияси «вужудга келган аҳволдан чиқишнинг йўлини республиканинг иқтисодий мустақиллигига эришиш асосида иқтисодий ислохотларни

чуқурлаштириш ва жадаллаштиришдан иборат» деб ҳисоблади.

Шунинг учун ҳам сессия республика Ҳукумати Дастурини маъқуллади ва Ўзбекистон Министрлар Советига «Ўзбекистон ССР мулкига эгалик қилиш, уни тасарруф этиш, тақсимлаш ва ундан фойдаланиш масалалари юзасидан республиканинг суверен ҳуқуқларини амалга оширишнинг самарали амал қилувчи механизмини яратиш бўйича асосланган таклифлар тайёрлаш, шунингдек, 1 июнгача Ўзбекистон Олий Советига иқтисодий тизим масалалари ва ер, ер ости ҳамда бошқа табиий бойликларни, ишлаб чиқариш корхоналарини Ўзбекистон ССР мулкига ўтказиш бўйича Ўзбекистон ССР Конституциясига киритиладиган ўзгаришлар тўғрисида Қонун лойиҳаси киритиш»ни топширди.

Ҳукумат Дастурига кўра, қуйидагилар Ўзбекистон халқ хўжалигини соғломлаштириш ва бозор иқтисоди-га босқичма-босқич ўтишнинг асосий йўналишлари қилиб белгиланди.

Мустақил давлат бўлмиш Ўзбекистон:

— бошқа республикалар билан мувофиқлаштирилган мустақил ижтимоий ва иқтисодий сиёсатни халқ хўжалигини ўзи бошқариш ва ўзини ўзи пул билан таъминлаш соҳасида суверен ҳуқуқларини амалга оширади, хўжалик турмуши ва маданий турмушдаги миллий ўзига хослик сақланиб қолишини таъминлайди;

— бошқа республикалар билан ўз иқтисодий алоқаларини эквивалентлик ва ўзаро манфаатдорлик асосида мустақил ҳал этади, бу алоқаларни мамлакатнинг яхлит халқ хўжалик комплекси доирасида ўзаро шартномалар ва битимлар билан тартибга солади;

— маҳаллий Советларнинг маҳаллий ўзини ўзи бошқаришни кенг ривожлантириш, унинг мулкӣ ва молиявий негизини мустаҳкамлаш ҳуқуқларига кафолат беради;

— ўз ихтиёрида бўлган ҳамма воситалар билан меҳнат жамоаларининг ва фуқароларнинг иқтисодий ҳуқуқларини мустаҳкамлашга кўмаклашади, шу ҳуқуқларнинг ҳар томонлама ҳимоя қилинишини таъминлайди.

Шунингдек, ушбу ҳужжатда Ўзбекистон ССР иқтисодий мустақиллигини кенгайтиришнинг бош мақсади иқтисодиётнинг жўшқин, юксак самарали, экологик жиҳатдан хатарсиз ривожланишини, аҳолининг ҳозирги замон турмуш стандартлари даражасидаги фаровон-

лигини, ижтимоий адолат ва ҳимояланишни таъминлайдиган янги ҳўжалик-ҳуқуқий шароитларни шакллантиришдан иборат қилиб белгиланди.

Айни вақтда Концепцияда мақсадга эришиш йўлидаги вазифаларни ҳал этиш, жумладан, республика билан Иттифоқнинг ўзаро мажбуриятлари ва ўзаро масъулияти асосида Ўзбекистон ССР билан ССР Иттифоқининг ҳуқуқ доираси соҳаларини фарқлаб қўйиш;

— давлат мулкининг ҳаддан ташқари марказлашувини ва бюрократик ташкил этилишини бартараф қилиш;

— мулкчиликнинг хилма-хил шаклларини ривожлантириш, бу шаклларнинг тенг ҳуқуқлилиги ва мусобақалашувини таъминлаш;

— асосан, иқтисодий усуллар негизида республиканинг халқ ҳўжалиги давлат бошқарувига ўтиш, режалаштириш, молия-бюджет, банк тизимини сифат жиҳатидан ўзгартириш, меҳнат муносабатларини ва табиатдан фойдаланишни тартибга солиш;

— бозор механизмларини вужудга келтириш, товарлар, хизматлар, молия-кредит ресурсларига талаб ва таклифни тартибга соладиган нарх ва бошқа воситаларнинг аҳамиятини ошириш, Ўзбекистон ССРнинг ички, Ўрта Осиё республикалари ва Қозоғистон минтақа бозорини ривожлантириш;

— барча фуқароларнинг қобилиятларидан тўла-тўқис фойдаланиш имкониятларини бараварлаштириш, аҳолининг кам даромадли табақаларини қўллаб-қувватлаш, оналик ва болаликни муҳофаза қилиш, ёш авлодни тарбиялаш, соғлиқни сақлаш, маориф, фан, маданият ва санъатни ривожлантиришни таъминлайдиган ижтимоий кафолатларнинг таъсирчан тизимини вужудга келтириш;

— республика ташқи иқтисодий фаолияти механизминини сифат жиҳатдан ўзгартириш, шу жумладан, экспорт, импорт операциялари соҳасидаги ҳуқуқлар ва имкониятларни кенгайтириш;

— хорижий сармоялар Ўзбекистон ССР иқтисодиётига инвестиция киритиши, чет эл сайёҳлигини ривожлантириш ва ҳоказо;

— республика ва маҳаллий ҳокимият ҳамда бошқарув идораларининг ваколатлари ва масъулиятини ажратиб қўйиш, халқ депутатлари маҳаллий советларининг тўла ҳокимияти ташкилий-ҳуқуқий ва молиявий-иқтисодий кафолатларини таъминлаш;

— республикадаги иқтисодий ва ижтимоий жараёнларни тартибга солишда қатнашувчи демократик жамоат муассасалари, истеъмолчилар жамиятлари, ишлаб чиқарувчилар уюшмалари, экология ва фан-техника жамиятлари, хайрия жамғармалари ва шу кабиларни вужудга келтиришга кўмаклашиш назарда тутилди.

Умуман, Ўзбекистон раҳбарияти СССР Ҳукуматига Ўзбекистоннинг шошилиш бозор иқтисодиётига ўтиш тўғрисидаги кўрсатмасига эътироз билдириб, бу республика шароити учун бирданига тўғри келмаслигини ва бозор иқтисодиётига аввало аҳолини, биринчи навбатда, унинг кам таъминланган қатламини, ижтимоий кафолатлаб, сўнг ўтиш борасида Ўзбекистон ўзи мустақил ҳаракат қилишини маълум қилди.

1990 йил 29 августида Ўзбекистон ССР Олий Совети Президиуми «Иттифоқнинг янги шартномаси ва бошқариладиган бозор иқтисодиётига ўтиш программасининг асосий қоидалари ва йўл-йўриқларига нисбатан республиканинг тутган ўрни тўғрисида»ги масалани кўриб чиқиб бу борада шошилмаслик жоизлигини яна бир бор таъкидлади. Олий Совет Президиуми Иттифоқнинг янги шартномасини тузиш ҳамда бошқариладиган бозор иқтисодиётига ўтиш дастури бўйича тайёрланган таклифлар биринчи туркумини чуқур ўрганиб чиқиш ва муҳокама қилиш учун Ўзбекистон Олий Совети, Компартия Марказий Кўмитаси, Ўзбекистон ССР Фанлар Академияси ва бошқа ташкилотларга юборди.

Кўрииб турибдики, янги Иттифоқ Шартнома лойиҳаси аввалги йиллардагидек дарҳол республика томонидан қувватланмади, бу ерда биринчи навбатда Ўзбекистоннинг миллий манфаатлари ҳимоя қилиниши назарда тутилди. Янги Иттифоқ Шартномасини: «У Ўзбекистоннинг сиёсий суверенитетига зарар етказмай-дими?» деган нуқтаи назардан келиб чиққан ҳолда имзолаш кўзда тутилди.

Хуллас, Концепциядан маълум бўлаяптики, СССР марказий идораларидан фарқли ўлароқ, 80-йиллар охири ва 90-йиллар бошида Ўзбекистон дадиллик билан иқтисодий мустақиллик ва сиёсий суверенитетни қўлга киритиш учун амалий ҳаракат қила бошлади. Айни чоқда Ўзбекистоннинг иқтисодий мустақиллиги ва сиёсий суверенитетини таъминлашнинг ҳуқуқий асосларини

яратиш учун ҳам конкрет чоралар кўрилди. Бу борада халқнинг хоҳиш иродаси ҳисобга олинди.

Масалан, Ўзбекистон раҳбарияти ва халқининг Ўзбекистоннинг мустақиллик сари дадил қадам қўяётганлигини 1991 йил 17 мартдаги умумхалқ референдуми якунларида ҳам яққол кўриш мумкин. 1991 йил 20 февралда Ўзбекистон Олий Кенгашининг Раёсати йиғилиши бўлиб, унда СССР Олий Кенгаши томонидан белгиланган референдумда овоз беришга мўлжалланган асосий бюллетень билан бирга «Ўзбекистон янги ланаётган Иттифоқ (Федерация) таркибида мустақил, тенг ҳуқуқли республика бўлиб қолишига розимисиз?» деган савол қўйилган қўшимча бюллетень киритишга қарор қилинди. Бюллетендаги ушбу матн ўзгартирилиши мумкин эмас, деб белгиланди.

Олий Кенгаш Раёсати вилоятлар, Тошкент шаҳар ҳокимликларига бўлажак референдумда Ўзбекистоннинг мустақил бўлишига муносабат билдирувчи ушбу бюллетень матни юзасидан кенг меҳнаткаш омма ўртасида тушунтириш олиб боришни топширди. Бу ишларга ҳуқуқшунослар, мутахассислар, зиёлилар вакиллари кенг жалб қилиш тавсия қилинди.

Референдум якуни шуни кўрсатдики, Ўзбекистоннинг мустақил тенг ҳуқуқли республика сифатида янги ланган Иттифоқ (Федерация) таркибида бўлишига доир қўшимча бюллетень бўйича 9215571 нафар киши ёки овоз берувчиларнинг — 93,9 фоизи овоз берди.

Шундай қилиб, бу референдумда Ўзбекистон халқининг мутлақ кўпчилигида Ўзбекистонни мустақил республика сифатида кўриш хоҳиши борлигининг ўзиёқ республика раҳбариятининг бу борадаги дадил кучгайратини қўллаб-қувватлаш ифодаси эди.

Бундан ташқари, Ўзбекистонда республиканинг давлат мустақиллигига доир мутлақо янги давлат рамзлари тайёрлаш ва қабул қилиш ишлари ҳам дадил бошлаб юборилди.

1991 йил 15 февралда Ўзбекистон Олий Кенгаши «Ўзбекистоннинг давлат рамзлари тўғрисида» махсус қарор қабул қилди. Унда, жумладан, шундай дейилди:

«Мустақиллик тўғрисидаги Декларацияга амал қилиб, Ўзбекистон ССР Олий Кенгаши қарор қилади:

1. Ун иккинчи чақириқ Олий Кенгаш II сессиясида тузилган Ўзбекистон ССР Конституцияси (Асосий Қонуни)нинг янги лойиҳасини тайёрловчи комиссиясига

Ўзбекистон ССРнинг Янги Давлат байроғи, Герби ва Мадҳиясига доир таклифлар ҳамда улар тўғрисида Низомлар тайёрлаш топширилсин. Комиссия республика жамоатчилиги ва депутатларининг фикрларига таяниб иш кўрсин.

2. Бу борадаги таклифлар матбуотда эълон қилиниб, умумхалқ муҳокамаси уюштирилсин».

Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгаши қабул қилган қонунлар, Ўзбекистон Президентининг Фармонлари, ҳукумат қарорлари катта аҳамиятга эга бўлиб, улар республиканинг иқтисодий ва сиёсий жиҳатдан мустақил ривожланиш йўлига бевосита қаратила бошлади.

Ўзбекистоннинг ўз суверенитети учун кураши, аввало, жумҳуриятда қабул қилинган ҳар бир қонуннинг мазмуни ва моҳияти жиҳатидан собиқ Иттифоқ қонунларидан тубдан фарқ қилишида, бундан ташқари, ҳар бир қонун аввалгидек Иттифоқ қонунига мослаштириб эмас, балки республика манфаати ифода этилганлиги билан ажралиб тура бошлади.

Масалан, 1989 йил 20 октябрида ўн биринчи чақириқ Ўзбекистон ССР Олий Советининг ўн биринчи сессиясида «Ўзбекистон ССР Конституцияси (Асосий Қонуни)га ўзгартиришлар ва қўшимчалар киритиш» тўғрисидаги масала махсус муҳокама этилди. Сессияда шу масала юзасидан республика Олий Совети Раиси доклад қилди. Маърузада «Ўзбекистон ССР Конституцияси (Асосий Қонуни)га ўзгартиришлар ва қўшимчалар киритиш ҳақида»ги Қонун давлат механизмининг ҳамма бўғинлари Олий Советга бўйсунганини назарда тутиши алоҳида таъкидланди. Республика Олий Советига энг олий назорат қилувчи идора сифатида Ўзбекистон ССРнинг юқори мансабдор шахсларини, шу жумладан, Олий Совет Раисини сайлаш, Ўзбекистон ССР Министрлар Советининг Раисини, ҳукумат аъзолари ва бошқа раҳбар лавозимдаги кишиларни тасдиқлаш ёки тайинлаш ва зарур бўлганда уларни муддатидан олдин лавозимидан чақириб олиш ҳуқуқи берилди. Ҳукуматнинг бир йилда камида бир марта Олий Совет олдида ҳисоб бериши мажбурий қилиб қўйилди. Шунингдек, Олий Совет бюджетни назорат қилиш, министрлик ва идоралар ишини текшириш, депутатлар сўровини муҳокама қилиш масалаларини ҳам кўриб чиқадиган бўлди.

Конституцияга киритилган бу ўзгартиришлар рес-

публика давлат ҳокимиятининг олий идорасига мустақил давлат олий идорасига хос зарур ваколатларни берди. Айни чоқда бу ваколатлар унинг адолат бузилган ҳамма жойда зудлик билан адолатни тиклаши, жамият турмушида юз бериши мумкин бўлган нохуш ҳодисаларнинг олдини олиш имкониятини ҳам берди.

Қонун яна шуниси билан аҳамиятли эдики, Ўзбекистон ССР Олий Советини республиканинг Совет Федерациясида эркин, ҳар томонлама ривожланиши учун кафолат берадиган ваколатлар билан ҳам таъминлади. Илгари бу ваколатларнинг кўпчилиги фақат Иттифоқ идораларининг ҳуқуқи ҳисобланар эди. Масалан, 102-моддада кўзда тутилган «мулкчилик муносабатларини, халқ хўжалигини ва социал-маданий қурилишни, бюджет-молия системасини, меҳнатга ҳақ тўлашни, нарх белгилашни, солиқ, табиатни муҳофаза қилиш ва табиий ресурслардан фойдаланишни, шунингдек, бир қанча бошқа ижтимоий муносабатларни қонун йўли билан республикада тартибга солиш» шулар жумласидандир.

Шунинг учун ҳам Конституцияга киритилган бу қўшимчалар депутатлар томонидан яқдиллик билан кутиб олинди. Жумладан, сессияда сўз олган Фарғона вилоятидаги «Риштон» совхозининг бригада бошлиғи, депутат Саодатхон Ёқубова «Ушбу сессияда муҳокама қилинаётган масала ғоят муҳим бўлиб давлатни бошқаришда ошкоралик, демократия, инсон манфаатларини тўла ҳимоя қилиш, давлатнинг фуқаро олдидаги, фуқаронинг давлат олдидаги ҳуқуқий жавобгарликларини таъминлашга олиб келади», деб барча сессия қатнашчилари фикрини ифодалади. Шу боисдан сессияда Ўзбекистон Конституцияси (Асосий Қонун)га ўзгартиришлар ва қўшимчалар киритиш тўғрисида» қабул қилинган Қонуннинг 101-моддасида «Ўзбекистон ССР Давлат ҳокимиятининг олий органи доимий ишлайдиган Ўзбекистон ССР Олий Совети бўлиб, у ўз фаолиятига қонун чиқариш, фармойиш бериш ва назорат қилиш вазифаларини амалга оширади.

Ўзбекистон ССР Олий Совети «Ўзбекистон ССР ихтиёрига бериб қўйилган ҳар қандай масалани қараб чиқиш учун қабул қилиш ва ҳал этишга ҳақлидир», айни чоқда миллий давлат тузилиши масалаларига доир қарорлар қабул қилади, деб алоҳида таъкидлаб қўйилди.

Айтиш керакки, республика раҳбариятининг Ўзбе-

кистоннинг сиёсий суверенитетини таъминлашга қаратилган қатъий позицияси И.А.Каримов томонидан 1980 йиллар охиридан бошлаб бир неча марта кўндаланг қилиб қўйилди. Жумладан; У КПСС Марказий Комитетининг 1989 йил 20 сентябрида Москвада бўлиб ўтган пленумида дадил тарзда: «Биз иттифоқ ва республикаларнинг вазифаларини, бурчларини ва ўзаро мажбуриятларини аниқ-равшан белгилаб қўйиш, республикалар мустақиллигини ҳар жиҳатдан мустаҳкамлаш тарафдоримиз», деб таъкидлади. Орадан бир оз ўтгандан сўнг — Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитетининг 1990 йил 23 мартдаги пленумида Президент И.А.Каримов Ўзбекистоннинг иқтисодий мустақилликка эришишнинг асосий йўлларини кўрсатиб: «Сиёсий системани янгилаш масалаларини Ўзбекистоннинг иқтисодий мустақиллиги муаммоларидан ажралган ҳолда қараш мумкин эмас. Бизда бундай мустақиллик учун шарт-шароит бор», деган фикрни билдиради.

Дарҳақиқат, 1980 йилларнинг охириларидан бошлаб республикада иқтисодий ва сиёсий суверенитет учун қадам-бақадам чора-тадбирлар кўрилди. Масалан, Ўзбекистон ССР Олий Совети 1989 йил 25 ноябрида бўлган «Ўзбекистон ССРни иқтисодий ва социал ривожлантиришнинг 1990 йилги Давлат плани тўғрисида»ги масалани муҳокама қилар экан, республиканинг иқтисодий мустақиллигига оид муҳим тадбирларни белгилади. «1990 йилга мўлжалланган план, деб таъкидланади сессияда, республиканинг ўз-ўзини маблағ билан таъминлаш принципларига ўтиш арафасида унинг иқтисодий мустақиллигини кенгайтириш талабларини ҳисобга олган ҳолда тузилган эди... Энг асосийси, республиканинг шароити, ўзига хос хусусияти, анъанавий маросимлари ва манбаларидан келиб чиққан ҳолда терриitorial хўжалик ҳисобининг ўз концепциясини ишлаб чиқишдир».

Сессия 1990 йил плани бюджет лойиҳаларида ҳукуматнинг ўзлаштирилган капитал маблағлари социал эҳтиёжларга сарф қилинишини қонунан тўғри ва асосли деб ҳисоблади ва «республиканинг суверенитети айти шунда яққол кўринади», деб таъкидлади.

Сессияда республиканинг иқтисодий мустақиллигини таъминлашга қаратилган қуйидагича қарор қабул қилинди:

«1990 йилда совет ва хўжалик органлари, илмий муассасалар ишининг муҳим йўналиши республикани

Ўз-ўзини бошқариш ва ўз-ўзини маблағ билан таъминлаш принципига ўтишга тайёрлаш юзасидан амалий тадбирларни ишлаб чиқишдан иборат, деб ҳисоблансин.

Ўзбекистон ССР Министрлар Совети бу иш жараёнида ижтимоий ишлаб чиқаришнинг реал ресурсларини ҳамда амал қилиш имкониятлари — структурани тубдан такомиллаштириш ва унинг илмий-техникавий ҳамда ташкилий даражасини ошириш имкониятларини ҳар томонлама қараб чиқсин... амалга оширилаётган сиёсий система ислоҳотини, ишлаб чиқариш муносабатларини такомиллаштиришни ҳисобга олган ҳолда республиканинг иқтисодий суверенитетини кенгайтиришнинг асосий йўллари белгиласин».

1990 йил 23 мартда Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитетининг пленуми бўлди. Унда Ўзбекистон ССРнинг сиёсий суверенитети масалаларига оид муаммоларни таҳлил этишга ва концепцияларини ишлаб чиқишга жиддий эътибор берилди. Пленум янгиланаётган сиёсий тизимда республика Компартиясининг ўрни ва мавқеи, унинг давлат ҳокимияти идоралари ва жамоат ташкилотлари билан ўзаро муносабати принциплари тўғрисидаги масалаларини муҳокама қилиб, буйруқбозликдан, маъмуриятчиликдан воз кечиш лозимлигини уқтирди. Шу билан бирга пленум республика сиёсий тизими тўғрисидаги масалани кўриб чиқишни ҳаёт тақозо қилаётганлигини кўрсатиб, реал ҳокимият Ўзбекистон Компартиясидан, унинг барча даражаларидаги комитетларидан халқ депутатлари Советларига берилиши билан боғлиқ барча қийинчиликларни енгиб ўтишлари лозимлигини таъкидлаб, юзага келган вазиятда Ўзбекистон ССР Президенти лавозимини таъсис этиш муҳим аҳамият касб этади», деб таъкидлади.

Ўзбекистонда Президентлик бошқаруви масаласининг кўтарилиши шунчаки ССР Иттифоқи янги тартибига тақлид қилиш эмас, балки принципиал амалий ва тарихий ҳодиса бўлди. Республикада бошқарувнинг айни ана шундай шакли жорий этилиши, аввало, сиёсий, ижтимоий-иқтисодий, миллатлараро ва бошқа соҳалардаги муаммоларни ҳал қилиш жараёнини тезлаштиришга кўмаклашиш воситаси сифатида жорий қилинди. Энг муҳими шундан иборатки, Президент девонининг жорий этилиши — республика учун суверенитет ва давлатчиликда моҳият жиҳатидан янги босқичга ўтишни билдирар эди.

Алоҳида таъкидлаш керакки, айна шу пайтда кенг миқёсда тартиб ва интизомни, энг аввало, бошқарувнинг барча даражаларида ва жабҳаларида ижро механизмини қайта қуришни тезлаштириш вазифаларини ўз вақтида ҳал этиш масаласи, фуқаролар ҳуқуқларини ҳимоя қилувчи барча давлат муассасаларини назорат қилиш ҳам катта аҳамият касб этмоқда эди.

Ана шу объектив ҳолатни ҳисобга олиб, Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитети Пленуми Президентлик лавозими ташкил қилишни республика Олий Совети сессиясига таклиф қилди. Натижада 1990 йил 24 мартда XII чақириқ Ўзбекистон ССР Олий Советининг биринчи сессияси бўлди. Сессия Ўзбекистон тарихида биринчи марта Президентлик лавозимини таъсис этиш тўғрисида қарор қабул қилди. Сессия яқдиллик билан Ислом Абдуғаниевич Каримовни Ўзбекистон Совет Социалистик Республикасининг Президенти этиб сайлаш тўғрисида қарор қабул қилди. Бу ерда шуни алоҳида таъкидлаш керакки, Ўзбекистонда Президент лавозимининг таъсис этилиши жумҳуриятнинг сиёсий ва иқтисодий мустақиллиги учун кураш борасида қўйилган дадил қадамлардан дастлабкиси эди.

Чунки узоқ йиллар мобайнида йиғилиб қолган миллий, сиёсий, иқтисодий, ижтимоий, маънавий ривожланиш муаммолари бу вақтга келиб ниҳоятда кескин тус олган эди. Ҳаёт республиканинг келажаги, халқ тақдири ва турмушининг, Ўзбекистон фуқаролари келажак авлодлари ҳаётининг тўқислиги, тинчлик, осойишталик муаммоларини изчил ҳал этишни кўрсата бошлади. Ўзбекистон олдидаги мана шу долзарб муаммоларни ҳал этишда Президент лавозими кенг имконият очар эди.

Республиканинг биринчи Президенти И.А.Каримов сессияда «Бу катта ишонч учун ўзимнинг миннатдорчилигимни билдираман, мен буни, энг аввало, ўзбек халқи, Ўзбекистон ССРнинг барча меҳнаткашлари, ишчилар синфи, деҳқонлар, зиёлилар, жумҳуриятимизда яшовчи ҳамма миллат ва халқлар тақдири учун ўз зиммамга тушган улкан бурч ва жавобгарлик деб қабул қиламан. Ҳар бир фуқаронинг конституцион ҳуқуқи ва эркинликларини таъминлаш йўлида катта масъулият деб тушунаман», деди.

Ўз фикрини давом эттириб, И.А.Каримов Президент вазифасига тўхталиб: «Ўзбекистон Президенти сифатидаги ўзимнинг асосий вазифаларимни нимадан

иборат деб биламан? Ўзбекистон ССРнинг сиёсий мустақиллигини мустаҳкамлаш ва янада такомиллаштириш, уни янги ва ҳаётий мазмун билан бойитиш, шунингдек, «Президент бошқаруви»нинг муҳим вазифаларидан бири республиканинг иқтисодий мустақиллигини, ўзини-ўзи идора қилишга ва ўзини ўзи пул билан таъминлашга ўтишини таъминлашдир. Айни чоқда меҳнаткашларнинг, аҳолининг ҳамма табақалари фаровонлигини ошириш, одамларнинг талаб ва эҳтиёжларини қондириш, ижтимоий соҳани тез суръатлар билан ривожлантириш — республика давлат ҳокимияти органларидан, шахсан мендан, Ўзбекистон ССР Президентидан доимий эътибор талаб қиладиган вазифадир». Шу тариқа Президент энг қийин ва қонли тўқнашувларни бошдан кечирган халқ олдида бутун масъулиятни очиқ-ойдин ўз зиммасига олди.

Шу билан бирга Президент ўз фаолиятининг марказида халқни маънавий юксалтириш, инсонни ахлоқий, жисмоний такомилга эриштириш турганлигини ҳам алоҳида уқтирди.

Гап Ўзбекистон мустақиллиги ҳақида борганда, шубҳасиз, Ўзбекистон Олий Советининг иккинчи сессиясида қабул қилинган Ўзбекистон Республикаси «Мустақиллик Декларацияси»нинг ўрни ва аҳамиятига алоҳида тўхташ лозим. Зеро, бу муҳим ҳужжат Ўзбекистоннинг мустақилликка эришишида қўйилган навбатдаги муҳим қадамлардан бири эди. Бу умумдавлат аҳамиятига эга бўлган Декларацияни қабул қилишда республика Олий Совети депутатлари фаоллик кўрсатдилар. Ўзбекистондаги тарихий шарт-шароит ва вазиятни ҳисобга олган 200 дан ортиқ депутат XII чақириқ республика Олий Советининг иккинчи сессияси (1990 йил 18 июнда) бошланишидаёқ Мустақиллик Декларацияси қабул қилишни кун тартибига киритишни ва кечиктирмасдан шу сессияда уни қабул қилишни қатъий талаб этдилар.

Ўзбекистон ССР Олий Совети Раёсати аъзолари, комиссия раислари ва муовинлари «Мустақиллик Декларацияси» хусусида фикрлашиб, депутатлар фикрини олиш ва сўнг уни сессияга олиб чиқиш лозим деб топдилар. 19 июнь кuni 40 дан ортиқ депутат, доимий комиссияларнинг раислари, ҳуқуқшунослар тайёрлаган Декларация матнини батафсил кўриб чиқди. Натижада бу масала 20 июнь кuni сессияда кун тартибига киритилди.

«Мустақиллик Декларацияси» депутатлар томонидан моддама-модда, бандма-банд муҳокама қилинди, ҳар бир миллат ўз тақдирини ўзи белгилаши ва у Декларация қондаси билан кафолатланиши қайта-қайта таъкидланди. Унда ўзбек халқининг асрлар давомида қўлга киритган давлат қурилиши ва маданий тараққиёт борасидаги бой тарихий тажрибаси ва анъаналари ҳисобга олинishi уқтирилди.

Натижада сессияда қабул қилинган «Мустақиллик Декларацияси» кириш қисмига қуйидагича ёзиб қўйилди:

«Ўзбекистон Совет Социалистик Республикаси Олий Кенгаши ўзбек халқининг давлат қурилишидаги тарихий тажрибаси ва таркиб топган бой анъаналари, ҳар бир миллатнинг ўз тақдирини ўзи белгилаш ҳуқуқини таъминлашдан иборат олий мақсад ҳақи, Ўзбекистоннинг келажаги учун тарихий масъулиятни чуқур ҳис этган ҳолда халқаро ҳуқуқ қондаларига, умумбашарий қадриятларга ва демократия принципларига асосланиб, Ўзбекистон Совет Социалистик Республикасининг давлат мустақиллигини эълон қилади».

Шунингдек, биринчи моддада: «Ўзбекистон ССРнинг демократик давлат мустақиллиги республиканинг ўз ҳудудида барча таркибий қисмларни белгилашда ва барча ташқи муносабатларда танҳо ҳоқимлигидир», деб белгилаб қўйилди. Сессия қабул қилган бу «Мустақиллик Декларацияси» халқимиз томонидан катта мамнуният билан кутиб олинди.

Сурхондарё вилояти, Куйбишев сайлов округидан сайланган депутат И.Файзуллаев ўз ҳис-туйғуларини ифодалаб: «Ҳаммамиз қарсак чалиб, жойимиздан туриб, бутун вужудимиз билан берилиб, Мустақиллик Декларациясини қабул қилдик. Бутун Ўзбекистон халқи кўриб турди. 70 йил давомида Ўзбекистон ишлаб топган маҳсулотларини, бор хомашёсини ўзи емай бошқа республикаларга бериб келди. Энди мустақилликни қўлга киритай деганда... орқага қайтмаслик лозим».

Шу кундан бошлаб республикада Ўзбекистоннинг иқтисодий ва сиёсий ҳаётига доир масалалар мустақил тарзда ҳал қилина борди.

Бу борада баъзи мисолларни келтириш ўринли. Жумладан, 1991 йил 22 июлида Ўзбекистон ССР Олий Кенгаши Президиуми «Ўзбекистон ССР ҳудудида жойлашган Иттифоққа бўйсунувчи давлат корхоналари, муассасалари ва ташкилотларини «Ўзбекистон ССРнинг

хуқуқий тобелигига ўтказиш тўғрисида қарор қабул қилиб, жумладан, унда «Ўзбекистон ССРнинг «Мустақиллик Декларацияси»га амал қилиб, бозор иқтисодиётига ўтиш шароитида меҳнат жамоалари манфаатларини ҳимоя қилиш ва уларнинг хўжалик мустақиллигини таъминлаш мақсадида республика ҳудудида жойлашган иттифоққа бўйсунувчи давлат корхоналари, муассасалари ва ташкилотлари Ўзбекистон ССРнинг хуқуқий тобелигига ўтади», деб қайд қилинди.

Шунингдек, ушбу қарорда «Ўзбекистон ССР Президенти ҳузуридаги Вазирлар Маҳкамасига Иттифоққа бўйсунувчи корхоналар, муассасалар ва ташкилотларнинг Ўзбекистон ССР хуқуқий тобелигига ўтиши тартибини белгилаш вазифаси топширилди».

Яна бир мисол: республика Олий Совети Президиуми «Чакана нархлар амалга оширилаётган бир даврда меҳнатни рағбатлантиришни кучайтириш ва меҳнаткашларнинг ижтимоий ҳимояланганлигини таъминлаш мақсадида, Ўзбекистон ССРнинг «Мустақиллик Декларацияси»га ҳамда Ўзбекистон ССРдаги корхоналар тўғрисидаги қонунга мувофиқ «1991 йилги Иттифоқ бюджети» тўғрисидаги СССР Қонуни 8-моддасининг «корхоналар истеъмол фондини кўпайтиришни чеклашга оид қисми амал қилишини Ўзбекистон ҳудудида тўхтатиши» тўғрисида ҳам қарор қабул қилди. Шундай қилиб, 90-йилларнинг дастлабки даврларида Ўзбекистон ССР Президенти И.А.Каримов, Ўзбекистон ССР Олий Кенгаши ва Ҳукумати Ўзбекистоннинг сиёсий-иқтисодий мустақиллиги, унинг миллий суверенитети учун дадил қадамлар қўйдилар. Бу халқ томонидан ҳам қониқиш билан кутиб олина бошлади. Масалан, Тошкент сиёсатшунослик ва бошқарув институти 1991 йили февраль ойида Тошкент, Самарқанд, Фарғона шаҳарларида 10 та саноат корхонасида 400 ишчи билан социологик сўров ўтказди. Сўралганларнинг 67,8 фоизи мамлакатдаги иқтисодий аҳвол яхшиланмайди, деб, 72 фоиздан ортиғи эса ҳаётдан қониқмаётганини айтди. Ишчиларда собиқ Марказнинг социал-сиёсий тартиботларига ишонмаслик вужудга келди. Масалан: «Умумиттифоқ ва маҳаллий ҳокимият ҳамда бошқарув органларига сизнинг муносабатингиз қандай?», — деб берилган саволга 4,5 фоиз киши: «Ўз умидимни умумиттифоқ давлат идоралари билан боғлайман», 32,5 фоиз ишчи эса: «Республика давлат органлари билан боғлайман», деб жавоб берди. Ушбу жавоб-

лардан ҳам кўриниб турибдики, кишиларда умумиттифоқ идораларига эмас, балки республика давлат идораларига, табиийки, республиканинг мустақил ривожланишига ишончи тобора орта бошлади. И.А.Каримов Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг XII чақириқ олтинчи сессиясида жамиятда юз бераётган ўзгаришларни таърифлаб шундай фикр билдирган эди: «Мамлакатда бугун мавжуд бўлган кескин қарама-қаршилик вазияти бир кунда пайдо бўлгани йўқ. Ново-Огоревода Иттифоқ шартномаси устида иш олиб борилаётган бир пайтда СССР Олий Кенгашининг раҳбарлари позицияси маълум бўлди.

Улар ҳар хил сиёсий ниқоблар остида давлатни, марказий бошқарувни эски ҳолича сақлаб қолишга, Иттифоқ шартномасини тайёрлаш ва имзолашда эса Иттифоқ Олий Кенгашига энг олий, яъни ҳал қилувчи ҳуқуқлар берилишига ҳаракат қилдилар. Жумҳуриятлар ўзлари хоҳлаган ваколатларини Иттифоққа эмас, балки Иттифоқ хоҳлаган ваколатларини жумҳуриятларга берар эмиш. Биз эса Иттифоқни фақат унинг таркибига кирувчи давлатларнинг тўлиқ мустақиллиги ва тенг ҳуқуқлилиги билан янгилаш мумкин деган фикрда қатъий турдик. Асосий келишмовчилик ана шундан иборат эди».

Собиқ Марказни кучайтириш, ҳокимиятни яна Марказда тўплаш тарафдорлари ўз мақсадларини амалга ошириш учун оммавий ахборот воситалари, сессия трибуналаридан кенг фойдаландилар. Масалан, академик В.Кудрявцев «Правда» газетасида «Суверенитет ҳақида Декларациялар ва Иттифоқ Шартномаси» деб номланган мақола билан чиқиб, Иттифоқни республикалар суверенитетини торайтириш ҳисобига янги Иттифоқ Шартномаси тузиш ғоясини илгари суради. Жумладан, унинг фикрича: «Марказ ихтиёрида мамлакатни иқтисодий ва ижтимоий ривожлантиришни белгилаш, молия, банк, божхона системасини назорат қилиш ҳуқуқлари қолиши керак. Умумиттифоқ қонунлари республикалар қонунларидан устун турмоғи лозим». Бу Ўзбекистонда вужудга келаётган сиёсий тамойилларга мос келмас эди. Ўзбекистоннинг етакчи олимлари В.Кудрявцевнинг миллий республикалар суверенитетини чеклаш ғоясига қарама-қарши мамлакатда миллий масалани ҳал қилишнинг уч оқилона йўли, яъни демократиялаштириш, децентрализация, деидеологизацияни амалга оширишни таклиф қилдилар.

Бироқ, Марказни кучайтириш тарафдорлари бошқа усуллардан: намойишлар ўтказиш, митинглар ташкил қилиш, ҳатто, ғайриконституцион йўллар билан давлат тўнтариши қилиш билан бўлса-да, барча ҳуқуқни Марказда тўплаш, аввалги буйруқбозлик усулини қарор топтиришга ҳаракат қилавердилар.

1991 йил 19 — 21 августда Москвада давлат тўнтариши қилишга уриниб кўрилди. Уларнинг мақсадлари Иттифоқ ҳудудида яшовчи барча халқларнинг мустақилликни кўлга киритишларига, ўз тақдирларини ўзлари ҳал қилишларига йўл кўймаслик эди.

Шуни ҳам айтиш керакки, тўнтаришни уюштирган кишилар мамлакатда юз берган бошбошдоқлик ва парокандалик чўққисига чиққан бир пайтдан фойдаланиб қолмоқчи бўлишди. Аммо қайта куриш йилларида кўзи очилган халқни энди эски тузум доирасига киритишга, унга эскича буйруқбозлик қилишга уриниш бехуда эди. Бутун мамлакат учун фожиали бўлган ўша кунларда Ўзбекистон раҳбарияти, партия, совет ташкилотлари, корхона ва ҳўжаликларнинг раҳбарлари халқ сайлаган депутатлар, барча софдил кишилар, халқни матонат ва осойишталикка даъват қилдилар. Улар барқарор ижтимоий-сиёсий вазиятни сақлаш, жумҳурият ҳудудида фавқулодда аҳвол жорий этилишига йўл кўймаслик, Конституцияга қарши давлат тўнтаришини кўллаб-қувватлаш йўлидаги ифвогарона ҳаракатларга учмаслик учун ўзларининг бутун имкониятларидан фойдаландилар.

Фаоллар билан учрашувларда, жумҳуриятнинг давлат мустақиллиги тўғрисидаги Декларация ва Конституцион тузум қоидаларига риоя қилинажаги айтилди. Халққа Марказдан ҳар қандай кўрсатмалар, турли ваъдалар берилиши, дағдағалар қилинишига қарамай, республика ўз сиёсий йўлидан қайтмаслиги айтилди.

Ўзбекистон Президенти И.А.Каримов Ҳиндистон сафаридан қайтган ҳаманоқ — 19 август кuni кечкурун Тошкент шаҳрининг фаоллари билан учрашиб, қатъий тарзда Ўзбекистон нуқтаи назарини маълум қилди. Республика раҳбарияти: «Марказдан, ким бўлишидан қатъий назар, қонунга хилоф кўрсатмаларни бажариш мумкин эмас», — деб ҳисоблади. 20 августда Ўзбекистон ССР Олий Кенгаши Раёсати, Ўзбекистон ССР Президенти ҳузуридаги Вазирлар Маҳкамасининг Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳри раҳбарлари иштирокида кўшма мажлис бўлди.

Унда Ўзбекистоннинг мустақилликка эришиш йўли ўзгармаслиги ҳақида Баёнот қабул қилинди.

Шу кун И.А.Каримов Президентининг республика Компартияси Марказий Комитетининг биринчи секретари И.А.Каримов республика аҳолисига мурожаат билан чиқди. Ушбу мурожаатда И.Каримов Ўзбекистоннинг ўз мустақиллигига эришиш йўли қатъий эканлигини яна бир бор алоҳида уқтирди. Жумладан, у: «Ўзбекистон жумҳурияти, унинг раҳбарияти қайта қуриш даврида ҳам ҳеч қачон бировнинг гапига кириб иш тутган эмас. Марказдан, бошқа баъзи бир жумҳуриятлардан қандай қарорлар чиқмасин, ваъдалар берилмасин, ҳар қандай қақириқлар, даъватлар, йўл-йўриқ кўрсатишга ҳаракатлар бўлмасин, биз ўзимиз танлаган йўлимиздан ва белгилаб олган мақсадимиздан қайтганимиз йўқ. Бу йўл бизнинг халқимиз тарихига, урф-одатларига, табиатимиз шарт-шароитларига, ҳуллас, халқимиз манфаатларига мос йўлдир», деб қатъий таъкидлади.

Шунингдек И.А.Каримов турли ижтимоий-сиёсий гуруҳлар ўртасидаги ихтилофларни ҳал этиш учун куч ишлатиш, энг аввало, ҳарбий куч ишлатишни очиқ-ойдин қоралади.

Ўзбекистон Президентининг Фармони билан Фавқулодда ҳолат давлат комитетининг ғайриконституциявий ҳуқуққа қарши қарорлари ва бошқа кўрсатмалари ноқонуний деб эълон қилинди.

Ана шундай шароитда, яъни Марказ ва республикалар ўртасидаги муносабатлар тобора таранглашиб, Марказ бошқарув қобилятини йўқотган, ҳар бир минтақа, ҳар бир жумҳурият ўз ҳолига ташлаб қўйилган бир шароитда тарихий вазиятни тўғри баҳолай билиш қобилятига эга бўлган Ўзбекистон Республикаси Президентининг Ислам Каримов Олий Кенгаш сессиясини чақириш ва унда Ўзбекистон Мустақиллиги ҳақида Қонун қабул қилишни талаб қилди. Чунки ҳар бир миллий жумҳуриятнинг чинакам тенг ҳуқуқлилиги ва мустақиллиги таъминлангандагина таназзулдан чиқиш мумкин эди. Бунинг учун ҳақиқий мустақиллик йўлидаги барча тўсиқлар олиб ташланиши, ҳар бир жумҳурият сўзда эмас, балки амалда тенглар орасида тенг бўлиши лозим эди.

Айни шу мақсадларни кўзлаб, жумҳурият Олий Кенгашининг XII чақириқ навбатдан ташқари сессияси 1991 йил 30 августда ўз ишини бошлади.

Ўзбекистоннинг Мустақил давлат деб эълон қилинишида мазкур сессия катта тарихий аҳамият касб эти-

шини алоҳида таъкидлаш лозим. Унда «Ўзбекистон Республикасининг Давлат мустақиллиги тўғрисида» ҳамда «Ўзбекистон Республикасининг Давлат байроғи тўғрисида»ги масалалар кун тартибига қўйилиб, қизгин муҳокама қилинди.

Ўзбекистон Республикасининг Давлат мустақиллиги тўғрисида Президент И.А.Каримов маърузаси тингланди. У ўз нутқида 1991 йил ўрталарида Марказий Ҳукумат олиб бораётган ички сиёсатни таҳлил қилди. 19 — 21 август кунлари Москва Фавкулудда ҳолат давлат комитети аъзоларининг одамлар бошига азоб-укубатлар солишга, бутун-бутун халқларнинг озодлигини, жумҳуриятлар мустақиллигини яна кишанламоқчи бўлганликларини халққа рўйи-рост билдирди. Алғовдалғовли кунларда ҳам Ўзбекистоннинг ўз йўли ва мақсади борлиги, бу халқ манфаатига мос йўл эканлиги, қандай қилиб бўлмасин, ундан қайтмаслиги айтилди. И.А.Каримов ўз нутқида мустақил давлатлар мақомига тўхталиб: «Бўлажак мустақил давлатлар... эркин, мустақил ва тенг ҳуқуқли бўлиб қолишлари, ўзларининг миллий давлат тузиш, ташқи бозорга чиқиш, ўзи маъқул топган барча мамлакатлар билан халқаро муносабат ўрнатиш, дипломатик ва консуллик алоқалари масалаларини мустақил ҳал этишлари керак. Яна таъкидлаб айтаман, бу ҳеч кимнинг буйруғисиз ва аралашувисиз мустақил амалга оширилиши керак. Мана шу шароитга, сабабларга асосланиб, халқимиз хоҳиш-иродасини бажо келтириб, Олий Кенгаш диққатига фақат бир масалани қўймоқчиман: Ўзбекистоннинг мустақиллиги ҳақидаги Қонунни муҳокама этиш ва уни қабул қилишни тақлиф этаман. Бу қонунда қадимий ва янгиланаётган диёримизда истиқомат қилаётган барча кишиларнинг хоҳиш-иродаси ўз ифодасини топган. Халқимизнинг бу эзгу хоҳиш-иродаси биз учун муқаддасдир».

Олий Кенгаш депутатлари моддама-модда муҳокамадан сўнг «Ўзбекистон Республикасининг Давлат мустақиллиги тўғрисида»ги Қонунни қабул қилдилар. Сўнгра республика Давлат мустақиллиги тўғрисидаги Баёнот қабул қилинди. Ўзбекистон ССРнинг номи Ўзбекистон Республикаси деб ўзгартирилди. Мустақиллик белгиланган кун 1 сентябрь 1991 йилдан бошлаб миллий байрам ва дам олиш куни деб эълон қилинди.

Ўзбекистон Республикаси мустақиллиги ҳақидаги бу ҳужжатлар ўзбек халқининг асрий орзуси рўёбга чиққанлигининг ҳуқуқий ифодаси бўлди.

«Ўзбекистон Республикасининг Давлат мустақиллиги асослари тўғрисида»ги қонун ғоят катта аҳамиятга эга бўлганлиги учун бу муҳим ҳужжат ҳақида батафсил тўхташ лозим. Мазкур Қонун асосида Ўзбекистоннинг ҳуқуқий ҳолати тубдан ўзгарди. Ўз моҳиятига кўра бу ҳужжат республика учун вақтинча Конституция ролини ҳам ўйнайдиган бўлди. 17 моддадан иборат бу қонун суверен Ўзбекистон Республикасининг асосий белгиларини аниқлаб берди.

1-моддада Ўзбекистон Республикаси ўз таркибидаги Қорақалпоғистон Республикаси билан бирга мустақил демократик давлат деб эълон қилинади.

2-моддада Ўзбекистон Республикасининг халқи суверен эканлиги ва у республика давлат ҳокимиятининг бирдан-бир соҳиби эканлиги ҳақида гапирилади.

3-моддада Ўзбекистон Республикаси тўла давлат ҳокимиятига эга, ўзининг миллий давлат ва маъмурий-ҳудудий тузилишини, ҳокимият ва бошқарув идоралари тизимини мустақил белгилаши қонунлаштирилди.

5-моддада Ўзбекистон Республикасида Конституция, унинг қонунлари устун эканлиги ва давлат идораларининг тизими, ҳокимиятни қонун чиқарувчи, ижроия ва суд ҳокимиятига ажратиш тартиби асосида кўрилганлиги ҳақида гапирилди.

8; 12; 14-моддалар Ўзбекистон мустақиллигининг иқтисодий асосларини изоҳлаб берди.

13; 14-моддаларда Ўзбекистоннинг ташқи сиёсий алоқаларидаги мустақиллиги шарҳланди.

15-моддада Ўзбекистон Республикаси ҳудудида инсон ҳуқуқлари умумий декларациясига мувофиқ ҳолда республика фуқаролиги жорий этилиши, у фуқаролар миллати, элати, ижтимоий келиб чиқиши, қайси динга мансублигидан қатъи назар, бир хил ҳуқуқларга эгаллиги ва улар республика Конституцияси, қонунлари ҳимоясида бўлишлари қонунлаштирилган.

16-моддада давлат рамзи бўлган герб, байроқ ва мадҳия ҳамда Давлат тили ҳақида гапирилса, 17-моддада эса Ўзбекистоннинг Қорақалпоғистон билан муносабатлари хусусида сўз бориб, Ўзбекистон Қорақалпоғистоннинг ҳудудий яхлитлигини тан олиши ҳақида фикр юритилади, у Ўзбекистон таркибида эканлиги эътироф этилади (бу моддада Ўзбекистон ва Қорақалпоғистон ўзаро муносабатлари икки томонлама тенглик асосида таркиб топиши кераклиги қонунлашти-

рилган). Шунингдек, бу моддада Қорақалпоғистон Республикаси Ўзбекистон Республикаси таркибидан тегишли қонунлар асосида чиқиб кетиши мумкинлиги ҳам эътироф этилган.

Бундай Қонуннинг қабул қилиниши мустақиллик даврида қўлга киритилган ютуқларнинг натижаси ҳисобланади. Бу эса ҳуқуқий, иқтисодий ҳамда маънавий-ахлоқий муносабатлар натижаси сифатида энг муҳим аҳамиятга эга.

Шунинг учун ҳам, ушбу Қонунга Ўзбекистон ССР Олий Кенгашининг 1991 йил 30 сентябрь қарори билан Конституциявий мақом берилди. Жумладан, унда шундай дейилади:

1. «Ўзбекистон Республикасининг Давлат мустақиллиги асослари тўғрисида» 1991 йил 31 августда қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг Қонунига конституциявий мақом берилсин.

2. Ўзбекистон Республикаси амалдаги Конституцияси моддалари «Ўзбекистон Республикасининг Давлат мустақиллиги асослари тўғрисида»ги Қонуннинг қоидаларига зид келган ҳолларда мазкур Қонунга амал қилинсин.

3. Конституция комиссияси тайёрланаётган «Республика Конституциясининг Давлат мустақиллиги асослари тўғрисида»ги Қонуннинг қоидаларига амал қилинсин».

Шу тариқа, қонун тарзида ҳуқуқий жиҳатдан расмийлаштирилган Ўзбекистон мустақиллиги барчанинг дилини қувончларга тўлдирди. Тошкентдаги «Подъемник» ишлаб чиқариш бирлашмасининг ишчиси, 21-сайлов округидан Ўзбекистон халқ депутати Ботир Қосимов сессия якунида сўзга чиқиб, шундай деди:

«Яширмайман, мустақиллик ҳақида гап-сўз кўп эдику, лекин ишнинг амалий қисмига келганда силжиш йўқ эди. Ниҳоят, республикамиз Олий давлат ҳокимияти жуда муҳим қонун, Давлат мустақиллиги тўғрисида ҳужжатни қабул қилди. Энди мана шу ҳар биримизга қувонч ва ифтихор туйғуларини олиб келган қарорни амалда қувватлашимиз зарур».

Шу тариқа, халқимизнинг узоқ йиллар курашиб, интилиб қўлга киритган мустақиллик эрки қонун билан мустаҳкамлаб қўйилди.

И к к и н ч и б о б

БЎҲРОНЛАР ГИРДОБИДА

1. ДЕМОКРАТИЯ ВАСВАСАСИ

Горбачевча қайта қуриш жамиятда демократик жараёнларни чуқурлаштирди. Озод сўз ва эркин фикр тамойилининг шаклланишига, шубҳасиз, шароит яратди. Бундай ўзига хос эркинлик тоталитар тазйиқ остида қолган халқ туйғуларини жунбушга келтириб юборди. Бу энг аввало зиёлилар фаолиятида аниқроқ кўзга ташланди. Жумладан, Ўзбекистонда ёзувчилар ва олимларнинг фаоллашуви жараёни пайдо бўлди. Ана шундай шароитда Муҳаммад Солиҳ, Аҳмад Аъзам, Абдураҳим Пўлатов, Бек Тошмуҳаммедов, Зоҳид Ҳақназаров сингари ижодий зиёлилар олдин ўзларини миллий манфаатларни ҳимоя қилиш йўлидаги фидойилар қилиб кўрсатишди. Сўнг маълум маънода «авторитет»га айлангач, ҳокимият учун интилишга ҳаракат қилишди. Дастлаб Тошкентдаги «Талабалар шаҳарчаси»да тил байрамларини ўтказиш, ўзбек тилига Давлат тили мақомини бериш каби масалалар атрофида ташкил этилган мунозаралар аста-секинлик билан митингбозликларга айлантирилди. Натижада 1988 йилнинг 11 ноябрида «Бирлик» халқ ҳаракатини тузиш ҳақида Қарор қабул қилинди. 1988 йилнинг 20 декабрида эса Тошкентдаги талабаларнинг биринчи митинги бўлиб ўтди. Унда «Муҳаммад Солиҳ республика раҳбарлигига лойиқ» қабилидаги даъволар ўртага ташланди.

1989 йилнинг сентябрида «Бирлик» халқ ҳаракати иккига бўлинди ва унинг таркибидан чиққан Муҳаммад Солиҳ бошчилигида «Эрк» демократик партияси ташкил этилди. Кейинроқ бу ҳар икки ташкилот Адлия вазирлигида рўйхатдан ўтиб, ҳуқуқий ваколатта эга бўлди.

Аслини олганда, Президент Ислом Каримов айна ана шу муҳолиф гуруҳлар билан ҳамкорлик қилиш,

жамият ҳаётини изга солишда, мавжуд муаммоларни ҳал этишда ва қийинчиликларни бартараф этишда улар билан елкама-елка туриб ишлаш истагини билдирди. Бироқ бундай келишувни бирликчилар ҳам, «Эрк»чилар ҳам кескин равишда рад этишди. Жамият ҳаётидаги камчилик ва нуқсонлардан фойдаланиб, халқнинг озурда ва шикаста қалбига таъсир этиш йўли орқали ҳокимиятни эгаллашга ҳаракат қилишди. Ана шу тарзда расмий ҳокимият билан норасмий кучлар ўртасидаги келишмовчилик вужудга келди.

* * *

Турли қарама-қарши ғоялар билан яшаётган сиёсий гуруҳлар ва партиялар агар чиндан ҳам халқ ва мамлакат манфаатини кўзлайдиган бўлишса, улар ўтиш даврида, жамият тубдан янгиланаётган бир шароитда бирлашиб фаолият кўрсатадилар. Чунки, энг аввало жамиятни сифат жиҳатидан соғломлаштириш, унинг ҳар томонлама тараққиётига замин яратиш умумий манфаатлар мазмунини белгилайди ва ана шу мақсад уларни бирлаштириб ҳаракат қилишга даъват этади.

Чинакам янгиланишлар бутун жамият ҳаётида ҳам, одамлар онги ва тафаккурида ҳам, уларнинг турмуш тарзида ҳам туб бурилишлар ясайди. Янгича яшаш ва янгича фикрлаш тарзи шакллангунга қадар ҳар қандай ғоявий пўртаналар ва сиёсий бўҳронларга эрк бермаслик, оғир-вазминлик, қатъий ирода ва сиёсий етуклик намунасини кўрсатиш катта аҳамиятга эга эканлигини ҳаёт кўрсатмоқда.

Саксонинчи йилларнинг иккинчи ярмида собиқ СССР ҳудудида жунбушга келган сиёсий васвасалар ва демократия ўйинлари натижаси Ўзбекистонда «Эрк» демократик партияси, «Бирлик» халқ ҳаракати вужудга келган эди. Улар ўз мақсад ва интилишлари билан мавжуд сиёсий режимга, у етмиш йил мобайнида халқ бошига келтирган кулфатларга қарши эди. Мазкур гуруҳлар маъмурий-буйруқбозлик усулига асосланган давлат бошқарувига, яккаҳокимлик ва ғоявий ҳукмдорлик эгарига миниб олган коммунистик мафкурага қарши ҳолда фаолият кўрсатдилар.

Бироқ, бу фаолият конструктив ҳаракат, ҳукумат даражасига кўтарилган сиёсий нуфуз ва ақл-идрок кўриги сифатида эмас, балки даҳанаки жанглар, эҳтиросли шиорбозликлар, ибтидоий ҳайқириқлар шаклида дунёга

келди. Бу жамият ҳаёти учун ҳам, халқ ҳаёти учун ҳам жиддий хавф туғдирди.

Ҳар қандай шароитда ҳам демократияга соғлом муносабатда бўлиш, демократияни юксак маънавият, ақл-идрок мезони, сиёсий етуклик ва том маънода халқ манфаатлари йўлидаги ноёб ҳодиса эканлигини англамоқ зарур. Ана шу хулосалардан келиб чиқиб ва мустақилликнинг дастлабки йилларида Ўзбекистонда юзага келган оғир ижтимоий-сиёсий вазият, жазавалар, бўҳронлар оқибатларини ҳисобга олиб Президент Исом Каримов мамлакат Олий Кенгашининг 1993 йил 2—3 июл кунлари бўлиб ўтган X сессиясида шундай деган эди: «Демократия устун бўлган жамиятда конструктив соғлом оппозициянинг роли жуда катта бўлади. Бундай оппозиция жамиятнинг сиёсий-ижтимоий ва иқтисодий ривожига ҳисса қўшади.

Айни замонда, мавжуд Конституциявий ҳокимият-ни куч билан ағдаришни мақсад қилиб олган партия ва ҳаракатлар, шунини аниқ айтишимиз керак, тақиқлаб қўйилиши керак. Республика чегаралари дахлсизлиги ва хавфсизлигига қарши курашувчи, фашизм, ирқчилик, зўравонлик, миллий ва диний низоларни тарғиб этувчи, демократик эркинликлар ва халқ маънавияти асосларига тажовуз этувчи ҳар қандай партия ва жамоат ҳаракатлари қонунга хилоф деб эълон қилиниши шарт».

Бу Ўзбекистон ҳукуматининг мустақилликнинг энг таҳликали кунларида тутган қатъий сиёсий йўли, стратегик қарашлари эди. Айни ана шундай қатъият, журъат, ички ва ташқи ғанимларимиз зўр бериб Ўзбекистонда барқарорликни йўқ қилишга, фуқаролар урушини келтириб чиқаришга уринаётган бир пайтда унинг собитқадамлигидан, ҳар қандай ифвогарликларга йўл қўймаслик чораларини кўраётганлигидан далолат беради.

«Эрк» демократик партияси вакиллари ва уларнинг ҳомийлари мамлакатда вужудга келган қийинчиликларни рўкач қилиб, ҳар қандай йўл билан ҳокимият тепасига чиқиб олиш учун очикдан-очик кураш бошладилар. Улар кўча-кўйларда митинглар уюштириб, оммавий норозиликларни келтириб чиқаришга ҳаракат қилдилар. Халқ сайлаган депутатларга ишончсизлик билдириб, уларнинг истеъфога чиқишларини талаб қилдилар. Айни Тожикистон воқеаларини такрорлашга интилдилар. Демак, олдин шиорбозлик, митингбозлик,

кейин катта майдонларда ва ҳукумат бинолари олдида очлик эълон қилишлар, ундан сўнг эса қуролни ишга солиб қонуний парламентни барбод этиш ва ниҳоят давлат тўнтаришини амалга ошириш...

* * *

Мавзуга доир материал

«Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгаши Раёсатининг қарори.

Йиғилишлар, митинглар, кўча юришлари ва намоийишларни ташкил этиш ҳамда ўтказиш тартиби тўғрисидаги Низом лойиҳаси ҳақида Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Раёсати қарор қилади:

Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Қонунчилик, қонунийлик ва ҳуқуқ-тартибот масалалари ҳамда Ошқоралик масалалари кўмиталари Ўзбекистон Республикасининг Адлия вазирлиги билан биргаликда Раёсат мажлисида бўлиб ўтган муҳокамани ва унда билдирилган мулоҳазалар ва таклифларни ҳисобга олиб, йиғилишлар, митинглар, кўча юришлари ва намоийишларни ташкил этиш ҳамда ўтказиш тартиби тўғрисидаги Низом лойиҳасини ишлаб охирига етказсин ва Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгаши Раёсатининг муҳокамасига киритсин. 1991 йил, 10-октябрь».

* * *

Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгаши Ахборотномаси. 1991 йил, 12-сон. 32-бет.

Айтиш мумкинки, худди ана шундай таҳликали вазиятларда ҳукумат бошқарув жиловини озгина бўшаштирганда, иккиланиш ёки саросимага тушганда Тожикистондаги воқеалардан ҳам даҳшатлироғи юз бериши мумкин эди. Лекин ундай бўлмади. Ўзбекистон ҳукумати қанчалик таъна-дашномлар ёмғири тагида қолмасин, демократия кушандаси, диктатура ҳокимияти деган маломатларни эшитмасин, ўз йўлида қатъий турди. Иккиланмади.

«Эрк» демократик партиясининг тажовузкорона ҳаракатлари ва сиёсий кўпуровчилик фаолияти айниқса Президент сайловлари кунларида энг юқори чўққига чиқди. Бу партия вакиллари сайловчилар билан учрашувларда, партия йиғилишларида эҳтиросга берилишлар, қонуний ҳукуматни очикдан-очик бадном қилиш ва зўравонлик сингари салбий ҳаракатларни

яққол намойиш қилдилар. Тўғридан-тўғри ҳукумат раҳбарларига турли йўллар билан ғоявий, сиёсий ва маънавий зарба беришга ҳаракат қилдилар.

* * *

Мавзуга доир материал

Ўзбекистон Марказий сайлов комиссияси раиси Қудратилла Аҳмедовга

Билдириш

Президент сайловлари бўйича кетаётган компания мутлақо адолатсиз ўтмоқда. Биз анчагача жим кутдик. Инсофга келарлар, бунчалик очиқ бирёқламаликка барҳам берарлар, деб ўйладик. Афсуски, бундай бўлмади.

Радио, телевидение, матбуот фақат И.Каримовнинг номзоди ҳақидаги материалларни ёритаяпти. Иккинчи номзоднинг вилоятлардаги учрашувлари, уни қўллаб-қувватлаб ўтказилган мажлис ва митинглар ҳақидаги хабарлар атайлаб яширилмоқда.

Қонунга хилоф равишда давлат структурасида ишловчилар томонидан Президент И.Каримовнинг номзодини қўлловчи имзолар тўпланмоқда.

Вилоятлардаги сайлов участкаларига «Эрк» демократик партиядан аъзолар киритилишига қаттиқ қаршилик кўрсатилаяпти. Бу нарса бўлажак сайлов натижаларини сохталаштириш учун қилинаётган тадбир деб ҳисоблашга мажбурмиз...

«Эрк» партиясини талаб қилади:

а) Номзодлар тарғиботи зудлик билан қонунда белгиланган меъёрларга келтирилсин;

б) Ҳар хил баҳоналар билан сайлов участкалари аъзолигига киритилмаган «Эрк» ДП аъзоларига сайловни кузатиш ваколати ва саноқ комиссиясида қатнашиш ҳуқуқи берилсин;

в) Номзодларнинг ишончли вакилларига халқ олдида чиқишлар қилиш учун қонуний имкониятлар яратилсин;

г) «Эрк» Демократик партиясини ўтказётган сайлов олди тадбирларига тазйиқ тўхтатилсин ва бу ҳақда Марказий Сайлов Комиссияси махсус қарор қабул қилиб, қарор вилоятларга етказилсин.

Бу қонуний талабларимиз бажарилмаган тақдирда, биз бу президентлик сайловлари олдиндан режалаштирилган, бир шахсни олдиндан сайлаш белгиланган тадбир, деб ҳисоблашга ҳақлимиз ва бу сиёсий ўйинда «Эрк» партиясини

ортиқ иштирок этмаслигини ҳамда қонун доирасида бошқа чоралар кўришга тайёр эканлигини билдираман.

«Эрк» Демократик партияси.

(«Эрк» газетаси. 1991 йил, 4—11 декабр.)

* * *

Юқорида келтирилган ҳужжатга жиддийроқ назар ташлайлик. Эркчилар президентликка номзодларнинг бирёқлама ташвиқ қилинаётганини, М.Солиҳ учун радио, телевидение ва вақтли матбуот кам эътибор бераётганини даъво қилишмоқда. Ваҳоланки, мамлакат телевидениеси ўша пайтда улар учун алоҳида вақт ажратган эди. Уларнинг ўзлари бу кенг имкониятдан фойдалана олмадилар. Қолаверса, ҳар бир матбуот органи фақат ўз номзодини ташвиқ қилишдангина манфаатдор. Эркчиларнинг ўзларининг, уларга мадад бўлаётган бирликчилар ва бошқа гуруҳларнинг нашрлари мавжуд эди.

Юқорида зикр этилган қонунга хилоф равишда И.Каримов учун имзо тўплаш масаласи эса асосли эмас. Чунки у Президент сифатида фаолият кўрсатаётган, амалда халқ орасида тегишли нуфузга эга бўлган раҳбар ва сиёсий арбоб сифатида ўзининг бутун имкониятларини кўрсатган шахс эди. Демак, ортиқча овоз тўплаш ва имзо йиғишга ҳеч қандай муҳтожлиги ҳам, зарурати ҳам йўқ эди.

Вилоятларда сайлов округлари ва участкалари таркибига «Эрк» демократик партиясидан аъзолар киритилишига қаршилик қилинаётгани ҳақидаги фикр ҳам асосли эмас. Чунки, сайловлар тўғрисидаги қонунга биноан қатъий белгиланган муддат ичида участка аъзолари таркиби тузилади. Ана шу муддат ичида муқобил номзод вакиллари ўз вакиллари рўйхатини маҳаллий ҳокимият органларига етказишлари ва ўз тавсияларини беришлари керак. Участкалар таркиби тасдиқланганидан сўнг ортиқча югуришлар инобатга олинмайди ва бундай хатти-ҳаракатни фақат вазиятни чигаллаштириш учун қилинаётган ишлар деб тушуниш мумкин.

Президент сайловлари арафасида ҳар икки номзод учун етарли имконият яратилган эди. Бунини Сурхондарё вилояти округ сайлов комиссиясининг Марказий сайлов комиссиясига юборган ҳисоботида ҳам кўриш мумкин. Унда жумладан қуйидаги сатрлар бор:

«Халқ депутатлари Сурхондарё Кенгаши ва Округ сайлов комиссиясига Ўзбекистон Республикаси Президентлигига номзод Муҳаммад Солиҳнинг Сурхондарё вилоя-

тига келиши тўғрисидаги хабар 8 декабр куни кечаси маълум бўлди ва 9 декабр куни эрталаб Сурхондарё Округ сайлов комиссиясининг раиси Зоиров М., вилоят Кенгашининг раиси муовини Голуб В.И., «Эрк» демократик партияси вилоят бўйича раҳбари Маматқулов Н. ҳамда бошқа вакиллар билан маслаҳатлашиб, уларнинг таклифлари асосида сайловчилар билан учрашди. 10 декабр куни соат 14.00 да Термиз шаҳридаги жамоат сиёсий марказида, соат 17.00 да Термиз районидagi «Жайронхона» санаториясида ва 11 декабр куни эса Шўрчи районидagi маданият саройида ўтказилиши мўлжалланди ва мутасадди ўртоқларга хабар берилди.

10 декабр куни 12.00 да Термиз шаҳар тайёрагоҳида Ўзбекистон Республикаси Президентлигига номзод ўртоқ Муҳаммад Солиҳни кутиб олиш учун Сурхондарё Округ сайлов комиссиясининг раиси М.Зоиров, вилоят касаба уюшмалари иттифоқи раиси Х. Шарафиддинов, Халқ депутатлари вилоят Кенгаши раисининг муовини В.Голуб, вилоят Ижроия қўмитаси раисининг муовини К.Ахмедов, Термиз шаҳар Ижроия қўмитаси раисининг муовини Н.Норнўлатов, вилоят «Сурхон тонги», «Заря Сурхана» рўзномаларининг муҳаррирлари Г.Саидмаликов ва В. Қодиров, вилоят телевидениеси ва радиоэшиттириш қўмитасининг раиси Ҳикматов Ш., «Эрк» демократик партиясининг барча табақадаги вакиллари ҳамда бошқа ўртоқлар ҳозир бўлишди.

Мўлжалланган тадбир асосида Муҳаммад Солиҳ, унинг ишончли вакили Е.Березиков, ҳамроҳлари А.Абдумавлонов ҳамда Д.Исҳоқова ўртоқлар кутиб олинди ва тайёрагоҳда у вилоят телевидениеси мухбирларига қисқача интервью берди. Сўнгра улар вилоят Округ сайлов комиссиясининг раиси М.Зоиров, вилоят Кенгаши раисининг муовини В. Голуб ва «Эрк» демократик партиясининг ҳар хил табақадаги вакиллари иштирокида иккита «Волга» «Газ-24» ва битта «РАФ» енгил авто машиналарида Ҳаким ат-Термизий мақбарасини зиёрат қилди. Зиёратдан сўнг махсус меҳмонхонада улар жойлаштирилди. Тушлик нонушадан кейин соат 14.00 да режалаштирилган вилоят жамоатчилик маркази залида (И.Каримов билан учрашув ўтказилган бино) сайловчилар билан учрашув ўтказилди. Учрашувда 150 киши иштирок этди. Учрашувни Округ сайлов комиссиясининг раиси М. Зоиров олиб борди.

Соат 17.00 да эса иккинчи учрашув «Жайронхона» санаториясининг меҳнат коллективи ва даволанувчилари билан ўтказилди.

Учрашув тугагандан сўнг, ўртоқ Муҳаммад Солиҳ ва унинг ҳамроҳлари нонушта қилгандан сўнг, улар тунги дам олиш учун Округ сайлов комиссиясининг раиси М.Зоиров, вилоят кенгаши раисининг муовини В.Голуб ва Термиз шаҳар Ижроия қўмитаси раисининг муовини Н.Норпўлатовлар томонидан кузатиб қўйилди.

11 декабр куни эрталаб соат 8-00 да, нонуштадан сўнг Шўрчи шаҳрига яна Округ сайлов комиссиясининг раиси ҳамроҳлигида Ўзбекистон Республикаси Президентлигига номзод Муҳаммад Солиҳ ҳамроҳлари билан жўнаб кетишди.

Шўрчи шаҳрида уларни Халқ депутатлари Шўрчи район Кенгаши раисининг муовини Ш. Элмуродова ва бошқа ўртоқлар кутиб олишди. Шўрчига келинганда шу нарса маълум бўлдики, учрашув ўтказиладиган маданият саройининг поли таъмирдан сўнг бўялган бўлиб, бўёқ тўла қуримаганлиги сабабли ўртоқ Муҳаммад Солиҳ ҳамроҳлари билан анча асабийлашишди. Район Кенгаши раисининг муовини Ш.Элмуродованинг тавсияси билан тўпланган одамларнинг камлиги учун (чунки «Эрк» партияси вакилларининг айби билан учрашув ҳар хил вақтда: соат-10.00 ва 11.00 да эълон қилинган экан) Ижроқўм залига ўтказиш лозим топилди. Ўртоқ Муҳаммад Солиҳ розилиги билан йиғилиш ижроқўм залида бошланди. Қатнашчиларнинг тахминан 50 фоизи «Эрк» партиясининг вакиллари эди, (лекин орадан 15—20 минут ўтгандан сўнг сайловчилар сиғмаганлиги учун унинг розилиги билан яна маданият саройига ўтишга тўғри келди) орадаги масофа 50-60 метр.

Учрашув 350 киши атрофида ўтказилиб, номзод шаънини ерга урувчи ҳеч қандай ғайриқонуний ҳаракат ва гап-сўзлар бўлгани йўқ. Лекин жойдан-жойга кўчишлар, сарой поли бўёғининг тўлиқ қуримаганлиги, район Советининг раиси Ш.Шерматовнинг кутиб олмаганлиги ҳамда учрашувга келмаганлиги ўртоқ Муҳаммад Солиҳ ва унинг ҳамроҳларининг иззат-нафсига тегиб, тушунтиришларига қарамай маҳаллий раҳбариятга нисбатан шубҳа туғдирди ва улар норозилик билдиришди.

Тушликдан сўнг ўртоқ Муҳаммад Солиҳ ва унинг ҳамроҳларининг хоҳиш-иродаси билан Округ сайлов комиссиясининг раиси ўртоқ Зоиров ҳамроҳлигида Қашқадарё вилоят чегарасигача кузатиб қўйилди.

Ўртоқ Муҳаммад Солиҳнинг Сурхондарё вилоятидаги учрашувлари вилоят ва ноҳия рўзномаларида ҳамда вило-

ят телевидениеси ва радиоси орқали батафсил ёритиб борилди.

**Сурхондарё Округ сайлов
комиссиясинин раиси:**

М.ЗОИРОВ

**Халқ депутатлари вилоят
Кенгаши раиси муовини:**

В.ГОЛУБ

**Марказий сайлов комиссиясининг
инструктори:**

Ю.СИРОЖИДДИНОВ

12 декабр, 1991 йил.

Президент сайловларида М.Солиҳнинг етарли овоз ололмаслиги аниқ эди. Буни унинг ўзи ҳам ва тарафдорлари ҳам яхши билишар эди. М.Солиҳнинг сайловда ғалаба қозонолмаслигининг ўзига хос асослари бор эди:

Биринчидан, у ҳали партия раҳбари ва сиёсий етакчи сифатида омма ичига кириб улгурмаган, халқнинг алоҳида эътиборини қозонолмаган эди.

Иккинчидан, «Эрк» демократик партияси дастурлари, партия раҳбариятининг омма орасидаги чиқишлари том маънода жамиятни тубдан ислоҳ қилиш ва уни бутунлай янги ўзанга буриб юборишга қодир эмаслигини халқ яхши тушуниб олган эди. Партия хулосалари, ислохотлар учун таклиф этган мулоҳазаларнинг ҳаётий жиҳатдан ҳам, илмий жиҳатдан ҳам, сиёсий жиҳатдан ҳам етуклигига ҳеч ким кафолат бермас эди. Аксинча, уларнинг ўзлари ортиқча шовқин-сурон ва дабдабалар билан сунъий равишда ўз нуфузларини оширишга интилишарди.

Учинчидан, Президент Ислом Каримов эса мамлакат жар ёқасига бориб қолган энг қийин ва зиддиятли пайтларда ўз иқтидорини кўрсата олган, ўз фикрининг ва ғоясининг тўғрилигига халқни ишонтира олган эди. Бу айниқса собиқ Иттифоқ тарқалиши олдидан юз берган жиддий ижтимоий-сиёсий жараёнлар, миллатлараро низолар, қонли тўқнашувлар ва, энг муҳими, Москва билан Тошкент ўртасида кўзга кўринмас курашлар натижасида яққол кўзга ташланган эди. Халқ мамлакатга худди ана шундай қатъиятли раҳбар зарурлигини, уни ҳар жиҳатдан қўллаб-қувватлаш кераклигини англаб олган эди. Сайловлар арафасидаги барча сиёсий ўйинлар, жиззакиликлар, зарда қилишлар ва

бошқа хатти-ҳаракатлар айна шу ҳаётий ҳақиқатни тан олмасликдан, ҳокимиятга эгалик хуружи тобора кучайганидан, мансаб ва курсига жон-жаҳди билан интилиш жазавасидан келиб чиққан эди.

Кўп номзодли Президент сайловлари бугунги ҳодиса эмас. Бу жаҳон тажрибасида бор ва демократик тамойиллар қарор топган дунёнинг жуда кўп мамлакатларида қатъий тартиб ва анъанага айланган воқелик.

Бироқ, уларда сайловлар юксак сиёсий маданият, ошқора, рўйи-рост фаолият асосида ўтади. Бир неча партия, ҳаракат ва бошқа сиёсий гуруҳлар номзодлари сайловда бир йўла иштирок этсалар-да, табиийки, уларнинг фақат биттаси Президентликка сайланади. Қолганлар эса яна гўё ҳеч нарса бўлмагандай ўз фаолиятларини давом эттираверадилар. Умумий манфаат — мамлакат ва халқ манфаати йўлида бирлашиб кетадилар. Ички адоват, кек сақлаш, охир оқибатда эса давлат тўнтаришини амалга оширишга бормайдилар. Бу ўша номзодларнинг ҳам, уларни тарафдорларининг ҳам ва умуман мамлакатда қарор топган демократик тамойилларнинг ҳам баркамол маънавий қиёфасини, юксак сиёсий маданиятини белгилайди.

Президент сайловлари халқимизни кўп нарсага ўргатди. «Мени сайланг, мени сайланг» қабилдаги бозорчиликни ҳам, ҳар қандай ташкилий-сиёсий ишлардан хатоликлар қидириш йўли билан «сувни лойқалатиш» ҳолатларини ҳам кўрди. Бироқ, у собиқ СССР ҳукумати жазавага тушган, кичик халқларга зуғум қилаётган бир пайтда ўз ҳукуматининг қатъият билан ишлаганидан, Москва-Тошкент ўртасидаги сиёсий «жанг»ларнинг кўпидан хабардор эди. Мамлакатда соғлом ғоя, очиқ сиёсий ҳаёт қарор топаётганини кўриб турарди. Амалдаги Президентнинг мустақиллашдан озод бўлиш ва мустақилликни эълон қилишдаги жасоратини кадрлар ва ана шундай ҳукуматга яшаш қанчалик қийин, машаққатли бўлмасин, имон-эътиқоди билан ишонар эди. Шунинг учун ҳам у сайлов компанияси пайтида турли сиёсий найрангларга учмади.

1992 йил 16 январ куни, мустақилликнинг бор-йўғи бешинчи ойида Тошкентда — талабалар шаҳарчасида оммавий тартибсизликлар юз берди. У турли гуруҳлар ва партиялар томонидан турлича баҳоланди. Аслида, иқтисодий тангликдан, нарх-навонинг кескин ва мунтазам ошиб боришидан, ойлик иш ҳақи, пенсия, стипендия ва нафақалар билан нарх-наво ўртаси-

даги мувозанатнинг бузилганлигидан қора ниятли кучлар фойдаланишга ҳаракат қилишди. Улар талабалар орасида иш олиб бориб, алоҳида тайёргарлик олиб боришди. Шиорлар ёзилди, тош, таёқ ва калтаклар тўпланди. Эҳтирослар атайлаб кўзғатилди. Ана шундай ҳаракатлар натижаси сифатида талабаларнинг оммавий тартибсизликлари ва ниҳоят улар вакилларининг ўлими сингари оғир, мусибатли фожиалар юз берди.

Бу хунрезлик бутун мамлакатда барча аҳолининг оёққа туришига, фуқаролар урушининг келиб чиқишига сабаб бўлиши ва натижада мустақиллик ҳам, бутун мамлакат ҳам боши берк кўчага кириб қолиши мумкин эди. Бу фожиалардан фойдаланиб қолиш ва осон йўл билан обрў орттириш учун «Эрк» демократик партиясига ҳам енг шимариб майдонга чиқди. Сохта миллатпарварлик, юзаки ватанпарварлик, ясама фидойилик ана шу фожиали кунларда ҳам кўл келди. Улар ҳар қандай оғир ва мусибатли ҳодисаларга нисбатан вазминлик, андешалилик ва айни пайтда ниҳоятда қатъиятлилиқ ҳамда мулоҳазакорлик билан иш тутатган қонуний ҳукуматни айни ана шу фазилатлари учун ношудликка, укувсизликка ва ҳатто, ана шу фожиаларнинг ташаббускорига йўйишдан ҳам тойишмади.

Бундай ҳалокатли кунларда эркчиларнинг эҳтирослари жунбушга келарди. Айюҳаннос солиб, бутун дунёга жар солишарди. Жаҳон радиостанциялари, айниқса Россия оммавий ахборот воситалари уларнинг доимий минбарига айланиб қоларди. Уларнинг хорихдаги ана шундай ҳомийлари гўё Ўзбекистонда диктатура барқарор эканлигидан, бу ерда ҳукумат мустақил давлатни бошқаришга қодир эмаслигидан башорат қилардилар. Бундай ғоявий кўпоровчилар аҳоли онгини бузишга, уларнинг фикрини чалғитишга сабаб бўларди.

Ана шундай мураккаб шароитда Ўзбекистон ҳукумати, унинг раҳбарияти тартибсизликларни келтириб чиқарган сабабларни вазминлик билан ўрганди, қўйилган масалаларни зудлик билан ҳал қилиш чора-тадбирларини кўрди.

Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгаши 1992 йил 16 январ куни кечкурун тартибсизликларнинг ҳақиқий сабабини аниқлаш, айбдор кишиларни жавобгарликка тортиш билан боғлиқ масалаларни, рўй берган воқеалар чоғида аниқланган муаммоларни ҳал қилиш учун республика Бош вазири бошчилигида махсус комиссия тузди. 28 январда эса республика халқ депутатлари-

дан иборат (раис И.Файзуллаев) махсус комиссия тузди. Ўзбекистон Президенти И.А.Каримов 25 январ куни Тошкент шаҳар фаоллари ва маҳалла оқсоқоллари билан учрашди.

Президент улар илгари сурган муаммоларга тўхта-лар экан, ҳозирги вақтинчалик иқтисодий танглик дав-рида аҳолини иложи борича ижтимоий жиҳатдан кўпроқ қўллаб-қувватлаш мақсадида амалга ошириладиган иш-лар хусусида фикр юритди. Айни чоқда ёшлар тарбия-си билан кенгроқ шуғулланиш лозимлигига эътиборни қаратди.

Учрашув қатнашчилари пойтахтдаги барча маҳалла аҳли номидан халқ фаровонлиги, юрт осойишталиги йўлида чинакам фидойи меҳнат қилаётганлиги учун И.Каримовга астойдил миннатдорчилик билдирдилар. Улар ҳар қандай вазиятда ҳам Президент билан елка-дош эканликларини изҳор қилдилар. Бутун мамлакат халқи Президент И. Каримов сиёсатини қўллаб-қув-ватлашларини билдиришди.

Хусусан ана шу таҳликали кунларда Ўзбекистон Республикаси Президенти, Олий Кенгаш, Вазирлар Маҳкамаси номига келган хатлар, шошилинчномалар ва мурожаатномаларда раҳбариятнинг, аввало Пре-зидентнинг ички ва ташқи сиёсати умумхалқ томони-дан қизгин маъқулланаётгани билдирилди. Шу билан бирга қийинчиликлар, камчиликлар хусусида, гуруҳ-бозликларнинг зиёни ҳақида ҳам аниқ фикрлар ай-тилди. Айниқса, Тошкентдаги талабалар шаҳарчасида 16—17 январда рўй берган тартибсизликлар ҳамда фо-жиа сабабларини аниқлаш, бундай қўпоровчилик айб-дорларини топиб жазолаш талабини қўйдилар. Жумла-дан, Ўзбекистон Республикаси Президенти, Олий Кен-гаш, Вазирлар Маҳкамаси номига келган хатлар, шо-шилинчномалар ва мурожаатномаларда раҳбариятнинг, аввало Президентнинг ички ва ташқи сиёсати умум-халқ томонидан қизгин маъқулланаётгани билдирилди. Шу билан бирга қийинчиликлар, камчиликлар хусу-сида, гуруҳбозликларнинг зиёни ҳақида ҳам аниқ фикрлар айтилди. Айниқса, Тошкентдаги талабалар шаҳарчасида 16—17 январда рўй берган тартибсизлик-лар ҳамда фожиа сабабларини аниқлаш, бундай қўпо-рувчилик айбдорларини топиб жазолаш талабини қўйдилар. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Пре-зиденти И.А.Каримов номига йўлланган хатларнинг бирида шундай дейилади:

«Хурматли Ислом Абдуғаниевич!

Шу йилнинг 16—17 январ кунлари Тошкентнинг студентлар шаҳарчасида содир бўлган фожиадан барча фуқаролар қатори биз ҳам ғазабландик... ҳалок бўлган ва қаттиқ калтакланиб реанимация бўлимида ётган ёшларимизнинг ота-оналари АЛАМ ва НИДОларини сўз билан ифодалаб бўлмаса керак. Бундай фожияли фалокат ҳеч қачон, ҳеч кимнинг бошига тушмасин.

25 январ куни Тошкент шаҳри раҳбарлари билан бўлган йиғилишдаги очиқ нутқингиз учун Сизга катта раҳмат. Чунки бор ҳақиқатни очиқ айтиб яхши иш қилдингиз, натижада Сизга хайрихоҳ бўлган кишиларнинг барчаси бўлиб ўтган воқеани ўзингиздан эшитиб, халқ душманларига нисбатан нафратлари яна ҳам ортди.

Фожиа сабабчиларини топиш ва уларнинг қаттиқ жазоланишларига Сизга ва ҳукумат комиссиясига ишонамиз. Биз бу қора ниятли шахсларни фақат қотилликнинг сабабчиларигина деб билмай, балки давлат тўнтаршишга ҳаракат қилган хошлар ҳам деб биламиз.

Халқимизнинг бахтли келажаги учун, республикамиз мустақиллиги учун қилаётган барча яхши ишларингизни иккиланмай ва ҳормай амалга оширишингиз тарафдоримиз.

Республикамиздаги барча ҳалол-пок, тоза фикрли ва виждонли кишилар Сиз билан.

Сизга соғ-саломатлик ва омад тилаб, 119-Бўка миллий территориал округининг собиқ СССР халқ депутати: Собиров Абдурахмон Фаниевич.

1992 йил, 20 февраль».

«Халқ сўзи» газетаси,

1992 йил, 13 февраль».

Мустақилликнинг дастлабки йиллари ижтимоий-сиёсий жиҳатдан халқимизга бир қатор қийинчиликлар келтирди. Ғоявий муҳолифлар эса ўз хатти-ҳаракатлари билан уни тобора чигаллаштиришди, бу мамлакатда маънавий-руҳий вазиятни мураккаблаштирди. Ана шундай қийин ва зиддиятли бир пайтда Ўзбекистон ҳукумати масалага жиддий қаради. Буни Президент Ислом Каримовнинг 1993 йил 2—3 июл кунлари бўлиб ўтган Олий Мажлиснинг X сессиясида сўзланган нутқида яққол кўриш мумкин: «Иқтисодий танглик даврида низо чиқариш жуда осон. Гугурт чақилса бас—ҳўлу қуруқ баравар ёниб кетиши мумкин. Мен бу гапни илгари ҳам кўп марта айтганман, лекин бугун, азиялар, биродар-

лар, бошқа кўшнилариимизнинг аҳволини кўриб, яна бир марта такрорлашга мажбурман. Сизларни, сизлар орқали барча ватандошларимизни ҳушёрликка даъват этмоқчиман.

Фуқаролар тўқнашуви бўлаётган минтақаларда одамлар нобуд бўляпти, қон тўкиляпти, халқ ҳўжалиги юз миллионлаб сўм зарар кўрмоқда, мол-ҳол қаровсиз, далалар экинсиз қолиб кетмоқда.

Ўзбекистоннинг йўли шуки, биз тинчлик ва осойишталикни сақлаб, бозор иқтисодиётига ўтишни шомасдан, аҳолининг ночор қисмини асраб-авайлаб, уларга етарли шарт-шароитларни яратиб бериб, ана ундан кейин амалга оширишга бел боғладик.

Куруқ ваъдалар, жиззакилик, сиёсий жазавалар пайти ўтди. Бугун халқимизга тинчлик ва осойишталик керак. Олдин қоринни тўйғазиб, ишнинг сарҳисобини қилиб, тўғри йўлни танлаб, бозор иқтисодиёти учун замин ҳозирлаб, ундан кейин сиёсий баҳслар билан шуғулланиш мумкин. Олдин ҳаммамиз бир бўлиб, бир тан-бир жон бўлиб, эртанги кун ҳаракатини қилайлик».

Ўз йўлига собитлик, қатъият ва ирода энг оғир пайтларда мустақиллик деган олий неъматни асрай олди. Дарҳақиқат, халқ орзу-умиди ва ички эҳтиёжлари билан давлат сиёсатининг уйғунлиги таъминланмаса, бундай тараққиётнинг умри қисқа бўлади. Ҳар қандай шароитда ҳам ўтиш даврида давлат сиёсатида қатъий ирода, қарам-қарши фикрларга тўғри муносабат, зарур келганида эса «диктатура» маъносидаги қаттиққўллик, қатъий талаб эҳтиёж даражасига кўтарилади. Ана шу эҳтиёж қондирилган тақдирдагина жамиятда барқарорлик, иқтисодий тараққиёт, маънавий равнақ қарор топади.

Демократия ишқибозлари ўз фаолиятларидаги жиддий нуқсонларни, ғоявий кемтикликни ва ташкилий ношудлик иллатларини жазавалару васвасалар билан қоплашга қанчалик интилишмасин, қайсидир даражада мавжуд сиёсий режим оқибатида вужудга келган нуқсонлардан жабр тортаётган, иқтисодий, ҳуқуқий ва маънавий жиҳатдан қийин аҳволга тушиб қолган аҳолининг иккиланишларидан, ички норозиликларидан ус-тамонлик билан фойдаланмоқчи бўлдилар.

Яъни, ҳақиқатга ташна, тўрачилик ва маъмурий-буйруқбозлик иллатларидан зада бўлган, тобелик ва мутелик, кўрқув ва ҳадик эзиб юборган халқнинг сабр косаси тўлган бир шароитда у кимгадир эргашишга муҳтож эди. Ўзларини миллатпарвар қилиб кўрсатишга

интилганлар аҳолининг ана шу кайфиятидан фойдаланишга, шу йўл билан нималаргадир эришишга интилишарди.

Уларнинг ўз иборалари билан айтганда муҳолифат сифатида майдонга чиқишлари жамият ҳаётида ижобий ҳодиса эканлиги маълум. Чунки ҳар қандай жамиятда муҳолифатнинг мавжудлиги фикрлар хилма-хиллиги, дунёқарашлар турличалиги, ғояларнинг ранг-баранглигига олиб келади ва охир-оқибатда энг соғлом фикрни танлашга, энг соғлом ғояларга эришишга имкон беради. Бироқ, бу жамият ҳаёти бир текис кетаётган, ижтимоий-сиёсий жараёнлар маълум бир изга тушган, жамият тараққиётини йўналтирувчи куч-омма фикри мустаҳкам ва ягона занжирга айланган бир пайтда самара бериши мумкин.

Бироқ, юқорида айтганимиздек, жамият бир ҳолатдан иккинчи ҳолатга ўтаётган бир шароитда барча кучларни бирлаштириш, умумий манфаат йўлида бирлашиб курашиш сингари тантилиқ, юксак сиёсий маданият, халқ ва мамлакат олдидаги ниҳоятда оғир масъулият миллий равнақ ва иқтисодий барқарорликнинг асосидир.

Афсуски, Ўзбекистонда фаолият кўрсатаётган, ўзларини муҳолифат деб билган сиёсий кучлар ана шу муҳим ҳолатга баҳо бера олмадилар. Ўзбекистон мустақилликка эришгач энди мамлакат ҳаётида жиддий ўзгаришлар юз бериши мумкинлиги, унинг хоҳ ижобий, хоҳ салбий оқибатлари бўлмасин, ҳамма учун бирдай тегишли эканлигини англай олмадилар. Улар фаолиятида сиёсий ва ҳаётий мантиқнинг энг оддий кўринишлари ҳам кўзга ташланмади. Буни нималарда кўриш мумкин?

Биринчидан, ўз ғояси, мақсад ва вазифаларига кўра коммунистик диктатурага қарши турган «Эрк» демократик партияси айни коммунистик партия тарқатиб юборилганидан сўнг ҳам эндигина шаклланаётган янги ижтимоий-сиёсий тузум шароитларида юз бераётган ҳодисаларга кескин қарши турганлиги том маънодаги мантиқсизликнинг ёрқин кўриниши эди.

Иккинчидан, улар ўзларининг ҳар бир чиқишларида янги тузум ҳокимияти ва мустақиллик ташаббускорларини эскича ишлаётганликда, ислохотлар ўтказишга қодир эмасликда айблаларди. Халқни оёққа туртишга, қалқитишга, кескин норозилик билдиришга даъват этишарди. Жамият қон-қонига сингиб кетган қата-

гонлик, бюрократия ва тўрачилик иллатларини тезда барбод этиш, эртактардаги сингари «бир юмалаб» янги ҳаётга эришиш мумкин эмас эди. Бу табиий жараён. Бир юз ўттиз йиллик тобелик кайфиятларини, мутелик руҳиятини синдириб, янгича яшаш тамойилларини англаш учун вақт кераклигини тушунишмади. Ёки аксинча, яхшигина тушунишарди-ю, норозилик кучайишидан манфаатдор эдилар.

Ваҳоланки, қарийб 130 йиллик мустамлакачиликдан озод бўлган мамлакат тақдири ўзини чинакам ватанпарвар деб билган ҳар қандай кишини қизиқтириши, ғояси, эътиқоди, касбу кори, ижтимоий келиб чиқиши ва миллатидан қатъи назар ана шу муқаддас замин истиқболи йўлида, янги ғоя—мустақил тараққиёт ғояси атрофида жипслашиш лозим эди.

Қолаверса, халқ узоқ йиллик сиёсий исканжадан озод бўлгач, энди ўзини қаерга қўйишини, қандай йўлдан боришини, келажагини қандай белгилашини билмай қолган эди. Мамлакатда саросималик вужудга келди. Ишлаб чиқаришда парокандалик юз берди. Собиқ иттифоқнинг ягона иқтисодий маконида вужудга келган пўлат занжирлар узилгач, кун кечириниш оғирлашди. Одамларда руҳий ҳорғинлик, асабий чарчоқлик, маънавий кемтиклик ва асабий таранглик кайфияти пайдо бўлди. Бу айтиш мумкинки, ҳар қандай шароитда ҳам сиёсий кучлардан жиддийроқ ўйлашни, жиддийроқ ҳаракат қилишни, ҳар бир қадамни ўйлаб босишни тақозо этарди. Чунки таъбир жоиз бўлса, мамлакатнинг ўша пайтдаги аҳволи ниҳоятда улкан газ бочкасига ўхшарди. Унинг туйнугига ортиқча бир гугурт чақиш ҳалокатли ва фалокатли ҳодисага олиб келиши муқаррар эди. Ана шундай пайтда «Эрк» демократик партияси мустамлакачилик ҳокимиятига нисбатан қандай позицияда турган бўлса, мустақиллик ҳокимиятига ҳам худди шундай позицияда турди. Ваҳоланки, йигирма миллиондан ортиқ аҳоли тақдири битта гугурт чақилиш билан боғлиқ бўлган таҳликали вазиятда эди. Бу муҳолифатчиларнинг жиддий сиёсий хато-си, узоқни кўра олмаслик иллоти эди.

Ана шундай жиддий хулосалардан келиб чиқиб айтиш мумкинки, Ўзбекистонда вужудга келган «демократия жарчилари»нинг баландпарвоз шиорларию қалинқалин Низом ва Дастурлари шунчаки гап бўлган, холос. Чунки уларнинг олдинги ҳокимиятга ҳам, кейинги ҳокимиятга ҳам бирдай қарши туришларидан мамла-

кат ва халқ манфаати учун кураш эмас, айти ҳокимият учун кураш, тожу тахт жанги, амалу курси кураши эканлиги аён бўлди. «Эрк» демократик партиясининг Низомида «Эрк» демократик партиясининг жамиятда тоғувликка, барқарорликка интилишни қўллаб-қувватлайди, конфронтацион курашиш хавфли йўл...» деган сатрлар бор. Айти ана шунинг ўзи партия раҳбарияти тугган йўл бошқа, қоғозда баён этилган ғоялар бошқа эканлигини кўрсатади.

Партия раҳбариятидаги манманлик, кибру ҳаво, ўзига ортиқча баҳо бериш, даҳоликка даъвогарлик иллатлари аста-секинлик билан хавфли касалликка айланиб борди. Натижада ўзининг «доҳий»лигига ўзи ишониб қолиб, барча ўзга ижобий ҳаракатлар нуқсон бўлиб кўрина бошлади. Чунончи, қонуний ҳукумат тугган туб ислохотлар йўли, у ишлаб чиққан ҳар қандай тадбир, амалга оширган ҳар қандай янгиланишлар ана шу жайдари ва хонаки доҳийчалар назарида жуда майда ва жўн ҳодиса бўлиб кўринди.

«Эрк» демократик партиясининг фаолларидан бири Шоди Каримов ўзи аъзо бўлган партия раҳбари хусусида гапирар экан, куйидагиларни баён этади: «Муҳаммад Солиҳ партиясининг раиси сифатида партия ҳаётининг асосий нормалари ва қоидаларини — Низомни биринчилар қаторида унинг ўзи бузди. Партия Марказий Ҳайъати ва Кенгаши билан маслаҳатлашмаган ва келишмаган ҳолда яккабошчилик асосида ўзи мустақил қарорлар қабул қилди. 1992 йил 2 июлда (мамлакат Олий Кенгашининг X сессиясида — муалл.) «Эрк» Демократик партиясининг раиси, Ўзбекистон Халқ ноибини Муҳаммад Солиҳ ҳеч ким билан маслаҳатлашмасдан депутатлик мандатини ташлаб, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси залидан чиқиб кетди».

Хўш, ўзини улкан сиёсий етакчи деб билган арбобнинг бу хатти-ҳаракатини қандай тушуниш мумкин?

Биринчидан, депутатлик мандатини зарда билан ташлаб, сессия залидан чиқиб кетиш у ўйлаганчалик ҳукуматга рўй-рост норозилик нишонаси эмас. Аксинча, ўз истиқболининг йўқлигига ишонгач, боши берк кўчага кириб қолгандан сўнг гангиб қолиш, улкан партия фаолиятини бошқара олмаслик айбини яширишдир.

Иккинчидан, депутатлик мандатини гап-сўзсиз ташлаб кетиш — бу унга ишонч билдирган минглаб сайловчиларни менсимаслик, уларнинг қонуний ҳуқуқини поймол қилишдир.

Учинчидан, унинг номзодини кўрсатган ва ишонч билдирган, ўзларига биринчи раҳбар қилиб тайинлаган партия аъзоларини менсимаслик, қўпол қилиб айтганда, уларнинг кўзига қум сепиш, бетига тупуришдек гап.

Тўртинчидан, сиёсий ҳаёт табиатан нозик ва сиркаси сув кўтармас ҳаётдир. Ботинан эса оғир-вазминлик, етти ўлчаб бир кесиш, ижобий маънодаги совуққонлик, ҳар қандай курашларга тайёр ва ҳамиша «бошни кундага қўйиб яшаш»ни тақозо этадиган жасоратли ҳаёт. Ана шу нуқтаи назардан қараганда «Эрк» демократик партияси раиси Муҳаммад Солиҳ жирраки ва енгилтак эканлигини кўрсатди. Сиёсий ҳаётнинг энг олий мезонларига муносиб эмаслигини намойиш этди.

Бундай йўл тутиш одатда бачканаликдан, болачалишликдан келиб чиқади. Очиғини айтмайлик, русларда «большой мальчик» деган ибора бор. Бундай одамлар саксон, юз йил яшаши мумкин, бироқ ҳеч қачон етилмайди, пишмайди, камолотга етмайди. Гўрлигича қолаверали.

М.Солиҳнинг сессия залидан чиқиб кетиш сабабларини «Эрк» демократик партияси Бош котиби А.Аъзам ўзига хос тушунади ва сиёсий етакчи сифатида қатъий позициясини «Мустақил ҳафталик» ижтимоий-сиёсий газетаси орқали аниқ баён этади. Унинг фикрича «...бу депутат беш юз депутатнинг панада писиб товуш бермайдиган оддий биттаси эмас, балки халқ орасида сўзининг эътибори баланд, сиёсий ҳаёт об-ҳавосига кучли таъсир ўтказиб келаётган сиёсатчилардан бири эди. Қолаверса, Ўзбекистон Президенти сайловидаги атиги икки номзоднинг бири бўлиб, расман бир миллион икки юз эллик мингдан ошиқ (аслида бундан кўпроқ) овоз олган эди. Шу фазилатлари бўлмаганда ҳам у жумҳуриятдаги нуфузли партиянинг раиси ва энг муҳими, демократик муҳолифатнинг кескин талаб ва конструктив (?) мулоқот йўлларини оқилона, уйғун қўллаётган етакчиси эди.

Сессияда унинг аризаси овозга қўйилганда бу жиҳатлари эътиборга олинмади, аксинча саркаш депутатдан тезроқ қутулиш, уни иложи борича ёмонотлик қилиб чиқариш пайида бўлинди ва шу билан ҳокимият ва муҳолифат ўртасида билиттифоқлик кўприги ҳам куйдириб ташланди».

Бош котиб мулоҳазаларини ўқиб кишида шундай савол туғилади:

Биринчидан, агар Муҳаммад Солиҳ чиндан ҳам мамлакат «сиёсий ҳаёти об-ҳавосига кучли таъсир ўтказиб келаётган сиёсатчи, нуфузли партия раиси, ном чиқарган демократ» бўлса, нега ўз обрўсига яраша иш тутмай енгилтаклик қилди? Ахир даҳоликка даъвогарлик билан зарда қилиб, мандатини ташлаб, сессиядан чиқиб кетиш ўртасида катта фарқ бор-ку! У шахс сифатида ўзини ким эканлигини кўрсатиб қўймадимикан?

Иккинчидан, бир миллион икки юз мингдан ошиқ овоз олганлигини таъкидлаб, яна «аслида бундан ҳам кўпроқ овоз олган эди», деган шама нималарни англади? Демак, Президент сайлови пайтида кўзбўямачиликка йўл қўйилган, атайлаб сайловчиларнинг овозини Ислом Каримовга қўшиб беришган экан-да! Буни ким, қандай исбот қилиб бера олади? Ахир жуда кўп сайлов округлари ва участкаларида айни «Эрк» демократик партияси вакиллари билан бирга қатор халқаро ташкилотлар, дунёнинг нуфузли мамлакатлари вакиллари ҳам кузатувчи сифатида иштирок этишди-ку! Нега бирон жойда бундай кўзбўямачиликлар ҳақида фикр айтилмади?

Муаллиф ўз фикрини давом эттирар экан, «Ўнинчи сессияда кўтарилган қирқта масала бир ёқда қолиб, бир депутатнинг парламентдан қандай этак силкигани эл оғзига тушди. Парламент Раиси бошлаб берган бепанд гапга лаққа тушган қашқадарёлик олти ва «бошқа» ноибларнинг Олий Кенгаш нашри — «Халқ сўзи»да лот-манот ясаб «Оллойти таолонинг (ҳатто исминини ҳам тўғри ёза олмайдиган ноиб бандаларинини ўзинг кечир, Оллоҳ!) ўзи қўллайдиган Президентимиз» ҳимоясига ваҳмак яроқ тортиб чиқишлари мен нима дейман, қўбизим нима дейдига ўхшаб жуда ярашиқсиз бўлди. Бу «хушомад эмас — дил сўзлари»ни ўқиганлар ноибларнинг фаросатларига сира беш кетмайдилар. Агар газета муҳарририятдан айтилган «кўплаб оғзаки ва ёзма мурожаатлар» чўпчак эмас, рост бўлса, қашқадарёлик ноибларникидек «халқ талаблари»ни чиқариш компанияси давом этса, унда чиндан ҳам карвон билан итнинг фарқига боролмай қоламиз». («Мустақил ҳафталиқ». Аҳмад Аъзам. «Мен не дейману...» 1992 йил, ноябрь, № 13).

Орадан ўн йил ўтди. Одатда ҳар қандай нарсага олисдан туриб қаралса, у кўзга бутун қиёфаси билан яққолроқ ташланади. Ҳар қандай ҳодисани вақт ўтиб

холисроқ баҳолаш, уни ўз номи билан аташ мумкин бўлади. Вақт шундай олий ҳакамки, у ҳамма нарсани ўз жойига қўяди ва ўз номи билан атайди. Ана шу жиҳатдан, бўлиб ўтган воқеаларга бугун муносабат билдирар эканмиз, газета шарҳидаги айрим фикрлар нақадар «тўғри» эканлигига ишонасиз. Дарҳақиқат, ўша пайтдаги ноибларнинг фаросатига эмас, газета шарҳининг иддаосига чиндан ҳам «беш» кетасиз. Бугун «карвон билан итнинг фарқи» эса кўзга яққол ташланмоқда.

Шундай қилиб, халқ депутати Муҳаммад Солиҳнинг сессия залидан чиқиб кетиши, унинг гуруҳидагиларнинг фикрича, ҳукумат айби билан содир бўлган. Аслида эса унинг хатти-ҳаракати том маънодаги сиёсий арбоб ва муҳолифатдаги партия раҳбари фазилатларига тўғри келмас эди, холос.

Дарвоқе, ўнинчи сессия арафасида «Эрк»чилар ва уларнинг тарафдорлари қонуний парламентнинг истеъфога чиқишини талаб қилиб, митинг уюштирмоқчи бўдилар ва турли варақалар тарқатдилар. Бу мамлакатда айни ислохотларнинг оғир аҳволга тушиб қолган, халқ иқтисодий ва ижтимоий ҳаётида хилма-хил муаммолар қалашиб қолган бир пайтда оммавий норозиликларни кучайтириш, қонуний парламентни тарқатиб юбориш ва ундан сўнг, давлат тўнтаришини амалга оширишга интилиш эди.

Муҳаммад Солиҳ хорижга кетиб қолгач, унинг ифвогарлик фаолияти тугамади. Қашқадарёдан йигирмага яқин йигитларни ўқитиш мақсадида чақириб олди. Уларнинг ҳужжатларини мамлакатимиз ичкарасидаги ҳомийлари қалбаки расмийлаштириб, хорижга юбордилар. Натижада М.Солиҳ ва унинг гумашталари бу йигитларни чалғитиб, қонли тўқнашувга тайёрлаганликлари, айримларини эса ҳатто Чеченистондаги урушларда қатнаштириб, чиниқтирганликлари кейинроқ аниқ бўлди. Йигитларнинг ота-оналари, қариндош-уруғлари, маҳалладошу қишлоқдошлари алданганликларини пушаймон билан тан олишди.

***

Мавзуга доир материал

С.Мадаминов ўзининг жинойий фаолиятини давом эттириб, Тошкент вилояти бўйича норасмий «Бирлик» ҳаракати раиси Х.Худойбердиев, «Ўзбекистон озод дехқон-

лар» партияси раиси ўринбосари О.Каримов, фуқаро Б.Шокиров ва бошқалар билан Ўзбекистон Республикасида мавжуд бўлган, халқ томонидан қонуний йўл билан сайланган давлат ҳокимияти — Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашини Конституцияда кўрсатилмаган тузилмалар билан алмаштириш ҳақида олдиндан ўзаро жиноий тил бириктирганлар.

Шу мақсадда Ўзбекистон Республикасида мавжуд бўлган «Халқ дипломатияси» уюшмаси, Ўзбекистон «Бирлик» халқ ҳаракати, «Ўзбекистон озод деҳқонлар» партияси, «Туркистон халқ ҳаракати» вакиллари билан ғайриконституциявий «Миллий мажлис» деб аталмиш янги қонун чиқарувчи орган тузиш учун 1992 йил май, июн ойларида бир неча бор йиғилишган ва шу гуруҳ томонидан тайёрланган Ўзбекистон демократик кучларининг «Миллий мажлис» тузиш тўғрисидаги Битими, Ўзбекистон Республикаси «Миллий мажлиси»нинг муваққат Тузуги лойиҳаларини тайёрлаб, босмадан чиқариб тарқатганлар.

Ўзбекистон демократик кучларининг «Миллий мажлис» тузиш тўғрисидаги Битимида «Ўзбекистоннинг иқтисодий-ижтимоий, сиёсий тангликдан чиқиш даврида унинг ҳудудида мустақил фаолият кўрсатувчи ва қонун лойиҳаларини ишлаб чиқиш ваколатига эга бўлган «Миллий мажлис» таъсис этилсин деб, ҳаракатда бўлган Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг ваколатини эгаллашга ҳаракат қилишган.

Ҳокимият Конституциявий идораларини ғайриконституциявий мувозий ҳокимият таркиблари билан алмаштиришга қаратилган ҳаракатлари учун 1993 йил 12 феврал куни С.Мадаминов жиноий жавобгарликка тортилиб, унга нисбатан «ҳеч қаерга кетиб қолмаслик» ҳақида эҳтиёт чораси қўлланилган, шу тўғридаги тилхатга имзо қўйиб, у жавобгарликдан қутулиш мақсадида чет элга чиқиб кетишининг белгиланган тартибининг бузиб, 1993 йил 13 апрелда Туркия Республикасига қочиб яширинган.

(Ўзбекистон Республикаси Олий Судининг ҳукмидан. Тошкент шаҳри. 2000 йил, 17 ноябр. «Халқ сўзи», 2000 йил, 22 ноябр.)

***

Энди Муҳаммад Солиҳ учун битта йўл қолган эди ва у худди ана шу йўлни танлади: тўғридан-тўғри мустақиллик ташаббускори, туб ислоҳотларнинг бош ташкилотчиси бўлган қонуний ҳукуматни очиқдан-очиқ

бадном этиш, унга зуғум қилиш, зўравонлик билан давлат тўнтаришини вужудга келтириш йўлига кирди. Натижада у парламентга муқобил ҳолда «Миллий мажлис» тузишга ҳаракат қилди. «Миллий мажлис тузуғи» ва «Миллий мажлис баёноти»ни тайёрлашда бошчилик қилди. Бу энди чинакамига халқ томонидан сайланган қонун чиқарувчи органга даъвогарлик, мавжуд қонунларни инкор қилиш, мустақил тараққиёт йўлини кафолатлайдиган барча қонун актларига очиқдан-очиқ ишончсизлик билдириш демакдир.

* * *

Мавзуга доир материал

1997 йил май ойида Т.Юлдашевнинг топшириғига кўра, жиноий уюшма аъзолари Ж.Ходжиев, Б.Абдуллаев, К.Закиров, А.Ахмедов, З.Асқаров ва Р.Фахруллоевлар қалбаки паспортлар билан қонунсиз равишда четга чиқиб, Туркия давлатининг Истанбул шаҳрида йиғилишган. Ушбу йиғилишда Ўзбекистондаги турли диний экстремистик гуруҳларга мансуб шахсларни «Ўзбекистон исломий ҳаракати» қошида бирлаштириб, биргаликда «жиход» эълон қилиб, қурол ишлатиш йўли билан Ўзбекистон Республикасидаги мавжуд Конституциявий тузумни ағдариб ташлаб, ҳокимиятни босиб олиш мақсадида фитна уюштирганлар. Тоҳир Юлдашев уюшма аъзоларига вазифаларини бўлиб берган.

1997 йил июл ойида Т.Юлдашев Истанбул шаҳрида Хожжи Абдулла Ходининг уйида жиноий уюшма аъзолари Б.Абдуллаев, К.Закиров ва бошқалар билан учрашиб, уларга 50.000 АҚШ долларини бериб, Ўзбекистондаги жиноий уюшма аъзолари, уларнинг оила аъзолари ва ҳарбий лагерларга юборилган шахсларни моддий эҳтиёжлари учун сарфлашни топширган.

С.Мадаминов Ўзбекистон Республикасининг Конституциявий тузумни ағдариб ташлашга қаратилган умумий мақсадларини бирлаштириш учун Ўзбекистонда жиходий ҳаракатлар олиб бораётган жиноий уюшма раҳбарлари Т.Юлдашев, К.Закиров, Б.Абдуллаев, А.Ахмедов, З.Асқаров ва Р.Фахруллоевларни 1997 йил июл ойининг охирларида Истанбул шаҳридаги уйига таклиф қилади ва Т.Юлдашев бошчилигидаги жиноий уюшмага кўшилиб, ҳамжихатликда ҳаракат қилиб, Ўзбекистонда мавжуд Конституциявий тузумни ағдариб ташлаш мақсадида фитна уюштирадилар.

Т.Юлдашев фитнани амалга оширишга раҳбарлик қилиб, Ж.Ходжиев, К.Закиров, Б.Абдуллаев ва бошқа жинной шерикларига Афғонистон, Тожикистон, Чеченистонда ташкил этилган ҳарбий дала лагерларида давлатга қарши фитна уюштиришда фойдаланиш мақсадида ҳарбий тайёргарликдан ўтган жангариларни Ўзбекистон Республикаси ҳудудида террористик актларни ўтказиш учун юбориш тўғрисида топшириқ беради.

(Ўзбекистон Республикаси Олий Судининг ҳукмидан. Тошкент шаҳри. 2000 йил, 17 ноябр. «Халқ сўзи», 2000 йил, 22 ноябр.)

***

Бундай хатти-ҳаракатнинг замирида том маънода давлатга қарши иш юритиш, ғоявий ва сиёсий қўпоровчилик қилиш, натижада бутун мамлакатни ҳам, унинг аҳолиси ҳаётини ҳам, мустақилликнинг келажигини ҳам таҳликага солишга интилиш ётарди. Шунинг учун ҳам Ўзбекистон Республикаси Олий суди 1993 йил августида «Миллий мажлис» қатнашчилари устидан жинной иш кўзгади. Уларни давлат тўнтаришини уюштиришга ҳаракат қилганликда айблади. Суд «Миллий мажлис» ташаббускорларини ғаразғўйлик ва амалпарастлик ниятлари билан 1992 йил май, июнь, июль ойлари давомида ҳокимиятни эгаллаш мақсадида фитна уюштириб, ташкилий фаолият кўрсатиб, Конституцияга хилоф равишда давлатга қарши оғир жиноятларни содир қилган», деган хулосага келди.

«Эрк» демократик партияси ўз низомига зид фаолият билан шуғулланганлиги учун 1993 йил сентябрдан бошлаб унинг фаолияти тўхтатилди. Партия ичидаги парокандалик, раҳбарият таркибидаги келишмовчилик оқибатида жамият ҳаётида жиддий хавф туғдирадиган ҳодисалар вужудга келди. Бунини Шоди Каримов шундай изоҳлайди:

«Эрк» демократик партиясининг раиси ҳамма қилгиликни қилиб қўйиб ўзи қамоқ жазосидан қутилиб қолиш ниятида чет элга қочиб кетишга улгурди. «Ўзбекистон Республикаси Олий суди, республика Бош прокурорига «Эрк» демократик партиясининг раиси Мухаммад Солиҳ (Мадаминов Салай)нинг жинной жавобгарлиги масаласини яна бир бор кўриб чиқиш ҳамда унинг тергов ва суд олдида жавоб беришини таъминлаш юклатилди».

Ана шу тариқа «Эрк» демократик партияси ва унинг

аъзолари оғир бўҳрон кўчасига кириб қолдилар. Бундай бўҳроннинг бош сабабчиси «Эрк» демократик партиясининг раиси Муҳаммад Солиҳнинг ўзи эди. Муҳаммад Солиҳ «Эрк» демократик партиясини қандай моҳирона ташаббус билан тузган бўлса, худди шундай ташаббус ва моҳирлик билан партияни ҳалокат гирдобига сари бошлаб келди. Фақат нўноқ ва қобилиятсиз раҳбарнинг йўл қўйган хатолари азобини партиянинг оддий аъзолари тортдилар.

«Эрк» демократик партиясининг раиси Муҳаммад Солиҳ йўл қўйган хатолар ва нуқсонлар нималардан иборат? Бу хато ва нуқсонлар қуйидагилар:

Биринчидан, ҳар қандай партиянинг яшаши, фаолияти ва ривожланишининг энг асосий шартларидан бири — бу партия раҳбарининг ғоявий-сиёсий ва назарий савиясининг юксак даражада ривожланган бўлишига, унинг партиявийлик ва ташкилотчилик қобилиятига боғлиқ. Бундай сифатлар «Эрк» демократик партиясининг раҳбарида том маънода шаклланмаган эди. У ҳали партиянинг ўзи нима эканлигини тушуниб етмаганди.

Иккинчидан, «Эрк» демократик партиясининг раҳбарида партиявий кураш тажрибаси мутлақо йўқ эди. У шу боисдан «Эрк» демократик партиясини бутун жамиятга қарама-қарши қўйди, Ўзбекистондаги бирорта ижтимоий-сиёсий ҳаракат ёки куч билан умумий иттифоқ тилини топа олмади, ҳақиқат ва адолатнинг «ягона ва бирдан бир соҳиби» эканлигини даъво қилди.

Партиянинг хорижда юрган раиси ўзининг «Низомий-ҳуқуқи»дан фойдаланиб, Марказий Кенгаш мажлиси қарорларини бекор қилди. Марказий Кенгаш мажлисини чақириш ташаббускори сифатида партия Марказий Кенгашининг Бош котиби Содиқжон Йигиталиевни «ҳукуматга сотилган» шахс сифатида ўз вазифасидан четлаштирилганлиги тўғрисида буйруқ берди. Партиявий иш юритишнинг бундай диктаторлик услуби шу пайтга қадар жаҳонда фаолият кўрсатаётган сиёсий партияларнинг бирортасида кузатилмаган. Муҳаммад Солиҳ танлаган авантюристлик кўпоровчиликдан иборат бўлган бу Қарорни 1993 йил 16 майда Марказий Кенгаш қарорларини маъқуллаб овоз берган, умуман партия ва партиявий иш услубидан беҳабар шахслар: Дилором Исҳоқова, Сафар Бекжон, Отаназар Орипов, Абдулхай Абдумавлонов ва Ҳамидулла Нурмухамедовлар қўллаб-қувватладилар. Марказий Кенгаш қаро-

ри бажарилмади ва август ойида партия қурултойи чақирилмади.

Нега Муҳаммад Солиҳ «Эрк» демократик партияси Марказий Кенгашининг қарорларига қарши чиқди?

Партия қурултойининг чақирилишида бирор-бир хавфли аломат бормиди? Масаланинг ҳамма нозик томони худди ана шу «хавфли аломат»да эди. Агар август ойида «Эрк» демократик партиясининг қурултойи чақириладиган бўлса, хорижда юрган Раис партия форумида қатнаша олмас ва партиянинг раислиги лавозимига сайланмай қолиши хавфи бор эди. Биринчи раҳбар бўлиш касалига мубтало бўлган Муҳаммад Солиҳ учун бу ҳаёт-мамот кураши эди. Унинг бош мақсади курашчан, фракцион партия сифатида «Эрк» демократик партиясини сақлаб қолиш эмас, балки партия тарқалиб кетадими, у ҳалокатга учрайдими, ундан мутлақо қатъи назар, «Партия раиси» деган қуруқ номни сақлаб қолишдан иборат эди.

Амалда фаолияти тўхтатилган, ўзи йўқ партиянинг раислик мандати Муҳаммад Солиҳга нима учун керак эди? «Эрк» демократик партияси раиси мандатига эга бўлмаган Муҳаммад Солиҳ хорижда оддий фуқаро сифатида сиёсий бошпана олиши мумкин эди, албатта. Бироқ сиёсий партиянинг раиси мандати билан эса у энди оддий фуқаро эмас, балки сиёсий арбоб сифатида муайян имкониятларни қўлга киритар эди ва айни пайтда у ўзини моддий жиҳатдан таъминлаш имкониятига ҳам эга бўларди. Чунки у «Эрк» демократик партиясининг мандати билан халқаро ташкилотларнинг ҳомийлиги ва ёрдамидан, хорижий мамлакатларда маърузалар, учрашувлар уюштириш, интервьюлар бериш ва шу каби тадбирлардан келадиган даромадлардан фойдаланиши мумкин эди. Раислик мандатидан маҳрум бўлса, бундай имкониятлар ҳам ўз-ўзидан барҳам топар эди.

1993 йил 25 сентябрда бўлиб ўтган «Эрк» демократик партиясининг IV қурултойида бу интилиш рўёбга чиқди. IV қурултой аслида қонуний низом кучига эга эмас эди. Чунки Тошкент шаҳар партия ташкилотидан бошқа биронта вилоятда қурултой олди партия конференциялари чақирилмади. Қурултойга келган вакиллар қонуний сайланган делегатлар эмас, балки Муҳаммад Солиҳга тарафдор бўлган (том маънода қонуний ҳокимиятга қарши позицияда турган, аҳолини гангитиб, турли норозиликларни кучайтираётган — *муалл.*), тер-

ма гуруҳ аъзолари эдилар. Курултойда «Эрк» демократик партияси Марказий Кенгашининг ҳисоботи эмас, балки Муҳаммад Солиҳнинг магнитофон лентасига туширилган Ўзбекистон Президенти ва ҳукумати сиёсатига қарши эҳтирослар билан тўлиб-тошган маърузаси тингланди. «Эрк» демократик партиясининг курултойи Ўзбекистон Президенти ва ҳукуматига қарши конфронтацион кураш байроғи остида ўтди, партиянинг на Низоми ва на Дастурига ҳеч қандай ўзгартиш киритилмади, яъни амалда «Эрк» демократик партияси ҳаракат дастурисиз қолди...

Ўз мақсадларига эришмагач, шахсий манфаати йўлида минг-минглаб кишиларни чалғитиб юрган «доҳий» охир-оқибатда эл назаридан қолди. Унинг ғоялари асосиз эканлиги маълум бўлди.

Демократия, хуррият энг аввало у қарор топиши керак бўлган макон имкониятларидан, асрлар мобайнида шаклланган анъаналар ва турмуш тарзидан келиб чиқиши ва энг муҳими, туб ислоҳотлар жараёнида аҳоли ижтимоий-сиёсий фаоллигини, онглилик даражасини ҳисобга олмоғи лозим. Акс ҳолда, демократияга интилиш ўткинчи, айни пайтда фожиали ҳодиса бўлиб қолаверади.

«Эрк» демократик партиясининг мустақилликнинг дастлабки йилларидаги фаолияти ва умуман демократия «машмаша»лари авж олган пайтларни орадани бир қанча вақт ўтгач, назардан ўтказган Аҳмад Аъзам шундай хулосага келади: «бандда дамланиб қолган сувнинг шиддати ёввойи бўлади. Узоқ вақт қоронғуликда қолган одам ёруққа чиққач ҳавонинг қандайлигини сурриштирмайди, тўйиб-ютоқиб нафас олиш пайида бўлади. Оғзи тиниқланган одам нажот топса, энг аввало бор овози билан бақришни ўйлайди ва ҳоказо...

Узоқ муддатли кулликдан кейин эришилган озодлик тўла, мутлоқ маъно кутиб олинади. Бироқ, эркинлик авж олдирилиб, сиёсий бўҳронлар, манфаатлар атрофидаги ибтидоий курашлар, жазавалар авж олди. Иттифоқ парчаланиб, мустамлака кишанларидан қутилган айрим мамлакатларда шундай ёки шунга яқин ҳодисалар юз берди.

Озарбайжон, Гуржистон, Молдова, Белоруссия, Тожикистонда бўлган ва бўлаётган воқеаларни, Россияда сиёсий кучлар мувозанатининг тез-тез ўзгариб туришини бир ўйлаб кўрайлик. Ҳолбуки, эркинлик, демократия шиорлари остида юзага келган мазкур ҳоди-

салар асл демократиядан йироқ бўлиб, халқ, халқ ҳокимияти тушунчалари билан оломон, унинг жунбуш иродаси чалкаштириб юборилган эди. Бу сиёсий қалқишлар демократиянинг эмас, унга хассос ташналик, билмай-англамай ташланишнинг ҳосиласи, ободонлик келтирадиган ёгин арафасидаги талотўп тўфонию қасиргалари эди.»

Мустақилликнинг ўн йили бизни кўп нарсаларга ўргатди. Бутунлай янги тарихий шароитларда бутунлай янги тажрибалар дунёга келди. Бу тажрибалар «Ўзбек модели» сифатида жаҳон демократик жараёнларини бойитмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг 1995 йил 23 февралда бўлиб ўтган биринчи чақириқ биринчи сессиясида Президент Ислам Каримов мамлакатда демократик жараёнларни чуқурлаштириш, инсон ҳуқуқларини кафолатлаш, энг инсонпарвар, адолатли фуқаролик жамиятини шакллантириш хусусида гапирар экан «Ўзбекистон XXI аср остонасида» дастурини ишлаб чиқиш зарурияти ҳақида алоҳида тўхталган эди. Орадан кўп ўтмай ана шу кенг тармоқли дастур Президентнинг ўз ташаббуси билан яратилди. Бугун кўлимизга теккан «Ўзбекистон XXI аср бўсағасида» деб номланган йирик илмий, назарий, таҳлилий асар Ўзбекистон давлат сиёсатининг бош дастури сифатида дунёга келди.

Президент И. Каримов демократик жараёнларни чуқурлаштириш, фуқаролик жамияти асосларини шакллантириш хусусида гапирар экан, дунё муаммоларини, дунё тажрибаларини, инсоният тараққиёти даврида тўпланган ижобий хулосаларни чуқур ўргангани ва унга ўзига хос баҳо беради. Жумладан, у бугун жаҳон сиёсатида ҳар қандай зўравонлик ва куч ишлатишдан, ҳар қандай қурол-яроғ ва тазйиқлардан устун келадиган тафаккур дунёга келаётганини, энди ёқавайронлик, портлатиш ва қирғинбарот келтиришлар ибтидоий ҳодиса эканлигини, «зўр бўлсанг ўзингни ақлинг билан кўрсат» қабилда иш кўрсатиш вақти келганлигини бошқалардан кўра тезроқ англади, бошқалардан кўра чуқурроқ тушунди. Энди борган сари очиқлик, юзма-юз туриб фикрлашиш, муаммоларни музокаралар йўли билан ҳал этиш ва ана шу аёвсиз музокаралар пайтида соғлом ақл-идрок тантанасига эришиш зарурлигини кўрсатиб бермоқда.

Президент Ислам Каримов мазкур китобда мустам-

лакачилик ва ирқий камситишликнинг йўқ қилинганлигини социализм ва коммунистик мафқуранинг зўравонлик даъволари барбод этилганлиги, жаҳон харитасида янги мустақил давлатларнинг пайдо бўлганлиги, минтақалараро муносабатларда мувозанатнинг ўзгариб кетганлиги, аниқроқ қилиб айтганда, жаҳон тараққиётида Осиё қитъаси мамлакатлари ролининг ошиб бораётганлиги ХХІ аср ижтимоий-сиёсий жараёнларининг ўзгариб боришига сабаб бўлишини чуқур таҳлил этади.

Муаллиф назарида демократик тараққиётнинг турли қадриятлари, тамойиллари ва меъёрлари такомиллашиб, «бир-бирини бойитиб, оммабоп тус олмоқда. Энди ана шу қадриятлар ер юзининг турли мамлакатларида турли халқлар ва миллатларнинг ягона, умуминсоний, умумбашарий қадриятларига айланмоқда. Зотан, инсон ер юзининг қайси бурчагида яшамасин, у энг аввало инсонлигини тушунмоғи лозим ва у инсон каби яшашга ҳақлидир. Ўзбекистон сиёсати назарида жаҳон тараққиёти ва демократия жараёнлари ана шунга асосланмоғи лозим.

Китобда демократик жараёнларни чуқурлаштириш, фуқаролик жамиятини шакллантириш борасида фикр юритилар экан, қуйидагилар муҳим омил сифатида кўрсатиб берилади:

Биринчидан, муаллиф тасавурида «Фуқаролик жамияти — ижтимоий макон. Бу маконда қонун устувор бўлиб у инсоннинг ўз-ўзини камол топтиришига монелик қилмайди, аксинча ёрдам беради».

Демак, жамиятда энг аввало қонун устувор бўлиши, барчанинг қонун олдида тенглигини таъминлаш муҳим аҳамиятга эга. Ана шунда фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари тўла таъмин этилишига имкон яратилади. Ҳар қандай камситишларга йўл қўйилмайди ва инсон ҳаёти тўла кафолатланади.

Демократия сиёсий ёки ҳуқуқий ҳодисагина эмас, айни пайтда у юксак маънавият, бой маданият, шахс камолоти билан боғлиқ бўлган, ҳар бир фуқаро маънавий-ахлоқий ва руҳий ҳолатини белгилайдиган олий қадрият. Муаллиф демократик жараёнларни чуқурлаштириш хусусида гапирар экан, демократия эркинликларини, жамият маънавий қиёфасини ва шахс озодлигини ана шундай яхлит ҳолда, бир бутун жонли организм шаклида тасаввур этади.

Иккинчидан, демократияни чуқурлаштириш омил-

ларидан бири сифатида кўп партиявийлик ҳақида алоҳида тўхталади ва ўз фикрини аниқ, лўнда қилиб ўртага ташлайди. Ҳеч қачон партиялар сони демократия кўламини, миқёсини, даражасини ва қадриятларини белгилай олмаслигини кўрсатиб беради. Турли ижтимоий гуруҳлар манфаатини ҳимоя қила оладиган турли партиялар ва бошқа жамоат ташкилотлари ўз Низоми доирасидагина ўз аъзолари манфаатини ҳимоя қилиши мумкин, холос. Бироқ, умумий манфаат — халқ, жамият, мамлакат манфаати сингари энг олий ва энг қимматли эҳтиёжлар ҳам борки, бу барча сиёсий партияларнинг умумий йиғиндисидан, турли ва хилма-хил қарашларнинг уйғунлигидан келиб чиқади. То ана шунга эришилмас экан, демократия шунчаки русумга айланиб қолаверади. Ана шундай нуқтаи назардан «Партияларнинг пайдо бўлиши, уларнинг сони, дастури, йўл-йўриқлари ўзига хослиги ва ҳоказолар эса ижтимоий манфаатлар йиғиндиси ва жамланиши орқали табиий йўл билан белгиланмоғи керак. Сиёсий партиялар мавжуд бўлишининг асосий ва бирдан-бир принципи давлатнинг Конституциявий меъёрларини ҳурмат қилиш ва уларга риоя этишдан иборат бўлмоғи лозим», дейди И. Каримов.

Учинчидан, муҳолифат ҳақида. Муаллиф тасаввурда муҳолифатнинг мавжудлиги демократик жамият учун зарурий ҳодиса ва нормал ҳолатдир. Бироқ, бу шахсий манфаатлар заминидан униб чиққан, ўз орзу-умидларига эришиш учун интилган ёки жамиятнинг орзу қилинган амалларидан маҳрум этилган бир ҳовуч норози, нолинчоқ шахслардан иборат бўлган аламзадалар «армия»си эмас, аксинча, ташкилий жиҳатдан расмийлашган, ҳуқуқий мақомга эга бўлган, Конституция ва амалдаги қонунларга бўйсуниб яшашни турмуш тарзига айлантирган, ўз хатти-ҳаракати билан давлат ва жамиятдаги барқарорликка масъул бўлган юксак даражадаги сиёсий маданият кўригидир.

Ҳақиқий муҳолифат том маънода давлат ва жамият тараққиётига ёрдам берадиган, ҳукумат фаолиятининг такомиллашишига кўмаклашадиган, конструктив, илмий ва амалий жиҳатдан асосли бўлган, ҳаётий жиҳатдан халқ томонидан маъқулланган хулосалар билан яшайди. Бошқача бўлиши мумкин эмас.

Тўртинчидан, жамоатчилик фикрининг қай даражадалигини билиш, уни шакллантириш ва такомиллаштириш, жамият ва шахс, давлат ва фуқаро ўртасидаги

муносабатларни чуқурлаштириш катта аҳамиятга эга. Бунда оммавий ахборот воситалари ролини ошириш зарур. Айниқса, ўтиш даврида, туб ислохотлар амалга оширилаётган бир пайтда турли тоифа, савия ва дунёқарашга эга бўлган халқ фикрини бир нуқтага жамлаш, уни асосий йўналишга буриб туриш ислохотлар тақдирини ҳал қиладиган энг муҳим омиллардан биридир. Шунинг учун ҳам матбуотнинг жамиятда тутган ўрни ва ролини аниқлаш, уни «тўртинчи ҳокимият» даражасига кўтариш зарур.

Эскича фикр юритиш, эскича тафаккур тарзи ҳамма вақт янгиликнинг йўлини тўсади. Унга гов бўлади. Президент Ислом Каримов: «Эски сарқитлардан жудо бўлиш, дунёқарашлар, психологиялар, турли даъволар ўртасидаги кўзга кўринмайдиган, лекин тинкани қуритадиган курашлар билан бирга бормоқда. Ҳаётнинг ўзи ана шу дунёқарашлар, психологиялар, даъволар орасидан ўтишга мажбур қилмоқда», дейди.

Дарҳақиқат, бугун Ўзбекистон ана шундай мураккаб, зиддиятли курашлари орқали янги асрга қадам қўймоқда. Бу курашлар қанчалик қийин бўлмасин, эскича тафаккурни синдириш, янгиликни қабул қилиш қанчалик машаққатли бўлмасин, айна пайтда у миллионлаб кишиларни ўзига эргаштириб бормоқда. Келажакка қатъий ишонч билан қарамоқда.

* * *

Мавзуга доир материал

МЕН «ЭРК» ПАРТИЯСИНИ ТАРК ЭТДИМ

(материал қисқартирилган ҳолда берилмоқда)

Ҳа, ишонаверинг: Мен «Эрк партиясини тарк этдим. Асосий сабаби лўнда қилиб айтганда, мен ҳеч қачон «Эрк» партиясининг ҳозирги тактик йўлида турмаганман ва уни қўллаб-қувватламаганман.

Мен Муҳаммад Солиҳга қуйидагиларни айтмоқчиман:

Миллат ва юрт фидойиси бўлган ўнлаб, юзлаб ҳақиқий «Эрк»чилар туфайлигина сиз Муҳаммад Солиҳ бўлдингиз, ўз номзодингизни Ўзбекистон Президентлигига қўйдингиз, 1 млн. 200 дан ортиқ сайловчи сизга овоз берди. Ўзбекистон халқ депутати бўлдингиз... Бу ютуқлар сизни эсанкиратиб қўйди, сиз осмону фалакка чиқиб кет-

дингиз. Сиз биз каби фидойиларга раҳматлар айтиш ўрни-га еттинчи самодан туриб юзимизга тупураясиз.

Сиз ўзининг шахсий манфаатини партия ва халқ манфаатидан юқори қўядиган, мансаб ва ҳокимият оғушида ҳеч нарсадан тап тортмайдиган, керак бўлса бу йўлда фуқаролар қонини тўкиб бўлсада, раҳбарлик шоҳсупасига чиқиш орзусида юрган, амбицияга берилган шахс бўлиб чиқдингиз. Суҳбатларимизда сиз ҳар доим «10—15 одамнинг қони тўкилса ҳам майли, бу халқнинг кўзини очади» дер эдингиз. Бу гапларнинг мағзини мана энди мен чақаялман. Яна бу жанобларнинг Ўзбекистонда демократия йўқ, инсоний ҳуқуқлар бўғйлаяпти деб айюҳаннос солишиганига ҳайрон қоласан киши. Сизнингча нима қилиш керак? Ўғрига ҳам, безорига ҳам, кўчада чангитиб юрадиган тўполончига ҳам давлат йўл қўйиб, ўзи томошабин бўлиб кузатиб қараб турса, шу демократия бўладими? Ёки демократия ҳокимият тепасига фақат Муҳаммад Солиҳ келсагина амалга ошган бўладими? Барча сиёсий партиялар ва ҳаракатлар Ўзбекистон қонунлари ва Конституция доирасидан чиқмасликлари, унга бўйсунушлари керак эмасми? Хусусан Президентлик сайловида ғалабани бой берган Муҳаммад Солиҳ, айниқса, ўз қадамиини одоб ва ахлоқ доирасида ўйлаб босиши керак эди-ку. Ҳали у ерда, ҳали бу ерда рухсат этилмаган митингларни белгилаш, Президентга қарши китобчалар чиқариш, депутатлик мандатини намойишкорона ташлаб чиқиб кетиш каби ҳаракатлар ақли, фаросатли ва ҳаётий тажрибага эга бўлган кишининг ишими? Бу ҳаракатларни ҳар бир киши Муҳаммад Солиҳ Президент бўлолмагач алаmidан қилаяпти, деб ўйламайдими?

Икки оғиз «Эрк» ҳафтаномаси ҳақида. Бу ҳафтанома саҳифаларида Ўзбекистондаги ҳаёт фақат қора бўёқларда ёритилди. Ким ишонади бундай афсонага? Бу ҳам майли. Адолат, ҳақиқат ва тўғрилиқ «ҳимоячилари» бўлмиш «Эрк» таҳририяти ходимлари ҳафтанома саҳифаларида эълон қилинган мақолаларнинг қалам ҳақларини муаллифларга бермасдан ўзлари имзо чекиб олсалар бунга ким айбдор? Ҳукумат «Эрк»ка, ҳафтанома муҳарририятига раҳматлар айтиб, мукофотга тавсия этсинми? Ҳақиқатчи, адолатпарвар бўлсанг, олдин бу ишни ўзингдан бошламайсанми?

Партиянинг омма ўртасидаги фаолият доираси то-райиб кетди, у сектага айланиб қолди. Қонуний савол туғилади. Партиянинг бундай аҳволга тушиб қолиши ил-дизлари, унинг асосий сабаблари қаерда? Албатта, баъзи бир калтабин сиёсатдонлар ҳамма айбни ҳукумат ва Президент олиб бораётган сиёсатга тўнкашлари мумкин.

Бироқ партиянинг ҳозиргидек оғир ва ачинарли бир аҳволга тушиб қолганлигининг энг асосий айбдори ва са-бабчиси деб партия раҳбариятини, унинг сиёсат майдо-нидаги нўноқлиги, йўл қўйган хато ва камчиликлардан хулоса чиқара билмаслик деб ҳисоблайман. Улар нима-лардан иборат? Бу аввало назарий савиянинг қашшоқли-ги, партиявий ташкилий ишларда саводсизлик, уқувсиз-лик, партиявий ташкилотчиликнинг йўқлиги, сиёсат бо-бида калтабинлик, узоқни кўра билмаслик, ҳаётий таж-рибасизлик, ахлоқ-одоб ва оддий инсоний муаммолардаги нуқсонлар, қўполлик ва дағаллик, «сўл»ларча радикаллик, ўзидан бошқани тан олмаслик ва «мен» касаллигига муб-талолик, маҳаллийчиликдир.

Бу санаб ўтилган камчилик ва нуқсонлар бир-бири билан ўта чамбарчас боғланган бўлиб, ўз фаолиятини миллат ва халқ тақдирига бахшида этган «Эрк» демок-ратик партияси фаоллари учун хусусан унинг етакчиси учун кечириб бўлмайдиган хавfli камчилик ва нуқсон-лардир.

...Ўзингиз ўйлаб кўринг, етарли даражада ҳаётий тажриба ва назарий савияга эга бўлмасдан туриб, оппо-зицион партия фаолиятига раҳбарлик қилиш, уни бош-қариш мумкинми? Назария партияга жамият тараққи-ётининг объектив ривожланиш қонунларини пайқаш ва кўра билиш, ҳар қандай шароитда ҳам адашмасдан, янг-лишмасдан тўғри ва оқилона йўлни танлашга ёрдам бе-ради. У асосий стратегик йўлдан чекинмаган ҳолда тур-ли даврларда турлича тактик йўлни қўллаш имконияти-ни туғдиради.

«Эрк» партиясининг раҳбарияти эса ана шу назарий, ғоявий қашшоқлик оқибатида СССР мавжудлиги дав-рида ҳам, СССР қулагач Мустақил Ўзбекистон вужудга келган шароитда ҳам бир хил кураш тактикаси йўлини танлади. Объектив тараққиёт қонуни бу йўлни қабул қилмади, уни инкор этди. Ҳолбуки, партиямиз собиқ

СССР шароитида ўзбек тилига давлат тили мақомини бериш, Ўзбекистоннинг миллий мустақиллигини таъминлаш учун ўша даврдаги шароитдан келиб чиқиб курашган ва тўғри қилган эди.

Энди-чи? Ўзбекистон қонуний ҳукумат раҳбарлигида ўзининг миллий мустақиллигига эришган бугунги кунда аҳвол қалай?

Ўзбекистон ҳукумати, унинг Президенти бугунги кунда ўзбек тилининг ривожини ва раванга учун жон куйдирмоқда, Ўзбекистоннинг миллий давлат мустақиллигини янада мустаҳкамлашга фидойилик қилмоқда. Бундай шароитда партиямизнинг оппозицион йўли қандай бўлиши керак? Унинг тактикаси, кураш усули-чи? Ахир биз ушбу масалаларда Президент билан ҳамфикр, ҳамдард, яқдил ва ҳамкор бўлишимиз керак эмасми? Биз ушбу масалаларда Президент атрофида уюшиб, республикадаги барча кучлар, сиёсий партиялар барча демократик ҳаракатлар ҳамкорлиги ва бирлигини таъминлаб КПСС ва СССРни тиклаш учун ҳаракат қилаётган кучларга қарши кураш жабҳасини тузишимиз лозим эмасми? КПСС ва СССРни тиклашни қўмсаётган ва орзу қилаётган кучлар Ўзбекистонимизнинг ўзида ҳам, унинг ташқарисидида ҳам бор эканлигидан ким кўз юма олади? Турли сиёсий партиялар ва ҳаракатлар ҳар хил ваз-қорсонларни рўқач қилиб, аравани ҳар томонга қуруқ олиб қочиб, миллий бирлик ва ҳамкорлигимизни, Ўзбекистоннинг миллий мустақиллигини хавф ва таҳлика остига қўймаётганликларига бугунги кунда ким кафолат бера олади?!

Биз ўтиш даврида турибмиз, Ўзбекистонимиз ўз давлат мустақиллигига эришган иттифоқчи республикаларнинг қайси бирида демократик жараёни йўлга қўйишдаги тажрибаси бизга ўрнак-намуна бўла олади? Россия тажрибасими? Балки минг-минглаб одамларнинг қирғин бўлишига сабаб бўлаётган Гуржистон, Арманистон ва Озорлар тажрибаси бизга намунадир? Ёки қон-қондош қўшимиз Тожикистон тажрибаси бизга қўл келадими? Йўқ, албатта. Биз ҳаётга очиқ кўз билан қарамоғимиз керак. Мураккаб тарихий бир ўтиш жараёнида ақл ва фаросат билан иш тутиш лозим. Бу ўринда доно халқимизнинг «етти ўлчаб бир кес» деган нақлига амал қилайлик. Халқимиз учун бугунги ўтиш даврида объектив ва

субъектив сабабларга кўра мавжуд бўлган қийинчиликлардан кўз юммаган ҳолда истиқболи улўф ва қудратли Ўзбекистонимизни барпо этиш ишончи билан нафас олайлик. Бунинг учун ҳозирги кунда олдимизда фақат битта йўл бор, у ҳам бўлса, миллий ҳамкорлик йўлидир. Ана шу ғоя атрофида бирлашмас эканмиз, баъзи бир гина-қудуратлар билан аравани турли томонларга олиб қочар эканмиз, келажаги буюк ва қудратли мустақил Ўзбекистонга кўз тикиб бўлмайди.

Энди иккинчи энг муҳим масала — партиянинг ўзи ҳақида нима дейиш мумкин? Партиямиз раҳбарияти партиянинг ўзи нима эканлигини яхши биладими? Партия ягона маслак, ягона дунёқараш ва ғоялар бирлиги асосида шакланган фидойи кишилар йиғиндиси эканлигини, барча партия аъзолари учун бир хил интизом бўлишлигини, партия фаолияти демократик жараён асосида қурилиши, танқид ва ўз-ўзини танқид партия ривожини учун ғоятда катта аҳамиятга эга эканлигини раҳбарият тушунадими? Агар тушунса, нега бу партия фақат бир кишининг партияси бўлиб қолди?

Партия раиси Муҳаммад Солиҳ хорижий мамлакатларда юриб «Озодлик» радиосидан ташқари турли хил доираларда ўтказган савол-жавоб, маъруза ва мулоқотларида Ўзбекистонга, ҳукумат ва Президентгагина тош отиш билан кифоялангани йўқ. У энди партиядаги ўз сафдошларига ҳам қарши кураш бошлади. Ўзга мамлакатларда юриб, партия Марказий Кенгаши сайлаган шахсни лавозимидан бўшатиб, яқинда Ўзбекистон Олий судида «Миллий мажлис» деган жинойий иш бўйича судланган Отаназар Ориповни Бош котибликка тайинлаш тўғрисида буйруқ чиқарибди. Ҳамма нарсани чет мамлакатда туриб, Муҳаммад Солиҳнинг якка ўзи ҳал қиладиган бўлса, бутун бошли партиядан у устун турса ўз-ўзидан қонуний савол туғилмайдими: қурултой чақириб партиянинг Марказий Кенгаши-ю, бошқарув ҳайъатининг сайланишининг кимга кераги бор? Бугунги кунда «Эрк» партиясининг шиори «Солиҳ деганимиз — партия демак, партия деганимиз — Солиҳ демакдир» бўлиб қолди.

«Мен» касалига мубтало бўлган «Эрк» демократик партияси Марказий ҳайъати раҳбариятида ин қуриб ол-

ган бундай ғўр ташкилотчилар туфайли партия кейинги пайтларда оммадан, халқдан ажралиб қолди. Унинг сафларини миллат — юрт ва Ўзбекистон манфаатларини ўйлаб, «Эрк» партияси Дастуридаги мақсад ва вазифаларни амалга ошириш нияти билан келиб кирган кўплаб партия аъзоларининг ҳафсалалари пир бўлиб тарк этдилар. «Эрк» демократик партиясининг IV қурултойига қадар илгариги қурултойда сайланган Марказий ҳайъат аъзолари таркибидан деярли ҳеч ким қолмади. Ҳайъат амалда ўз фаолиятини тўхтатди. Назарий халтаси бўш, сиёсатда калтабин, бутун қалбини маҳаллийчилик оғуси заҳарлаган бундай маслаҳатчиларга таянган партия раиси Муҳаммад Солиҳнинг аҳволини энди тушунса бўлади, албатта.

У партия қурултойидан нега кўрқди? Партия қурултойи партия фаолиятини тўхтатиб қўйди, деб кўрқди-ми? Йўқ, албатта. Муҳаммад Солиҳни партиянинг тақдири унинг келажак олдигаги, миллат ва халқ олдигаги истиқболи заррача бўлса-да, қизиқтирган эмас. Муҳаммад Солиҳ бу ерда ҳамма нарсадан ўз шахсий манфаатини устун қўйди ва фақат ана ўша манфаат унинг оромига тинчлик бермади: мабодо чарх тескари айланиб кетса-ю, навбатдаги муддатда қурултойда партиянинг раислигига сайланмай қолса-я? Унда нима бўлади? Унда Муҳаммад Солиҳ хорижий мамлакатларда юриб ўз юрти Ўзбекистон шаънига, унинг ҳукумати шаънига уйдирма, ёлғон-яшиқ ва бўҳтонларни айтиш имкониятидан маҳрум бўларди. «Эрк» демократик партиясининг бугунги кунда боши берк кўчага ва танг аҳволга тушиб қолганлигини энди тушунгандирсиз. Бу партия ўзида оддий бир марказни, унинг ташкилий ишини йўлга қўя олмагани ҳолда қандай қилиб ташкилий уюшган сиёсий куч сифатида Ўзбекистон миқёсида оппозицион йўл тутиб майдонга чиқадию, ҳокимият учун даъвогарлик қилади?

Юқорида айтилган фикр ва хулосаларни яқунлаб мен шу нарсани қайд қилмоқчиман:

— Мен «Эрк» демократик партиясига Муҳаммад Солиҳ шахсини улуғлаш учун кирган эмасман. Партия раиси Муҳаммад Солиҳнинг бугунги кундаги ҳокимият учун кураш усули менга маъқул эмас ва «Эрк» демократик партиядан чиққанлигимни билдираман. Чунки мен

ҳеч қачон анархия йўлини, миллатни бебошларча иккига бўлиб бир-бирига қарама-қарши курашга чорловчи йўлни қўлламаганман ва бу йўлни миллат ва юрт тақдири учун энг хавфли ҳамда фожиаали йўл деб биламан.

Шоди КАРИМОВ,
*халқ депутатлари Тошкент
шаҳар Кенгаши депутати,
«Эрк» демократик партияси
Тошкент шаҳар ташкилотининг
собиқ котиби, профессор.
(«Халқ сўзи» газетаси.
1993 йил 27 октябрь).*

2. VIII СЕССИЯ: ТҶНТАРИШГА ДАЪВАТ

1991 йилнинг охирлари Ўзбекистон мустақиллигининг энг таҳликали, изтироблар ва оғир кечинмалар жўш урган даври эди. Ҳали Москвада собиқ иттифоқни сақлаб қолиш илинжида юрган сиёсий арбобларнинг жазавалари тутган, асабий ва тунд кайфият ҳукмронлик қилаётган, келажақдан умидлари катта бўлган бир пайтлар эди. Ана шундай зиддиятли бир пайтда Ўзбекистонда мустақилликни бутун чоралар билан мустаҳкамлаш, унинг ҳуқуқий асосини яратиш борасида жиддий ишлар амалга оширилаётган эди.

Собиқ иттифоқ тарқалиши арафасида турли мишмишлару гап сўзлар, сиёсий ивғогарликлар авж олди. Биринчилардан бўлиб ўз мустақиллигини эълон қилган Ўзбекистон гўеки, фақат иттифоқ таркибидагина кун кўриши мумкин. У ҳеч қачон мустақил давлат бўла олмайди, мустақил тараққиёт йўлидан бора олмайди, охир-оқибатда эса Москва марҳаматига мажбур бўлади, деган фикрлар мавжуд эди.

Бундай мунозараларнинг бўлиши табиий эди. Чунки, узоқ йиллар Москвага қарам бўлган, халқи камситилган, унга ношуд-нотавон, ўз тақдирини ўзи белгилашга қодир бўлмаган мавжудот сифатида қаралиб келинганлиги сабабли, Ўзбекистон ўз мустақиллигини эълон қилгач, «улуғ оға»ларнинг таажжуби ошди. Бироқ, бу ташқи ғанимларнинг шунчаки дийдиёси эди, холос.

Энг ёмони ички парокандалик. Бу ниҳоятда оғир ва

сурункали касаллик. Уни фақат анча-мунча асаблар ва ҳаёт-мамонт кураши эвазигагина даволаш мумкин. Аксарият ҳолларда эса, ички парокандалик сиёсий беқарорликка айланиб кетиб, бутун жамиятни остин-устин қилиб ташлайди. Минглаб одамларнинг ёстигини қуритади, миллат кушандаси сифатида илдиз отади ва уни йиллар мобайнида кемириб ташлайди. Ана шундай халқ бошига қирон келтирувчи ҳодисалар Ўзбекистонда ҳам мавжуд эди.

Демократия ўйинлари авж олган бир пайтда ўзини кўз-кўз қилишга ишқивоз бўлган сиёсий арбоблар ҳам майдонга чиқишди. Уларнинг айримлари турли мансаб пиллапояларидан тез-тез кўтарилиб ҳукуматнинг энг юқори курсиларини эгаллашга ҳам улгуришди. Ўзларини мавжуд сиёсатга садоқатли, ҳукуматга эса фидойи қилиб кўрсатишди. Булар орасида узоқ йиллар партия ва шўро идораларида фаолият кўрсатган Шукурулло Мирсаидов ҳам бор эди. У янги ҳукумат таркиби сайланаётган пайтда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Кенгаши раислигига муқобиллик асосида сайланган эди.

Шундай қилиб, демократик асосда Парламент йиғилишида ишлаб турган раис ва Ш. Мирсаидов номзоди кўрсатилди. Номзодга сўз берилгач, у ўзининг нуктадонлигини ошқора намойиш этди. Депутатлар олдида баландпарвоз ваъдалар берди. «Икки йил ичида бутун мамлакатни газлаштиришга ва аҳолини тоза ичимлик суви билан тўла таъминлаш»га сўз берди. Номзод ўзининг даҳанаки «дастури»да йиллар мобайнида совет ҳокимияти ҳукмронлиги пайтида тўпланиб қолган энг оғир муаммони ҳал этиш сингари халқимизга хуш ёқадиган, унинг кундалик турмушига мадад бўладиган масалани кўтариб чиқди. Кейинроқ маълум бўлдики, худди ана шу масалани кўтаришда айёрлик қилган ва вазиятдан фойдаланиб, республиканинг энг юқори мансаб курсиларини эгаллашга ҳаракат қилган.

Масаланинг иккинчи томони ҳам бор эди. Дарҳақиқат, Ш. Мирсаидов узоқ йиллар пойтахт шаҳар Ижроия қўмитаси раиси, Ўзбекистон Компартияси Марказий Қўмитаси бўлим мудир, Давлат режа қўмитаси раиси сифатида раҳбарликда обдон чиниққан. Унда бош-

қарувнинг паст-баландини яхши ўзлаштирган ва энг муҳими ўзининг ваъдаларига одамларни ишонтира оладиган даражадаги устомонлик ва уддабуронлик бор эди. Чапанисифат феъл-атвори, масалани кескин кўйиши гўёки уни мард ва жасур қилиб кўрсатар эди. Балки Ш.Мирсаидовнинг ана шу жиҳатларини назарда тутган ҳолда, мамлакатнинг ва халқнинг энг оғир пайтларида юқори табақа раҳбарларининг довриаб қолганлиги, иккиланиб ишлаётганлиги, позицияларидаги тойишларни ҳисобга олиб, нима бўлса ҳам аниқроқ ва дадилроқ ҳаракат қиладиган бир шахс зарурлиги боис у кўпчилик овоз билан Вазирлар Кенгаши Раислигига сайланди.

Лавозимни эгаллагач, янги раиснинг асл қиёфаси очила борди. Сессияда берилган ваъдалар чиппакка чиқа бошлади. Аниқроғи ҳукумат раиси сўз билан иш бирлигини кўрсата олмади. Амалий фаолиятида такаббурилик, калондимоғлик, ўзига бино кўйиш иллатлари бўртиб кўринди.

Ўзбекистон мустақиллигини эълон қилиш, уни мустамлакачилик исканжасидан қутқариб олиш жараёнлари қанчалик таҳликали эканлиги китобхонга аён. Олий Мажлиснинг 1991 йил 31 августда бўлиб ўтган навбатдан ташқари сессиясида мамлакат Президенти Ўзбекистонни мустақил деб эълон қилиш таклифини киритганда зал гўё музлаб қолган эди. Президент «Нима, мустақилликдан чўчияпсизларми, нега қарсак чалмайсизлар?» деганидан сўнггина депутатлар бир қалқиб тушишди ва залда гулдурос қарсақлар бошланди.

Москвада қон тўкилаётган, Марказ бутун вужуди билан иттифоқдош республикаларга тазйиқ ўтказаётган, зуғум ва зўравонлик билан улар жиловини тортиб турган бир пайтда, унга қарши кўл кўтариш, мамлакат рулини бутунлай тортиб олиш ва ҳаракатдаги машинага сакраб чиқиб олиш чиндан ҳам жасорат эди.

Мустақиллик эълон қилинганча, орада писиб ўтириб, зимдан ишлаётганлар аста-секин бош кўтардилар. Энди ўзларини истиқлол қаҳрамони, мустақилликнинг жарчиси, мамлакатни бошқаришда «нодир истеъдод» эканликларини кўрсата бошладилар. Бутун масъулиятни зиммасига олиб, ҳаёти ва оиласини хавф остида

қолдириб, мустақилликни эълон қилганларга очикдан-очик қарши чиқдилар.

Жумладан, мамлакатнинг юқори поғонадаги раҳбарлиги ҳавоси ёқиб қолган Ш. Мирсаидовда кўп ўтмай худди ана шундай — мустақил мамлакатга тўла раҳнамо бўлиш истаги пайдо бўлди. У энди Вазирлар Маҳкамаси Раиси бўлгунга қадар ва сайлов пайтида ҳам «Мен Президент Ислом Каримов сиёсатига содиқман, ҳаммамиз унинг атрофида бирлашиб ишлашимиз керак, бир ёқадан бош чиқариб мамлакатимиз равнақи учун курашишимиз керак», деган гапларини унутди. Энди унинг ҳақиқатдан ҳам мамлакат «хўжайини», миллат «отаси» бўлгиси келди.

Ш.Мирсаидов феъл-атворидаги кибру ҳаво, манманлик айни пайтда енгилтаклик билан қоришиб кетган эди-ки, бу вақти-вақти билан ўзини ўзи фош қилиб кўяр эди. Унинг мамлакат телевидениеси орқали бир чиқишини одамлар ҳамон эслашади. Ўшанда Ш. Мирсаидовга телетомошабинлардан бири «Бензин жуда қиммат бўлиб кетди, машина ҳайдаш осон бўлмапти, нарх-навонинг бундай кўтарилишига сиз қандай қарайсиз?» деган савол берди. У киши истехзо билан «Йигитнинг бойваччаси машина минади-да» дедилару, саволга жавоб берган бўлдилар. Ана шу биргина сўзнинг ўзи ҳукумат раҳбарининг маънавиятини, сиёсий етуклик даражасини, халқ олдидаги масъулиятини белгиламайдими?!

Ш.Мирсаидов ўзининг мана шу чиқиши билан минг-минглаб қийналиб яшаётган халқнинг қалбини жароҳатлади, кўнглини ҳаётдан ҳам, сиёсатдан ҳам, ҳукуматдан ҳам совитди, ўз обрўсига путур етказди. Дарҳақиқат, истиқлол арафаси ва ундан кейинги йиллар халқ ҳаётининг энг оғир ва мудҳиш кунлари бўлди. Фақат чин маънодаги истиқлол тарафдорларигина ана шундай оғир пайтда барқарорликни сақлай олишди. Мамлакатни ҳам, халқни ҳам тараққиёт йўлига чиқариб олишди.

Вақт ўтгани сайин мансабга интилиш касалиги тобора хуруж олди. Натижада Ш. Мирсаидов энди атрофига одам тўплаш, ўз «команда»сини тузиш ва шу йўл билан очикдан-очик мавжуд сиёсатга қарши чи-

қиш йўлини танлади. Бунинг бирдан-бир чораси Олий Кенгаш депутатларидан иборат гуруҳ тайёрлаб парламентга ишончсизлик билдириш, шу йўл билан Президентлик лавозимини эгаллаб олиш эди ва шундай қилишга ҳаракат ҳам қилинди.

Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг 1991 йил 18—21 ноябрь кунлари бўлиб ўтган сессияси Ўзбекистон тарихида алоҳида воқеа сифатида муҳрланди. Айни ана шу сессияда Ш. Мирсаидов ва унинг гумашгалари очикдан-очиқ бош кўтардилар. Турли томондан сўз олиб, сессия кун тартибинини бузиш, унга қўшимчалар киритиш баҳонасида турли, бир-бирига тўғри келмайдиган муаммоларни кўтариб чиқишга интилдилар. Тўғридан-тўғри Президентга ҳужум қилдилар. Масалага аниқлик киритиш учун Олий Кенгашининг ўн тўртинчи чақириқ VIII сессияси стенограммасини айрим қисқартишлар билан диққатингизга ҳавола этамиз.

«Т.Жўраев: — Ўртоқлар, кун тартибига иккита кичкина масала қўшмоқчиман. Биринчиси, митинглар масаласи хусусида. Бизнинг халқимиз азалдан митинглардан қайтариб келинган, сиёсий онги онгли равишда ўстирилмаган. Очиғини айтиш керак, биламизки, шу вақтга қадар биз колония эдик. Бизнинг «манқурт» бўлиб қолишимиздан «хўжайинларимиз» манфаатдор эди. Шу вақтгача бизни ҳар томондан «туянинг устида ит қолиб» келди. Энди вақти келди. Мен ўйлайманки, ўзимиздан чиққан раҳбарлар ҳам халқни ўз дардини айтишидан тиймаслиги керак. Халқимиз раҳбарларга хатосини кўрсатсин, ўз дарду-ҳасратини айтсин. Айрим пайтлар ўйлаб қоламан. Эркин Юсупович айтгандай «халқимиз қўйдек тарбиялаб» қўйилди. Алам қиларкан «қўйнинг» фарзанди бўлган биз ҳам «қўйдек» бўлиб қолаяпмиз. Мен «Ташаббус» гуруҳи номидан Ўзбекистон Конституциясининг 48-моддасига биноан қуйидагича таклиф киритмоқчиман. Шу моддани ўзимиз тасдиқлаган энг охирги Ўзбекистон Конституциясидан тўлиқ ўқиб берсам:

«Халқнинг манфаатларига мувофиқ ва социалистик тузумни мустаҳкамлаш ва ривожлантириш мақсадларида Ўзбекистон ССР гражданиларига сўз, матбуот, йиғилишлар, митинглар, кўчаларда намойишлар қилиб юриш

эркинлиги кафолатланади. Бу сиёсий эркинликларни амалга ошириш, меҳнаткашларга ва уларнинг ташкилотларига жамоат бинolari, кўчалар ва майдонларни бериб қўйиш, ахборотни кенг тарқатиш, матбуот, телевидение ва радиодан фойдаланиш имкониятларини бериб қўйиш билан таъминланади».

Биз бўлсак, ўртоқлар, Конституцияга тескари иш қилиб ўтирибмиз. Бутун ҳуқуқни Раёсатга бердик. Раёсат бўлса митингларни тақиқлаш таклифини қўйди. Биз эса уни тасдиқлаб юбордик. Энди матбуот конференцияларида одамлар савол берса, биз айбдор бўлиб ўтирибмиз. Мен «Ўзбекистонда митинглар ва намойишлар ўтказилишини таъқиқлаш тўғрисида»ги Қарорни бекор қилиш масаласининг кун тартибига киритилишини таклиф қиламан.

Иккинчи масала, бизнинг республикада қонунлар бажарилмаётганлигини тан олиш керак, ўртоқлар. Мен Қонунчилик комитетининг аъзосиман. Лекин ҳозир Қонунчилик комитети номидан гапирётганим йўқ. Мени танқид қилмоқчи бўлган ўртоқлар шуни ҳисобга олсинлар.

Ишим юзасидан республиканинг кўзга кўринган ҳуқуқшунослари билан гаплашиб тураман. Уларнинг хулосаси асосида ўз фикримни билдириб, шуни айтмоқчиманки, ҳатто депутат Шовриқ Рўзимуродовга нисбатан ҳам ноҳақлик бўлди. У жиноят қилгани йўқ. Унинг айби раҳбарларни ҳақорат қилганлиги. Бу айбнинг чораси штраф санкциясига тўғри келади. Мен бир ўзим номимдан эмас, балки «Ташаббус « гуруҳи номидан кун тартибига Рўзимуродовни шу ерга келиб, айбини бўйнига қўйиш масаласи киритилишини таклиф қиламан. Овозга қўйишингизни талаб қиламан.

Ж.Маматов: — *Муҳтарам дўстлар! Ҳозирги Инсон ҳуқуқлари Декларацияси устида бўлган тортишувнинг ўзи бизда инсон ҳуқуқлари кўп поймол қилинишининг далолатидир. Ахир Шовриқ Рўзимуродов бизнинг оила аъзомизку. Бугун мени бошимга тушади. Бу кулфат эртага Шовриқнинг, индинга бошқанинг бошига тушади. Лекин ҳозир мана шу ерда ўтириб «қарши» овоз берадиганларнинг бошига ҳам мана шу нарса тушади. Энди бироз ўрганишимиз керак. Бутун мамлакатда айтилаяпти, инсон ҳуқуқлари ҳимоя қилинган жойдагина демократия бўла-*

ди. Инсон ҳуқуқлари поймол этиладиган жойда ҳеч қандай тараққиёт бўлмайди.

Ислом Абдуғаниевич, Сиз бу дунёга устун эмассиз ёки Ўзбекистонни сизнинг онангиз яратган эмас.

Б.М.Мустафоев: — *Ўзбекистон Бош Прокурори: — Қонун талабига асосан Олий Совет Президиумининг розилиги билан жиноий жавобгарликка тортиш, қамоққа олиш масаласи ҳал этилган. Тергов ўтказилди. Ишни суд кўриб чиқди. Суднинг ҳукми билан жазоланди. Республика Олий Судининг коллегияси ҳам бу ҳукми тасдиқлади. Мана шу залда ўтирган депутатларнинг тергов ва суд идоралари тўғрисида қабул қилган ҳужжатларга асосан шундай тўхтамга келинди.*

Ҳурматли депутатлар! Қонунда судланиб, жазони ўтаётган шахсни юзлаштиришга олиб келиш мумкин деган қоида йўқ. Ҳукмнинг охириги қисми тўғрисида сизларга тушунтириш бериш учун республика Олий Судининг Раиси сессия охирида сўз сўрашга тайёргарлик кўрмоқда. Ҳукм чиққандан кейин Олий Суднинг ахбороти депутатларга маълумот тариқасида баён этилади. Суднинг ҳукмини Парламент текшира олмайди. Суднинг ҳукми устидан Парламент ҳукм чиқара олмайди. Ҳаракатдаги қонунни шу Парламент қабул қилган. Агар Парламент суднинг ҳукмига бирор талаб қўядиган бўлса, жиноят кодексининг тегишли моддаларини бугун ёки эртага янгилаб, диспозициясини ҳам, санкциясини ҳам бутунлай йўқ қилмагунча суднинг ҳукми Парламентда кўриб чиқишга тегишли масала бўлмайди.

Ш.Нусратов: — *Агар сиз билан бизнинг тасдиғимиздан ўтмаган Раёсатнинг қарорини ҳисобга олмасак, ҳамкасбимиз, халқ депутати уч ойдан ортиқ вақт давомида ғайриқонуний равишда қамоқда сақланмоқда. Бунинг мазмуни шундаки, агар Президент хоҳлаб қолса, ҳаммамизнинг ҳам тақдиримиз худди ана шундай бўлиши мумкин. Президент нимани хоҳлагани ҳаммамизга аён. Рўзимуродовни у қаматтирган. Мен бу масалани сессия кун тартибига киритишни таклиф қиламан ва депутат Рўзимуродовни дарҳол, шу бугуноқ ҳибсдан озод қилишни талаб қиламан. Уни шу ерга келтиришни талаб қиламан.*

Раислик қилувчи: — *Регламентга бўйсунинишгизни илтимос қиламан...*

Ш.Нусратов: — Менга халақит қилманг. Мен фикримни охиригача айтаман, барибир.

Мен Конституцион назорат қўмитасининг раиси академик Шавкат Закариевич Ғўраевга мурожаат қилмоқчиман.

Шавкат Закариевич, бизнинг халқимиз сизга маълумот берди. Сизни академик даражасига кўтарди. Шу кунгача нимага эришган бўлсангиз ана шу халқимиз тўфайли эришдингиз. Депутатлар ҳеч нарсага эътибор қилмай, сиз туб миллатга мансуб бўлмаганлигингизга қарамай сизга самимий ишонч билдириб, ҳақиқий байналмилалчилик кўрсатиб, сизга конституцион ҳуқуқларни ҳимоя қилишни ишониб топширдилар. Бу ишончни оқлашингиз керак. Конституциявий назорат қўмитасининг ҳулосасисиз бу депутатлар узил-кесил бир қарорга кела олмаслигини сиз яхши биласиз. Конституция талаблари шундай. Агар Конституциявий назорат қўмитаси ана шу масала юзасидан Конституция бузилган деб эътироф этса, Президент ишдан кетиши керак.

Республика Миллий Хавфсизлик Хизматининг Раиси Алиевга, Республика Прокурори Мустафоевга, Олий Кенгаш Қонунчилик, қонунийлик ва ҳуқуқ-тартибот масалалари қўмитасининг раиси ўртоқ Халиловга мурожаат қиламан.

Эркин, юрист сифатида ўз фикрингни айтгин. Сизлар ҳам, ўртоқлар, юрист сифатида ўз фикрингизни айтинг. Ҳозироқ, дарҳол ўз фикрингизни айтишингиз керак. Тўрттовингиз ҳам ҳозир тўғри йўлни танлаб олишингиз керак. Сизлардан илтимос қиламан.

Депутатлардан менинг қуйидаги таклифларимни қўллаб-қувватлашларини илтимос қиламан.

Конституциявий назорат қўмитасига ҳозир танаффус вақтида менинг юқорида эслатилган Фармон ва депутат Ш. Рўзимуродовга доир таклифларим Конституцияга қанчалик мувофиқ келишини аниқлаш топширилсин. Қўмита «ҳа» ёки «йўқ» деган жавоб бериши керак. Мен ана шу тўртта шахсдан ўз фикрини бевосита ҳозир айтишни талаб қиламан, токи халқимиз билсин, улар профессионал юристларми ёки йўқми?! Мен сизларга «юриш» қилмоқдаман. Ўзбекистон Республикаси депутат-

ларидан менинг таклифларимни қўллаб-қувватлашларини илтимос қиламан.

Шу залда ўтирганлар демократия ёки диктатуранинг иккаласидан бирини танлашлари лозим. Учинчи йўл йўқ.

И.А.Каримов: — Мен ўртоқ Нусратовга қисқача маълумот бериб ўтишни лозим топдим. Чунки у киши жуда қизишиб, ҳаяжонга берилиб гапирдилар. Ўртоқлар чамаси ушбу сессияга жуда тайёргарлик кўриб келганга ўхшайдилар. Бир-бирларини ўзаро қўллаб-қувватлашлари шундан далолат бермоқда. Гап шундай бўлаяптики, айрим ўртоқлар катта тайёргарлик кўриб, Ўзбекистон Республикаси Президентининг умумхалқ сайловига доир масалага депутат Рўзимуродов масаласини, шунга ўхшаш бошқа масалаларни ҳам аралаштириб юбормоқчи. Лекин, қўйилаётган таклифларни инкор этмасдан шошилмай ҳаммасини ойдинлаштириб олишимиз керак. Ўртоқ Нусратов дахл қилган масалалардан бири КГБ ҳақида бўлди. Бу ҳусусда мен маълумот беришим албатта шарт. Депутат Нусратов менинг шаънимга оғир гап қилмасдан, оддий сўров қилса ҳам бўларди. Олдин менинг фикримни билиб, кейин хулоса чиқарса маъқул бўларди, деб ўйлайман. Негаки, ҳозир залда бўлаётган қарама-қаршилик ҳеч бир яхши нарсга бермайди. Аксинча, эртага бошқа республикаларда бўлаётган оқибатларга олиб келади. Демократия ёки ўлим деган масалани қўйишнинг ҳожати йўқ. Ҳар қандай масалани, шу жумладан демократияга тегишли масалани ҳам хотиржам кўриб чиқса бўлади. Бир-биримизнинг шахсимизга тегмасдан чуқур ўйлашимиз керак.

КГБ масаласи кўпчилик учун янгилик эмас. Мамлакатда КГБ тизими тўкилиб кетмоқда. Шу нуқтаи назардан Украина Республикаси яқинда бир қарор қабул қилдики, ўртоқ Нусратов шу қарорни ҳам ўқиб чиқса яхши бўларди. Бу қарор, ўртоқ Нусратов ука, шу тўғридаки, 1 декабрда Украина Президенти сайлангунга қадар хавфсизлик хизмати Олий Кенгаш бўйсунувида бўлади. Шу жиҳатдан олганда, мен Ўзбекистон Республикаси Президенти сифатида демократияга ҳеч қандай хиёнат қилганим йўқ. Бу масалани бир кўриб чиқишимиз мумкин. Чунки менга ҳам ортиқча юк керак эмас. Ҳусусан

Хавфсизлик хизматини Олий Кенгашга ҳам бўйсундиришимиз мумкин. Бу ҳеч гап эмас. Лекин бу хизматнинг иши масалани шундай оператив ҳал қилишни талаб қилдики, комитет бир соат, ярим соатда қарор қабул қилиши керак. Масалан, Ўзбекистон Республикасининг суверенитетига раҳна солинган пайтларда. Агар депутатлар Хавфсизлик хизматини Президент бўйсунувидан олиб Олий Кенгаш бўйсунувига беришга рози бўлсалар ёки бошқа таклиф киритсалар мен жоним билан розиман. Яна қайтараман. Агар сессия Хавфсизлик хизматини Олий Кенгашга бўйсундирайлик деса, мен жони-дилим билан розиман. Ука, ўртоқ Нусратов, масалани шу тарзда қўйиш керак. Бунинг тоталитар тузумга ҳеч қандай алоқаси йўқ ва бунга интилиш ҳам эмас.

Иккинчи масала Рўзимуродов тўғрисида бўлди. Бу жиҳатдан олганда таклифингизни овозга қўйишнинг ҳам ҳождати йўқ. Рўзимуродовга доир қанча қўшимча маълумотлар бериш керак бўлса, шу бугуноқ берилади. Олий Суднинг каттаси, Конституцион суднинг каттаси ва бошқаларга топшириқ берсакда, куннинг охирида ёки ўзлари тайёр бўлган вақтда сизларга ахборот берсин...

...Шухрат Нусратов бу ерда катта масала қўймоқда. Агар Президент Конституцияни бузса, лавозимидан четлатилиши керак, демоқчи. Ўртоқ Нусратовнинг астойдил нияти ана шу. Агар мен нотўғри Фармон берган бўлсам, эртага Каримовни Президентликдан чақириб олишга асос бўлиши керак. Ўртоқ Нусратов, очик-ойдин гапириш керак. Гап шундаки, Президент қонунни бузганми ёки йўқми? Масала шу тарзда қўйилмоқда. Масалани бу тарзда қўйиш нотўғри деб биламан. Бу қонунни бузиш эмас. Агар Конституцион назорат кўмитаси Фармоннинг мазмунини ўзгартириш керак деган хулосага келса, мен розиман. Лекин ҳозир гап бошқа нарсада. Пухта тайёргарлик кўрган ўртоқлар у ёқдан бу ёқдан олиб келиб, Каримов диктатор бўлди деб, эртага уни лавозимдан озод қилиш масаласини овозга қўйиш мақсади кўзланган.

М.Т.Зоҳидов: — *Ўртоқлар, бугун Мирсаидов масаласи ўртага қўйилмоқда. Мен бу масала ҳам кун тартибига киритилган деб ҳисоблайман. Мен яқинда республикаимиз партия ташкилотида муқаддам жуда юқори лавозимни*

эгаллаган бир одам билан суҳбатлашдим. Суҳбатдошим Анатолий Степанович Ефимов бўлган. Ефимов «Мирсаидов ҳокимиятни қўлга олишга интилмоқда» деб айтди. Ўртоқлар, бу жуда жиддий масала. Чунки бизда раҳбарликда турли ихтилоф бошланмоқда. Депутатлар орасида ва нафақат депутатлар, балки мени депутат этиб сайлаган Университет сайлов округида талабалар ўртасида турли хил миш-мишлар юрибди. Мен депутатлар эътиборига ана шуларни маълум қилмоқчи эдим. Сўзимнинг охирида Президент фаолиятига доир масала кун тартибига киритилишини яна бир марта талаб қиламан.

Ш.Р.Мирсаидов: — Ҳурматли ўртоқлар! Энг аввалом-бор ҳаммангизни ҳамжиҳатлик ва бирликка чақирмоқчиман. Чунки ҳаммамизнинг орқамизда халқ турибди. Агар биз ҳамжиҳат бўлмасак, бир-биримизни қўллаб-қувватламасак, халқ бизни кечирмайди.

Энди бояги масалалар бўйича. Сиз ҳозир ўртага қўяётган масалани мен бир йил олдин айтганман. Президентни халқ сайлаши керак, деган таклиф киритганман. Ана шунда ҳурматли Ислом Абдуғаниевичга ҳам ҳозир, халқ ҳаммамизни қўллаб-қувватлаб турган вақтда Президент сайловини ўтказиб олсак яхши бўларди, деб айтганман. Кейин қийин бўлиши мумкин. Ислом ака бу таклифни менинг номимдан Президентлик Кенгашига олиб чиққанлар. Буни ҳам бўйинга олиш керак. Кенгашида айрим хушомадгўйлар, келажакни кўра билмайдиганлар бу масалани ҳозир кўтарсак, халқ иккига бўлиниб кетади, дейишди. Мана ҳозир олиб чиқсак, тўртга бўлиниб кетаяпти. Лекин, ана шу Ефимов, ўша вақтдаги Совмин раисининг биринчи муовини Берков Мирсаидов амал талашаяпти, деб гап тарқатган. Берковни мен бирга ишламаймиз, деганимдан кейин Президентлик Кенгашига ўтказиб, кейин Москвага жўнатиб юборилди. Ана шунда Вазирлар Кенгаши тугатилиб, Президент ҳузуридаги Вазирлар Маҳкамасига айлантирилди ва Вице-президент лавозими таъсис этилди. Мен ўшанда ҳам халқ ҳар хил фикрга бормасин, қачонгача ўзбек халқи амал талашади, деб норози бўлмасин деган мақсадда тишни тишга қўйиб нима иш кўрсатилса, шуни бажариб келдим. Лекин халқимнинг олдида рўйи рост айтаманки, ўз вазифамни ҳалол, пок бажариб келдим.

Кейинги вақтларда айрим гап-сўзларга ишониб, мени амалий ишлардан узоқлаштириш ҳаракати ҳам бўлди. Бу менга эмас, балки иқтисодиётга зарар келтиришини Президентга айтдим. Бундан 15 кун олдин Москвага шартнома тузишга кетишдан олдин Ислом акага мени тинч қўйинглар, мен бу лавозимда ишламай, деб айтдим. Рухсат сўрадим. Қайтиб келганимда ҳам айтдим. Кеча ҳам шу гапни қайтардим. Бундан беш кун олдин ҳам айтганман. Сизларга мени Министрлар Кенгашининг Раиси этиб сайлаётган вақтингизда ҳам бу гапни айтганман. Мен қаерда ишлашимдан қатъи назар ўз халқимга, ўз юртимга хизмат қиламан. Шунинг учун менга амалинглар керак эмас. Шунга қараб хулоса қилинглар. Бош вазир дейдими, Вице-президент дейдими, бало-баттар дейдими, менга амал керак эмас. Мен ҳеч қачон ҳеч кимга бўйсуниб ишламаганман ва ишламайман ҳам. Тиз чўкиб яшагандан кўра, тик туриб ўлишни афзал кўраман. Эътиборларингиз учун раҳмат, мени тинч қўйинглар.

М.Жўраев: — Кўпгина миллат вакиллари ҳозир республикамизни тарк этиб кетмоқда. Бу ҳеч кимга сир эмас. Бунга сабаб биз қабул қилаётган ҳужжатлар. Лекин, саноат корхоналарида асосан рус тилида сўзлашувчи халқлар меҳнат қилишади. Мен Республика Президентидан, Олий Кенгашнинг Раисидан бошқа халқлар сақлаб қолинишига қандай қилиб кафолат берилишини эшитишни хоҳлардим. Халқ норози. Бугунги воқеаларга сабаб сўнгги 3—4 сессияда фақатгина битта одамга сўз бериб қўйганимиздадир. Яъни Президент ҳаммамизни бўғиб ташлади. Оқибатда бизга ўхшаб партиядан чиққан Советлар 94 марта текширилди. Шаҳар милицияси билан прокурор шаҳар Советини йўқ қиламан, деди».

Сессия ана шу тарзда олдиндан тайёргарлик кўрилган ҳолда кескин жанговарлик, шафқатсиз кураш ва ҳужумкорлик руҳида ўтди. Собиқ иттифоқ ҳудудида саросималик, барча иттифоқдош республикаларда турли ҳадиксирашлар ва иккиланишлар, мустақил Ўзбекистонда эса иқтисодий танглик ҳукмронлик қилаётган бир пайтда муҳолиф кучлар ҳокимиятни эгаллашга ҳаракат қилдилар. Аммо, соғлом фикрли кишилар, мамлакат ва халқ истиқболини аниқ кўра билган фу-

қаролар ҳукумат танлаган йўлни қизгин қўллаб-қувватладилар. Ўзларининг фикр-мулоҳазаларини Олий Кенгаш ва сессия номига ёзиб юбордилар:

Ўзбекистон жумҳурияти Олий Кенгашининг саккизинчи сессияси қатнашчиларига Фарғона вилояти деҳқонлар уюшмасидан

МУРОЖААТНОМА

Ҳурматли сессия қатнашчилари, халқ депутатлари!

Эл-юрт равнақи йўлида ҳалол, фидокорона меҳнат қилаётган 300 мингдан зиёд фарғоналик деҳқонлар номидан сессия қатнашчиларини муҳим қарорларни қабул қилишда адолат тарозисини ишга солиб, ақл-идрок билан иш кўришга, ҳис-ҳаяжонларга берилмасликка даъват этамиз.

Жумҳуриятимиз шаънига четдан, айниқса Марказдан айтилаётган гаплар бизни ҳам чуқур ташвишга соляпти. Айниқса Президентимиз Ислон Каримов шахсига нисбатан айтилаётган гаплар фақат бўҳтон ва туҳматлардан иборат, деб ўйлаймиз.

Президент халққа, айниқса деҳқонларга қайишадиган раҳбарлардан эканлиги ҳеч кимга сир эмас. Биргина томорқа бериш ҳақидаги Фармонни олайлик. Ахир, халқимиз бу кунларни етмиш йил орзу қилди. Жумҳурият бўйича 350 минг гектар, Фарғона вилояти бўйича 41 минг гектар ер томорқага ажратилди. Бир уйда тиқилиб ётган ўнлаб оилаларнинг кўкрагига офтоб тегди. Аҳолини уруғлик дон билан таъминлаш, ем-хашак ажратиш, газлаштириш, ичимлик суви келтириш тўғрисидаги Фармонлар қишлоқ аҳолиси деҳқонлар тўғрисидаги чинакам ғамхўрликнинг намунасидир.

Улгуржи ва чакана нархларнинг ошиши, пулнинг қадрсизланиши, иқтисодий танглик биринчи бўлиб деҳқоннинг чўнтагига қўл солди. Шундай вазиятда ҳам Президентимиз энг маъқул йўлни топиб берди. Пахтанинг харид нархи оширилди, солиқлар камайтирилди. Пландан ташқари пахта хўжаликларнинг ўз ихтиёрида қолдирилганлиги туфайли ҳам вилоятимизда давлатдан қарздор хўжаликлар умуман қолмади. Шу ҳисобга вилоятимиз хўжаликлари хазинасига 355 миллион қўшимча даромад ту-

шайпти. Кечагина хазинаси бўшаб қолган хўжаликлар бугун енгил нафас олишайпти.

Депутатлар асосан республика мустақиллиги, юрти-миз осойишталиги, эл фаровонлигини, миллатимиз кела-жагини ўйлайдиган қарорларга асосий эътиборини қара-тадилар. Улар Президентимизнинг мустақил, одилона йўлини қўллаб-қувватлайдилар, ҳамкорлик билан, ҳам-фикр бўлиб иш юритадилар, халқимиз умидини оқлайди-лар, деб ишонамиз.

Фарғоналик деҳқонлар номидан:

М. Шербўтаев— вилоят деҳқонлар уюшмасининг ра-исси, Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган қиш-лоқ хўжалиги ходими; Н. Умаров— Тошлоқ районидаги «Навбахор» «колхоз» раиси; М. Мўминов— Охунбобоев районидаги «Солижонобод» совхоз» директори; жами 9 киши.

«Халқ, сўзи» газетаси. 1991 йил, 16 ноябрь.

* * *

Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашига

Сўзимизнинг аввалида шуни ифтихор билан айтамиз-ки, Ўзбекистоннинг мустақилликка эришиши республи-камиз, халқимиз ҳаётида унутилмас воқеа бўлиб қолди. Бу истиқлолни, эркинликни Ўзбекистон неча ўн йиллар-дан бери кутарди. Уша чоризм босқинидан кейин эркин-лигини йўқотган халқ учун мустақиллик тенгсиз бир ғала-бадир. Ким қандай баҳоламасин, қандай фикрламасин, бу воқеа тарих қатида мангу қолди. Ўзбекистоннинг мус-тақилликни қўлга киритишида, шубҳасиз, республикамиз Президенти Ислом Абдуғаниевич Каримовнинг хизмати бебаҳодир. Ҳа, Ўзбекистон учун, унинг келажаги учун, халқимизнинг бахт-иқболи учун бугун ана шундай журъ-атли, мард ўғлонлар майдонга чиқиши керак.

Не бир машаққатлар эвазига эришилган мустақил-ликни ҳар биримиз дадил ҳимоя қилишимиз зарур. У, аввало, бирликни, яқдилликни, фаол ҳаракатни талаб этади. Халқимизда бўлинганни бўри ер, деган нақл бор. Бугун турлича қарашлар, фикрлашлар, воқеаларга тур-лича муносабатда бўлишлар борлигини инкор этмаймиз. Лекин миллий мустақилликни сақлаб қолишдек улуғ иш

гина-кудуратни йиғиштириб қўйишни, халқимиз орзу қилган эзгу йўлни бошлаб берган Президент ва ҳукумат атрофига маҳкам жипслашишни тақозо қилади. Биз ҳозирги мураккаб дамларда шуни унутмайликки, бошқача фикрлашиб, маҳаллийчиликка берилиш, турли гуруҳларга бўлиниш — мустақилликка зарба бўлиб тушади, мустақиллик душманлари ҳаракати учун йўл очилди.

Президент кейинги пайтларда журъат билан катта ишларни амалга оширмоқда. Ўзингиз ўйлаб кўринг, кечagina бошимизга қандай кулфатлар тушганди. Меҳнаткаш, жафокаш ўзбек халқи шаънига ҳеч бир асосиз таъналар ёғилди. У таҳқирланди, камситилди. «Ўзбеклар иши»нинг ихтирочилари эса тап тортмай, чор-ночор турмуш кечириб келган деҳқонга ҳам, бошқа раҳбарларга ҳам ниҳоятда шафқатсизларча муносабатда бўлдилар. Бевосита Президентнинг Фармони билан минглаб кишилар қамоқхоналардан озод этилди. Уларнинг кўплари ўз вазифаларига тикландилар.

Динимиз, эътиқодимиз тикланаяпти, халқимизнинг кўпгина ажойиб урф-одатлари, анъаналари рўшнолик кўрди. Булар ҳам қалбимизни эзгуликка лиммо-лим этиб, барчамизни юксак орзу-истаклар сари руҳлантирмоқда.

Биз Президентнинг ва ҳукуматимиз бошқа раҳбарларининг мустақиллик йўлида бундан кейин ҳам дадил ҳаракатни сусайтирмасликларини истардик. Бу борада уларни доимо қўллаб-қувватлайдиган қудратли куч — халқ, фаоллар бор эканлигини доимо ҳис қилишсин. Зеро, И. А. Каримовнинг ўзи айтганидек, энди мустақиллик йўлидан ортга қайтиш йўқ. Энг муҳими, Президентнинг Марказ ва бошқа кучлар тазйиқларидан ҳайиқмасдан мустақил Ўзбекистон халқи номидан дадил иш кўришини истаймиз ва бу йўлда унинг ҳаракатини қўллаб-қувватлаймиз.

Бутун Самарқанд вилояти аҳли номидан:

**Халқ депутатлари вилоят совети ижроия
комитетининг раиси**

Т. ҚИЛИЧЕВ

**Олимлар номидан:
СамДУ профессори, филология
фанлари доктори**

С. МИРЗАЕВ

Фахрийлар номидан:

*(«Халқ сўзи» газетаси. 1991 йил 19 ноябрь. Хатлар қис-
қартирилган ҳолда берилмоқда.)*

* * *

Ш.Мирсаидов бошчилигидаги гуруҳ аъзолари анча чуқур тайёргарлик кўришди. Улар ўзларича мамлакатнинг энг юқори ҳукумат лавозимларини бўлиб ҳам олишган, ким қаерда, қайси вазифада ишлаши кераклиги хусусида ҳам аниқ хулосага келиб қолишган эдилар. Ш.Мирсаидов айни шон-шуҳратга ўч бўлган, мансабу лавозим деса барча нарсани қурбон қилишга тайёр турадиган кишиларни атрофига тўплади. Шундайлардан бири Шуҳрат Нусратов эди. У икки оғиз фикрини ўз она тилисида ифодалаб бера олмайдиган ашаддий «ленинчи»лардан эди. Дастлаб комсомолда обдон чиниққан, яъни факультет комсомол ташкилотининг котиби, сўнг ТошДУ комсомол кўмитасининг биринчи котиби, вилоят комсомол кўмитасининг биринчи котиби, қолаверса, ёшлар иттифоқининг турли катта-кичик ҳавойи, баландпарвоз «бюро» ва «президиум»ларининг аъзоси бўлиб, амалпарастлик касалига мубтало бўлиб қолган эди. Туман ижроқўмининг раислиги ва туман партия кўмитасининг биринчи котиблигининг назарида ниҳоятда кичкина амал бўлиб кўринди. Энди мамлакатни сўрайдиган, халқнинг назарида турадиган курси зарур бўлиб қолди. Ана шу армонини амалга ошириш учун Мирсаидовнинг пинжига кирди.

Албатта Ш. Мирсаидов мамлакатга биринчи раҳбар бўлиш фикрига шунчаки келган эмас, бунинг учун у қанчадан-қанча режалар тузган. Бундай орзуларнинг айримлари «ярим йўлдаёқ» сароб бўлиб чиққан. Москвада Г.Янаев бошчилигидаги қўпоровчилик ҳаракати исёнчининг Тошкентдаги вакили — амалдоши учун янги имконият яратди.

Дарҳақиқат, нима учун СССР вице-Президенти сифатида Г. Янаев мамлакатнинг ичкарисидаги Президентни ағдариб ташлашга жазм этиб, бутун иттифоқни алғов-далғов қилиб, мамлакатни улкан қамоқхонага айлантирса-ю Ўзбекистон Президенти И.Каримов олис

Ҳиндистонда давлат ташрифи билан юрган пайтда вице-Президент Ш.Мирсаидов бу юксак амални эгаллаб ололмас экан?! Тагин Москва, яқин дўсти ва таянчи Г.Янаев, унинг командаси қўллаб-қувватлаб турса. Пўписаю дағдағалар битилган қатор ҳужжатлар билан ҳимоя қилса!

ГКЧП кунлари икки вице — икки амалдош, икки фикрдош бир қарорга келишди:

«...Ўзбекистон ССРнинг барча вилоятлари ва Қорақалпоғистон АССРга! СССР вице-Президенти ўртоқ Г.И.Янаевнинг СССР Президенти вазифасини бажаришга киришгани ҳақидаги Фармонга асосан, совет раҳбариятининг СССРнинг айрим жойларида Фавқулодда ҳолат жорий этиш ҳақидаги Баёнотига биноан, СССРда Фавқулодда ҳолат давлат қўмитаси (ГКЧП— изоҳ бизники — муалл.) нинг совет халқига Мурожаати ва ўртоқ Г.И.Янаевнинг давлат ва ҳукумат бошлиқларига, БМТнинг Бош котибига йўлаган Мурожаатлари муносабати билан Ўзбекистон ССРнинг барча ҳудудида СССРда Фавқулодда ҳолат давлат қўмитаси фаолиятини яқдиллик билан ва ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш топширилсин...

*Ўзбекистон ССР
вице-Президенти*

Ш. МИРСАИДОВ

*Ўзбекистон КП Марказий
Қўмитаси котиби
Тошкент шаҳри. 1991 йил 19 август».*

А. ЕФИМОВ

* * *

Режалар узоққа бормади. Ўзбекистон Президенти И. Каримов Ҳиндистон сафаридан қайтиши биланоқ тезда Москвада юз берган давлат тўнтаришига ҳаракат, унинг сабаблари ва оқибатларини ўрганиб, қатъий хулосага келди. ГКЧП кунлари Ўзбекистон ҳукумати номидан қабул қилинган барча ҳужжатларни бекор қилди. Ўзбекистон ҳудудида ГКЧП фаолияти батамом тўхта-тилди. Москва билан алоқалар кескин тус олди. Энди иттифоқ таркибида туриш, Москва билан алоқаларни тиклаш бефойда эканлигини бошқа сафдошларидан кўра олдинроқ пайқади ва кўп ўтмай Ўзбекистон ССР Олий Кенгашининг навбатдан ташқари сессиясини зуд-

лик билан чақриш таклифи билан чиқди. Олий Кенгаш бу таклиф ва сессияда кўриладиган масалани ниҳоятда долзарб ва айти пайтда жиддий сиёсий воқеа эканлигини ҳисобга олиб сессия кун тартибини маъқуллади. Натижада 1991 йил 31 августда Ўзбекистон Республикаси мустақиллиги эълон қилинди.

Ш.Мирсаидов ниятига етолмади. Энди у куч тўплаб, қайтадан курашга чиқиши учун вақт керак эди. У пайт пойлади. Атрофига бир гуруҳ амалпарастларни тўплаб Олий Кенгашнинг VIII сессиясига жиддий тайёргарлик кўрди. Буни Олий Кенгаш сессиясининг юқорида келтирилган стенограммасидан парчада кўрдингиз.

Сессияда Президент Ислам Каримовнинг қатъий ирода кучи, ҳар қандай танқидий ва қўпоровчилик ҳаракатларига оғир-вазминлик, сиёсий ҳушёрлик ҳамда асосли мулоҳазалари билан муносабат билдирганлиги натижа-сида муҳолиф кучлар ўз мақсадига ета олмади. Агар ана шу йиғилишда Президент озгина иккиланиб қолганида ўз позициясини бутунлай қўлдан бериб юбориши, ҳокимият тепасига эса бир тўда амалпарастлару шуҳратпарастлар келиб қолиши, натижада бутун мамлакат ҳам, халқ ҳам тубсиз жарга қулаб кетиши мумкин эди.

Кўп ўтмай Шукрулло Мирсаидов истеъфога чиқиши ҳақида ариза берди. Унинг учун бундан бошқа йўл йўқ эди. Бироқ, ўзини танти, мард ва муруватли қилиб кўрсатадиган бу шахсда айти ана шу фазилатлар кемтик эканлигини кейинги фаолиятида аниқ равшан кўрсатди. Сессия минбарида ўзини ориятли ва мағрур қилиб кўрсатган, «тиз чўкиб яшагандан кўра, тик туриб ўлмоқни» афзал кўрган «арбоб» кўп ўтмай панапаналарда иш олиб борадиган, орқаворотдан тош отадиган кўрқоқ ва ношуд кимсага, яъни аслига айланиб қолди. У бир муддат Москвадан паноҳ топган бир гуруҳ «собик»лар пинжига кирди. Улар билан бирлашиб Ўзбекистонга қарши, аниқроғи унинг ҳукумати ва Президентига қарши фитналар уюштирди.

«Московские новости» газетасининг 1992 йил 4 октябр сонидан берган интервьюсида Ўзбекистонда мавжуд иқтисодий вазият ҳақида гапирар экан «Бугун одамлар кунини бир амаллаб кўриши мумкин, эртага эса вақт кетиб қолади. Барча қийинчилик ва етишмовчи-

ликлар ҳокимият тепасидагилар бўйнига эмас, халқ елкасига тушади. Очлик кўзғолонлари бошланиб халқ билан қурол тилида сўзлашишади. Шу билан бирга сиёсий барқарорликни сақлаб келмоқда, аммо бу ҳукуматнинг эмас, муҳолифатнинг хизматидир», деди-да, «Эрк» демократик партияси ва «Бирлик» халқ ҳаракати атрофида бирлашган «кўзғолончи зиёлилар» хизматига юксак баҳо беради.

Газета мухбирининг «Нимага ҳокимият сизни ёқтирмай қолди?» деган саволига Ш.Мирсаидов: «Ҳаддан ташқари кўп нарсани биламан. Бундан ташқари, мен Президент атрофидагилардан уни танқид қилишга ботинган ягона кишиман» деб жавоб беради. Бу ўзини ҳар қандай пайтда ҳам мард ва дадил турган қаҳрамон қилиб кўрсатиш эмасми? Ахир ҳукумат раҳбари чиндан ҳам кўп нарсани билса, кўп нарсага қодир бўлса, нега ўз вазифаси доирасида масъулиятни зиммасига олиб, мамлакатдаги иқтисодий тангликка ўзини жавобгар деб ҳисобламайди.

Газета мухбири «Ўзбекистонда нисбий фаровонлик мавжуд, нисбий тинчлик бор. Буни рад эта олмасиз, албатта?» деб сўраганида у: «Ҳа, албатта. Аммо фаровонлик одамлар кўз ўнгида эриб кетмоқда. Президентнинг яхшироқ яшаш ҳақидаги ваъдаси нархларни яна бир бор кўтариш билан яқунланди. Ҳатто кўп болали ўзбек оилаларнинг асосий озиқ-овқати бўлган ноннинг ҳам нархи ошди», дейди. Бу ўтиш даврида, туб ислохотлар бошланган бир пайтда табиий ҳодиса эканлигини билиб туриб тан олмасликдан бошқа нарса эмас. Сухбатнинг бир жойида шунга ўхшаган мағзаваларни тинмай қуяверса, бошқа бир жойида Россиядаги нархнаво Ўрта Осиё республикаларига ҳам кўчиши табиийлигидан «башорат» қилади. Ахир кун-кеча ягона замин, ягона ҳудуд, ягона сиёсий майдон ҳисобланган бир маконда иқтисодий занжирлар узилгач, бир хил вазият юз бериши табиий эмасми?

Мухбирнинг «Президент иш услубидаги қайси томонлар сизни қониқтирмайди?» деган саволига «Қарор қабул қилиш вақтида кўпчилик фикри ҳисобга олинмаслиги. Республикада «Қонун — бу мен» деган фикр ҳукмронлик қилмоқда» деб жавоб беради. Бу билан Ўзбе-

кистонда демократия йўқ, И.Каримов атрофидагилар билан маслаҳатлашмайди, уларнинг фикрини инобатга олмайди, демоқчи бўлади.

Бироқ жаҳоннинг машҳур сиёсатдонлари, жамоат ва давлат арбоблари ўтиш даврида ҳокимият жиловининг бир киши қўлида қаттиқ туришини маъқул кўрадилар. Чунки бундай шароитда озгина бўшашувчанлик, ҳокимиятнинг турли томонидан турли кишилар ўз йўналишига тортиши жамиятда парокандаликнинг пайдо бўлишига олиб келади. Сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий барқарорликни бир меъёردа сақлаб туриш учун ягона қўл ҳамма вақт зарур эканлигини ҳаёт кўрсатмоқда. Президент Ислам Каримов мамлакат жар ёқасига бориб қолган бир пайтда худди ана шу қаттиққўллиги, ўз фикрида қатъийлиги ва позициясини қўлдан бермаслик фазилати билан ютиб чиқди. Буни жаҳон матбуоти ўз вақтида юксак баҳолади.

Ш. Мирсаидов шу билан ўз фаолиятини тўхтатмади. Москвада туриб, у ердаги бир гуруҳ аламзадалар билан бирга Ўзбекистонда ижтимоий адолатни назорат қиладиган «Адолат» партиясини тузди. Гўёки, бу партия бошқа бир мамлакатда фаолият кўрсатиб, иккинчи бир мамлакатдаги ижтимоий-маънавий муҳитни соғломлаштиришга таъсир кўрсатар эмиш. Жаҳон тажрибаси бунчалик мантиқсизлик ва сохталикни кўрмаган.

Мустақиллик осонлик билан қўлга киритилмади. Курашлар ва изтироблар турмушимиздаги қатор қийинчиликлар ва муаммолар билан бирга қоришиб кетди. Ички ва ташқи ғанимлар билан олишиб, мустақиллик ҳимоя қилинди. Ўтган ўн йиллик давр халқимизни кўп нарсага ўргатди. Энди у ўз истиқболига ва истиқлолига қатъий ишонди.

3. ХАЛҚАРО ТЕРРОРИЗМ ВА МИНТАҚАВИЙ МОЖАРОЛАР

Тарих чархпалаги тинмай айланяпти. Ҳаёт давом этапти, тафаккур тобора жиловланиб, ёрқинлашиб боряпти. Инсоният ҳаёти такомиллашиб, янгидан-янги имкониятларини кўрсатяпти. Замоннинг эврилиши билан «Энг кичик заррадан Юпитергача» (Ф.Фулом) бутун

олам кенглиги, бутун ҳаёт сабоқлари, бутун инсоният тафаккурининг чексизлиги ва айни пайтда унинг айрим нуқсонлари ҳам намоён бўла бошлади. Зотан, инсон буюк фазилатларию камчиликлари билан яхлитлигича инсондир.

Инсон мавжудот сифатида қанчалик буюк яратувчилик қудратига эга бўлмасин, шунчалик жуда оддий, жўн ва ҳатто нафақат ўз ҳаётига, балки бутун инсоният тақдирига зомин бўладиган, унга қирон келтирадиган воситаларни ҳам ишга солиши мумкинлигига яна бир бор иймон келтиряпмиз.

Замон ўзгаряпти. Тафаккур ўзгаряпти. Унинг таъсирида ҳаётимиз ўзгаряпти, янги мазмун билан бойияпти. Бундай буюк янгиланиш ҳодисаси том маънодаги янги цивилизация даврининг бошланиши эканлиги бугун ҳаммамизга аён. Зотан, ҳар қандай буюк тараққиётлар, ривожланиш чўққилари энг аввало ҳаёт ҳодисаларининг янгиланишидан, турмуш тарзининг ўзгаришидан, одамлар дунёқараши ва тафаккур тарзининг янгиланаётганидан бошланади. Бу бежиз эмас.

Бироқ, инсоният тақдири, оламу одамлар истиқболли хусусида ўйлаш, фикрлаш, янги юз йиллик ва янги минг йиллик тақдиримизни белгилаш ҳақидаги ғоялар камдан-кам шахсларгагина насиб этди. Бугун биз фахру ифтихор билан айта оламизки, ана шундай соф инсонпарварлик, соф тараққиёт ғоялари Ўзбекистонга насиб этди. Ўзбекистон раҳбари инсоният тафаккур олами тараққиёти ва жаҳон сиёсатида истиқболли ғояларнинг янги даврини бошлаб берди десак, тўғри бўлади.

ЯНГИЧА ТАФАККУР СТРАТЕГИЯСИ

Яқинда европаликлар Берлин девори қулаганининг ўн йиллигини байрам қилишди. Аслини олганда бу бир миллатни иккига ажратиб юборишдек нобакор сиёсатни, икки бир-бирига зид мафкура курашини барбод этган катта тарихий, сиёсий, ижтимоий ва маънавий аҳамиятга эга бўлган улуғ сана. Бироқ, унинг асл мазмунини, бутун моҳиятини очиб берадиган ҳодиса бутунлай бошқа. Бу бевосита жаҳон социалистик системасининг барбод бўлиши, хусусан

тоталитар тузумга асосланган СССР деб аталмиш давлатнинг таназзулга учраши билан белгиланади. Бу тарих ҳақиқати.

Бироқ, яна бир ҳақиқатни тан олмоғимиз керак. Айни ана шу дунё социалистик тизимининг барбод бўлиши ва СССРнинг тарқалиб кетишига, ўн бешта мустақил мамлакатнинг пайдо бўлишига айни Ўзбекистон ҳам сабабчи бўлганлиги, у биринчилардан Иттифоқ таркибидан чиқиб кетганлиги тарих гувоҳ бўлган ойдин ҳақиқатдир.

СССР номи билан боғлиқ бўлган «совуқ уруш» сиёсати барбод бўлгач, инсоният ҳаётига таҳдид соладиган, уни таназзулга олиб борадиган, оламшумул тараққиёт йўлини бўғадиган янги омиллар вужудга келиши мумкинлигини, бу табиий эканлигини, инсон тафактури ва унинг феъл-атворидан келиб чиқадиган мантикий ҳодисалигини биринчи бўлиб Ўзбекистон раҳбари Ислом Каримов айтган эди ва уни дунё минбаридан туриб ўртага ташлаган эди. Ўша пайтларда кимлардир бу ғояларга ишонмади, кимлардир шунчаки йўл-йўлакай айтилган гап сифатида қабул қилди. Бироқ, ҳаёт ҳақиқати аччиқ ва шафқатсиз, вақт бераҳм ҳакам. У бор ҳақиқатни кўрсатди-қўйди!

Давлатимиз раҳбарининг БМТ, ЕХХТ ва бошқа бир неча ўнлаб ташкилотлар минбарларидан туриб, шунингдек, давлат ташрифлари чоғидаги учрашувлар ва суҳбатларда минтақавий можаролар, халқаро терроризм хавфи хусусида билдирган бутунлай янги ғоялари кейинроқ, яъни 1997 йили яхлит стратегик концепция — **«Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, тараққиёт кафолатлари ва барқарорлик шартлари»** номли асар сифатида дунёга келди. Халқаро жамоатчилик этирофини қозонган ушбу китоб **жаҳон сиёсатида фавқуллодда янгилик сифатида қабул қилинди ва дунёнинг бир неча ўнлаб мамлакатларида таржима қилиниб, нашр этилди.**

Президент Ислом Каримов ўз асарида Ер юзидан «совуқ уруш» васвасаси йўқолди, бироқ энди мамлакатлараро, минтақавий низолар, маълум бир ҳудудлар ўртасидаги келишмовчиликлар бутун дунё тақдирини белгилайдиган улкан хавфга айланиши мумкин деган

ташвишни билдирган эди. Афғонистон воқеалари ва Тожикистондаги хунрезликлар мисолида гапириб, бундай салбий ҳодисалар Ер шарининг турли минтақасида турли шаклларда ва турли мақсадларда юз бериши мумкинлигини, булар қандай шаклда ва мақсадлар йўлида вужудга келмасин инсон ва инсоният, одам ва олам тақдирига тажовуз эканлигини, у билан мутлақо муро-са қилиб бўлмаслигини кўрсатиб ўтган эди. Жумладан, у «Уруш жамият ва давлатнинг ҳолатига фалокатли таъсир кўрсатади. Бу — урушнинг табиий йўлдоши бўлган иқтисодий вайронагарчиликдагина эмас, балки миллатнинг келажаги учун муҳим аҳамият касб этувчи бошқа соҳаларда ҳам намоён бўлади. Қандай бўлмасин, ватандошлар ўртасида нифоқни авж олдириш, ўз уйларини ташлаб кетишга мажбур бўлган қочоқлар оқими, жамиятда жиноятчи унсурларнинг кўпайиши, урушни пул топишнинг ягона манбаига айлангириш, миллатнинг генофондига путур етказиш, ёш авлодни ҳатто бошланғич таълим олиш имкониятидан ҳам маҳрум қилиш шу халқнинг келажагини таъминлай олади дейишга кимнинг ҳам қурби етади ёки виждони йўл кўяди», деган муаммони ўртага ташлади.

Ҳақиқат ана шундай аччиқ бўлади. Бугун йигирма йилдан буён уруш олови сўнмаган ҳудудда бу ажал комининг бурқсиб ётган тутунлари инсон кўзларини ачиштираётган, қалбини ўртаб, руҳини озурда қилаётган, вужудини минг бир азобларга солаётган, ҳам жисмоний, ҳам маънавий мажруҳ этаётган, натижада бугун миллат тақдирини таназулга олиб бораётган ҳолатларни қандай баҳолаш мумкин? Унинг инсониятга келтираётган заҳар заққумию зарарини ўлчаб бўладими?

Дарҳақиқат, Афғонистонда уруш бошланган кунлари туғилган чақалоқ бугун йигирма яшар навқирон йигит ва дуркунгина қиз бўлиб вояга етишди. Унинг кўргани ўлик, қон, жароҳат ва ёвузлик бўлди. Жажжи кўллари ўлик ушлаб, тетапоя оёқлари билч-билч қон босиб ўсди. Мактаб кўрмади, маърифат нима билмади, китоб ўқимади, қалам ушламади! Ушлагани ўқ-дори, қурол-яроғ, ўйлагани ёвузлик бўлди! Ҳаётда бундан ортиқ жаҳолат борми? Жаҳолатнинг мезонлари, ўлчовлари, миқёслари, чегаралари борми? Ким уни кўрсата

ва белгилай олади? Агар бутун миллат фарзандлари йиллар мобайнида шу алпозда туғилсаю шу алпозда тарбияланса миллат тақдири, унинг истиқболи қандай бўлади? Ким бунга жавоб бера олади? Тарих олдида, миллат олдида, ўтмиш аждодлари ва келгуси авлод олдида, умуман келажак олдида ким ўзини кўрсата билади ва қандай жавоб бера олади. Президент Ислом Каримовнинг юқоридаги гапларида худди ана шундай аччиқ ҳақиқат ётади.

Ана шу хулосалардан келиб чиқиб, Ўзбекистон раҳбари бундан бир неча йил олдин «бу ўринда ҳаммага яхши маълум бўлган бир ҳақиқат — кескин муаммолар, шу жумладан, теваарак атрофимиздаги мавжуд муаммолар ҳам инкор этилмаслиги лозим. Акс ҳолда бу можаролар тангликка олиб келиши, бошқариб бўлмайдиган танглик эса ривожланиш йўлида учраган барча нарсаларни вайрон қиладиган, давлат чегараларини ва ўзга сиёсий, иқтисодий, этник ва бошқа воқеликларни тан олмайдиган фалокатга айланиб кетиши мумкинлигини ёдга олиш ўринли бўлади» деган эди.

Президент Ислом Каримов гоёларининг ҳаётийлиги шундаки, айна ана шу можаролар ички зиддиятлар туфайли вужудга келган келишмовчиликлар, ўзаро низолар заминида ривожланиб, шакланганини ва улар орқали халқаро терроризмнинг урчишига шароит яратилишини бутунги воқеалар мисолида ўз кўзимиз билан яққол кўриб турибмиз. Президент худди ана шу ҳолатдан ташвишга тушади, одамларни, сиёсатдонларни, давлат арбобларини огоҳликка даъват этади.

Дарҳақиқат, ёвузлик ва қонхўрликнинг миллати йўқ. У ҳар қандай суверенитет, мустақиллик, давлат чегаралари, ҳудудий яхлитлик деган энг олий қадриятларни инкор қилади. Ўзининг яшаши учун қулай имкониёт қидиради. Натижада бир мамлакат ҳудудида юзага келган ўзаро низолар ташқаридан туриб унга ҳомийлик қиладиган кучлар таъсирида тез ривожланиб, нисбатан бўшроқ деворни қулатиб, кейинги ҳудудга бостириб киради. Бегуноҳ одамларни қақшатади. Ана шу ҳаётий мантиқдан келиб чиқиб Президент Ислом Каримов «Инсоният цивилизациясининг ривожланиш тарихи айниқса ҳар жиҳатдан бир-бирига боғлиқ бўлиб

қолган ҳозирги дунё шароитида шундан аниқ далолат бериб турибдики, алоҳида олинган бир давлатдаги ҳар қандай можаро узоқ вақт давомида миллий чегаралар доирасида қолиб кета олмайди. Бир қанча сабабларга кўра бундай можаро назорат қилиб бўлмайдиган даражада ёйилиб кетиши муқаррар», деган эди.

Президент Ислом Каримов бутунлай янги тарихий шароитда фаолият юритаётган янги типдаги сиёсий арбоб сифатида узоқ йиллар мобайнида шаклланган ижтимоий-сиёсий жараёнлар таъсирида қолган сафдошлари ва замондошларини бир муддат хушёрликка тортди. Уларни янгича тафаккур билан яшашга, бугунги жараёнларнинг истиқболдаги маҳсулини тушунишга, шунингдек, улар олиб келадиган машғумликларни ҳам англашга даъват этди.

Жумладан, унинг айти халқаро терроризмнинг вужудга келиши, шаклланиш жараёнлари ва оқибатлари хусусида чуқур илмий ва назарий хулосалари, сиёсий жиҳатдан ўзига хос ёндошиш усули бор. Бу — донолик ва зукколикнинг, кўп йиллик ҳаётий ва амалий фаолиятнинг, мавжуд вазиятни тўғри ва теран таҳлил қила олиш салоҳиятининг уйғунлигидан келиб чиққан қарашлардир.

Айти пайтда И.Каримов ғоялари нафақат мустақил, балки янги даврнинг янги маҳсули, мантиқий тафаккур тарзининг ёрқин тимсоли сифатида вужудга келди. Жумладан, буни терроризм ва ислом, исломнинг сиёсийлашуви, ислом ниқобидаги найранглар хусусидаги хулосаларида яққол кўрамиз:

«Сўнгги йилларда воқеалар фожиали тус олганлигининг яна бир сабаби шундаки, афғон можароларига маълум этник низолардан ташқари яна диний тус ҳам берилди. Исломнинг кескин сиёсийлашув жараёни содир бўлмоқда. У ўта радикал тус олди — ҳокимият тепасига чиқишга даъвогарлик қилиш ва барча диндошларни мададга чақирган ҳолда бунга қуролли йўл билан эришишга очикдан-очик уриниш юз бермоқда. Динимизнинг инсонпарварлик ғоялари ва асосларига ҳеч бир алоқаси бўлмаган ана шу жараён тоғли Бадахшондан тортиб то Каспийгача бўлган жуда катта ҳудуддаги ижтимоий-сиёсий вазиятта бевосита ёки билвосита салбий таъсир

кўрсатди. Минтақадаги давлатларда афғон сценарийсини ўз халқларига зўрлаб қабул қилдиришга тайёр турган экстремистик кайфиятдаги унсулар топилиб қолди. Афғонистон воқеалари эса фожияли оқибатларга олиб келганлигига ҳали биз ҳам баҳо берамиз, келгуси авлодларимиз ҳам баҳо беради». Тўғриси, бугун соф виждонли тинчликсевар халқлар афғон воқеаларини, хусусан, уни ўз ҳудудларига — киндик қони тўкилган муборак Ватанларига мажбуран, зўравонлик билан «экспорт» қилаётганларни кескин қораламоқдалар. Келгуси авлоднинг баҳоси эса бугунгидан ҳам батарроқ, бугунгидан ҳам аччиқроқ ва ҳатто аянчлироқ бўлади. Бундай баҳони тарих саҳифасидан ўчириб ҳам, ўзгартириб ҳам бўлмайди!

Президент Ислом Каримов минтақавий можаролар хусусида ва терроризмнинг ривожланишига имкон берадиган омилар ҳақида гапирар экан, яна бир муҳим ҳолатта алоҳида тўхталади ва уни эътиборсиз қолдириб бўлмайдиган ниҳоятда катта потенциал хавф-хатар деб атайди. Можароларнинг, келишмовчиликларнинг ва зиддиятларнинг келиб чиқиш омили сифатида чегаралар орқали бўлиб юборилган халқлар тақдирига таҳдид солиш, уларнинг ўзаро муносабатларига путур етказиш, азалдан қондош-жондош, бир миллат вакили бўлиб келган, қариндош-уруғ бўлиб кетган аҳолини чегаралар туфайли бир-бирига қарши қўйиш ҳоллари ҳам мавжудлигини уқтириб ўтади. Ана шундай ҳолатни назарда тутиб, Президент Ислом Каримов «Афғонистон билан чегаранинг икки томонидаги тожиклар ёки ўзбекларни, ё бўлмаса пуштун қабилаларини бирлаштириш фойдасига сунъий далиллар тўпланмоқда. Мавжуд чегараларни этник асосда ўзгартириш йўлидаги ҳар қандай уриниш қандай оқибатларга олиб келишини тасаввур қилишнинг ўзи даҳшатли, минтақамиздаги чегараларни ўзгартириш бутун жаҳон ҳамжамияти учун даҳшатли оқибатларни келтириб чиқариши мумкин. Ҳатто Босния ва Герцеговинадаги можаролар бу мудҳиш воқеалар олдида «ҳолва» бўлиб қолиши ҳеч гап эмас», дейди.

Дарҳақиқат, бугун Тожикистон, Қирғизистон, Туркменистон ва Афғонистон ҳудудида яшаётган ўзбеклар ва айни Ўзбекистонда истиқомат қилаётган 130 га яқин

миллат ва элатдан иборат бўлган аҳоли таркибидаги қозоқлар, туркманлар, қирғизлар, тожиклар ўртасида низо келтириб чиқариш, уларни бир-бирига қарши қўйиш бутун минтақани жарга қулатишдан иборат бўлган мудҳиш ҳодисадир. Айна маълум бир мамлакат, маълум бир минтақа халқлари ўртасидаги низолар ҳамиша фақат унинггина фожиаси бўлиб қолмаслиги, у айна пайтда бутун инсоният фожиаси, Ер шари тақдири билан боғлиқ бўлган ҳалокат эканлигини англашга даъват этади. Исталган бир мамлакатда ёинки ҳудудда қуроли тўқнашувлар, қон тўкишлар юз берса, авж олса нақадар мудҳиш оқибатларга олиб келишини Президент Ислом Каримов шундай ифодалайди: «Қуроли можаро кескинлашган тақдирда чегараларни тан олмасдан, қўшни давлатлар ҳудудига ёпирилиб киришга тайёр турган қочоқлар муаммоси вужудга келади. Одатда, бу оқимда чегара орқали нон ва бошпана топширигига эмас, балки одамларнинг қалбига янги гулгула солишни истайдиганлар ҳам кириб келади».

Бу муаммонинг икки жуда муҳим томони бор. Биринчидан, Президент И.Каримов таъкидлаганидек, ўзаро низолар, можаролар, тўқнашувлар ва қуроли қирғинлардан азоб чеккан ва натижада ўз уйини, бошпанасини, қадрдон гўшасини ташлаб кетишга мажбур бўлган жабрдийда қочоқлар билан бирга бадният, одамларни жунбушга келтирадиган, ўз хатти-ҳаракати, гапсўзлари, ғайриинсоний мафкураси билан муқим ва тинч яшаётган аҳолини саросимага соладиган, уларга таҳдид қиладиган одамлар ҳам чегарадан ўтиб, кириб келдилар. Бу тинч ва барқарор ҳаёт кечираётган бошқа бир мамлакатда ҳаёт измини ўзгартириш таҳликани кучайтириш ва шу йўл билан тараққиётга ғов бўлишга олиб келади.

Иккинчидан, қутилмаганда мамлакат ҳудудига кириб келган оч ва юпун одамлар тақдирига бефарқ қараб бўлмайди. Натижада тинч аҳолининг моддий, маънавий ва ижтимоий ҳаётига зарар келтирадиган омиллар вужудга келади. Бу, энг аввало, иқтисод билан, моддий неъматлар билан боғлиқ бўлган, қочоқларни кундалик озиқ-овқат билан таъминлаш, яшаш шароитини яратиш, турли юқумли касалликларнинг олдини олиш

мақсадида уларнинг санитария ҳолатини назорат қилиш ва тиббий хизмат кўрсатиш муаммоларини келтириб чиқарди. Бундай ҳолат айни эндигина тараққиёт йўлига чиқиб олаётган мамлакатларда мавжуд табиий қийинчиликлар устига жуда катта кутилмаган қийинчиликларни келтириб чиқаради.

Афғонистон ва Тожикистондаги можароларнинг бундай узоққа чўзилиб кетаётганини, муаммоларнинг чигаллашиб, тобора жиддий тус олиб бораётганини айни ана шу мамлакатлар аҳолиси унчалик ҳам баҳолай олмаётганга ўхшайди. Бунинг устига айни ана шу мамлакатлардаги мавжуд вазият орқали нафақат уларда, умуман Ер юзиде, бошқа минтақаларда ҳам янгидан-янги муаммолар вужудга келяпти, жинсий унсурлар кўпайяпти. Жумладан, наркотик моддалар билан шуғулланиш, халқаро терроризм ва қурол-яроғ контрабандаси жиддий тарзда авж олмоқда. Бу нафақат айни ана шу икки мамлакатнинг, балки бутун дунё халқларининг ҳаётига таҳдиддир. Зотан, Президент И.Каримов ибораси билан айтганда, дунёдаги мавжуд наркотик моддаларнинг 75 фоизи фақат Афғонистонда етиштириляётганлиги, унинг 90 фоизи Европага тарқатиляётганлигининг ўзи аянчли эмасми? Шарқу Фарб муносабатларини, Мағрибу Машриқ ўртасидаги жуда катта маданий, маънавий, иқтисодий, сиёсий алоқаларни кучайтириш ўрнига инсоният зотиға қирон келтирувчи захри қотилни умумжаҳон бозорининг ноёб маҳсулотига айлантириш ва шу йўл билан жаҳон халқларини таназзулга келтиришдан даҳшатлироқ нарсә йўқ.

ИСТАНБУЛ САБОҚЛАРИ

1999 йили Туркиянинг Истанбул шаҳрида Европада Ҳавфсизлик ва Ҳамкорлик Ташкилотининг навбатдаги йиғилиши бўлди. Унда янги юз йиллик ва янги минг йиллик остонасида туриб, кейинги асрдаги инсоният тақдири, тараққиёт муаммолари ва уларға таҳдид солувчи омиллар кенг муҳокама қилинди. 1999 йилнинг 18—19 ноябр кунлари бўлиб ўтган ушбу улкан анжуманда асосий муҳокама қилинган масала Европада Ҳавфсизлик Хартияси бўлди. Хартия нафақат ташкилотта аъзо бўлган 54 мамлакатнинг, балки бутун дунё-

нинг келгуси асрдаги хавфсизлигини таъминлаш борасидаги муҳим ҳужжатдир. Ушбу анжуманда биринчи бўлиб Ўзбекистон Президенти Ислон Каримовга сўз берилди. Ўзбекистон раҳбари мустақилликнинг дастлабки кунлариданоқ кўтарган муаммолар, илгари сурган ғоялар нақадар реал эканлигини бутун шафқатсиз ва одил ҳакам — вақт яққол кўрсатиб берди.

Президент Ислон Каримов халқаро терроризм ва минтақавий можаролар хусусида гапирар экан, «Бугунги кунда халқаро майдонда «совуқ уруш» кўринишлари ўрнини бир-бири билан бирлашиб тобора кенг қўламли ва ҳужумкор моҳият касб этаётган ашаддий миллий давлатчилик ва сепаратизм, диний экстремизм ва халқаро терроризм каби иллатлар эгаллаётганини исботлаб ўтиришнинг ҳожати йўқ», деди. Дарҳақиқат, бундан саккиз-ўн йил муқаддам Ўзбекистон раҳбари бир марта эмас, бир неча марта турли-туман халқаро ташкилотлар, БМТ, ЕХҲТ ва бошқа нуфузли идораларнинг олий минбарларидан туриб мазкур муаммони жиддий тарзда кўтарган эди. Айни инсоният ҳаётига таҳдид солувчи бундай можаролар ва ҳаракатларга халқаро ташкилотлар юзаки қараётганини, воқеа содир бўлгандан кейингина олисдан туриб шунчаки муносабат билдираётганини, кўп ҳолларда эса томошабинлик вазифасини бажараётганлигини кўрсатиб берган эди.

Президент Ислон Каримовнинг стратегик қарашлари — бу аввал-бошданоқ минтақавий можароларнинг олдини олиш, қўшни мамлакатлар ўртасидаги муносабатларга путур етказмаслик, турли мамлакатларда яшаётган турли миллатга мансуб халқларнинг бир маромдаги турмушига таҳдид қилмаслик сиёсатидир. Айни ана шу сиёсат вақт ўтгани сари ривожланиб, такомиллашиб, тобора камолотга етиб боряпти ва унинг том маънодаги ҳақиқат эканлигини кейинги йиллар воқеалари аниқ ва равшан кўрсатиб берди.

Истанбул саммитида сўзлаган нутқида Президент Ислон Каримов «Бугунги кунда биз радикал кайфиятдаги марказларнинг диний экстремизм ва терроризмни тарқатишга қаратилган узоқни кўзловчи режаларига, минтақа давлатларини ўзлари танлаган демократик, ҳуқуқий ва дунёвий тараққиёт йўлидан қайтаришга уриниши ҳол-

ларига дуч келмоқдамиз. Буни Тожикистондаги воқеалар, яқинда Тошкентда юз берган портлашлар, босқинчилар гуруҳларининг мустақил Қирғизистон жанубига сурбетларча бостириб кириши ҳамда барчага маълум бошқа фактлар исботлаб турибди.

Бундай режанинг амалга оширилиши учун Афғонистон асосий майдон вазифасини ўтамоқда. 20 йилдан буён фуқаролар уруши давом этаётган бу мамлакат турли тоифадаги халқаро террористлар ва ақидапарастлар бошпана топиб, тайёргарлик кўраётган синов лагерига, асосан наркотик моддалар етиштириш ва сотишдан олинган даромад ҳисобига кун кўрадиган мамлакатта айланаб қолди», деган муаммони кўтаради.

Ўзбекистон раҳбарининг позицияси, воқеа-ҳодисаларга ёндошиш усули ва сиёсий тактикаси халқаро терроризм ва экстремизмга қарши биргаликда курашишга даъват этишида, жумладан, Афғонистон ва Тожикистон можаролари, уларга ҳомийлик қилаётган кучлар фаолиятига баҳо беришда, уларни аниқлашда янада яққол кўзга ташланади. Истанбул саммитида Хавфсизлик Хартияси лойиҳаси муҳокама қилинар экан, бу лойиҳани янада тўлдириш, янги бандлар ва ғоялар билан бойитиш таклифини киритди.

Яъни «ЕХХТ минтақавий хавфсизлик, жумладан, Марказий Осиё бўйича минтақавий хавфсизлик тизимини шакллантиришда янада фаолроқ бўлиши лозим. Бу ўринда ЕХХТ маъсулияти остидаги минтақаларда барқарорлик ва тинчликни издан чиқаришга қодир бўлган ташқи таҳдидларнинг олдини олиш ва уларни бартараф этиш масаласига алоҳида эътибор бериш зарур», деди. Ушбу таклифнинг ўзида ЕХХТнинг халқаро ташкилот сифатидаги нуфузини ошириш, унинг бевосита можаролар чигаллашиб борган жойдаги таъсирини кучайтириш ва шунчаки кузатувчилик ҳолатидан жаҳон ижтимоий-сиёсий жараёнларини бошқаришга, мамлакатлараро ва минтақавий хавфсизлик ва ҳамкорликни мустаҳкамлашни йўлга соладиган, унинг мувозанатини сақлаб турадиган ташкилотга айлантириш зарурлигини таъкидлади. Бу давлат раҳбаридан алоҳида ирода, сиёсий қудрат, ички маданиятни талаб қиладиган воқелиқдир. Дунёнинг энг қудратли давлатлари раҳбарлари ишти-

рок этаётган халқаро анжуманда барчанинг диққатига сазовор бўладиган аниқ ва конкрет таклиф айтиш йўли билан ўзининг ва давлатининг салоҳиятини кўрсата билиш қобилиятидир.

Ўзбекистон раҳбари илгари сурган иккинчи таклиф ЕХХТ ва унинг тузилмалари томонидан инсон ҳолатини тобора яхшилаш масалаларига берилаётган эътибор бўлди. Бу айниқса демократик янгиланиш йўлига кирган янги мустақил давлатлар учун ўта муҳим ва зарур эканини алоҳида таъкидлади ва «мазкур ташкилотнинг асосий мақсадини ҳисобга олган ҳолда, ЕХХТнинг фаолияти халқаро зиддиятларнинг олдини олишга қаратилган халқаро орган сифатидаги вазифаларини аниқ белгилаб олиш, шунингдек, унинг иқтисодиёт ва экология соҳаларида тутган ўрнини мустаҳкамлаш зарур, деб ҳисоблаймиз. Бу вазифаларни амалга оширишда АҚШнинг ЕХХТ доирасида Тезкор Фуқаролик корпусини (REACT) ташкил этиш тўғрисидаги ташаббуси қўл келиши мумкин», деди.

Халқаро терроризмнинг қандай шаклда бўлмасин, диний ёки бошқа тусда бўладими, тобора моддийлашиб, иқтисодий манфаатларга хуруж қилаётгани, айтина шу эҳтиёжларни инсоният наслини айнитадиган оғу савдоси — наркобизнес орқали қондиришга интилаётганлиги масаласини, айтиш мумкинки, Ўзбекистон раҳбари Ислон Каримов жаҳон сиёсатдонлари орасида биринчи бўлиб кўтарди. Айтина халқаро терроризмнинг моддийлашув жараёни ниҳоятда хавфли, хатарли, таҳликали эканлиги илк бор аниқ-равшан таҳлил этилди. Бу — биринчидан.

Иккинчидан, халқаро терроризм нафақат инсоннинг жисмоний кушандаси, балки уни маънавий жиҳатдан ҳам барбод этувчи, унинг насли-насабини бузувчи, Ер юзида мажруҳу нимжон одамларнинг, ақлий ва маънавий жиҳатдан заиф аҳолининг кўпайишига олиб келадиган жиноят турига — биологик ҳалокатга элтувчи хатарли ҳодисага айланаётганлигини ҳам Ўзбекистон раҳбари биринчи бўлиб кўтарди.

Президент И.Каримов киритган учинчи таклиф бу Европада Хавфсизлик ва Ҳамкорлик Ташкилоти тизимини ислоҳ қилиш, уни бугунги ижтимоий-сиёсий жа-

раёнлар оқимига мослаштириш ва инсоният тақдири билан боғлиқ бўлган, ҳаёт келтириб чиқараётган янгидан-янги муаммоларни ҳал этишга кўпроқ жалб этиш билан боғлиқ таклифлардир. Жумладан, Президент Ислом Каримов «Халқаро терроризмга қарши кураш марказини ташкил этиш масаласини кескин қўйиш мақсадга мувофиқ, деб ҳисоблаймиз. Марказнинг асосий вазифаси терроризм кўринишлари билангина эмас, энг аввало, халқаро терроризмни маблағ билан таъминлаётган, қўллаб-қувватлаётган, қурол-яроғ билан таъминлаб, жойларга жўнатаётган манбаларга қарши кураш бўйича қабул қилинган қарорларнинг сўзсиз бажарилиши бўйича фаолиятларни мувофиқлаштиришдан иборат бўлиши лозим», деди. Бу чиндан ҳам ЕХХТ фаолиятини янги замонга мослаштириш учун унинг таркиби, тизими ва фаолият доирасини такомиллаштириш зарурати туғилганини кўрсатади.

* * *

Мавзуга доир материал

Дастлабки тергов ва судда сўроқ қилинган гувоҳ С.Хамидов, А.Ишанов, И.Избасаров, М.Ашуров, Ж.Тургунов, Х.Атамуратов ва бошқалар ўз кўрсатувларида жиҳодий ҳаракат аъзоларининг даъватлари асосида Т.Юлдашев ва Ж.Ходжиевлар раҳбарлигидаги Тожикистоннинг Тавилдара, Чеченистоннинг Сержанюрт, Шалидаги ҳарбий лагерларида пистолет, автомат, гранатамёт, пулемёт, зенит қурилмаси, гаубицалардан отишни, уриш тактикасини, топографияни, қўлбола портловчи моддаларини ясашни, стратегик объектларни портлатишни ўрганганликлари, Т.Юлдашев, Ж.Ходжиев ва жиҳодий ҳаракатларга содиқлиги, «амир»ларига сўзсиз итоат этиб, топшириқларини бажаришга «байъат-қасамёд» қабул қилганликларини, уларнинг асосий мақсади мавжуд ҳоқимиятни «жиҳод» йўли билан ағдариб ташлаб, «Ўзбекистонда жиҳодий йўл билан Ислом давлати қуриш»дан иборат бўлганлигини, шу мақсадда уларни террористик актларни амалга ошириш учун қурол-яроғ ва портловчи моддалар билан Ўзбекистон Республикаси ичкарасига жўнатишганликларини баён қилишган.

Судда сўроқ қилинган гугоҳ А.Шарипов, В.Эгамбердиев ва бошқалар Т.Юлдашев ва Ж.Ходжиевларнинг топшириғига кўра, Ислом динини ўргатиш ниқоби Ўзбекистондан ёш, бақувват йигитларни Ж.Ходжиевнинг Тавилдарадаги ҳарбий лагерига даъват қилиб жўнатишганликларини баён қилишган.

(Ўзбекистон Республикаси Олий Судининг ҳукмидан. Тошкент шаҳри. 2000 йил, 17 ноябр. «Халқ сўзи», 2000 йил, 22 ноябр.)

***

Истанбул саммити Ўзбекистон сўзининг қудратини, унинг сиёсий иродасини ва жаҳон тараққиётига кучли таъсир кўрсатаётганини яна бир бор намойиш қилган улкан ҳодиса бўлди. У яна бир бор дунёнинг энг нуфузли сиёсатдонлари эътиборини халқаро терроризм ва экстремизмнинг туб моҳиятини, унинг тараққиёт омилларини, Ер шари ва инсоният тақдирига солаётгани таҳдидларини ҳар томонлама чуқур таҳлил этишга, илмий, назарий ва амалий жиҳатдан муносиб баҳо беришга қаратди. Президент Ислом Каримов нутқи бугунги Ўзбекистон сиёсатининг бутун кўламини ва умуминсоний қадриятга дахлдорлигини кўрсатиб туради.

ХАЛҚАРО ТЕРРОРИЗМ В А ИСЛОМ ОМИЛИ

Президент И.Каримов мустақилликнинг илк кунларидаёқ хавфсизлигимизга таҳдид солувчи омиллар хусусида гапирар экан диний экстремизм ва терроризм ҳақида такрор ва такрор гапирди. Халқаро ташкилотлар минбаридан туриб, унинг дунёвий фожиа, тараққиётга тўсқинлик қилувчи кучли омил эканлигини бир неча марта таъкидлади. Бундан уч йил бурун нашр этилган «Ўзбекистон XXI аср бўсағасида» номли китобида муаммонинг илмий назарий ечимини баён этди.

Президент Ислом Каримов XX аср муаммолари, одамлар дунёқарашадаги жиддий ўзгаришлар ва унинг оқибатлари хусусида фикр юритар экан, ана шу юз йиллик охирида «Ислом уйғониш», «Қайта исломлашиш», «Ислом феномени», «Ислом омили» сингари бир

қатор ибораларнинг пайдо бўлиш сабаблари нималарга олиб келиши мумкинлигига жалб этади.

* * *

Мавзуга доир материал

Ўзбекистондаги Конституциявий тузумни, ҳокимиятни куч билан қўлга олишдек ғараз ниятларини амалга ошириш учун Т.Юлдашев, Ж.Ходжиевнинг бошчилигида Х.Сатимов, Т.Мамажонов, Ш.Мадалиев, З.Махмудов, А.Юлдошев, К.Закиров, Б.Абдуллаев, З.Хасанов, Б.Султанов, А.Сайдалиев, Ж.Абдуллаев, М.Маматов, Р.Солижонов ва бошқалар Фарғона водийсида ижро ва суд ҳокимиятининг айрим вазифаларини қонунсиз ўзлаштиришга ҳаракат қилишиб, «Адолат», «Товба», «Ислом маркази», «Ислом уйғониш ҳизби», «Ислом лашкарлари» каби норасмий диний экстремистик, сепаратистик, фундаменталистик фаолияти тақиқланган сиёсий ташкилотларни тузишган.

Бу жиноий уюшмаларнинг асосий мақсадлари республикада вазиятни издан чиқариш, маҳаллий давлат бошқарув идораларини вужудга келган ўтиш даври шароитида кучсиз ва чорасиз қилиб кўрсатиш, мавжуд давлат тузумини заифлаштириш, унинг раҳбарларини эса обрўсизлантиришга қаратилган.

1990—1991 йилларда Наманган ва бошқа вилоятларда ташкил топган норасмий диний ташкилотларни ўзига бўйсундириш ва уларнинг фаолиятини мувофиқлаштириш мақсадида Т.Юлдашев ва Ж.Ходжиевлар томонидан 1991 йил октябр ойида Наманган шаҳрида «Ислом маркази» норасмий ташкилоти тузилиб, унга шахсан Т.Юлдашев раҳбарлик қилган.

Т.Юлдашев фаолияти тақиқланган бирлашмалар тузиб, корхона, ташкилот, муассасалар ёки айрим шахсларга ҳужум уюштириш мақсадида қуролланган банда тузиб, ҳокимият Конституциявий идораларининг қонуний фаолият кўрсатишига тўсқинлик қилишни ташкиллаштириб, фуқароларнинг ҳаёти учун хавфли бўлган оғир тан жароҳатлари етказилиши оқибатида уларнинг ўлимига сабабчи бўлиб, мутлақо бегуноҳ фуқароларга нисбатан оғир жиноятларни содир қилишда уларга туҳмат уюштиришган.

(Ўзбекистон Республикаси Олий Судининг ҳукмидан. Тошкент шаҳри. 2000 йил, 17 ноябр. «Халқ сўзи», 2000 йил, 22 ноябр.)

***

Юқоридаги тушунчалар ўз-ўзидан дунёга келган эмас ва улар — дунёнинг катта бир қисмини эгаллаб олган ислом дини, унинг тараққиёти, истиқболи, жаҳон цивилизациясида тутган ўрни ва ролининг тобора кенгайиб бораётгани натижасида келиб чиққан, дейиш мумкин. Президент бу жараёнлар инсоният тақдири, Ер шари истиқболи ва тараққиёти учун маълум бир таҳдид ва таҳликадан ҳам холи эмаслигига, унга ҳушёрроқ боқишга, тийракроқ назар билан қарашга даъват этади. Чунки ҳамма вақт соф исломий назария, унинг фалсафаси ва шарияти, инсониятни комилликка даъват этувчи буюк таълимоти билан бирга, уни сохталаштирувчилар, ундан ўз шахсий манфаатлари йўлида фойдаланувчилар ҳам йўқ эмаслигини, айна ана шу салбий ҳодисалар жамият тараққиётида кутилмаган фожиаларни келтириб чиқариши мумкинлигини кўрсатмоқда. Ундан ташвишга тушмоқда ва бизни ҳам ҳушёрликка чақирмоқда. Ана шу ҳаётий ҳақиқат ва жаҳон ижтимоий-сиёсий жараёнларидаги ислом омилини ҳисобга олиб Ислом Каримов: «Афсуски, ҳозирги замон тарихида ана шу ўта кескин кўринишлар жиддий можароларни, зиддиятларни келтириб чиқариши, барқарорлик ва хавфсизликка таҳдид солиши мумкинлиги инсониятни чўчқатаётган. Шундан дарак берувчи фикрлар анча-мунча тўпланиб қолган. Ўзбекистоннинг мустақиллигини мустаҳкамлаш, унинг хавфсизлигини таъминлаш зарурлиги нуқтаи назаридан қараганда бу ҳодисалар бизда ҳам жиддий ташвиш туғдирмоқда», дейди.

Президент И.Каримов тасавуридаги диний тараққиёт ҳар қандай фанатизмдан холи, инсон тақдири ва олам бус-бутунлиги билан боғлиқ бўлган, мамлакат ички муаммоларига ҳам, дунёвий масалаларга ҳам илоҳий қувват, беқиёс ақл-идрок ва соғлом фикр билан ёндошишни тақозо этадиган, бунёдкорлик ва яратувчиликка даъват этадиган улкан фалсафадир. Зотан, худди шундай ёндошув, ана шундай дунёқараш, динни шун-

дай англаш ва унга эътиқод қўйиш улуғ бобокалонимиз Баҳоуддин Нақшбанд таълимотининг мағзи бўлган «Дил ба ёру даст ба кор» деган таълимотига мос тушади. Айни шу ҳақиқат — инсоннинг беқиёс иқтидорини, унинг кенг имкониятларини тобора ривожлантирадиган, такомиллаштирадиган, ўзининг келажагини яратишга чорлайдиган ниҳоятда оддий ва айни пайтда мўъжизавий даъват, илоҳий қудратдир.

Жамият тараққиётини издан чиқариш, унинг ривожланишига тўғаноқ бўлиш аслини олганда унчалик ҳам қийин иш эмас, бунинг учун фанатизм таянчи бўлган хом хаёлларга озгина эрк бериш, ҳис-ҳаяжонларни жунбушга келтиришнинг ўзи кифоя. Сохта ақидапарастлик ҳаёт ҳақиқатини тан олмасликка, мавжуд ижтимоий-сиёсий жараёнларни юзаки баҳолашга йўл очиб беради. Натижада одамлар фикрлаш, ақл-идрок билан иш тутиш ўрнига ортиқча ҳис-ҳаяжонга бериладилар. Эҳтирослардан жунбушга келиб, турли даъватлару шиорлар билан майдонга чиқадилар. Бунга февраль воқеалари яққол мисол бўла олади ва ҳамма вақт ақидапарастликнинг якуни жаҳолатнинг тантанаси, адолатнинг ҳалокати билан якунланишини исбот этди.

Албатта, террорчилар ўзларининг қабиҳ ниятларига ета олмадилар. Бироқ, бизнинг аччиқ қисматимиз яна бир бор ҳаёт ҳақиқатини исботлади: фанатизм — фикр ва тафаккур кушандаси, жаҳолат ва хиёнат ҳомийси эканлигини кўрсатди.

Президент Ислом Каримов диннинг жамият тараққиётида тутган ўрни ва роли, диний фанатизм ва экстремизмнинг фожиали оқибатлари хусусида фикр юритар экан, ақидапарастлик иллатининг Ўзбекистон мустақиллигига таҳдид солувчи еттита омилини кўрсатиб беради. Жумладан:

Биринчидан, ақидапарастликни ёйиш орқали мусулмонларнинг давлатнинг ислоҳотчилик фаолиятига ишончини барбод қилиш, мамлакат ва халқ тақдирини белгилайдиган барқарорликни, фуқароларо ва миллатларо тотувликни бузиш йўлидаги хатти-ҳаракати кўзга ташланаётганини кўрсатади. Фанатизм ва экстремизм дунёвий давлатчилик тамойилларини тан олмайди. Ҳақиқий демократияни, унинг сиёсий ва маъ-

навий аҳамиятини инкор этади. Кўпмиллатли ва кўпдинли жамиятда маънавий худбинлик орқали ўз мавқеини кўтаришга интилади, бошқа динларни камситиш ва инкор қилиш йўли билан халқ ҳаётини жар ёқасига олиб боради.

Иккинчидан, «Фундаменталистларнинг адолат ҳақидаги оломонбоп, жозибадор, аммо бақироқ ва асоссиз даъватларига кўр-кўрона эргашувчилар ўзгалар иродасининг қули бўлиб қолишини англашимиз лозим», дейди Президент И.Каримов. Дарҳақиқат, бу ҳайқириқ ва бақирлиқлар юзаки қараганда одамларни ўзига жалб этади, кундалик майда камчиликларни дунёвий ташвишга айлантириб, уларнинг қалбида ҳаётга нисбатан норозиликни кучайтиради, руҳиятида парокандалик ва паришонлик, охир-оқибатда эса таркидунёчилик кайфиятини уйғотади. Инсоннинг яратувчилик қудрати, меҳнат қилиш ва яшаш иқтидори сусаяди. Хонанишин кайфият қуршовида қолади.

Қолаверса, аллақандай ҳайқириқлар ва шиорлар гирдобига тушиб қолган киши ўзини руҳан эркин ҳис қила олмайди. Шахс эркинлиги, унинг яшаш эрки ва бутун фикрий-маънавий озодлиги кўзга кўринмас тор чегаралар доирасида биқиниб қолади. Натижада ўша қобиқдан чиқаолмайди, бу кенг ва ранг-баранг оламни диққинафас хонадангина иборат деб билади, ўша қобиқ ичида яшайдиган ва фикрлайдиган бўлиб қолади. Хурфикрлик, озод яшаш, озод фикрлаш жозибасидан маҳрум бўлади. Натижада ўзи англамаган ҳолда кимларгадир муте бўлиб қолади. Тобелик уни бутунлай ўраб-чирмаб олади. Тараққиёт ана шу йўл билан тўхта-тилади. Ҳаракатсиз, тушкун ва мўрт ҳаёт шаклланиб боради.

Учинчидан, ақидапарастлик ҳақиқий диндорлар ва сохта диндорлар ўртасидаги қарама-қаршилиқни кучайтиради. Натижада бир мамлакат аҳолиси ўртасида ғоявий низолар, бир-бири билан келиша олмаслик иллатлари пайдо бўлади. Бу иллатлар озгина ҳис-ҳаяжон билан бойитилса, қонли тўқнашувларга айланиб кетиши ҳеч гап эмас. Бундай салбий ҳодисаларни ён-атрофимиздаги мусулмон мамлакатларда юз бераётган воқеалар мисолида яққол кўришимиз мумкин.

Тўртинчидан, Ислом Каримов яқин кўшни мусулмон давлатларда юз бераётган ҳодисалар бизни ҳушёрликка чақирishi кераклигини уқтиради. Дарҳақиқат, воқеалар ўз ҳаётимизга, ўз тақдиримизга ва келажагимизга жиддийроқ қарашимизни тақозо этмоқда. Биз ҳар қандай сохта шиорлар, баландпарвоз даъватлардан кўра кўпроқ ақл-идрокка, том маънодаги ислом тафаккурига таяниб иш тутишимиз лозим. Ҳеч бўлмаганда, «Биз инсонни мукаррам қилиб яратдик» деган илоҳий даъватга муносиб ва ярашиқ хатти-ҳаракатимизни кўрсатмоғимиз даркор. Президент тасаввуридаги Ўзбекистон истиқболи фақат ақл-идрок тантанаси, соғлом фикр ва соғлом тафаккур ғалабасидир. Зотан, фақат ана шу ҳолатдагина инсоннинг Мукаррамлиги, унинг мавжудот сифатида олам Сарвари эканлиги ҳар жиҳатдан эътироф этилади. Барча эҳтиёжлари қондирилади.

Бешинчидан, мамлакатимиз барқарорлигига таҳдид солаётган омиллардан яна бири номусулмон мамлакатлар аҳолисининг фикрини чалғитиш йўли билан Ўзбекистон ҳақидаги муносабатларини ўзгартириш, деб ҳисоблайди Ислом Каримов. Буни Президент Ўзбекистон ҳукуматининг дунёвий давлат куриш йўлидаги илоҳчилик фаолиятини сохталаштиришда, жаҳоннинг энг соғлом фикрли сиёсатдонлари, йирик давлат ва жамоат арбоблари тан олаётган ҳамда жаҳон давлатчилиги тажрибасини бутунлай янги фикрлар билан бойитиб бораётган «Ўзбек модели»ни сохталаштиришга, обрўсизлантиришга интилишларда кўради. Мамлакатимизнинг бугунги ютуқларидан гаши келаётган бундай «сиёсатдонлар» — ифвогарлар Ўзбекистонни баъзан даҳрийлар мамлакати қилиб кўрсатишса, баъзан «давлатни исломлаштиришнинг яширинча тарафдорлари», деб таъриф беришмоқда.

Олтинчидан, энг муҳим таҳдид ривожланиш йўлига чиқиб олаётган Ўзбекистон учун икки олам — исломий цивилизация ва исломий бўлмаган цивилизация ўртасидаги зиддиятни кучайтиришдан иборат. Бу зиддият табиий равишда инсон руҳияти ва унинг оламга муносабатидан тортиб, жаҳон тараққиётини белгилаб турган дунёвий сиёсатнинг икки муҳим кутбидир. Зотан, ана шу ҳар икки кутб умуминсоний қадриятлар,

Ер шари тақдири ва жаҳон цивилизацияси манфаатлари нуқтаи назаридан бир-бирига яқинлашса, бир-бирига кўмаклашса, инсоннинг қайси дин ва мазҳабга мансублигидан қатъи назар, унинг «муқаррам»лиги таъминланган, ҳаёти, яшаш ҳуқуқи кафолатланган бўлади.

Бундай хулоса Ўзбекистон сингари ёш мустақил мамлакатлар учун ўзининг стратегик мақсадларини белгилаб олишида муҳим босқич ҳисобланади. Дарҳақиқат, бу босқич ўн бешта диний конфессия уюшмалари фаолият кўрсатаётган Ўзбекистон тараққиёти учун ҳам катта аҳамиятга эга.

Еттинчидан, хавфсизликка таҳдид Ўзбекистон ҳукматининг дунёвий тараққиёт, туб ислоҳотлар, жамиятни бутунлай янгилаш ва диний эътиқод ҳамда фундаментализмга бўлган муносабатини сохталаштиришдан иборатдир. Бу дунёнинг турли минтақаларидан туриб тўғридан-тўғри Ўзбекистонга ғоявий хуруж қилиш, унинг дунёдаги кўпдан-кўп шериклари ишончини барбод этиш, шу йўл билан Ўзбекистон миллий тараққиётига тўғаноқ бўлиш орзу-истагида дунёга келган.

Президент Ислом Каримов диннинг жамият тараққиётида тутган ўрни ва роли хусусида батафсил тўхта-лар экан, у фундаментализм иллатларини ўзига хос тарзда таҳлил этади ва, айтиш мумкинки, ҳозиргача ҳеч қайси минбарда айтилмаган, дунё сиёсий оламида тилга олинмаган, бутунлай янги хулосаларни ўртага ташлайди. Янги дунёнинг бутунлай янги иллатларини, уни фожиаларга олиб келиши мумкин бўлган омилларни чуқур идрок этади ва асосли қилиб ифода-лайди.

Юздан ортиқ миллат ва элат вакиллари яшайдиган, руҳий ва маънавий дунёқараши, турмуш тарзи ва ақидалари хилма-хил бўлган Ўзбекистонда тили, миллати, ирқи, дини, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахси ва ижтимоий мавқеидан қатъи назар, инсонлиги учун улуғлаш каби ғоят инсонпарвар сиёсатни қарор топтириш муҳим аҳамиятга эга эканлигини яққол кўриб турибмиз. Зеро, Президент Ислом Каримов «...биз демократик янгиланиш палласига кирар эканмиз, руҳий покланишни ҳам унутмайлик, тараққиётимизга ғов бўладиган маънавий риёкор-

ликдан тезроқ қутулайлик» ёки «буни бизнинг фуқароларимиз, ёшларимиз эсда туттишлари ва қадрлашлари лозим. Мамлакатимиз ичида ҳам, жаҳон ҳамжамияти олдиди ҳам ўз масъулиятларини тушунишлари ва унутмасликлари зарур» деганида, жаҳон андозаларида камдан-кам учрайдиган мамлакат аҳолиси турли табақасини умуминсоний қадриятлар асосида жипслаштириш, шу асосда юксак маънавий-маърифий жамиятни шакллантириш тамойилларини ўртага ташлайди. Айни пайтда у «ўта нозик» масалага ўзига хос, ҳеч кимга ўхшамаган ҳолда ёндошади ва ўзининг ҳам нозик сиёсати, ҳар қандай чигал муаммоларни ҳал этишда ноёб маҳоратини кўрсата билди.

Диний ақидапарастлик жамият ҳаёти ва одамлар тақдири учун ҳамма вақт таҳликали, унга таҳдид солиб турадиган ашаддий ёвузликдир. Терроризм ана шу ёвузликнинг тарихда абадий равишда тавқи лаънатга маҳкум этилган кўринишидир.

Аслини олганда Ўзбекистондай ўтмиши инсоният тарихи, кишилик ҳаёти ибтидоси билан боғлиқ бўлган маконда, ўзбеклардай юксак маданият ва ноёб маънавиятга ворислик қиладиган халқ ҳаётида бундай фожиали ҳодисанинг юз бериши мумкин эмас. Чунки, мавжуд тарихий ҳақиқатни тан олишимиз керак. **Ислом** дини Арабистонда тақво ва ибодат шаклида дунёга келган. **Ислом** таълимотининг дастлабки ғоялари ва умуман унинг бутун ақоидларини ўзида мужассам этган муқаддас ғоялари мажмуаси «Қуръон» у ерда нозил бўлган.

Бироқ, Ўзбекистонда — Мовароуннаҳрда **Ислом** том маънодаги фан, фалсафа, илм, назария ва тафаккур маҳсули сифатида дунёга келди. Айни ана шу заминда туғилган Имом Бухорий, Имом ат-Термизий, Абдухалиқ Фихдувоний, Бурҳониддин Марғиноний, Нажмиддин Кубро, Маҳмуд аз-Замаҳшарий, Хожа Аҳрори Валий, Баҳоуддин Нақшбанд, Хожа Аҳмад Яссавий ва бошқалар каби ўнлаб даҳолар борки, улар **Ислом** динини оддий, кундалик тақво ва ибодатдан том маънодаги таълимот, энг юксак маънавий-маърифий мафкура, соф инсонпарвар ғоя даражасига олиб чиқдилар. Инсоният тараққиётини бутунлай ўзгартириб юборган, жа-

ҳон цивилизациясига ғоятда кучли таъсир ўтказган Аҳмад ал-Фарғоний, Абу Наср Фаробий, Абу Райҳон Беруний, Абу Али ибн Сино, улуғ саркарда ва давлат арбоби Соҳибқирон Амир Темур, Мирзо Улуғбек, Алишер Навоий, Заҳириддин Муҳаммад Бобур ва бошқа бобокалонларимиз дунё тараққиётини табиий фанлар, фалсафа, мантиқ ва адабиёт билан бирга Ислом назарияси ва таълимоти билан муштарак ҳолда тушундилар ва ривожлантирдилар. Давр, тарихий шароит шундай эдики, айти ана шу омилларнинг бири кам бўлган тақдирда буюк ихтиролар, оламу одамлар тақдири ва истиқболи билан боғлиқ бўлган кашфиётлар дунёга келмаган бўлур эди.

Масаланинг, яна бир нозик жиҳати бор: худди ана шу биз юқорида номларини тилга олган улуғ даҳоларнинг барчаси ислом динини илмий, назарий ва амалий жиҳатдан қанчалик юқорига кўтарган, эъозлаган, унинг назарияси ва фалсафасини бойитган бўлсалар, диний фанатизм ва ақидапарастликдан ҳам шунчалик кўп жабр кўрганлар. Айримлари ҳатто хурофот ва жаҳолат қурбони бўлдилар.

Демак, жаҳолат, жоҳиллик яшовчан экан. Биз буни инкор эта олмаймиз. Ҳаёт ҳақиқати шундай. Демак, биз хавф-хатардан бутунлай холи, тинч ва осуда яшашга қанчалик интилсак, ҳаётимизнинг ҳар дақиқасида ақлидрок йўриғи билан йўл тутиб ўзимизни, ўзимиз орқали фарзандларимизни, оиламизни, охир-оқибатда бутун жамиятимизни асрамоғимиз даркор. Биз учун бундан бошқа йўл йўқ.

ТЕРРОРИЗМНИНГ АЧЧИҚ САБОҚЛАРИ

1999 йил август ойининг охирларида бир гуруҳ жангарилар Тожикистон орқали Қирғизистоннинг Боткент туманига кириб келдилар. Улар қарийб уч ой мобайнида туманнинг беш қишлоғини босиб олдилар. Тинч яшайётган минг-минглаб одамлар ҳаётига тажовуз қилдилар. Уларнинг мол-мулкни, озиқ-овқатларини тортиб олдилар. Бир қирғиз генерали, тўрт япон фуқароси ва бошқа бир неча кишилар гаровга олинди.

Мавзуга доир материал

1995—1996 йилларда Хоразм вилоятида Т.Юлдашев ва Ж.Ходжиевлар томонидан ташкил қилинган Х.Атамурадов, С.Бобожонов, О.Рўзметов, В.Ким ва бошқалардан ташкил топган қуролланган гуруҳ уларнинг топшириғи билан Чеченистонда ҳарбий тайёргарликдан ўтиб қайтишган.

Улар 1998 йил ўрталарида Тошкент вилояти, Бўстонлиқ тумани, Бурчмулла қишлоғига чегарадош бўлган Қирғизистон Республикасининг «Бешарал» қўриқхонаси биносини ўзлари учун лагерга айлантиришиб, Бурчмулла қишлоғида яшовчи шахслардан иборат қуролланган гуруҳ ташкил этишиб, «Жиҳод» ўтказиш учун диний, жисмоний ва ҳарбий тайёргарлик кўра бошлаганлар.

1999 йил 16 феврал куни белгиланган вақтларда портлашлар содир бўлиб, террористик актлар оқибатида Ф.Набиев, Р.Керимов, Б.Сиёева, Г.Данилов, А.Абдуллаев, Н.Ўрманов, Д.Холмўминова, А.Азимов, М.Юсупов, Ю.Бережной, Х.Мухаммедов, Ш.Юнусходжаев, М.Совутбаев, М.Ходжаев, Ж.Хабилов ва бир нафар шахси аниқланмаган, жами 16 нафар фуқаролар ҳалок бўлганлар, 128 нафар фуқароларга турли даражадаги тан жароҳатлари етказилган, фуқаролар, давлат ва жамоат ташилотларининг мулкига 689.844.000 сўмлик моддий зарар етказилган.

Жиноятчиларнинг иродасига боғлиқ бўлмаган сабабларга кўра, Ўзбекистон Республикаси Президентини ўлдириш мақсади амалга ошмаган.

Жиноий уюшма аъзолари У.Бабаджонов, М.Казиевлар билан биргаликда 1998 йил май-июн ойларида Чеченистондаги ҳарбий дала лагерида кўпоровчилик, диверсия, қуроллардан фойдаланиш, жанг қилиш усулларини ўрганиб, Тошкент шаҳрига қайтиб келган Улуғбек Ергешевич Маҳмутов 1999 йил 27 сентябр куни Тошкент вилоятининг чегара зонасида жойлашган ҳарбий қисм оддий аскарлари Б.Раҳимовни бошига болға билан қасддан уч марта уриб ўлдириб, унга бириктирилган АКС-74 автомати ва ўқ дориларини уюшган гуруҳ манфаатларини кўзлаб, босқинчилик йўли билан эгал-

лаб, ўзига бириктирилган марказий Аэрогеодезия корхонасига тегишли УАЗ-469 русумли автомашинасида Бўка туманининг «Юнусовул» қишлоғи ҳудудига бориб, автомашинани шу ерда қолдириб Қирғизистон Республикаси Боткент туманида жанг олиб бораётган жангарилар сафига қўшилиш учун кетаётганда Қирғизистон Республикаси ҳуқуқни муҳофаза қилувчи идора ходимлари томонидан қўлга олинган.

Қирғизистон Республикаси ҳукумати томонидан Ж.Ходжиев таклифига асосан 4 нафар гаровга олинган Япония давлати фуқароларига У.Махмутов ва уч нафар жангарилар алмаштирилган.

Ўзбекистон Республикаси ҳукуматининг Тожикистон Республикаси ҳукумати билан ўзаро келишувига кўра, 2000 йилнинг апрел-май ойларида Ж.Ходжиев бошчилигидаги жиноий уюшма жангариларини Афғонистонга ўтказиш тадбири ўтказилган.

Аммо, жиноий уюшма раҳбарлари Т.А.Юлдашев, Ж.Ходжиевлар Тожикистон Республикасининг айрим мансабдор шахслари билан жиноий тил бириктиришиб, халқаро жамоатчиликни алдашиб, Ж.Ходжиевнинг ҳарбий лагерида бўлган аёллар, болалар ва ёши ўтган шахслар ҳамда Тожикистон муҳолифатининг айрим қўмондонларига тегишли бўлган жангариларни Ж.Ходжиевга тегишли бўлган жангарилар сифатида кўрсатишиб, уларни Афғонистонга ўтказиб юбордилар.

Аслида Ж.Ходжиевга тегишли бўлган жангарилар қурол-аслаҳалари билан яширин равишда Тожикистон Республикаси Тавилдарадаги лагеридан Лоджир ва бошқа тоғ қишлоқларига кўчирилиб, уларга Қирғизистон Республикаси Боткент вилояти, Ўзбекистон Республикасининг Сурхондарё ва Тошкент вилоятларига яширинча ҳужум қилиш учун тайёргарлик кўриб туриш тўғрисида топшириқ берганлар.

Жиноий уюшма раҳбарлари Т.Юлдашев ва Ж.Ходжиевларнинг топшириғига биноан, 2000 йилнинг июн ойи бошларида жиноий гуруҳ раҳбари Исматов Тожикистон бошчилигидаги Ж.Ходжиевнинг дала лагерида махсус ҳарбий тайёргарликдан ўтган 20 нафар жангарилар 40 килограмдан бўлган қурол-аслаҳалар, 2 донна гранатамёт, 2 та РПК пулемёти, АКМ ва АКС-74 автоматлари, 1

та видеокамера, қўл гранаталари, ўқ-дорилар, алоқа учун рациялар, пичоқ, дурбин, тротил портлагич ва қуёшли батареялар билан қуролланиб, контрабанда йўли билан Тошкент вилояти, Бўстонлиқ туманининг тоғли ҳудудларига ўтишиб, ўрмон хўжалигининг Тераклисой масканига жойлашиб олишган.

(Ўзбекистон Республикаси Олий Судининг ҳукмидан. Тошкент шаҳри. 2000 йил, 17 ноябр. «Халқ сўзи», 2000 йил, 22 ноябр.)

* * *

Турли миллат вакиллари ва бир неча мамлакат фуқаросидан иборат жангарилар халқаро терроризмнинг янги қиёфасини кўрсатдилар. Безорилар Қирғизистон ҳудудидан чиқиб кетган пайтлари Москвада нашр этиладиган «Время-МН» газетаси муҳбири Ўзбекистон Президенти И.Каримовга савол билан мурожаат этди.

Ўзбекистон раҳбарининг «Время МН» газетасида чоп этилган интервьюси бугунги дунё можароларига, ижтимоий-сиёсий жараёнларига, хусусан халқаро терроризм ва диний экстремизмга муносабатларда жуда катта аниқлик киритди.

Айтиш мумкинки, мазкур суҳбат XXI аср тафаккур тарзини, унинг йўналишларини, миқёсини белгилаб берди. Жаҳон сиёсатининг стратегияси, унинг фалсафаси, мантиғи, ҳаёт ҳақиқати нималардан иборатлигини аниқ-равшан кўрсатди.

Албатта, инсоният шажараси абадий. Ҳаёт эса чексиз, чегарасиздир. Унинг қутилмаганда янгидан-янги, бир-бирига ўхшамаган муаммолари пайдо бўлаверадик, уларни ўз вақтида илғаб олиш, англаб, тўғри тушуниш ва энг мақбул шаклдаги ечимини топиш алоҳида зукколикни тақозо этади. XX аср иллоти сифатида дунёга келган, тобора мадда бойлаб, жазавага тушаётган халқаро терроризмга кескин зарба бериш, таг-томири билан суғириб ташлаш аини пайтда ҳақиқат билан юзма-юз туриш жасоратини талаб қилади.

Аслини олганда, инсоният ва ҳаёт кушандаси бўлмиш халқаро терроризмга муносабат билдираётган сиёсат ва давлат арбоблари оз эмас. Бироқ, улар ўз чиқишларида бўлиб ўтган воқеаларни шунчаки шарҳлашдан, шунча-

ки оммага кўриниш бериб қўйиш тамойилидан нарига ўтишмаяпти. Уларнинг аксариятида масаланинг туб моҳиятини очишга, унга кескин зарба беришга ё сиёсий ирода етишмаяпти ёки шахсий шижоат етарли эмас. Ё бўлмаса, «уни ўйлайдиган бошқалар ҳам бордир, нега айнан мен бошимни қотиришим керак» қабилида иш юритишяпти. Дунё ҳаётига таҳдид солаётган, инсоният тақдири, Ер шари истиқболи билан боғлиқ бўлган умумжаҳон муаммосини зиммасига олиб, унга қарши курашадиганлар эса оз. Камдан-кам давлат арбобларигина ўз ҳаловатидан кечиб дунёвий можароларни ўз юрагидан ўтказмоқда, унга муносабат билдирмоқда.

Ўзбекистон раҳбари мамлакат мустақиллигига асос солар экан, терроризм ва экстремизм, минтақалараро можаролар янги дунёнинг «совуқ уруш»дан холи дунёнинг оғир жароҳати эканлигини кўрсатиб берди ва жаҳон ижтимоий-сиёсий жараёнларида янги хавф, янги таҳдид урчиб бораётганини алоҳида таъкидлади. Дунё сиёсати оқимини ўзгартириш, уни янги мазмун билан бойитиш зарурати туғилганини исботлади.

Ўзбекистон раҳбари минтақада ва Ер юзининг турли ҳудудларида юз бераётган террорчилик ҳаракатлари, дин ниқоби остида амалга оширилаётган қонхўрликлар ва зўравонликлар оқибатларига ўта жиддий қарайди. Президент И.Каримов воқеаларга ўз вақтида муносиб баҳо берди. Уларни бутун кўлами ва миқёси билан идрок этади. Натижада, масаланинг туб илдизини очиб беради. Халқаро терроризмнинг инсоният ҳаётига таҳдиди, фожиалари ва жаҳон тараққиётига буткул тўсиқ бўладиган омиллари хусусида гапирар экан, «Мени ҳудудни босиб олиш мақсадида амалга оширилаётган ташқи қуролли тажовуз хавфи эмас, балки мияси заҳарланган ёшларни ўзлари ўсиб улғайган шаҳар ва қишлоқларни портлатишга ўргатадиган плацдарм ва базаларни бунёд этишни мақсад қилиб олган диний экстремизм экспансияси хавотирга солмоқда», дейди Ислом Каримов

Ўзбекистон раҳбари бу фикри билан, биринчидан, ҳудудни босиб олишга интилаётган ташқи тажовузлар ибтидоий ҳодиса ақл-идрокдан холи бўлган зўравонлик деб айтди ва у айна ёввойи оломон хуружи сифа-

тида кўрқинчли эмаслигини таъкидлади. Айни ана шу қуролли тажовузга қарши тура биладиган, уни енга оладиган қудратга эгаллигини кўрсатади. Бу, энг аввало, Ўзбекистон давлатининг ҳам, унинг раҳбарининг ҳам сиёсий иродасидан, маънавий қудратидан ва қолаверса, ҳарбий имконият даражасидан далолат беради.

Ислом Каримов тафаккурининг нечоғлиқ инсонпарварлиги, масалага ёндошиш усулининг юксак даражадаги маънавийлиги ва Шахс сифатидаги қатъияти шундаки, у воқеа-ҳодисаларнинг айнан ўзидан таҳликага тушмайди. Балки уларнинг хилма-хил шакллари пайдо бўлаётгани, ривожланаётгани, мазмун-моҳияти оқибати изтиробга солади. Бу масаланинг иккинчи томони. Яъни ҳар қандай ташқи тажовузлар эмас, балки, мияси заҳарланган ёшларнинг ўзи туғилиб ўсган уйи, хонадони, киндик қони тўкилган муқаддас тупроғи, Она-Ватани, мўтабар остонасига болта уриши, уни барбод этиши, портлатиб юбориши, кун-паякун қилиши. Бу манкуртлик ўз аждодларига, қавм-қариндошларига, волидан муҳтарамасига, падари бузрукворига қўл кўтаришдек бедаволикнинг урчиб келаётганлиги билан изоҳланади ва уни ана шу умуминсоний таназзул ҳодисаси ташвишга солади.

Дунёда шундай давлатлар борки, улар ўз ҳудудига кимлар кириб, нималар билан шуғулланиб, қандай чиқиб кетаётганига эътибор ҳам беришмайди. Бу ё ана шундай эркинлик ва демократия ниқоби остидаги халқаро ўйинларга берилиш, уларга кўр-кўрона хизмат қилиш жиддий ва қатъият билан қараш масъулиятидан қочиш ё бўлмаса қандайдир манфаатдорлик натижаси, дейиш мумкин. Акс ҳолда, Покистон айни ана шундай бедаволар уясига, уларнинг тажриба «мактаб»лари жойлашган майдонга айланармиди? Қирғизистон воқеалари, халқаро терроризмнинг тажовузкорлиги хусусида газета муҳбирига гапирар экан, Президент Ислом Каримов «Нима бўлаётганини эшитинг: суверен давлат ҳудудига олти юз ёки минг кишидан иборат қуролланган тўда кирмоқда... Ахир ҳар бир давлатнинг ўз қадр-ғурур туйғуси бўлиши керак, унинг ҳар бир фуқаросида эса хавфсизлиги сиртдан ҳимояланганлигига ишонч туйғуси бўлиши керак», дейди.

Жангарилар Қирғизистон ҳудудига киргач, гўёки улар Ўзбекистонга ўтиш учун фақат «йўлак» сўрашган эмиш. Балки шундайдир. Лекин масаланинг мантиқ-сизлиги шундаки, қандай қилиб қонхўр, жаллод, ман-фур кимсаларга ўз уйингдан жой берасан? Эшикдан киритиб, қорнини тўйғизиб, устини бут қилиб чўнта-гига пул солиб, тешикдан чиқариб юбориш мумкин? Бу қўйнида илонни кўтариб юриш билан баробар эмас-ми? Ана шу мантиқдан келиб чиқиб, содир этилган воқеаларни Президент Ислон Каримов шундай изоҳ-лайди: «Ўзбекистон билан Қирғизистонни гиж-гижла-тишга қаратилган уринишлар деб биламан ва уларни тамоман инкор этаман. Агар бу ҳақиқат бўлганда эди, бўлмаса нима учун жангарилар қирғизларни талон-та-рож ва қатл этишни бошладилар?»

Покистон — Афғонистон — Тожикистон — Қирғи-зистон ҳудудини эгаллаб олган қонхўрлик «ўйин»лари ва ана шу мамлакатларнинг ўзи ҳам айни халқаро тер-роризмнинг узвий, бир-бирига боғланган занжир ҳал-қалари эканлиги бугун ҳеч кимга сир эмас. Агар улар қайсидир даражадаги моддий, маънавий, ҳарбий соҳа-даги «ҳотамтой» ҳомийларга суянмаса, терроризм бу қадар тез ривожланмаган, бу қадар тез урчиб кетмаган ва халқаро мақомга эга бўлмаган бўларди. Агар ана шу боғлиқлик бўлмаганида эди, уларнинг ўзаро муноса-батларида, фаолиятларида ҳамкорлик бўлмаганида эди, улар бунчалик эмин-эркин ҳаракат қилишмаган бўлар-дилар.

Жангарилар Қирғизистонга бостириб кирган пайт-лари, уларнинг аксарияти ўзбек миллатига мансуб эмиш, деган миш-мишларни ҳам тарқатишди. Гўёки, бундай террорчилик ҳаракати ўзбекларнинг ўзининг иши ва уларга дахлдор бўлган фожиа эмиш. Кейинча-лик маълум бўлдики, улар таркибида тожиклар, че-ченлар, афғонлар, араблар, қирғизлар ва ҳатто руслар ҳам бор экан. Тўғри, Ислон дини панасида туриб, ўзининг ғаразли мақсадларини амалга оширишга ин-тилаётган «мусулмон»лар орасида 5—10 та ўзбек ҳам бўлиши мумкин. Бироқ, ўзбек миллатига мансуб бўлган аҳоли Қирғизистон, Тожикистон, Афғонистон ҳудуд-ларида ҳам яшамоқда-ку! Нима учун биз битта ё икки-

та ўзбек миллатига мансуб жангчини ушлаб олиб, уни бутун ўзбек халқига ва Ўзбекистонга нисбат беришимиз керак? Шунинг ўзи гоёвий қўпоровчилик, уйдирма эмасми?

* * *

Мавзуга доир материал

АҚШ Давлат департаментида

15 сентябр куни АҚШ Давлат департаменти мамлакат қонунларига биноан «Ўзбекистон ислом ҳаракати»ни хорижий террорчилик ташкилоти, деб тавсифлашга қарор қилганини билдирди ва бу хусусда махсус баёнот ҳамда маълумотнома тарқатди.

Баёнотда таъкидланишича, Давлат департаменти мамлакат Конгрессини ўз қароридан огоҳ этган. «Ўзбекистон ислом ҳаракати»ни хорижий террорчилик ташкилоти, деб эълон қилиш ҳақидаги қарор мазкур билдиришдан кейин етти кун ўтиб, расман кучга киради.

«Ўзбекистон ислом ҳаракати», дейилади баёнотда, тинч аҳоли ҳаёти ва минтақадаги хавфсизликка таҳдид солмоқда. Ўзбекистон фуқароларига нисбатан содир этилган террорчилик ҳаракатларига айнан шу ҳаракат жавобгардир. Унинг одамлари хорижликларни, хусусан, 1999 йилги япониялик, бу йил эса америкалик алпинистларни ўғирлаган. Ўзбекистон ва Қирғизистон ҳудудларига уюштирилган босқинчиликлар учун жавобгарликни ҳам айни шу ҳаракат ўз бўйнига олган.

АҚШ Давлат департаменти «Ўзбекистон ислом ҳаракати» 16 кишининг ўлимига сабаб бўлган Тошкентдаги портлашларга ҳам алоқадордир, деган фикрда. Департаментнинг маълумотномасида қайд этилишича, «Ўзбекистон ислом ҳаракати» ислом жангариларининг каолицияси бўлиб, уларнинг мақсади минтақа мамлакатларида ҳокимиятни ағдариш, барқарорликни издан чиқаришдир. Мазкур жангарларининг маълум қисми Тожикистондаги фуқаролар урушида иштирок этган. Уларнинг бошлиғи Тоҳир Йўлдошев Ўзбекистон ҳукуматига қарши «жиҳод» эълон қилган. 90-йилларнинг ўрталаридан буён «Ўзбекистон ислом ҳаракати» жангарилари Афғонистон ҳудудидаги лагерларда тайёргарликдан ўтиб келади, айрим жан-

гарилар Усама бин Ладин назорати остида туради. Тўда «Толибон» ҳаракати ҳамда Афғонистонда ва ўзга мамлакатларда қўним топган бошқа гуруҳлар, алоҳида шахслардан ёрдам олиб туради. «Ўзбекистон ислом ҳаракати» ўзининг ғаразли мақсадларига эришиш учун террор йўлини танлаган. АҚШнинг иқтисодий ва тижорий манфаатларига катта фаоллик билан зарар етказишга уринаётган, АҚШ фуқароларига ҳужум қилган минтақадаги ягона гуруҳдир.

АҚШ сиёсати террорчилик ташкилоти билан қонуний муҳолифат ўртасидаги фарқни эътироф этиш асосига қурилган бўлиб, «Ўзбекистон ислом ҳаракати»нинг террорчилик ташкилотлари рўйхатига киритилиши ана шу фарқнинг инъикосидир. АҚШ Ўзбекистоннинг ўз суверенитетини ҳимоя қилиш, ҳудудий яхлитлигини сақлаш ҳуқуқини ва бу борадаги сабъ-ҳаракатларини қўллаб-қувватлайди. Шу муносабат билан Давлат департаменти «Ўзбекистон ислом ҳаракати»ни ўзида 28 террорчилик ташкилоти номини жамлаган рўйхатга киритди. Бунинг натижаси ўлароқ, АҚШнинг ҳифзи ҳимоясидаги хусусий ва юридик шахсларнинг мазкур тўдага молиявий ёрдам кўрсатиши тақиқланади, Молия вазирлигига эса «Ўзбекистон ислом ҳаракати»нинг АҚШ юрисдикцияси остидаги ҳар қандай активларини тўхтатиш ҳуқуқи берилади. Шунингдек, ушбу тўда вакиллариغا АҚШга кириш визаси берилмаслиги ёки умуман мамлакат ҳудудига кириш таъқиқлаб қўйилиши мумкин.

(«Халқ сўзи». 2000 йил, 21 сентябрь.)

* * *

XX асрнинг ўрталарида дунёга жуда катта талофат келтирган ва инсоният ҳаётига хавф-хатар солган фашизмни эсга олайлик. Гитлер ва унинг гумашталари гоёсига кўр-кўрона ёндошган, унинг манфаатларига хизмат қилган миллионлаб буюк немис миллатига мансуб бўлган кишилар бор эди. Бироқ, ҳеч ким ҳеч қачон фашизмни буюк немис миллатига доғ сифатида нисбат бермайди-ку? Нега энди, Боткен фожиаларини ташкил этган ва амалга оширганлар орасида қаерда туғилгани ва яшаётганидан қатъи назар, қайси мамлакат фуқароси бўлганини инобатга

олмай ўзбеклар ва Ўзбекистон бошига мағзавалар куйиши керак экан?

Ўзбекистон раҳбари суҳбат сўнгида ўзининг қатъий позициясини очиқдан-очиқ ўртага ташлайди: «Чеченiston ва Доғистон чегараларида Россия амалга ошираётган операциялар каби биз ҳам Тожикистон ҳудудидаги террористлар базаларига қарши айнан ана шундай операцияларни уюштиришга тўла ҳақлимиз. Ушбу фурсатдан фойдаланиб, айтмоқчиманки: Ўзбекистон бу базаларга шундай зарба беришига тамоман ҳақлики, у ерда уни анчагача эслаб юришади, ҳатто ўз авлодларига ҳам етказишади. Бундай босқинчилик ҳужумларни биз кечирмаймиз ва биз билан ўйнашга йўл қўймаймиз».

Ўзбекистон давлатининг қудрати, унинг юрт тинчлиги ва халқ осойишталиги борасидаги сиёсий йўли ана шундай қатъий! Зотан, Ўзбекистон Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги орасида ўзининг барқарор ривожланиш йўлига чиқиб олганлиги, жаҳон сиёсий майдонда ўз сўзи ва ўз фикри билан алоҳида мавқега эга бўлаётганлиги, дунё воқеаларига қатъият ва ниҳоятда аниқлик билан ёндошаётганлиги боис жуда катта нуфузга эга бўлмоқда. Ана шуларнинг ҳаммасининг тагида жуда катта эътиқод, танлаб олинган йўлга собитлик фазилатлари ётади. Халқ ишига, Ватан осойишталигига қаратилган сиёсат юксак эътиқод даражасига кўтарилган тақдирдагина у ҳар қандай таҳдидга таҳдид сола биладиган, ҳар қандай тажовузни енга оладиган, уни барбод қилишга қодир бўлган мўъжизага айланади.

Тарих чархпалаги тинмай айланаверади. Шу аснода турли-туман воқеа-ҳодисаларни гоҳ тадрижий равишда, гоҳ кутилмаган ҳолда келтириб чиқараверади. Ҳар бир даврнинг ўз муаммолари ва ўз юмушлари шу тахлит юзага қалқиб чиқади.

Халқаро терроризм биз учун янгилик ҳам, айна пайтда тасодифий ҳам эмас. У йиллар мобайнида урчиб, ривожланиб, такомиллашиб бораётган мудҳиш ҳодиса. Унга кимлардир билиб-билмай, кимлардир онгли равишда шароит яратиб берди. Бироқ, камдан-кам кишиларгина ёвузликни туғилган заҳотиёқ англайди, тушунади, ўз вақтида баҳо беради. Ана шундай буюк ҳодиса, ижтимоий-сиёсий жараёнлар боришини олдин-

дан пайқаб, олдиндан баҳо бера олиш қудрати Ўзбекистонга, унинг раҳбарига насиб этган. Бу буюк фазилат ва оқил сиёсатдонлик қудрати миллат ва мамлакат, ўзбек ва Ўзбекистон шаънини дунё меҳварига олиб чиқмоқда ва унинг маънавий қудратини кўрсата оладиган илоҳий омил сифатида кўзга ташланмоқда.

Дарҳақиқат, дунё кескин кўтарилишлар, оламшумул тараққиёт омиллари билан бирга уни таназзулга олиб борувчи, инсоният кушандаси бўлган ҳолатларни ҳам кўп кўрган. Зотан, инсон табиати шундай. Унинг жисмида яхшилик ва ёмонлик, эзгулик ва ёвузлик туйғулари ёнма-ён яшайди. Бутун ҳаёт, бутун Ер шари ва унинг соҳиби бўлган инсоният айна ана шу одам, унинг муҳаббатию нафрати, эзгулигию ёвузлиги ўртасида қалқиб яшайди. Ана шундай пайтда фақат яхшилик ва эзгулик туйғуларини ўстириш, тарбиялаш, уни камолга етказиш йўлини тутган одамдагина буюклик, даҳолик қудрати мавжуд бўлади. **Бундай илоҳий қудрат бугун яна ўзбеклар ва Ўзбекистонга насиб этган.**

Сиёсат қачонки эзгулик йўлини танласа, инсон-парварлик туйғулари билан суғорилса умуминсоний қадриятга айланади. Ўзбекистон раҳбарининг минтақавий можаролар, халқаро терроризм ва диний экстремизм иллатларига муносабати айна ана шу эзгулик ва яхшиликнинг давлат сиёсати даражасига кўтарилганлигининг, Ўзбекистон давлатининг сиёсати эса умумжаҳон сиёсатининг асосий қисмига, умуминсоний қадриятга айланаётганлигининг натижасидир.

У Ч И Н Ч И Б О Б

XXI АСР — ЎЗБЕКИСТОН АСРИ

I. ТАРИХИЙ ДАВР КАШФИЁТИ

XX асрнинг сўнги ўн йиллиги инсоният тарихида янги даврни бошлаб берди. Тоталитаризм, маъмурий-буйруқбозлик ва зўравонлик ғояларига таянган социализм барбод бўлди. Миллатчилик, ирқчилик, фашизм ғояларининг давоми бўлган коммунизм мафкураси инқирозга учраб мустамлакачиликнинг сўнги қўрғонлари кулади. Башарият тақдирида инсон ва жамиятни озод этишнинг янги босқичи, ялпи янгиланишлар жараёни амал қила бошлади. Бундай тарихий ўзгаришлар дунё иқтисодий, маънавий ҳамда ижтимоий-сиёсий жараёнларининг илгари мисли кўрилмаган кенг миқёсли янгиланишлар палласига кирганлигининг равшан ифодасидир.

Умужаҳон янгиланишлар жараёни аввал муайян мамлакат, кейин бир гуруҳ давлатлар, аynи чоғда эса барча мамлакатлар тақдирига, жамиятлар ва жамоалар, алоҳида инсонлар ҳаётига бевосита ва билвосита таъсир кўрсата бошлади. Дунё янгиланишлари жараёнига ҳар бир давлат ўз тараққиёт кўлами, илмий-маърифий ва маънавий савияси, камолоти даражасидан келиб чиққан ҳолда кириша бошлади.

Ўзбекистон умумпланетар ўзгаришлар жараёнлари оқимида ўзининг бетакрор ижтимоий-сиёсий, маънавий янгиланишлари дастурига эга бўлган мамлакат сифатида ўзига хос ва ўзига мос мавқе эгаллади. Янги цивилизация ва инсоният тараққиётига кучли таъсир ўтказишга қодир бўлган давлат сифатида ўзининг кенг имкониятларини намоён эта бошлади. Ўзбекистонда амалга оширилган фавқулодда кенг кўламдаги ишлар

ҳозирги замон жаҳон цивилизацияси билан муштарак эканлиги алоҳида қайд этилиши лозим. Ўзбекистонда миллий, регионал ва умумпланетар мўлжаллар доирасида изчил ва тадрижий кечаётган ялпи ўзгаришларни ўз вақтида ўрганиш, амалга оширилаётган ижтимоий-сиёсий жараёнларни баҳолаш, таҳлил этиш, ҳамда илмий-назарий умумлашмалар қилиш асносида бу жараёнларни мақсадли бошқариш Ўзбекистондаги янгиланишлар ривожини ўзига хос кечаётганлигини ифода этади. Ижтимоий-иқтисодий, маънавий ҳаётни мақсадли такомиллаштириш, бу муҳитни умуминсоний ва миллий тамойиллар уйғунлиги руҳида ривожлантириш, сиёсий плюрализмга шарт-шароитлар яратиш, либерализм муҳитини ҳар томонлама кенгайтиришга давлат этиш орқали мамлакатимизда ялпи янгиланишлар жараёнлари бошланишига назарий пойдевор қўйилди. Давлат тузуми, жамият қурилиши ва шахс маънавияти дунёсини тубдан ислоҳ қилиш янгиланган давлат, ўзгарган жамият ва комил шахсни яратиш имконини берди. Давлат, жамият ва шахсни янгिलाш жараёнлари, бу жараёнларни мақсадли бошқариш нечоғли ақлий шижоат, доно сиёсат ҳамда матонатни талаб этганлигига бугунги кунда амин бўлиб турибмиз. Зеро, бу бошқарув сермашаққат ва мураккаб кечувчи ижтимоий-сиёсий воқеалар, мафкуравий таъсир ва таъйиқлар, махсус юзага келтирилган моддий-молиявий тангликлар ҳолатлари шароитида амалга оширилди. Бу бевосита мамлакат раҳбарининг ўзига хос ноёб истеъдодидан, фаол сиёсий интеллектуал салоҳиятидан, И.Каримов шахсининг **фавқулодда феномен** эканлигидан далолат беради.

Ўзбекистон ялпи янгиланишлар жараёнини икки ўзаро узвий боғланган йўналишларда амалга оширишга киришди. **Биринчиси**, мамлакатнинг ички дунёсида, яъни иқтисодиёт, маънавият, сиёсат, турмуш тарзида, халқ характери ва менталитетида режавий асосларда амалга оширилаётган янгиланишлар мажмуидан иборат бўлса, иккинчи йўналиш, халқаро ижтимоий муҳит манзарасини такомиллаштириш, яъни қарамақарши кучлар ўртасидаги зиддиятларни барқарорлаштириш, коллизия муҳитидан мурсо, ҳамкорлик му-

носабатлари, тинчлик маданиятига ўтиш, миллатлар-аро, давлатлараро, конфессиялараро толерантлик муносабатларини чуқурлаштириш, инсониятга умумий хавф туғдирувчи терроризм, наркобизнес, экстремизмга қарши халқаро ташкилот тузилмаларига асос солиш ва бошқа фаолиятлар мажмуидан ташкил топади.

* * *

Ўзбекистонда ялпи янгиланишлар жараёни мамлакатимиз Президенти И. А. Каримовнинг қонулар ўзгаришлар жараёнларидан аввал юриши керак, деган доно кўрсатмаси асосида амалга оширила бошланди.

Даставвал, Ўзбекистон мустақиллигининг ҳуқуқий-меъёрий асослари яратилди. Мамлакатнинг истиқлол Конституцияси қабул қилинди. Миллий давлат тизими анъанавий давлатчилик ғоялари ва жаҳон давлатчилиги илғор тажрибаларининг синтези шаклида барпо этилди. Бошқарувда янги усуллар қарор топди. Маҳаллий давлат ҳокимияти тизимида туб ўзгаришлар ясалди. Нодавлат тузилмалар, жамоат ташкилотлари ва ўз-ўзини бошқариш органларининг ваколатлари кенгайтирилди.

Кўппартиявийлик тизими таркиб топишига кенг шароит яратилди. Жамият ҳаётида соғлом демократик жараёнлар муҳити вужудга келди ва чуқурлашди. Инсон ҳақ-ҳуқуқлари ва эркинликларини таъминлашнинг ҳуқуқий асослари вужудга келмоқда. Суд ҳокимияти мустақиллик моҳияти ва ҳозирги замон халқаро ҳуқуқ тамойиллари негизида тубдан ислоҳ қилинмоқда.

Миллатлараро тотувликни таъминлаш чоралари кўрилди. Миллий хавфсизлик концепцияси ишлаб чиқилди. Мамлакат ҳудудий яхлитлигини ва тинчлигини таъминлашга қодир бўлган замонавий Куролли Кучлар тизими яратилди.

Бозор иқтисодиётига ўтишнинг асосий тамойиллари доирасида аҳолини кучли ижтимоий ҳимоялаш давлат сиёсатининг устивор йўналиши қилиб белгиланди.

Иқтисодий ислохотларнинг «Ўзбек модели» вужудга келди. Макроиқтисодиётни барқарорлаштириш, пул-кредит сиёсати тамойиллари ишлаб чиқилди. Мулкчилик, мулкка эгалик тушунчалари шаклланди. Мулк-

дорлар табақаси вужудга келди. Хусусий мулкка эгалликнинг янги тизими барпо этилди.

Ўзбекистонда маънавий-руҳий покланиш, миллий қадриятларни тиклаш, ворислик анъаналарига садоқатли авлодни тарбиялаш ва амалиётга жорий этиш концепцияси ишлаб чиқилди. Мамлакатимизни озод ва обод жамиятга айлантирувчи, ватан равнақини маънавий таъминлаб берувчи миллий истиқлол ғояси шаклланди.

Миллий истиқлол моҳияти ва мустақиллик ғояларини англашда тарихий шахслар, буюк алломалар ва саркардалар, хусусан, Аҳмад Фарғоний, Имом Бухорий, Ал-Мотуридий, Жалолиддин Мангуберди, Амир Темур, Улугбек, Алишер Навоий, Бобур ва бошқа улуг аждодларимиз ҳақидаги тарихий ҳақиқатнинг рўёбга чиқиши катта аҳамиятга эга бўлди.

Миллий урф-одатлар, қадриятлар ва анъаналарнинг тикланиши, янги жамият қуришда маънавий-маърифий тарғибот ва таълим-тарбиянинг роли оширилди. Бу соҳани тубдан ислоҳ қилиш ва янгилаш жараёналари изчил амалга оширилмоқда.

Мустақил Ўзбекистон жаҳон ҳамжамиятининг тенг ҳуқуқли ва фаол субъектига айланди. У Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлигида ўзига хос ва ўзига мос ўринга эга бўлиб, минтақа тараққиётида муҳим роль ўйнай бошлади. Марказий Осиё давлатлари билан ўзаро ҳамкорлик ва қардошлик муносабатларини янада ривожлантиришнинг стратегик йўналишлари ишлаб чиқилди.

Бундай кенг кўламдаги ўзгаришлар ва янгиланишлар жараёни чуқур асосланган илмий-назарий таҳлилни, назарий умумлашмалар, хулосалар чиқаришни, амалий тавсиялар ишлаб чиқишни ижтимоий-гуманитар фанлар олдига долзарб муаммо сифатида қўймоқда.

Дарҳақиқат, ялпи ўзгаришлар жараёнларининг пировард натижасида ижтимоий онг мазмунида ўзгаришлар юз бера бошлади. Одамлар тафаккурида, феъл-атворида, саъй-ҳаракатларида янгича қарашлар қарор топди. Ҳаётга муносабатлар тизими ўзгарди. Ўзбек менталитети, миллий характер мазмунида янги жиҳатлар таркиб топа бошлади. Бу бевосита сиёсий, иқтисодий,

ҳуқуқий ва маънавий соҳада туб янгиланишларга, ўзгаришларга маънавий асос бўлиб хизмат қилди.

Мамлакатда ҳуқуқий демократик давлат қуриш ва фуқаролик жамиятини шакллантиришнинг ўзбекона тамойиллари вужудга келди. Сиёсий, иқтисодий, ижтимоий барқарорликка эришилди. Маънавий-руҳий покланиш, миллий қадриятларнинг тикланиши орқали истиқлол даври фуқароси вужудга келди. Бу — чинакам тарихий ва ижтимоий ҳодиса! Бу тарихий жараённинг кескин ўзгариши натижасида вужудга келган ва миллат келажаги билан боғлиқ бўлган тарихий кашфиёт!

Хуллас, Ўзбекистоннинг жаҳон ҳамжамиятида ўзига хос ва ўзига мос ўринга эга бўлганлиги, Юртбошимизнинг дунё муаммоларини ҳал этишда, жаҳон ижтимоий-сиёсий жараёнларини умуминсоний тамойиллар ва умуман яхшилик сари буришда фаол саъй-ҳаракатлар зарурлигини асослаб бераётганлиги мамлакатимизнинг жаҳон ҳамжамиятининг фаол субъектига айланаётганидан далолат беради.

Ўзбекистоннинг кўҳна дунёни ислоҳ қилиш, уни янги ғоялар асосида ўзгартириш концепциялари дунё жамоатчилиги томонидан тўла маъқулланиб, қўллаб-қувватланаётганлиги ўзбек характери ўзгарганлиги, халқ оғни, руҳияти, менталитети янгиланаётганлигидан далолат беради. Янгиланишлар жараёни узвий-узлуксиз ривож топмоқда. Маънавият мамлакатимиз ижтимоий-иқтисодий, маънавий-интеллектуал тараққиётининг ҳаракатлантирувчи кучи бўлиб бормоқда.

Президент И. А. Каримов «Жамиятни маънавий янгилашдан кўзланган бош мақсад—юрт тинчлиги, Ватан равнақи, халқ эркинлиги ва фаровонлигига эришиш, комил инсонни тарбиялаш, ижтимоий ҳамкорлик ва миллатлараро тотувлик, диний бағрикенглик каби кўп-кўп муҳим масалалардан иборат, деган эди. Бу бевосита жамиятни тубдан янгилашни, инсонни «янгилаш», инсон тафаккури, руҳияти, кайфияти ва онгини ислоҳ қилиш орқали амалга оширишни тақозо этадиган ҳодисадир.

Истиқлол эволюцияси бевосита одамлар тафаккури, уларнинг сиёсий, иқтисодий, ҳуқуқий ва ижтимоий онгининг такомиллашиш жараёнлари билан боғлиқ

бўлган ҳодисадир. Ўзбекистонда кенг миқёсли ислохотларни инсон онги ва қалби орқали ўтказиш, бу жараёнларни ҳар томонлама ижтимоий фаол фуқарони шакллантириш иши билан уйғун ҳолда олиб борилди. Янгиланишларнинг бундай «ўзбек модели» ижтимоий ҳаётнинг алоҳида йўналишларида тадрижий асосда, динамик тарзда олиб борилди. Жумладан:

Давлатчилик соҳасида:

— давлатнинг ялпи ислохотлар ўтказишда ташаббускорлиги, аҳоли бунёдкорлик ва яратувчанлик фаолиятларининг рағбатлантирилиши;

— ҳуқуқий демократик давлат куришда миллий ва умуминсоний тамойилларнинг уйғунлаштирилиши;

— қонун олдида аҳоли барча қатламлари тенглигининг таъминланиши, қонун устуворлиги тамойилларининг умумжамият томонидан қабул қилинган воқеаликка айлантирилиши;

— жамият аъзолари моддий, маънавий ва ижтимоий имкониятларининг мамлакатни озод ва обод ўлкага айлантириш ғояларига сафарбар этилиши;

— аҳолининг мулкдорлар қатламини шакллантириш борасидаги саъй-ҳаракатлар, аҳоли турли табақалари турмуш тарзида ҳаддан ташқари фарқлар юзага келиб қолишининг олдини олиш;

— халқаро иқтисодий ҳамкорликнинг янада такомиллаштирилиши, бир мамлакат билан яқинлашув бошқа давлатлар билан узоқлашув ҳолатига олиб келмаслиги тамойилининг изчил амалга ошуви.

Сиёсий соҳада:

— халқнинг ҳам бевосита, ҳам билвосита, яъни ўз вакиллари орқали давлат ҳокимиятини бошқаришда тўлиқ иштирок этиши лозимлигининг асосланиши;

— ҳокимиятнинг умумэътироф этилган қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимиятига бўлиниш тамойилини жорий этиш асосида демократик бошқарув тизимларининг амал қила бошлаши, миллий давлатчилик тузилмаларининг барпо қилиниши;

— жамият сиёсий тизимида плюралистик ёндошувлар тизимининг юзага келиши, кўп вариантли баҳолаш майдонларининг таркиб топтирилиши;

— бир мафқуранинг, бир дунёқарашнинг яккаҳо-

кимлигидан воз кечиш, сиёсий ташкилотлар, мафкуралар ва фикрлар хилма-хиллигини тан олишнинг ижтимоий зарурлиги тамойилининг ишлаб чиқирилиши;

— фуқароларнинг жамоа, жамият ва давлат олдида ҳамда давлат ва жамиятнинг шахс олдидаги масъулияти масалаларида адолатли мувозанат концепциясининг яратилиши;

— Ўзбекистонда туғилиб, унинг заминиде яшаётган, меҳнат қилаётган ҳар бир киши миллий мансублиги ва диний эътиқодидан қатъий назар мамлакатнинг тенг ҳуқуқли фуқароси бўлиши учун ҳуқуқий, сиёсий ва маънавий шарт-шароитларнинг амал қилишига эришилиши.

Иқтисодий соҳада:

— юрт тинчлиги, халқ фаровонлигини таъминлайдиган барқарор ривожланиб боровчи иқтисодиётнинг барпо этилиши;

— ижтимоий йўналтирилган бозор муносабатларига босқичма-босқич, эволюцион ўтиш назариясининг асосланиши ва амалиётда муваффақиятли қўлланилиши;

— мулк эгалари ҳуқуқларининг ҳимоя қилинишини таъминлаш ва мулкчиликнинг барча шакллари ҳуқуқий тенглигини мустаҳкам қарор топтирилиши;

— иқтисодиётни давлат томонидан бевосита бошқарилиши тизимидан воз кечилиши, корхоналар ва ташкилотлар мустақиллигининг кенгайтирилиши, муассасаларнинг хўжалик фаолиятига бевосита аралашув амалиётига барҳам берилиши.

Ижтимоий ва маънавий соҳада:

— умуминсоний тамойиллар, эзгулик ғояларига содиқлик, инсон ҳаёти ва шахсий дахлсизлиги, озодлиги, қадр-қиммати, касб-кор ва яшаш жойларини эркин танлаш ҳуқуқларининг таъминланиши;

— ҳурфикрлилик, виждон ва дин эркинлигининг қарор топтирилиши;

— ижтимоий адолат қоидаларининг рўёбга чиқарилиши, аҳолининг ҳимояга эҳтиёжманд қатламлари— кексалар, ногиронлар, кўп болали оилалар, ўқувчи-ёшларнинг давлат томонидан ижтимоий ва маънавий муҳофаза этилиши;

— фуқароларнинг ўз интилишлари, имкониятлари ва қобилиятларини намоён қилишлари учун зарур шарт-шароитларнинг яратилиши.

Ижтимоий онг мазмунининг тобора инсоний моҳият касб эта бориши, шахс ҳақ-ҳуқуқлари барқарорлашаётганлиги, халқаро маконда меҳр-шафқат, бағрикенглик, одамийликка доир умумпланетар майлнинг кучайиши жамият, жамоа ва шахс маънавиятида янгиланиш жараёнларини амалга ошириш билан бевосита боғлиқдир. XX аср сўнгига келиб инсоният ўз қазоси ҳам, ўз давоси ҳам ўз қўлида, реал саъй-ҳаракатларида, тафаккур тарзида эканлигини тўла англаб етди. Дунё ўз-ўзини асраш истинктини ишга солиш тараддудини кўрмоқда.

Ана шу жараёнларда марказий масалалардан бири ҳамма саъй-ҳаракатларни инсонга, унинг реал манфатларига, руҳий интеллектуал соғломлигига, маънавий тарбиясига қаратишдир. Президент И. А. Каримов ялпи янгиланишлар ва туб ўзгаришлар моҳиятини худди ана шу омилларда кашф этиб, ислохотлар барча жабҳаларини айна инсон орқали амалга ошириш назариясини асослаб берди.

2. ШАХС ВА ЖАМИЯТ: ТАФАККУР ЁЛҚИНЛАРИ

Мустақиллик яшаш тарзимиз ва руҳиятимизда инқилобий ўзгаришлар ясади. Воқелик шу даражада тез ривожландики, табиий равишда, ҳеч қандай пўртаналарсиз ва ларзаларсиз кескин бурилиш йўлига тушиб бораётган ҳаётимиз ҳам, яшаш тарзимиз ҳам, истиқболга муносабатларимиз ҳам бутунлай ўзгача мазмун, ўзгача қиёфа касб этди.

XX асрнинг сўнгги йиллари мамлакатимиз тарихи ва халқимиз турмушида ана шундай кескин бурилиш ясаган давр бўлди. Яъни, асримиз бошида зўравонлик билан амалга оширилган қонли Октябрь инқилоби моҳиятига зид равишда тинчлик ва осойишталик билан бутун бир жамиятни шаклан бир ҳолатдан иккинчи ҳолатга ўтказиб, мазмунан эса инсоннинг ўзлигини англаш, яшаш ҳуқуқини ҳимоя қилиш, фуқароликнинг барча имтиёзларини қонун билан кафолатлаш

каби ғоят инсонпарварликка асосланган маънавий-руҳий инқилоб юз берди.

Ўзбекистон халқи энди мустақилликнинг дастлабки йилларида юз берган турли иккиланишлар, кўрқув ва таҳликалардан бутунлай холи ҳолда келажакни аниқ кўра оладиган ва унга қатъий ишонадиган бўлиб қолди. Дарҳақиқат, истиқлолнинг дастлабки йиллари мамлакат аҳолиси маънавий-руҳий оламида бесаранжомлик, унинг кечинмалари ва ўйларида бирмунча саросималик ва ҳатто, айтиш мумкинки, изтиробли ҳолатларни келтириб чиқарган эди. Одамлар эртанги куннинг қандай бўлишини, ижтимоий-сиёсий жараёнлар оқими уларни қандай ўзанга суриб кетишини билишмасди. Уларда кўққисдан юз берган жиддий ўзгаришлардан ҳадиксираш кучли эди. Бозор иқтисоди нима? Мулкчилик, мулкка эғалик ҳуқуқи қандай бўлиши керак? Бойлар бой бўлиб, камбағаллар камбағаллигича қолиб кетаверадими? Давлат кимларни ижтимоий жиҳатдан муҳофаза қилади? Инсон ҳуқуқлари қандай бўлади? Демократия нима? Бундай саволлар одамлар бошида чарх урарди-ю бироқ жавоб топишга қийналишарди.

Мустақилликнинг ўтган даври бизнинг мудроқ онгимизни уйғотиб юборди, тушунчаларимизда ўзгариш ясади. Энди мамлакатни ҳар бир фуқароси эртанги кунни аниқ-равшан кўриб турибди. Ўзининг ҳам, мамлакатнинг ҳам келажаги буюклигига қатъий ишонмоқда. Шунинг учун ҳам аниқ мақсад ва қатъий ирода билан мустақиллик йўлини, туб ислоҳотлар жараёнини қўллаб-қувватламоқда.

Президент И. Каримов Олий Мажлис XIV сессиясида қилган маърузасида мустақил Ўзбекистон давлатчилиги тажрибасини, бошқарув тизими ва унинг ҳуқуқий асосларини бутунлай янги фикрлар билан бойитди. Айтиш мумкинки, мазкур сессияда қилинган маъруза босиб ўтилган саккиз йиллик йўлимизнинг якуний хулосаси ва тўпланган тажрибалар ҳамда мавжуд имкониятлар нуқтаи назаридан янги юз йилликдаги тақдиримиз стратегияси бўлди. Ўзбекистон ҳукумати кейинги асрдаги фаолиятининг асосий тамойиллари, ички ва ташқи сиёсатининг бош йўналишлари белгилаб берилди.

Президент Ислам Каримов маърузада Ўзбекистонда давлатчилик ва бошқарув тизимини шакллантириш хусусида алоҳида тўхталди. Мамлакатда чинакам фуқаролар жамиятини барпо этиш, давлат—жамият—фуқаро бирлигини таъминлаш борасидаги янги, ҳар томонлама илмий асосланган мулоҳазаларни ўртага ташлади.

«Адолат ва ҳақиқат ғояси ижтимоий ҳаётимизнинг барча соҳаларини қамраб олмоғи даркор. Адолат ва ҳақиқат ғояси қонунчилик фаолиятимизнинг замини, бош йўналиши бўлмоғи шарт. Давлатчилик ва фуқаролик муносабатлари, меҳнат ва уй-жой, нафақа ва солиқ, табиатни муҳофаза қилиш ва жиноятчиликка қарши курашиш масалалари, қўйингки, ҳаётимизнинг ҳамма жабҳалари ана шу заминга таяниши зарур», деб таъкидлади Президент. Бу билан инсон ҳаётининг ҳар бир қирраси унинг эҳтиёжлари, яшаш ҳуқуқи давлат сиёсати даражасига кўтарилди. Давлат, унинг сиёсати фақат халқ манфаати учун хизмат қилиши зарурлигини аниқ ва лўнда қилиб кўрсатиб берилди. Бу жамиятнинг умумий маданий-маънавий қиёфасини белгилаш билан бирга мамлакат фуқароларининг маънавий-ахлоқий ва руҳий кечинмаларига ҳам катта таъсир кўрсатади. Ана шунинг ўзи давлат билан фуқаро, жамият билан аҳоли ўртасидаги муносабатларни, уларнинг адолатга таянган ва уйғунлашиб кетган ягона жонли организмга айланиб боришига кенг имконият яратади.

Маълумки, Ўзбекистонда миллий давлатчилик ва бошқарув тизими анча шаклланди. У сиёсий жиҳатдан ўзига хос афзалликлари ва бой имкониятларини бошқа бир қатор ёш мустақил мамлакатлардан фарқли ҳолда жаҳон кўригидан муваффақиятли ўтказди, ҳуқуқий ва маънавий жиҳатдан анча мустақамланди, халқаро нуфузи эса ошди.

Жаҳон давлатчилигининг илғор тажрибалари ва миллий давлатчилик анъаналари уйғунлашган, аҳоли асосий кўпчилиги мақсад ва интилишларини, маънавий-руҳий эҳтиёжларини ҳисобга олган ҳолда энг демократик, энг инсонпарвар, адолат ғоясини ўзининг сиёсий қарашларига синдириб юборган ҳар томонлама баркамол жамият сари интилиш Ўзбекистон мустақил дав-

латчилигининг ҳозиргача бўлган қисқа даврдаги фаолиятида ёрқин намоён бўлмоқда.

Маърузада мамлакатимизда барпо этилган давлат тизимини янги сифат даражасига кўтариш, уни янги тарихий шароитларда, тобора ривожланиб бораётган қарашларимиз ва ҳаёт этиёжларини ҳисобга олиб, жаҳон андозаларига мослаштиришнинг асосий тамойиллари кўрсатиб берилди.

Ҳаёт ҳуқуқий-демократик, инсонпарвар давлатни вужудга келтиришнинг бош омили мукамал қонунчилик эканлигини кўрсатиб турибди. Президент И. Каримов эса ана шу ўлчовдан келиб чиқиб, бошқарув тизимидан тортиб, кўпқиррали ҳаётимизнинг энг кичик соҳаларигача дахлдор бўлган қонунлар тизимини ишлаб чиқишни заруратга айлантирмоқда. Қонун мукамал ва аҳоли маънавий-ахлоқий олами етук бўлган жойда одамлар ўзларини ўзлари бошқариб бораверади-лар. Нима мумкин, нима мумкин эмас, хатти-ҳаракатларимизни нималарга мослашимиз лозимлиги аниқ бўлади. Юксак маънавият ва қонунга бўйсуниб яшаш турмуш тарзига айланади. Ана шундай шароитда давлат ва бошқарув органлари фаолиятлари тубдан ўзгаради, давлатнинг бошқарувчилик вазифаси ўзини ўзи бошқариш органлари, жамоат ташкилотлари зиммасига тушади ёки Президент айтганидек: **«Бошқарув вазифаларининг асосий қисмини марказдан вилоятларга, вилоятлардан шаҳар-туманлардаги давлат ва бошқарув идораларига ўтишини таъминлаш даркор. Шу тариқа бу босқич аста-секин ўз-ўзини бошқариш жамоатчилик ташкилотларига ҳам етиб боради».**

Умуман олганда, жамиятни демократиялаш жараёни мамлакат аҳолиси маънавий камолоти, ахлоқий етуклиги ва руҳий тайёргарлиги билан узвий боғланган ҳодиса. Унга бошқача ёндошиш ҳамиша жиддий нуқсонга, тарих кечирмайдиган фожиаларга олиб келиши мумкинлиги Президент Ислоҳ Каримов сиёсий ва бошқарувчилик фаолиятида муҳим ўрин тутди. Бу воқеа-ҳодисаларга олдинроқ ҳам эмас, кейинроқ ҳам эмас, айни пайтда оғир-вазминлик, доимий кузатишлар асосида баҳо бериш, ҳар қандай шароитда ҳам энг мақбул вариантни танлай олиш салоҳиятини кўрсатади.

Жамиятни такомиллаштириш, аҳоли дунёқараши ва тушунчаларини янги ғоялар билан бойитиш узоқ муддатли жараён. Бошқача қилиб айтганда, Ўзбекистоннинг янги асрадаги дастурий фаолиятидир. Ўтиш давридек ҳозирги мураккаб, зиддиятли, кенг миқёсли ислохотлар авж олган бир пайтда эса давлат бошқарувида изчилликнинг сақлаб турилиши, бошланган оғир ва хайрли ишларни бир меъёрда олиб бориш ва охирига етказиш жамият ҳаётида ҳам, фуқаролар ҳаётида ҳам муҳим аҳамият касб этади.

Инсоният тарихи давлат мулкани оммавий равишда хусусийлаштириш ҳодисасини эндигина собиқ Иттифоқ таркибидан ажралиб чиққан мамлакатларда амалга оширилаётган ишлар мисолида кўрмоқда. Маълумки, кишилик тараққиёти ер юзининг барча мамлакатлари ва минтақаларида турли даврларда, турли ҳолатларда юз бергани билан, шаклан ва мазмунан айни бир хил тартибда амалга ошган. Жумладан, мулкчилик, мулкка муносабат жамият табиий тараққиётининг ва кишилар дунёқараши ҳамда эҳтиёжларининг маҳсули сифатида шаклланган. Хусусий мулк ва миқдоридан қатъи назар, жамият фуқароси яшаш ҳуқуқининг қонуний ифодаси, мулкка эгалик эса турмуш тарзининг маънавий-ҳуқуқий кафолати бўлиб қолаверган. Кўп ҳолларда у фан-техника тараққиёти, маданий раўнақ ва бошқа ижтимоий-сиёсий омиллар таъсирида қисман шаклини, миқёси ва кўламини такомиллаштирган, холос. Мазмунан эса ўз моҳиятини йўқотмаган.

Дарвоқе, инсоният тарихи хусусий мулкни зўравонлик ва тазйиқ билан давлат тасарруфига олиш ҳодисасини ҳам бир марта кўрган. XX асрнинг бошларида юз берган ва биз 73 йил мобайнида ўзимизни ўзимиз алдаб, қуюшқонга сиғмайдиган дабдабалар билан байрам қилиб келган қонли Октябрь инқилоби ана шундай ғайриинсоний ҳодисани мисқоллаб териб, тўплаган моддий ва маънавий бойликларини бир тўполон билан давлат мулкига, кишиларни эса меҳнат воситасига, ишлаб чиқарувчи кучларга айлантириб қўйди.

Мана энди инсон ҳақ-ҳуқуқлари тўла тикланган ва ҳар томонлама кафолатланган жамият қураётган бир пайтимизда яқин ўтмишимиз асоратларидан қутулиш

анча қийин кечмоқда. Ҳар бир кишининг ўз яратувчилик қобилиятини кўрсата олиши, тадбиркорлик ва хусусий мулкни ривожлантириш асосида меҳнатга муносабатни тубдан ўзгартириши, кишилар онгида ўрнашиб қолган боқимандалик иллатларига барҳам бериш анча вақт талаб этмоқда. Бу чинакамига онгимиз ва тушунчаларимиз орқали юз бераётган маънавий-руҳий янгиланиш жараёнидир.

Ривожланган мамлакатлар тажрибаси кўрсатадики, мулкка эгалик ва хусусий мулкнинг тор чегараси бўлмаслиги керак. Яъни шахсий бойликни кўпайтириш қандайдир қолип ёки миқдорда бўлишини давлат белгилаб қўймаслиги, аксинча, у мамлакатда ҳамманинг ҳар қандай вазиятда бой бўлишини таъминлаш асосида алоҳида ижтимоий муҳофазага муҳтож одамлар турмуш даражасини ошириш йўлидан бормоғи лозим. Бунга айрим сиёсатшунослар дунёнинг турли мамлакатларида ўз корхонаси филиалларини қуриб, жаҳон бозорини эгаллаб олган йирик корпорация ва фирмалар раҳбарлари фаолиятини ва катта миқдордаги жамғармаларни мисол қилиб кўрсатишади.

Бироқ, Президент Ислон Каримов ҳар қандай тайёр андозаларга сиғинмайди. Жаҳон тажрибалари ва миллий эҳтиёжлардан келиб чиққан ҳолда мавжуд ҳодисаларга ўзига хос ёндошади. Натижада сиёсат ва давлат арбоби сифатида ўзининг янгидан-янги имкониятларини тобора кўпроқ намоён этди. Бу билан жаҳон давлатчилиги тажрибаларини бойитиб бориб, новатор сифатидаги ноёб башоратларини ва амалий фаолиятини ёрқинроқ кўрсата олади. Жумладан, мулкчиликка муносабатда ҳам унинг ўзига хос усули бор. Масалан, «Давлат жамиятнинг кескин табақаланишига—ошиб-тошиб кетган бойлару камбағал-қашшоқларга бўлиниб кетишига йўл қўймаслиги керак», дейди.

Нотиқ масалага бундай ёндошув моҳиятини, мақсадини аниқ кўрсатиб берди. У стратегия жиҳатидан жаҳон тажрибаларини чуқур таҳлил қилиб Ўзбекистон шарт-шароитларини ҳисобга олган ҳолда оптимал йўллари аниқлайди ва мақсадни таъминлайдиган чораларни белгилайди. Бу, айниқса, мамлакатда туб иқтисодий ислохотларни, жумладан, эркин бозор сиёсати-

ни амалга оширишда кўзга яққол ташланмоқда. Давлат мулкани хусусийлаштириш ва янги иқтисодий тизимни жорий этиш борасидаги фаолияти жаҳон жамоатчилиги томонидан кенг қўллаб-қувватланмоқда. Бу— биринчидан.

Иккинчидан, узоқ йилларга мўлжалланган, дастурий аҳамиятга молик мақсадлар давлат стратегияси даражасига кўтарилгани билан, кундалик талаблар, ҳаёт эҳтиёжлари ё вақтинчалик ҳолатларда тактиканинг ўзгариб туриши табиий ҳол. Мамлакатимизда амалга оширилаётган иқтисодий ислоҳотлар, мавжуд сиёсий, ҳуқуқий, маънавий-ахлоқий мезонлар нуқтаи назаридан Президентнинг юқоридаги фикри асосли ва ҳаётийдир. Чунки, ўтиш даврида қонунчилигимизнинг ҳали тўла шаклланмаганлиги, айрим ҳолларда эса мавжуд қонунларга ҳам ҳали бўйсуниб яшашга одатланмаганимиз, баъзан худбинлик ва очофатликнинг авж олиб кетиши натижасида турли хилдаги суиистеъмолликлар юз бермоқда. Натижада иқтисодий қонунбузарликлар (фойдани яшириш, солиқдан қочиш) ва бошқа кўзбўямачиликлар, ҳийлаю найранглар туфайли кимлардир ортиқча бойиб кетиб, кимлардир қашшоқлашиб қолиши мумкин. Ана шундай пайтда давлат қонун устуворлигини таъминлашда, аҳоли турли табақаси турмуш тарзида мувозанатни сақлаб туришда муҳим роль ўйнайди.

Учинчидан, Президент адолат ғоясига қаттиқ суянади ва инсон ҳақ-ҳуқуқларини бутун чоралар билан ҳимоя қилиш, уни ижтимоий муҳофазалаш, табақаларга бўлинмаслиги, яшаш ҳуқуқи каби Олий қондани муқаддас тутиш—унинг инсонпарварлик сиёсатининг бош мазмуни.

Тўртинчидан, Президентнинг юқоридаги фикри олдин дунё минбарларидан туриб эълон қилган, жаҳон жамоатчилиги томонидан тан олинган туб ислоҳотларнинг машҳур беш тамойилидан бири — **ўтиш даврида давлатнинг бош ислоҳотчи бўлиб туриши кераклиги** каби қондасига айнан мос келади.

Президент сиёсатида юксак маънавиятга таянган жамият ва юксак маърифий инсонни шакллантириш алоҳида ўрин тутаяди. Инсон комилликка интилсагина, ўзи

ни ўзи ҳар хил номаълум хатти-ҳаракатлардан тия олсагина ва аниқ қонунларга бўйсуниб яшашни ҳаёт тарзига айлантира ололсагина жамиятнинг умумий маънавий қиёфаси бой ва ранг-баранг бўлади. Дарҳақиқат, маънавий қашшоқлик, фикр торлиги, дунёқарашларнинг чегараланганлиги худбинлик ва нафсга кенг йўл очиб беради. Меҳр-шафқатдан бегоналик, жамоа бўлиб яшаш, одамларнинг бир-бири учун кераклигини инкор этиш каби салбий ҳодисалар тобора чуқурлашади.

Қадимдан халқимизда ахлоққа алоҳида эътибор билан қараш, инсон хатти-ҳаракатини ақлга бўйсундириш, унинг руҳиятини ҳар қандай чангу ғуборлардан тозалаш одатга айланган эди. Ана шу улуг ва муқаддас мактаб анъаналари бугун янги тарихий шароитларда янги мазмун билан бойитилмоқда ва у ҳаётини эҳтиёж, мустақил мамлакат равақининг энг зарур омиллари билан бири қилиб кўрсатилмоқда. Шунинг учун ҳам Президент И. Каримов маънавий баркамоллик билан инсоннинг яратувчилик имкониятларини тўла ишга солишини муштарак ҳолда тушунади ва бунга алоҳида эътибор беради. Ана шундай фазилатга эга бўлмасликни хиёнат даражасига кўтаради: «Инсон ахлоқи шунчаки салом-алик, хушмуомаладангина иборат эмас. Ахлоқ — бу аввало инсоф ва адолат туйғуси, иймон, ҳалоллик дегани. Манфаатпарастлик йўлида қилинган ҳар бир қинғир иш у қанчалик баландпарвоз таъриф-таъсифларга ўралмасин, фатволар тўқиб чиқарилмасин, барибир Ватанга хиёнатдир».

Келажакка ҳар томонлама баркамол мамлакатни мерос қолдириш Ислоҳ Каримов сиёсатининг муҳим бўғини. Шунинг учун ҳам шаҳар ва қишлоқларда кенг миқёсда қурилиш ишлари авж олдирилди. Уларнинг қиёфалари тобора кўркамлик касб этмоқда. Мустақиллик даврида мамлакатда 10 мингдан ортиқ қўшма корхоналар билан бирга юзлаб миллий шаклдаги чойхоналар, минглаб савдо, маиший ва бошқа хизмат тармоқлари бинолари қад ростлади. Қишлоқ аҳолисини тоза ичимлик суви ва табиий газ билан таъминлаш ишларининг кўлами эса тобора кенгаймоқда. Бу соҳада ўтган 70 йил мобайнида қилинмаган ишлар кейинги тўққиз йилда бажарилдики, бу мустақиллик мазмун-

моҳиятини ҳам, мамлакат иқтисодий имкониятини ҳам яққол кўрсатади. Қолаверса, иқтисодий танглик, турли даражадаги бир шароитда шунчалик кенг кўламли ишлар бажарилишининг катта сиёсий ва тарбиявий аҳамияти ҳам бор.

Биргина Тошкент шаҳрида амалга оширилаётган ишлар жаҳон жамоатчилиги диққатини тортмоқда. Бу ерда деҳқон бозорларини қайта таъмирлаш савдо майдонларини кенгайтириш борасида қилинган ишлар, айниқса уларнинг миллий меъморчилик анъаналари асосида қайта тикланганлиги чин маънода мўъжизага айланди. Шунингдек шаҳарда қарийб 15 йиллардан буён гапириб келинаётган, бироқ гапдан бошқа нарсага ўтилмаётган пойтахтнинг Эски шаҳар қисмини таъмирлаш борасида ишлар айни истиқлолнинг қийин шароитларида бошлаб юборилди ва жуда кенг миқёсли ишлар бажарилди, равон ва ёруғ шоҳ кўчалар бунёд этилди, транспорт қатнови яшиланди, ичимлик сув ва табиий газ келтирилди.

Бугунги кунда собиқ Иттифоқ доирасидан ажралиб чиққан мамлакатлар ўртасида Ўзбекистоннинг энг барқарор ривожланаётган мамлакатга айланганлиги жаҳон жамоатчилиги, сиёсатдонлари ва йирик давлат арбоблари томонидан зўр қизиқиш билан ўрганилаётганлигининг боиси Президент Ислом Каримовнинг ўз замондошлари ва сафдошларидан кескин фарқ қиладиган жиҳатларидир. Хўш, бу жиҳатлар нималарда кўрилади?

Биринчидан, мамлакат тараққиёти ва халқ манфаати учун зарур бўлган энг муҳим масалаларни тез илғаб олишида ва уларни ўз вақтида ҳал этишга киришишида.

Иккинчидан, мамлакат ва халқ манфаатига зид бўлган ҳар қандай воқеаларга ҳамда ҳодисаларга кескин қарши туришида.

Учинчидан, ҳар қандай «замонавий» ё мода тусини оладиган сиёсий ўйинларга ўз вақтида чек қўйиш, барқарорликни сақлаб туриш учун бутун имкониятни ишга солишида.

Тўртинчидан, омма фикрини, диққат-эътиборини бир нуқтада жамлаб, давлат сиёсатининг нақадар тўғри

ва асослилигига ишонтира олиш қобилиятида ва бошқалар.

Бир сўз билан айтганда, сиёсий соҳадаги ютуқлар Ислом Каримов сиёсий фаолиятининг, сиёсий стратегиясининг тўғрилиги ва унинг муваффақият билан амалга оширилаётганлиги билан белгиланади.

Ўзбекистоннинг бугунги, яқин келажаги ва янги асрдаги тараққиёти хусусида гапирар экан, тўла ишонч билан «Халқимиз тарихида янги давр бошланди. Ватанимизнинг тараққиёт йўли аниқ белгилаб олинди. Бу йўлни истиқлол учун, мустақил Ўзбекистон учун, бозор муносабатлари ва умуман туб ислохотлар ўтказиш учун овоз берган, уни қўллаб-қувватлаган халқнинг ўзи тан олди. Халқ яқдиллиги ва ҳамфикрлиги — ҳаммамизнинг буюк ғалабамиздир», деди Президент И. Каримов. Дарҳақиқат, халқ қарашлари ва эҳтиёжларининг давлат сиёсати билан уйғунлашиб бораётгани Ўзбекистонда ғоят баркамол маънавий-сиёсий муҳит вужудга келаётганлигидан ва унинг янги аср остонасида янгидан-янги имкониятларини кўрсатиб бераётганидан далолат беради.

3. ИСТИҚБОЛГА ДАЪВАТ

Одатда инсон янги йил арафасида қандайдир ҳаяжонлар оғушида қолади. Босиб ўтилган йил севинчу ташвишлари, амалга оширган ишларини улгурмай қолган юмушлари хусусида ўйлайди. Ўзига ўзи сарҳисоб беради. Кириб келаётган янги йил эзгуликлар, орзумидлар рўёби йили бўлишини ўрзиқиб кутади.

Агар йиллар эмас, ўн йиллар эмас, юз йиллик ва минг йиллик остонасида турсангиз, бу ҳаяжон нақадар улуғвор, нақадар шукуҳли, айни пайтда вужуд-вужудингизни, қон-қонингизни жунбушга келтирадиган туйғулар гирдобида қолаётганингизни чуқурроқ ҳис қиласиз.

Агар орзу-ўйларингиз замини замон, оламу одамлар, миллату мамлакат тақдири билан боғлиқ бўлса, бу ҳаяжоннинг нақадар юксак қадрият, олий неъмат эканлигини чуқур англайсиз.

Президент Ислом Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси XIV сессиясида қилган маърузаси хусусида ўйлар экансиз, беихтиёр ана шулар хаёлингиздан ўтади. Зотан, нотик ўз нутқини «Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда» деб атайди. **Нима учун нутқ айнан шундай номланди? Нима учун унга бошқача ном берилмади?**

Биринчидан, юқорида таъкидлаганимиздек, Ўзбекистон бутун Ер шари аҳли каби янги юз йиллик ва янги минг йиллик остонасида турганди. Зотан, у бутунлай янгича ҳаёт, янги тараққиёт, бошқача қилиб айтганда, янги Цивилизация, янги Ренессанс даври бўсағасидан ғоят баланд руҳ ва юксак ишонч билан ҳатлади. Худди ана шу буюк келажакнинг ва буюк тақдирнинг дебочасида яшаш, остонасида туриш нақадар шуқуҳли, нақадар ҳаяжонли ва нақадар масъулиятли!

Иккинчидан, Ўзбекистон қатъият ва шиддат билан XXI асрга интилмоқда. У янги аср, янги минг йиллик остонасида мудраб ё хаёл суриб турганича йўқ. Аксинча, у **ингиляяпти, ҳаракат қилаяпти, курашаяпти**. Ўз тақдирини, буюк келажagini яратиш йўлида заҳмат чекапти. Қувончли, ҳузурбахш ва ёқимли изтироблар оғушида яшаяпти.

Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда! У ўзининг бутун имкониятларини, салоҳиятини, яратувчилик иқтидорини тарозига солиб, яна бир бор ўз қудратига тобора чуқурроқ ишонч ҳосил қилмоқда. Бу ишонч уни барча қийинчиликлар, муаммолар ва мураккабликларни енгиллашга даъват этмоқда. Бу даъват миллион-миллион юракларнинг қаъридан, ўзбекистонликман деган инсон қалбининг туб-тубидан отилиб чиқмоқда. У яхлит ва ёрқин, рангин ва кўркем қиёфа касб этиб, «ўзбек модели» шаклига кирган соф ўзбекона журъат ва қатъият, ирода ва ақл-идроққа ўралган қиёфа дунё меҳваридида пайдо бўлмоқда.

Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда! У миллат сифатида жаҳон цивилизациясига кучли таъсир ўтказган, инсоният ҳаётига маданият олиб кирган, кишилик ҳаётининг маданийлашувига сабаб бўлган улуг ва мўътабар анъаналарга ворислик қилаётган миллат қудратини, бутунлай янги тарихий шароитларда, бутунлай янги

ижтимоий-сиёсий жараёнлар оқимида ўзлигини кўрсатмоқда. У куни-кеча пойдеворини қўйган, эндигина қад ростлаётган тасодифий давлат эмас, аксинча, илдилари асрлар қаърига етган, жаҳон давлатчилиги тарихини бойитган, дунёда эса адолатли, инсон манфаатлари ҳимоя қилинган давлатчилик анъаналарини ва мактабини яратган мамлакат эканлигини намоён этмоқда. Ўзининг олис истиқболини аниқ ва равшан белгилаб олмоқда.

Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда! Зотан, у бировдан мадад кутмайди, бировнинг қўлига қарамайди. Аксинча, бировга мадад қўлини чўзади, муҳтожларга таянч, қийналганларга ҳамдард бўлади. Дунё тақдирини, оламу одамлар тақдирини яхшилик ва эзгулик сари буришга ўзининг оташин ғоялари, ғоят асосли ва ҳаётий таклифлари билан ҳаракат қилади ва бунга эришади. Ўзбекистонда шундай қудрат, шундай ирода, шундай салоҳият бор!

Бугунги Ўзбекистон нафақат ўз тақдирини, балки бутун Ер шари тақдирини, янги асрдаги истиқболини ва иқболини белгилашга жазм этган. Барча фисқу фасодлару ифвогарликлару террорчилик суиқасдчиликларни ирода ва ақл кучи билан енгиб, уларнинг барчасини сомондай учириб, ўзининг ниҳоятда инсонпарвар ва салмоқли ғоялари тантанасини таъминлаяпти ва бунга қудрати етмоқда.

Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда. У яшаяпти. Унинг жуда катта орзу-умидлари, изтиробларга тўла юраги депсинаяпти. Бу юрак салмоғи Ер шари салмоғи билан, бу юрак ҳарорати куёш ҳарорати билан тенг десак муболаға бўлмайди. Чунки, Ўзбекистон худди ана шу буюк чексизликни ўзига сингдириб, елкасида кўтариб турибди.

Президент Ислом Каримов сессияда қилган маърузасида, авваламбор ҳозиргача қўлга киритилган ютуқлар, амалга оширилган ишларимиз хусусида гапирди. Мустақиллик даврини сарҳисоб қилди.

Албатта, биз жуда муҳим тарихий даврни бошдан кечиряпмиз. Ўтиш даврининг ҳар бир куни мазмуни ўтмишимизнинг йилларига тенг келмоқда. Ижтимоий-сиёсий жараёнлар оқими ниҳоятда тез. Бу жараёнлар

қалбимиз, онгимиз ва шууримиз орқали ўтиб, бутун тафаккуримизда тўнтариш ясамоқда. Миллий истиқлол мафкураси, мустақиллик ғоялари бизни шахс сифатида, инсон ва одам сифатида тобора шакллантирмоқда. Зотан, бугунги ўзбек бундан 10 йил муқаддам бошимизда чарх урган, қалбимизни жунбушга келтирган «Мустақиллик нима?», «Бозор иқтисоди нима дегани?» сингари ўта жўн саволлар қаршисида гангиб, додираб қолган ўзбек эмаслиги ҳаммага аён. **У бугун мустақиллик тушунчасини бутун сиёсий, иқтисодий, маънавий, фалсафий, мантиқий ва ахлоқий қадрият эканлигини англаган ва ана шу қадриятлар асосида ўз тақдирини яратишга жазм этган миллат сифатида шаклланди. Миллий истиқлол мафкурасининг, мустақиллик ғояларининг қудрати ана шунда.**

Дарҳақиқат, дунё янги юз йиллик ва янги минг йиллик остонасида турибди. Ана шундай бир пайтда жаҳон меҳварида ўзлигини кўрсатаётган **Ўзбекистон янги асрдаги ва янги минг йилликдаги режаларини тuzиб олмоқда.** Ана шу мақсадда Президент Ислон Каримов олтига энг муҳим устувор йўналиш хусусида гапирди.

Биринчи устувор йўналиш — мамлакат сиёсий, иқтисодий ҳаётини, давлат ва жамият қурилишини янада эркинлаштириш.

Сиёсий соҳани эркинлаштириш, бевосита фуқароларни озод сўз, озод фикр асосида яшашга даъват этиш. Уларни яқин ўтмишдан қолган боқимандалик, фикр танбаллиги, ғоявий эътиқодсизлик, ижтимоий фаолиятда бўшанглик иллатларидан қутқариш. Шу йўл билан ўз манфаатларини рўёбга чиқаришга, ўз ҳуқуқларини ҳимоя қилишга қодир бўлган **онгли ва иродали фуқаролар** жамиятини вужудга келтириш.

Бошқарув тизимида аста-секинлик билан жамоат ташкилотлари ролини ошириш, уларнинг ваколатларини кенгайтириш орқали фуқароларни ўз-ўзини бошқаришга тайёрлаш. Булар Ўзбекистон мустақиллигининг дастлабки кунлариданоқ танлаган йўл — ҳуқуқий демократик давлатни барпо этиш ва фуқаролик жамиятини шакллантириш стратегиясининг асоси бўлиб хизмат қилади.

Иккинчи устувор йўналиш — жамият маънавияти-ни янада юксалтириш. Бу соҳада ҳар бир фуқаро маънавий-ахлоқий шаклланиши, маданий даражасини ошириш вазифаси олдимизга долзарб қилиб қўйилади.

Маънавий жиҳатдан эркин ва озод бўлган шахс ўз ҳаётини ўзи йўлга сола билади. Ўз тақдирини ўзи ярата олади. Маънавий жиҳатдан етук шахс иймон-иродаси мустаҳкам, эътиқоди юксак, виждон амри билан яшайдиган шахсдир. Ана шундай фуқаролардан иборат жамият ҳар қандай ислоҳотларга қодир бўлади ва ҳар қандай муаммо ҳамда қийинчиликларни енга билади.

Бугунги Ўзбекистон фуқароси тафаккури тубдан ўзгарган ва ана шу ўзгарган тафаккур орқали ҳаёт мазмунини ўзгартираётган, турмуш тарзини янгилаётган ва ана шу маънавий-руҳий жараёнлар орқали ўзини ҳам, жамиятни ҳам тубдан янгилаётган **комил шахс** сифатида кўзга ташланади.

Комиллик ҳақида гапирдик. Албатта, бу нисбий тушунча. Умуман олганда, ҳаёт нисбий тушунчалардан иборат. Мутлақ ҳақиқатга айланган фикрлар ва ғоялар фақат даҳоларгагина хос. Бироқ, ана шу энг кичик фикрдан тортиб, энг буюк ғояларни ифодалаб берадиган ҳур ва озод сўз бор экан, тараққиёт абадий, ҳаёт эса пойдордир.

Баркамоллик, етуклик чексиз янгилинишлар жараёнининг маҳсули сифатида дунёга келади. Ҳали орамизда ноқобил, ғоявий жиҳатдан айниган, маънавий жиҳатдан етилмаган одамлар бор экан, комилликка эҳтиёж, етукликка даъват ҳамиша долзарб бўлиб қолаверади.

Бироқ, Ўзбекистонда тарихан ниҳоятда қисқа даврда сиёсий, ҳуқуқий, иқтисодий ва маънавий соҳада қўлга киритилган ютуқлар, миллий давлатчиликни қарор топтириш, шахс эркинлиги ва озодлиги йўлида амалга оширилган вазифалар мамлакат фуқаролари умумий маънавий қиёфасини, Ўзбекистон фуқароси феноменини, унинг менталитетини белгилайди.

Халқнинг ўзига хослигини, унинг даҳолик қудратини, яратувчилик, бунёдкорлик ва ижодкорлик истеъдодини айна тафаккур маҳсули ва тафаккур ифодаси

бўлган хатти-ҳаракатлар билан баҳолаш мумкин. Шу билан бирга янгидан-янги туғилаётган ва тобора шаклланиб бораётган миллий ғоя, миллий тафаккур ва унинг асосида дунёга келаётган турмуш тарзи бевосита **озод ҳаракат, озод фикр** маҳсулидир.

Истиқлол бизга жуда кенг имкониятлар яратиб берди. Бу имкониятларнинг энг қадрлиси **озод яшаб, озод фикрлаб, озод меҳнат қилиш**. Хур фикр, хур сўз, хур ғоя том маънодаги инсон моҳиятини, унинг инсонлик қадриятини, ҳаёт ва жамиятдаги ўрнини белгилайди. Худди ана шу жиҳатдан қараганда эркинлик ва ҳуррият, фуқаролик бурчи, инсонлик шаъни, жамиятга дахлдорлик масъулияти нақадар оғир ва шарафли эканлигини яққол кўрсатади.

Учинчи устувор йўналиш кадрлар масаласи. Бу масала ҳар қандай вазиятда ҳам мамлакат ва жамият тақдирини ҳал қиладиган, унинг тараққиётига асосий омил бўлиб хизмат қиладиган энг долзарб, муҳим масаладир.

Мустақиллик даври кадрларини танлаш орқали янги асрдаги тақдиримизни, мустақиллик ғоялари ва миллий қадриятларимизнинг аҳволини белгилаб берадиган, унинг масъулиятини зиммасига оладиган янги авлодни тарбиялаб етказиш бизнинг бош вазифамиз.

Ўзининг олис истиқболини аниқ кўра биладиган, бугунги куни билан эмас, янги юз йилликлар ва минг йилликлар ортидаги ҳаётга интиладиган кадрлар тайёрлаш бўйича Миллий дастур ва «Таълим тўғрисида»ги қонун Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг тўққизинчи сессиясида янги таҳрирда қабул қилинди. Шунини алоҳида таъкидлаш керакки, таълим соҳасига дунёнинг бирон бир мамлакатида Ўзбекистондагичалик кўп маблағ ажратилмаяпти. Халқ таълими тизимини такомиллаштиришда айни ана шу йўл орқали ҳар томонлама етук, баркамол, мустақил фикрлашга қодир, жасоратли, иродали, фидойи ва ташаббускор кадрлар тайёрлашга катта эътибор берилаяпти. Таълим тизими бутунлай ислоҳ қилинмоқда. Кадрлар тайёрлашнинг янги тамойиллари жорий этилмоқда.

Тўртинчи устувор йўналиш — халқ турмуш даражасининг изчил ва барқарор ўсиши. Бу йилдан-йилга мам-

лакатимиз иқтисодий қудрати тобора ошиб бораётган бир пайтда халқ турмуш даражасини, унинг изчил ва барқарор ҳаётини таъминлаш давлатнинг олий мақсади эканлигини белгилайди.

Давлатнинг қудрати унинг ижтимоий ҳимояга муҳтож бўлган аҳоли турмуш даражасини оширишда кўринадди. Зотан, Ўзбекистонда ижтимоий адолат, ижтимоий ҳимоя давлат сиёсатининг устувор йўналишига айланган. Бу Ўзбекистоннинг сиёсий қудрати ва иқтисодий имконияти тобора кенгайиб бораётганини кўрсади.

Бешинчи устувор йўналиш — иқтисодиётда таркибий ўзгартиришларни таъминлаш.

Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни бошлар экан, мустақилликнинг дастлабки кунлариданоқ у ўзининг имкониятларидан фойдаланиш, иқтисодиётни, ишлаб чиқаришни дунёдаги энг илғор технологиялар асосида изчиллик билан ривожлантиришни мақсад қилиб олди. Айни пайтда мамлакатимизда бир неча ўн минглаб қўшма корхоналар фаолият кўрсатмоқда. Саноат корхоналарининг ишлаб чиқариш технологияси бутунлай ўзгариб бормоқда. Натижада хом ашё базасидан оқилона фойдаланиб, ўз-ўзимизни таъминлаш ва хорижга тайёр маҳсулот чиқариш ҳажми тобора ортмоқда.

Олтинчи устувор йўналиш жамиятдаги барқарорлик, тинчлик, миллатлар ва фуқаролараро тотувликни, сарҳадларимиз ва давлатимиз ҳудудий яхлитлигини таъминлашдир. Бу бевосита 130 дан ортиқ миллат ва элат вакиллари яшаётган мамлакатда фуқароларнинг тенг ҳуқуқлигини таъминлаш, уларнинг жамият ва мамлакат тақдири учун дахлдорлик туйғусини шакллантириш билан боғлиқ. Зотан, бугун Ўзбекистонда яшаётган ҳар бир инсон ягона хонадон — мамлакат тақдирига ўзини тақдирдош деб билмоқда. Унинг жавобгарлигини зиммасига олмоқда.

Албатта, орамизда иродасиз, феъл-атвори шаклланмаган, имони суст одамлар ҳам мавжуд. Уларнинг бир қисми турли ғоявий кўпоровчилар ва ақидапарастларнинг найрангларига учишмоқда. Ўзларининг маънавий ва ахлоқий жиҳатдан етук бўлмаган қусурларини намоён қилишмоқда. Февраль воқеалари худди ана шун-

дай одамлар мамлакатимиз, мустақиллигимиз ва миллатимиз ҳаётига таҳдид солаётганлигини, биз бундан ҳамиша огоҳ бўлишимизни, ҳеч қачон бепарқликка, лоқайдликка берилмаслигимизни, ҳамиша сергак ва ҳушёр бўлишимизни кўрсатди.

Президент Ислам Каримовнинг «Ўзбекистон XXI асрга янгиликда» номли маърузаси жаҳон ҳамжамиятида ўз сўзи ва ўз ўрни бўлган Ўзбекистоннинг янги асрдаги тараққиёти, асосий йўналишларини белгилаб берди. Бу узоқ йилларга мўлжалланган стратегик мақсад Бош ислохотчилик вазифасини ўз зиммасига олган Ўзбекистон давлатининг сиёсий қудратини яна бир бор кўрсатади.

ХУЛОСА

Инсоният ўз ўтмишида юксак тараққиёт даврларини, цивилизациянинг нурли чўққиларини кўп кўрган. Айни пайтда таназзул ва вайронагарликлар, ўпирилишлар ҳам ундан бегона эмас. Ижтимоий ҳаёт тубдан ўзгараётган тарихнинг бурилиш нуқталарида ҳам доим кутилмаган пўртаналар, бўҳронлар вужудга келади. Жамиятни ларзага солгувчи, одамлар қалбига ғулу, ташвиш ва ҳадик солгувчи кучлар майдонга чиқади. Турли ғоя ва мақсаддаги кишилар жазавага тушиб, ўз манфаатлари йўлида ҳеч нарсадан тап тортмайдилар.

Айтиш мумкинки, Ўзбекистон Совет тоталитаризми зуғумидан қутулиш йўлидаги, жуда катта курашлар, изтироблар даврида ва унинг натижасида қўлга киритган истиқлолнинг дастлабки йилларида ана шундай воқеаларга гувоҳ бўлди. Халқимиз маънавий озурдалик, руҳий тушкунлик, сиёсий бўҳронлар ва иқтисодий танглик исканжасида қолди. Мустақиллик ана шундай мураккабликлар, зиддиятлар ва қарама-қаршиликлар тўлқинларидан омон-эсон сақлаб қолинди. Бунда бош ислоҳотчи сифатида давлат ўз қатъиятини, қудратини, сиёсий иродасини кўрсата билди. Ўзининг танлаган йўлида қатъий турди. Турли сиёсий ўйинлар, жунбушлар ва эҳтиросларни енгиб ўтди. Бу албатта осонлик билан бўлган эмас.

Мустақилликка осонлик билан эришмадик. У том маънодаги курашлар, олишувлар, ошкораю пинҳона тўқнашувлар орқали қўлга киритилди. Истиқлолнинг таҳликали, рутубатли, этларни жунжиктирувчи онларини ҳам, киши қалбига ғурур, миллий ифтихор, келажакка ишонч ва рағбат уйғотгувчи фарахбахш кунларини ҳам бошдан ўтказдик. Бугун жафокаш юртимиз тараққиётнинг равон йўлига чиқиб олган, жаҳон ислоҳчилик тажрибасида «Ўзбек модели» тушунчаси мустақам ўрин олган, Ўзбекистон олам меҳварида ўзи-

нинг бутун салмоғию ёрқин қиёфаси билан пайдо бўлган бир пайтда босиб ўтган йўлимизга назар ташлаймиз. Оғир ва машаққатли кунлар ортда қолганини кўриб, бир зум ўзимизни енгил сезамиз.

Мустақилликка осонлик билан эришмадик. Қарама-қарши фикрлар жўш урган, ҳиссиётлар жунбушга келган кунлар ортда қолди. Мамлакатни жар ёқасига олиб борган пўртаналар ва бўҳронлар тинди. Иқтисодий, ижтимоий, сиёсий барқарорлик таъминланди. Хотиржам ва осойишта, айни пайтда эртанги кунимиз тақдирини ҳал этадиган бунёдкор ҳаёт қарор топмоқда.

Мустақилликка осонлик билан эришмадик. Тарих абадиятга дахлдор воқелик. Ўтмиш кишилиқ хотирасида абадий қолади. У ўзининг ижобий жиҳатлари, ибратли томонлари билан киши қалбида эзгулик туйғуларини жўш урдиради. Фахру ифтихор ҳисларини кучайтиради.

Салбий воқеаларни эса авлодлар ҳамиша нафрат ва надомат билан эшлашади. Ана шу яхши-ёмон томонлари билан бир бутун тарих одамларни ҳамиша ҳушёрликка, келажакка масъулият билан қарашга, истиқбол олдида абадий қарздорликка чорлайди. Асрлар ўтиб, аждодлар ёди, мустақиллик яловини кўтарганлар хотираси, миллатимизни истибдод асоратидан озод этганлар иши келгуси авлодни, шубҳасиз, огоҳликка, тийрақликка чақиради. Ана шунинг ўзи эзгулик! Ана шунинг ўзи ҳаётни гўзалликка тўлдиргувчи маъво! Тарихнинг беқиёс қудрати, улкан қадрияти ана шунда!

Аслини олганда ҳозир ҳам Ўзбекистон ва ўзбеклар учун осон эмас. У диний фанатизм, ақидапарастлик, наркобизнес, халқаро терроризм жабрини ҳамон тортмоқда. Бир пайтлар ҳокимиятни эгаллаш учун интиланганлар, ўзларини «ватанпарвар» ва «миллатпарвар» қилиб кўрсатганлар башараси очилди. Уларнинг ниқоби йиртилди. Бироқ бу бизга бефарқ ва хотиржам бўлишга имкон бермайди.

Ёвузлик, хурофот, жаҳолат мавжуд экан, у бизнинг бахтли-саодатли ҳаётимизга таҳдид солиб турган экан, лоқайд ва бефарқ бўлишга ҳаққимиз йўқ эканлигини ҳаёт кўрсатиб бермоқда. Америка Қўшма Штат-

ларида юз берган сентябрь воқеалари нафақат Ўзбекистон, балки бутун инсоният, бутун дунё, бутун Ер шари тақдирига таҳдид солмоқда ва бу таҳдид яшовчан эканлигига ишонч ҳосил қилди. Айни Америка—Афғонистон воқеалари Ўзбекистоннинг мавқеини, унинг сиёсий қудратини, жаҳон ижтимоий-сиёсий жараёнлари оқимига таъсирини яққол кўрсатди. Америка Қўшма Штатлари Президенти Жорж Буш, Англия Бош вазир Тони Блэр, Украина Республика Президенти Леонид Кучма ва бошқа давлат ва сиёсат арбобларининг Ўзбекистон раҳбари билан мулоқотлари давлатимизнинг ана шу мушкул ва муаммоли дунёвий масалаларни ҳал этишда катта мавқега ва стратегик аҳамиятга эга эканлигини кўрсатади. Мазкур муаммо бўйича Россия Федерацияси Президенти Владимир Путин ва бошқа турли даражадаги сиёсий ва ҳарбий етакчиларнинг Ўзбекистонга бир неча марта мурожаат этиши алоҳида қимматга эга.

Дарҳақиқат, бугунги Ўзбекистон дунёнинг энг фаол, айни пайтда энг асосли ҳулосалар айта биладиган, жаҳон сиёсатини ислоҳ қилишга қодир бўлган кучли давлат сифатида ўзини кўрсата билди.

Эзгулик ва ёвузлик, яхшилик ва ёмонлик, жаҳолат ва маърифатнинг ўзаро кураши давом этмоқда. Айни ана шу кураш ва изтиробларнинг қудратли тўлқинлари ва гирдоблари ичра Ўзбекистон ўзининг янгидан-янги имкониятларини, куч-қудратини кўрсатиб бормоқда. Бу эса мамлакатимиз ҳар бир фуқароси учун нақадар қувончли. Зотан, мустақиллик учун кураш ва унинг изтироблари айни ана шу ўзаро тўқнашув нуқтасида яна ҳам қувончли ва фараҳлидир.

МУНДАРИЖА

Истиқлол мавжларининг талқини	3
<i>Кириш</i>	7

Биринчи боб. Империянинг инқирози

1. Истибод ва истиқлол	10
2. Тафаккурдаги эврилиш	24
3. «Пахта иши» операцияси	44
4. Тақдир чархпалаги. Инсон, жамият ва жараён	61
5. Фарғона — Ўш — Наманган. Фожиалар занжири	72
6. Жасоратнинг давоми	101

Иккинчи боб. Бўҳронлар гирдобида

1. Демократия васвасаси	124
2. VIII сессия: Тўнтаришга даъват	159
3. Халқаро терроризм ва минтақавий можаролар	178

Учинчи боб. XXI аср — Ўзбекистон асри

1. Тарихий давр кашфиёти	210
2. Шахс ва жамият: тафаккур ёлқинлари	217
3. Истиқболга даъват	226

<i>Хулоса</i>	234
-------------------------	-----

НАРЗУЛЛА ЖЎРАЕВ

ТАФАККУРДАГИ ЭВРИЛИШ

Истиқлол изтироблари ва қувончлари ҳақида мулоҳазалар

Тошкент
«Шарқ» нашриёт-матбаа
акциядорлик компанияси
Бош таҳририяти
· 2001

Муҳаррир: *Барнобек Эшпўлатов*
Бадий муҳаррир: *Анвар Мусахўжаев*
Техникавий муҳаррир: *Диана Габдрахманова*
Саҳифаловчи: *Мастура Атхамова*
Мусаҳҳих: *Жамила Тоирова*

Теришга берилди 10.10.2001. Чоп этишга рухсат берилди 10.12.2001.
Бичими 84x108¹/₃₂. Офсет босма. «Таймс» гарнитураси. Шартли босма
табоғи 12,6. Нашриёт-ҳисоб табоғи 13,5. Адади 5.000 нусха. Буюртма
№ 2574. Нархи шартнома асосида.

«Шарқ» нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси
босмахонаси,
700083, Тошкент шаҳри, Буюк Турон кўчаси, 41.